

Per Am

סג. אביב תשל"ד 1974

כבוד לספרות עיון ובקורת



סיפור חדש

א. ב. דהשע

בטיס טילים 612

ברוך נאדל: גור פנתרים (תעודה) • ע.ג. חורון: קדמונית האר

קשת

קשת

העורך:

אהרן אמיר

חברי המערכת:

אברהם ב. יהושע

יהושע קנז

בן-עמי שרפשטיין

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עם-הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 53040. דמי חתימה לשנה: 30 ל"י; בחוץ-לארץ: 10.00\$. חוברת בודדת: 10.00 ל"י; בחוץ-לארץ: 3.00\$. מחיר המודעות: 500 ל"י לעמוד שלם; 300 ל"י לחצי עמוד; 180 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עם-הספר בע"מ.



שנה שש-עשרה, חוברת ג, אביב 1974
דפוס "חדקל" בע"מ—תל-אביב
עטיפה: דפוס-אופסט מל"ן

התוכן:

צבי יאיר: השחפים (שיר)	4
אברהם ב. יהושע: בסיס טילים 612	5
איתן איתן: מלא דם נח שחר חדש (קטע)	32
ורדה גינוסר: חמישה שירים	34
ג'ון אורבך: סוף-משחק בקרית-גת	40
מרים אורן: המתחזה (שירים)	53
טניה הדר: ארבעה שירים	55
ברוך נאדל: גור-פנתרים	57
חיים שטנגר: ימיך וימי (שירים)	66
גיטה אבינור: ושוב, הרמן הסה	68
עמליה דקל: שני שירים	81
גבריאלה אלישע: ארבעה שירים	82
פאול נוימרקט: הפסיכולוגיזם של הרטמן פון-אואה	84
הרטמן פון-אואה: גריגוריוס, החוטא הטוב	100
רות פיינר-מינץ: סוניון (שירים)	102
הנריק שכנוביץ: טוק-טוק-טוק	104
חמדה רוט: קו-הכנפיים של הלך הרוח (שירים)	114
ע.ג. חורון: שיחות על קדמוניות הארץ	116
דניאל כהן-שגיא: שני שירים	133
הנרי בייקר טריסטראם: בדרך לארץ-ישראל	134
עליזה שנהר: קריאת הגבר (שירים)	147
דן גלעדי: בין "אזרחים" ו"תושבים" בראשון-לציון (1900—1914)	148
בנימין סגל: שני שירים	164
אהרן קליימן: הרגיונליזציה של הסיכסוך הארצישראלי (ב)	166
בקרית קצרות	182
המשתתפים בחוברת	202

צבי יאיר: השחפים

השחפים –
עם בלי מולדת.
גע בים
נד פיבשט.

ארצו – גלים
מולדתו – חולות.

השחפים –
עם עצב, אלים.
לחוף ימים
ישכון במקהלות –
עדת אבלים מחרישים
ודבר אין ביניהם.
שחף שחף ויגונו,
שחף שחף ודומיתו.
כל הסערה אשר בנפשמ
הים, בלי הרף,
דובב בשבילם.
והם גומלים לו
במתת הדומיה,
אשר הוא
לא ידעה מעולם.

רק לעת רחוקה
תעקר ועקת נוד
מקירות לבם –
שועת כאב
אשר סערת הים
ידה קצרה מדובב.

אברהם ב. יהושע: בסיס־טילים 612

ובלילה פוקדת אותו התעוררות קצרה בטרם שחר, כאילו מישהו דחף אותו מן המזרן אל השטיח, אחז בשכמו וניער אותו מן הרצפה, העלה אותו על אחת הפורסות מול מסך הטלביזיה האפור, המבהיק בחשיכה, שם צללית לקויה של פניו מתחילה לרחוש. והוא, רצוף משינה, אבל ער לגמרי, תוחב מקטרת מרה בפיו, רוצה לומר משהו, מוכן אפילו לתת הרצאה קטנה.

עוברות כמה דקות והוא מתהיל לשוטט בדירה החשוכה, חולף במטבח, בשירותים, בחדר הילד; פותח את דלת הדר־השינה ונעמד בפתח, מטיל צל על גוויית אשתו הנחה אלכסונית במיטת הזוג. משתתה לשמוע אולי תאמר משהו בשנתה, תיבב אולי, אחר נסוג, חוזר לחדר־האורחים, ניגש אל מכשיר־הראדיו ובעצמה רפה מגשש בין מוזיקה רחוקה, פרקי קוראן ואותות ממרחקים. שוקע בכורסה וחושב על גירושו הקרבים־והולכים ואיך יצטרך לפרק את הבית, ואט־אט הכוחות אזלים, נשימותיו קשות, והוא כורע על השטיח, מותח את הסדין, מריח עקבות רגליהם של אנשים, וצונח שוב לשינה עמוקה.

בבוקר, כשהאור מציק אותו מבעד למרפסת הגדולה, לא נותרה מפל ההתעוררות המוקדמת אלא גורה אדומה בראדיו שנחנק בין שתי תחנות.

ואז הוא קם, שופת מים על אש, רוחץ, מתלבש, מקפל את המזרן, הסדין והשמיכות, מוחה את סימני הלילה והולך להעיר את הילד. בשבועות האחרונים הוא מרים אותו ממיטתו, כמו שהוא, רדום עדיין, נושא אותו למטבח, מושיבו לידו, שותה את הקפה ומדבר אל הילד הנסוך תנומה.

זה כבר כמה חדשים אין הוא מחליף מלה עם אשתו. היריות הראשונות נורו מזמן, הסיבות ניטשטשו, עכשיו הם במלחמה גמורה. פעם היו מסוגלים להתכתש יום שלם, לא מרפים זה מזו, לפעמים אף שוכחים לצאת לעבודה, ועד עומק הלילה, בחימה שפוכה, שוברים כפעם־בפעם איזה כלי־זכוכית שמזדמן לידיים. עכשיו, כל אחד לנפשו. את ההכרחי ביותר הם מעבירים באמצעות הילד שבזמן האחרון התבגר מעט, הרצין, ובדממה החדשה שהשתלטה בבית הוא מתחיל להישחק.

כל אחד מבשל לעצמו, ואת הארוחות אוכלים במשמרות. במדרגות כשהם נפגשים הם יקפאים לרגע, מרכינים ראש, גינוני אבירים עקשניים. לו היתה מתה, הוא חושב לפעמים, בשעת לילה מאוחרת, קודם שובה ממסעות־לילה סתומים, פורש את המזרן לשינה בודדה בחדר־האורחים, ממתין לשווא לשמוע את קול המפתח בדלת־הפניסה, נדס מתוך זעם, עד שהוא ניעור בטרם־שחר ומוצא אותה במיטתה, ישנה בשלנה,

אלכסונית, בלי תנועה. ובבוקר הוא לבד, מלביש את הילד, משקה אותו, לוקח אותו לבית-הספר, נוסע לאוניברסיטה, מחפש טרמפיסטים כדי לקשור אתם דברים. אך עתה, בחופשת-האביב, אין סטודנטים בשעת בוקר זו, ובצומת-הכבישים, כשהוא נתקע בשיירת מכוניות, שתי עובדות-נקיון מהאוניברסיטה מזהות אותו, מתנפלות אל המכונית הזוחלת לאטה, והוא נעצר, פותח את הדלתות, אינו עונה לתודתן, ובהתרג-שות, בפראות כמעט, דוהר אתן בתוך אביב משונה, עכור, מלא רוחות לחות, שיירים של חורף שלא היה חורף אלא שמיים בהירים וקרים, ופריחה מצומקת, רקובה כמעט, על הענפים.

ברחבת האוניברסיטה הוא פוסע באטיות מכוונת, מחפש מישהו להיתקל בו. משם לספריה הריקה כמעט, מפזר את ניירותיו על שולחן ליד החלון, הולך להוציא ממדור הספרים השמורים את ה"מיטאפיזיקה" של אריסטו, ובדממה מוחלטת, באטיות עצומה, בחוסר-ריכוז הוא מתחיל לקרוא את הטקסט העתיק, הקשה, שיצטרך לפרש לתלמידיו בשנה הבאה, עיניו נודדות בלי הרף בין השורות לעולם האפרורי שמבעד לחלון. גם שנת-שבתון זו מתפוררת במהירות, בלי תלמידים, מנותק בספריה. זה שלש שנים לא פירסם דבר. ידידיו אומרים: כבר נגמר, מת. מזמן היה צריך להסתער על משהו. ושוב הוא קופץ ממקומו לחפש מישהו, לעלעל בעתונים בחדר סמוך, להסתובב במסד-רונות, חוזר אל שולחנו, קורא עוד שנים-שלושה עמודים, ושוב הוא בחוץ, ענן-עשן מתאבך ממנו, הולך לגזברות לבדוק אם מחשבים את המשכורת שלו כהלכה, משם אל תיבת-הדואר למצוא רק ספר-שירים צנום ששלח אליו ידיד ישן, מתקופת הלימודים, שכל שנה לקראת האביב הוא מפרסם על חשבונו את שירי-האהבה התפלים שלו. הוא קורע את המעטפה, מעיין בהקדשה, מעלעל קצת ונמלא יגיעה. ושוב במסדרונות משוטט לו באפס-מטרה, פוסע בעקבות סטודנטית רפה, דקה, נעמד לידה לקרוא בלוח-המודעות, עוצר נשימתו, מתבונן בה בגניבה, כבר זמן רב, מוכן להתאהב, ללא תקנה, אם רק יותן לו. אחר נסוג, חוזר לספריה, נטול-חשק, בהתנגדות גוברת-והולכת, שוקע בקריאה, ורק אחרי עשרים עמודים הוא תופס שמאומה לא נקלט, והוא שב לבראשית, מכריע את עצמו לסכם כל פיסקה, כמו סטודנט-מתחיל, מבטו ננעץ בגרגרי-חול שמידפקים בזווית החלון, כמה מהם חודרים באורח-פלא, מגיעים עד לעט הכותב ביגיעה.

סמוך לצהריים הוא מחזיר את הספר למדור הספרים השמורים. "לשמור לך אותו לאחר-הצהריים?" שואלת הספרנית הזקנה, הרגילה כבר שהוא מופיע פתאום בשעות הדימדומים. "לא, אחר-הצהריים אני נוסע לסיני, להרצות בבסיס-טילים", הוא אומר כלאחר-יד, מחייך בנעימות, מקווה שערפו עולה בעיניה. "אז למתי?"

"למחר בבוקר, כרגיל".

היא אף אינה מרימה את עיניה.

"כן, הערב אני חוזר...", הוא מוסיף ברפות.

אבל הזקנה מחייכת בפיוזור-דעת, לא בדיוק הקשיבה, או שלא נראה לה מופלא, המרחקים שהתקצרו.

אבל הוא היה גדהם כאשר לפני שבוע טילפנה אליו פקידה ממדור המרצים להודיע לו על הרצאתו. בשלש תהיה בשדה-התעופה ובערב יחזירו אותך. מצדי, השיב, לא איכפת לי ללון שם. אבל היא התעקשה. לא, יחזירו אותך בערב. אבל לא איכפת לי ללון שם, אם אני כבר יורד עד שם. אבל היא היתה נוקשה, כאילו באמת אין במרחבי המדבר מקום בשבילו. וכי מגיין לה לדעת שבביתו שלו הוא לן על מזרן בחדר-האורחים.

ב

בתחילת החורף עבר ליחידה זו של מרצים משוטטים. קודם-לכן היה נקרא פעמיים בשנה, קיץ וחורף, לשבועיים שמירה על שני עמודי-מיתח ענקיים בלב השדות, ליד אחד היישובים הוותיקים. לילות השמירה הארוכים הלכו ונעשו בלתי-נסבלים, השעות משתרכות אט-אט, עד שלבסוף היה הזמן נעצר סביבו, באמצע הלילה. והוא, מדמדמ מעייפות, מרוקן מכל מחשבה, הרובה זרוק בין השיבלים, היה נכנס לתוך המסגרת של מוטות הברזל המתנשאים לגובה, יושב בתוך העמוד כקוף בכלוב, שומע את הציפצוף החדגוני של זרמי החשמל מעל לראשו, וממתין חסר-אונים עד שהשמיים שקפאו ימשיכו בתנועתם.

בוקר אחד הביאו להם מרצה צעיר, איש-מילואים שדיבר על מדיניותה של ישראל. לאחר ההרצאה, שנראתה לו פרימיטיבית למדי, התעניין אצל המרצה על-אודות יחידת המרצים המשוטטים ואיך מתקבלים אליה, ולאחר ששחרר פנה לשם, הציג את עצמו ואת תארו ורשימה של נושאים שנראו לו אפשריים, ולהפתעתו נתקבל מיד. עכשיו היה נקרא פעם בשבוע או בשבועיים לתת הרצאה, משוטט בין יחידות שונות, בבסיסי-הדרכה, במוצבים. הארץ נפרשה לפניו, פינות נידחות שלא ידע מעולם, מדלג על הגבעות ומדבר, נושא נאומים לחיילים.

ולפתע, קהל אחר, לא עוד עשרה תלמידים עקשניים בפילוסופיה, שטקסטים מיטא-פיזיים להם על השולחנות, והם מנהלים אתו קרבות עקשניים על כל מלה, אלא שיפעת בני-אדם, צעירים ומבוגרים, שמכנסים אותם בפקודה ומושיבים לפניו, ודבריו כמו רוח קלה נושבת עליהם. ונוהגים בו כבוד. מניחים לפניו קפה או מיץ, מזמינים אותו לארוחה, וכשהוא מגלה התעניינות מראים לו גם את כלי-הנשק החדשים. טק-גישור או תותח עקום-קנה. לפעמים כשהוא מגיע אל הקו הקדמי עצמו בשעת אחר-הצהריים, וצריך להעיר את הקהל ממיטתו, הוא עולה ביזמתו אל התצפיות ושם, מבעד למשקפות ענקיות, הוא בולש אל העבר השני, רואה את האויבים הקטנים צומחים פה-ושם בין התלוליות, ממלאים בעצלתיים שקי-חול.

והוא מדבר. בשדה, במוצב, בחדר-אוכל, מתחת לשמיים תכולים, מתחת לסככה, על פסגת-הר, או בבונקר מתחת לפני האדמה. בשעת בוקר מוקדמת, בצהריים, ולאחר ארוחת-ערב. חוזר עשרות פעמים על שתיים-שלש הרצאות קבועות, הפדיחות מתמס-

דות אף הן בתוך שטף ההרצאה. הקלות שבה זורמות המלים מפיו מפתיעה גם אותו. עדיין הוא שומר על התרגשות מסוימת, בכל פעם מחדש, אך לאחר צרור המלים הראשון היא גוועת במהירות. ופרצופי החיילים לפניו, עם-ישראל כולו. מגמגמים, מפהקים, מתוחים, צוחקים, נרגזים. והוא עדיין נהנה למחשבה שהנה הוא מסיים את ההרצאה, עונה על השאלות האחרונות, וחירות בידו לעזוב אותם, והם הנשארים למשמרת-ליקה ארוכה. לשווא הוא מנסה לשמור בזכרון פרצוף אחד או שנים משומעיו המתחלפים לפניו בלי הרף. לעומת זאת, הנופים גחרתים והולכים בו. מבט על גבעה רחוקה, ואדי סבוך, שביל-עפר הנושק גדר-בטחון. וגם כלי-הנשק. הטנקים, התותחים המתנייעים, כוונות אינפרא-אדום על מקלעים. וכיום, גם טילים. את הטילים עדיין לא ראה.

ג

את האוניברסיטה הוא עוזב בצהרי היום, והשמיים מערבולת אפורה. חותך בלי רחם את העדר הקטן של טרמפיסטיות שממתין על כביש-היציאה, ומדהיר את המכונית הביתה. לפתע נפלא בעיניו שעוד היום יהיה בסיני, ובערב ישוב. בפניסה הוא נוכר בתיבת-המכתבים באותה להיטות של ציפיה ארוכה לבשורה לא-ידועה. את מכתבי אשתו הוא בודק ומשאיר בתיבה, ואת הדואר חסר-הערך שנשלח אליו הוא קורא בחיפזון, משמיד תוך כדי עלותו במדרגות. נכנס לבית הדומם, ישר למטבח, מחמם את המזון שבישל לעצמו בתחילת השבוע וטעמו מתפחם והולך מיום ליום. רוחץ את הכלים, אוסף את הפירורים, נכנס לחדר-השינה לקחת את בגדי המילוי-אים שלו ונדהם למצוא אותה עדיין ישנה באפלה, באותה תנוחה אלכסונית לילית, בפנים שלושים, כאילו עמד הזמן מלכת. מה קרה? לרגע הוא רוצה להעיר אותה, לשאול משהו. בעצם, מה עניינו. לו היתה מתה כבר, אבל נשימותיה עמוקות מפעמות בחלל החדר. כוס מים על המדף ולידה כדורי-שינה מלבנים באפלולית. הוא אוסף את בגדי המילואים שלו. מכנס-ח'אקי בהירות, מקטורן-עור מהוהה, חולצה אפורה, נעליים גבוהות. מתפשט, מסתובב כמה רגעים בלבגיו, מעלה שאון קל. אבל היא ללא תנועה, כפות רגליה שנשרו מבעד לשמיכה שיש חיור. לכמה שניות, בהיסח-דעת, תאוותו. אבל שמש שפוצעת מבין העננים מדליקה את חרפי התריס המשולשל, מטילה עשרות חיציי-אור נגדו. הוא מרים מעט את התריס לראות את השמיים שנחשפו. מבטו נופל על הרחוב השקט, אל הילדים החוזרים מבית-הספר. הוא ממתין מעט והנה גם בנו בקצה הרחוב, מטפס בודד, שחוח תחת ילקוט עמוס. וכשהוא נשטף אהבה אליו הוא מוריד חרש את התריס, לובש במהירות את בגדיו, מניח כובע ישן על ראשו, נוטל את תיק המילואים שלו ויורד במהירות לרחוב.

ליד הפניסה הוא מוצא את הבן, סמוק, יגע מיום-לימודים, חבול מעט מההתפתשויות שהוא מנהל באחרונה. הוא מושך את הילד אליו, מחליק את שערותיו, מתקן את הלבוש שנפרע וממטיר עליו הוראות. מה יאכל, מה יעשה, מה יאמר לאמו אם תשאל עליו. טס לסיני להרצות בבסיס-טילים ועוד הערב ישוב. הבן אינו קולט את הטיסה,

גם לא את סיני, רק את הטילים. חיוך מאיר את עיניו. טילים אמיתיים? בודאי, אבל אל תעיר אותה, אם יטלפן מישהו תענה אבא איננו, אמא ישנה. זה הכל. והילד שומע, כל הזמן מנענע בראשו, אומר טוב, טוב, טוב. כבר נעשה בודד אף הוא. ועכשיו המרצה אוסף אותו לחיקו, מנשק אותו, והקטן עומד בשקט, מרפין ראשו, בזמן האחרון הוא קופא באורה משונה, גם מתאדם כשאביו מנשק אותו. ושוב השמיים מתקדרים. וכמה טיפות גשם נושרות ופוסקות מיד, כמו גיטוי, כמו געגוע. והוא ממחר אל מכוניתו בדרך לשדה-התעופה.

ד

הוא מסתכל איך תל-אביב נוטה לאטה, מתנדנדת ימינה ושמאלה, כמבקשת להתהפך, עננים נושרים עליה במהירות, אחר-כך מתחילה לשקוע, הים מכסה אותה. הים, גון ירקרק, נסער, רוחות צובטות אותו ופורמות נוצות זעירות. עכשיו רק הים, לכל מרחב האופק. ומה נשאר מהשמיים? תערובת של אור עכרווי. אביב מדומה מאד.

הוא פותח את תיק הסטודנט הישן שלו שהפך תיק מילואים ובודק את תכנו. ספר השירים שנשלח אליו הבוקר, אותו תקע לשם ברגע האחרון, גלולות נגד כאב-ראש, גלולות-שינה, גלולות-התעוררות, חפיסת טבק, תפוח-עץ מרקיב מן ההרצאה הקודמת, סכיני-גילוח, ולבסוף, מקומטים ומגוללים, ניירות ההרצאה, ראשי-פרקים כתובים ביד-ענק. "הציונות בהתמודדות עם אידיאולוגיות אחרות", "יהדותו של הישראלי", "פני החברה הישראלית בסיכסוך ממושך". את הנושא הוא בוחר תמיד ברגע האחרון, לפי מצב-רוחו, הרעש מסביב, האור על פרצופי השומעים, המרחק בחזרה הביתה. לפעמים הוא בא, נעמד ומדבר בשטף, שעה תמימה בלא להפסיק, ומסתלק מיד עם תום ההרצאה. לפעמים הוא מלבה ויפוח, זורק בעיות מדומות, ומתחיל להתנצח בשלוות-נפש עקשנית.

ובינתיים מתקדמים כל הזמן מערבה, מלוא עצמת המנועים, את החוף איבדו מזמן, כאילו נוסעים לאירופה ולא למדבר. אך לא יעבור זמן רב וכבר מורגשת נטייה קלה של שיבה, בקשת רחבה מתחיל המטוס לחזור אל החוף.

הוא האזרח היחיד במטוס. החיילים הסירו כובעיהם, הניחו כלי-נשקם מתחת למושבם המרופדים, מתרווחים, מרשרשים בעתונים, פותרים תשבצים בספרונים רפים, מפט-פטים בקולות רכים. שכנתו למושב, חיילת קטנה ועדינה, מתכווצת ליד החלון ועתון-ערב בידה, כאילו מפחדת שנגע בה, אבל הוא לא רצה לגעת בה, רק לשוחח, להחליף כמה מלים, בלי תקווה, בלי המשך. חירותו עדיין לא ברורה לו. יחסיו עם נשים יגעים. מראש הוא מוותר.

מעל ראשה, במבט צמא, הוא מתבונן בארץ השבה לאטה. חולות, בתים, שדות, מטעים אחרונים על גבעות מצהיבות. השמיים צלולים והשמש שנעלמה כל הבוקר הנה היא שטה לפנייהם, בכל עצמתה. רעש המנועים עם להט חום קיצי נוסכים תנומה סביבו, לאט נשמטים ראשי קצינים וחיילים סביבו, העיניים מתפהות, מסוממות. גם הוא היה מנסה לנמנם קצת אלא שעדיין הוא מצפה לחידוש בנוף המדברי הזורם לאטו. המקטרת

כבדה בכף ידו. בזהירות הוא קולט את עתון-הערב שצונח אליו מן המושב לידו, אחר-כך את הגוף הקל-כנוצה של החיילת שאיבדה אף היא לפתע את עירנותה, ועם נטיית המטוס נוגעת בו מגומגמת, סיפת-ראש נושרת בחיקו, בעדינות מתלקחת תאוותו, והוא חושב לפתע על הרצאה פרובוקטיבית, הרסנית, דווקא בבסיס-טילים, לפני היחידה המובחרת ביותר.

וכבר הם עמוק בתוך המדבר, החיילים מתחילים להתנער, גם החיילת שגרדמה לכמה דקות ניתקת ממנו, פוקחת את עיניה והן דומעות מעט. הוא מושיט לה את העתון, והיא מחייכת בפיוור-דעת, פרועת-שער.

"מתי נגיע?" הוא שואל, מחזיר לה גם סיפת-ראש שנפלה על חולצתו. היא מעיפה מבט מהיר במישטח המדברי, רפה-הצורות, חסר-הפיוון:
"כבר הגענו..."

ואמת, לא יעבור זמן רב ורעש המנועים נחלש, המטוס מאבד גובה, וכשהם מרחפים על המסלול עדיין שממה גמורה, הוא נרכן אל החלון, שותה בצמא כל פרט שמתגלה, נפעם לראות בצד המסלול מטוסי-קרב בהירים, חרטומם שמוט מעט.

"פאנטומים..." הוא מזהה, באותה התרגשות משונה שגורמים לו באחרונה כלי-הנשק. "מעץ צבוע..." מחייכת החיילת העדינה, נועצת בו עיניה, כאילו לראשונה הבחינה בו באמת. "אף פעם לא היית פה?"

"בחמישים-ושש... לכמה שעות... פה בסביבה..."

"בחמישים-ושש?" היא תמהה. "מה היה בחמישים-ושש?"

"מיבצע-סיני. הצניחו אותי פה, על אחת הגבעות."

והמטוס נעצר, הכל מזדרזים לקום, חובשים כובעיהם, מכתפים את נשקם, נדחקים אל הפתח. דיילת, שבמשך הנסיעה הסתתרה, עומדת בפתח, לבושה מדים צבעוניים, מחייכת אישית לכל אחד, נפרדת לשלום, כאילו היו נופשים שהגיעו למקום-שעשועים. הוא פוסע עקב-בצד-אגודל אחרי שכנתו, מתבונן בערפה הזך, אך על המסלול, כדרכו, הוא מאבד אותה, בלי להיפרד אפילו במלה אחת.

ה

שדה-תעופה מדברי, מופה-אדם, מהומה של מערב פרוע. ליד הגדר עשרות כלי-רכב, ממתנינים ככרכרות לבאים. סוסיות, טנדרים, ג'יפים, משאיות, זחל"מים, אפילו טנק ישן נשלח במיוחד לאסוף שני חיילים.

עיף, כאב-ראש דק רוחש בו, מקטרת כבויה ומרה בפיו, הוא מסתובב ברחבה המתרו-קנת, ביד אחת תיק הסטודנט הישן וביד שניה סרט-קולנוע שנמסר לו בשדה-התעופה בשביל קצין-החינוך המקומי. סרט-הקולנוע במזוודה שחורה ודקה הוא שמושך אליו חייל רזה, כהה-עור, שמתקרב אליו בעצלתיים, נושא טראנזיסטור ישן, ענק, מלופף בחבלים ומזמר ברעדה מיצעד-פזמונים מצרי. בכף-ידו טמונה פיסת נייר עליה בכתב נשי, רך, בשיבוש קל, שמו של המרצה.

"כן, זה אני..."

והחייל ממולל את הפתקה, כאילו כבדה עליו, ומשליך אותה אל האדמה החרבה, מוביל את המרצה אחריו אל משאית גדולה וריקה, וכשהפזמונים מסתלסלים מן הטראגזיסטור שמונח על המושב ביניהם הם חוצים אט-אט, במנוע כבד, בסיס רחב, סזאן, שערפל-אבק עולה ממנו.

וכבר הוא חוקר את הנהג.

"נוסעים ישר לסוללה?"

"לא, רק למפקדה."

"ואיפה הסוללה?"

"לא רחוקה..."

"אני עוד אספיק לחזור הערב?"

"למה לא."

"ומי החיילים שם?"

"סדירים."

"בוגרי-תיכון כולם?"

"לא כולם... על מה אתה מרצה?"

"נראה עוד... אני אחליט במקום... אולי אתן לחיילים לבחור..."

הוא מעדיף לא לגלות מראש את נושאי הרצאותיו. למבט ראשון הם נראים מיושנים, כבדים, עשויים להרתיע...

"תרצה על סמים", מציע לו הנהג בנדיבות. "אתה יכול להרצות על סמים?"

"סמים?" המרצה נדלק, מבודח מעט.

"כן, לפני כמה זמן הבאתי להם מרצה על סמים... שיגע את החברה..."

"אז בשביל מה לכם עוד הרצאה?"

"סתם... זה מעניין... אולי על סוגים אחרים של סמים..."

המרצה מתייך בינו לבין עצמו, עשן מתוק ניגר מבין שפתיו.

"החיילים לוקחים סמים?"

"היו רוצים לקחת..."

ומסביב תלוליות, ארץ-תלאובות, גבעות-נחושת, אשפה צבאית, סככות, מבנים, וכלי-רכב נוסעים במרחב, מימינם ומשמאלם, חוצים לפניהם, עוקפים מכל הכיוונים. וכפעם-בפעם אנוסים להיעצר ליד מחסום של חבל, שקצהו בידו של חייל כהה, בן-דמותו של הנהג, שרוע על כורסת-נצרים מפוררת, משותק ומעוות מרוב בטלה.

"לאיפה?"

"פתח כבר..."

"לאיפה?"

"פתח כבר, מה איכפת לך..."

"לאיפה?"

"ל-612. פתח כבר, לעזאזל..."

אבל הלה לא זע, כמומיה, כפגר, נשאר שרוע, רק בת-צחוק ממזרית זוהרת בפיו.

"מה אתה מוביל שם?"
 "מה איכפת לך. פתח כבר."
 "מה אתה מוביל שם?"
 "מרצה."
 והחבל צונח לפניהם.

ו

והמשאית מתגלגלת לבסיס-שירותים קטן, עושה סיבוב ברחבה, ומדמימה ליד אנדרטה שנולדה מדמיון צבאי חד-משמעי. זנב קרוע של מטוס מצרי, אכול חלודה, שחריציו האפלים, שעירים כלשהו, פעורים לנוכח הטיל שמחץ אותו ועתה שב וקם לתחייה, צבוע בצבעים עליזים, עטור כתובת-קעקע של פסוקי תנ"ך שהוצאו מהקשרם.

"עד פה אני צריך להביא אותך..." מפה הנהג בטראנזיסטור להדמימו, וכמו פרפר מתעופף-גמשך אל קבוצת חיילים שמשחקים בכדור בקצה המחנה. והוא כבר רגיל שמעבירים אותו כך, מיד אל יד, ממכונת אל מכונת, לפעמים מניחים אותו בחדר אפלולי, בתעלת-קשר, במחסן ציוד, עד שמלקטים את השומעים שלו.

הוא יורד מן המשאית, מתחיל להסתובב ברחבה, עדיין התיק ביד אחת וסרט הקולנוע ביד שניה. פוסע בין ביתנים טרומיים, אדמדמים כלשהו, באור חריף, אור-קיץ גלוי, מתחת לשמיים תכולים-מתוקים, מתבונן סביבו כמי שאינו שייך למדבר הזה שאינו אלא נוף מיגע של גבעות נמוכות, מטושטשות-צורה, תערובת שלא מתאחה בין דממה עמוקה, מתה, ושאון הבסיס, נהמת הטנקים, צעקות ופקודות מרחפות.

הוא מקיף את האנדרטה, טופח קלות על הטיל ושומע את הד הריקות, מקלף פיסת ברזל מזנב המטוס הקרוע, ותמה לראות באיזו קלות המטוס מתפורר בין אצבעותיו. רבע שעה עוברת ועדיין הוא לבדו. אין איש יוצא אליו. הוא מתקרב אל החיילים המשחקים, מתבונן בגופות השחמחמים, הנוצצים בזיעתם, מרדפים אחר הכדור בשתיקה, בחימה כמעט. כבר אינו יכול לזהות את הנהג, שפשט אף הוא את חולצתו והצטרף למשחקים. עומד דומם ומאבך מקטרת, ובינתיים על הקרקע החרבה, בין רגליו, מתרחשת תנועה קלה, מערבולת דקה של חול, כאילו סופה קרובה להיולד מן האדמה. וכדרכו ברגעים של המתנה, כבר הוא מיצר על הזמן האבוד, מאמין שאילו ישב ברגע זה בספריה היו מוצא סוף-סוף את הריכוז שחומק ממנו. עוברת עוד רבע שעה. שירטוטי הגבעות מתחדדים מעט. אין איש. שכחו אותו. בעצם, מה איכפת לו, מכל-מקום עוד הערב הוא שב, מוכרחים יהיו להוציאו מכאן. אבל את ההרצאה היה רוצה דווקא לתת, מתאוות לדבר, בלא שיפסיקו אותו, לשבור את השתיקה שנמשכת כבר כמה ימים. הוא חוזר למשאית, צופר כמה צפירות מקוטעות, הולך אל אחד הביתנים, מתחיל לדפוק על הדלתות, הראשונה, השנייה, השלישית, נעמד לבסוף מול סגן-אלוף קשיש, ראשו שיבה, מוקף דגמים של טילים קטנים, זוהרים באור אחר-

הצהריים, על הקירות דיאגרמות של טילים, תצלומים של ירי טילים. אידיאולוגיה של טילים.

הקצין אינו מבחין במרצה הנכנס בהיסוס. הוא שקוע בקריאה, בריכוז, בדבקות. "סליחה...", ומושיט לו את צוֹ-הקריאה.

והלה מרים את ראשו, מסיר משקפיו, נוטל את הצו בידיים רכות, נשיות כמעט, אינו קורא בו כלל.

"זו לא כאן, לא אצלי... תלך לגינג'ית..."
"הגינג'ית?"

"קצינת-החינוך... היא מטפלת במרצים..."

ומורה לו על הביתן מנגד, מחזיר לו את צוֹ-הקריאה.

המרצה נסוג אחור לאטו, מסתכל בטיילים הקטנים המונחים כצעצועים על המדפים, מתאוה לגעת בהם, וגם נוגע בקצות אצבעותיו. רסיסי פניו מנצנצים אליו.

הקצין עוקב אחריו בסקרנות.

"על מה אתה מרצה?"

והוא מסתבך על המפתן, תוחב את המקטרת לפיו, לועס אותה, שולף, עדיין לא החליט בדיוק, כאילו זה משנה למישהו, כאילו יש בנושאים שלו איזה פגם מהותי. נניח, משהו על זהות יהודית, או איזו סקירה קלה על פני החברה הישראלית בסיכסוך ממושך. יכול להיות גם הציונות בהתמודדות עם אידיאולוגיות אחרות, למשל השמאל החדש. תקוי בחיילים. לא איכפת לו לתת להם לשאול סתם שאלות, כל מה שעולה על דעתם, והוא ינסה להשיב.

הקצין מקשיב בתמהון-מה, כאילו יש בנושאים שלו משהו מוזר, מקורי במיוחד, שמעורר דאגה קלה.

"אתה רוצה לשוב עוד הערב?" הוא שואל ברכות.

"כך הבטיחו לי...", ולפתע הוא נתקף חרדה שמתכוננים אולי לעכב אותו, "למטוס האחרון... לא אספיק?"

"תספיק..."

והוא עכשיו ממהר, סוגר את הדלת אחריו. חוצה את הרחבה, ניגש לביתן, דופק על דלת, דוחף אותה, נכנס לחדר פרוע, מוזנח, שתריסיו מוגפים, ספק משרד ספק חדר של נערה, ובאפלולית שנקרעה, בריח דק של עיפוש, הוא מגלה על מיטה סבך של שער אדום, לוהט. נערה, נפיל, גינג'ית גדולה, מכוסה בשמיכה, שוכבת על בטנה. מסביב מושלכים בגדיה, חולצה וחצאית כחולה, לבנים ליד טלפון צבאי. ספלי קפה מזהמים, בקבוק יין ריק, על הרצפה מרבד של קליפות גרעינים.

עייף הוא נוגע בה. יכול היה להרים את השמיכה ולשכב דומם לצדה עד שהערב וכלה ותגיע שעתו לשוב, אבל הוא רק נוגע בה, קלות, ממורמר.

"את הגינג'ית?... הוא שואל את בבואת עצמו שחוזרת אליו משתי עיניים כחולות גדולות שנפקחות אליו, מושיט את צוֹ-הקריאה המקומט. "אני המרצה. מישוהו צריך לקחת אותי ל-612."

הוא כבר אומר 612, כאילו היה זה מקום מוכר, כאילו כבר שנים הוא מסתובב בין הסוללות פה.

היא מחייכת, לוקחת את צו־הקריאה, לא קוראת, מטמינה מתחת לכר.

"הגעת..."

"כבר לפני חצי שעה. אני מסתובב פה סתם. ועוד הערב אני צריך לחזור. בסוף לא נספיק."

"נספיק."

ושוב היא מחייכת אליו, חיוך רחב, מתגרה, עדיין מכורבלת בשמיכה, ערומה, קרוב לוודאי. הוא מחזיר חיוך, גבוך, נבהל מעצם חיוכו. נפילית כזאת, אפילו היה לו זמן היא בלתי־אפשרית בשבילו. תקוע בדממה כנגדה, ממתין שתשלוף את עצמה מן השמיכה.

אבל היא עדיין שוכבת, עיניה צוחקות.

"נספיק, אם תתן לי להתלבש."

הדם פורץ אל פניו, יוצא מתוך האפלה, מרביד הקליפות מרשרש תחת רגליו, משאיר את הדלת פתוחה, הולך אל הרחבה, מסתובב ליד האנדרטה, נרגש מאד. ובמרחק הוא רואה איך בוחק עז צומח שם באפלה שהותיר, אָשד של קרניים. אט־אט היא מתלבשת והוא כבר מתחיל לשוב אליה, לא גורע עין, בחציפות, לא מסתיר את מבטו. וכשהיא בפתח, בחצאית קצרה מדי, ילדותית, בסנדלים, רוכסת מעיל־רוח מעוטר דרגות־סרן מהזהות, כבר הוא נעמד בסמוך אליה, ראשו תלוי מעט במרומים.

"אפשר רק לרגע לטלפן לארץ?"

"אתה כבר מתגעגע?..."

"לא... משהו... רק רגע... פשוט..."

והיא מושיבה אותו במיטתה החמה עדיין, משיגה לו קו ויוצאת. ובבית הילד מרים את השפופרת, ואליו מצטרפת כל נהמת המדבר.

"יורמי, זה אבא", הוא צועק אל תוך הקו הרועד, הנושב.

אבל הבן אינו מזהה את הקול שהתעוות.

"אבא איננו, אמא יושנת", הוא שומע מתוך המערבולת את הקול השקט, המסודר, הבא ממרחקים.

"זה אבא... אתה שומע אותי?" הוא קורא בנואש.

אבל הילד נעלם, ואתו כל נהמת המדבר, ושקט עמוק חוזר לקו, ומישהו בתוך שיחה אחרת, סמוכה מאד כנראה, בקול חרישי, מפתה, ממשיך לדבר אליו דברי־אהבים.

ובפתח, הג'ינג'ית, כמו עמוד־אש, מסתכלת דומם איך הוא נאבק עם הטלפון.

"גמרת?"

ז

בעצם, צריך היה לשוב מיד הביתה, אל הילד שמסתובב שם לבדו, לטלטל את הנרדמת שיצאה מדעתה. אבל תחת זאת הוא עולה אל ג'יפ פרוע ומזוהם שהביאה

הקצינה, על רצפתו שוב קליפות גרעינים מבוללים בכדורי תת-מקלע, קופסות-שימורים שנשרו עטיפותיהן, סוכריות מתוקות שדבקו לטפסים צבאיים, חזייה לבנה ענקית בין פחי שמן-מנוע. תערובת של כלי-מלחמה ואבזרי-נשים. ורק עכשיו, כשהוא יושב בסמוך אליה, מניח בין רגליו את התיק ומוזזת סרט-הקולנוע, הוא מבחין שכבר איננה צעירה כל-כך, כתפיה שמוטות מעט, השלימה עם נפילתה המשוונה, חתומה פה קבע מכיון שנדמה לה כי פה, במדבר האדמדמ, היא בולטת פחות. מבטו משוטט במנוחה גמורה על הירכיים הגדולות, שבשרן, לבנוני, לא קולט שמש, אבל גם ענוג. מה צומח כאן? הדור הצעיר הזה, הוא חושב בהשתאות, בבחילה כלשהו, עיניו בכפות רגליה האדירות הדורסות את הדושות. והיא ממתנה עד שישלים את מבטו המשוטט, ואחר-כך מחייכת אליו, בעצבות, כאילו היא מודעת לעצמה. מנסה לאסוף קצת את שערותיה, עטרת-קוצים זוהרת, ומתניעה בפראות.

אבל נוסעת באטיות, כנסוכת-שינה עדיין, מקיפה פעמיים את האנדרטה, כאילו מהרהרת, משם אל כביש משופש, ישר כסרגל, ומעבר לשימשה המאובקת המדבר המשמים הזה, גבעות נמוכות, מטושטשות-צורה, דיונות-חול, נוף תפל, חסר-ריח, עם שיחיו העקשנים הצומחים מאובקים. מדבר המלחמות המיגע, שמלבד יתרון אסטרטגי אין בו דבר, וגם שעת-הדימדומים הקרבה והולכת אין בכוחה לפזר מעט רוך מסביב. "הנוף הזה... מדכא כל-כך...", הוא פולט פתאום, מנסה לקשור קשר. ולרגע נדמה שלא שמעה, אבל הגיפ נעצר, באמצע הכביש השמם. היא מסתכלת בו בתמהון. "הנוף מדכא אותך?"

העצירה הפתאומית הזאת, הפנייה הישרה אליו, כאילו זה ענין אישי, שלו, או שלה. כאילו יש איזו חשיבות מיוחדת למה שהוא אומר. "למה הוא מדכא אותך?"

הוא מחייך, מופתע, קרני השמש זוהרות עליהם. לבדם הם במרחב, כל הבסיסים כבר נמחקו מאחריהם, ורק הרחש האטי של המנוע מלווה את דברי-ההסבר המגומגמים שנאלץ לדלות מתוכו. והיא מקשיבה במתיחות, מעבירה מבטה ממנו אל הנוף ובחזרה, כאילו משהו ניתן כאן לשינוי או לתיקון.

"ואני כנראה כבר התרגלתי...", היא מצטדקת. "בעיני הנוף הזה נפלא..." ולפתע, ברוך, בנימוס מגוחך:

"אני מצטערת..."

"את לא אשמה...", הוא צוחק, מצטמצם במושב, אפל, יודע שהוא אפל. במבוכתו הוא מגלה גרעין שלם בין הקליפות סביבו, מלקט אותו, מפצח, אוכל בהיסח-דעת, ממתין לתזווה, ואט-אט הם מתחילים שוב לנוע, עדיין בהילוך שני, מיטלטלים מעדנות בקו ישר, כאילו הזמן כולו ברשותם, והשעה קרובה לשש. ועוד צריך לתת הרצאה ולחזור הביתה.

ושוב שתיקה, והיא עדיין מחייכת אליו, כאילו רצתה ממנו משהו, הג'ינג'ית הענקית הזאת, הרכונה על ההגה, שערותיה מתחפכות בגג-הפרזנט המתנופף ברוח, והוא שוקע בגבעות שמסביבו, משתמט ממבטה. זכרון רחוק מהבהב בו.

"אף פעם לא היית כאן?"

"הייתי...", הוא עונה במהירות.

ושוב געצר הגייפ, כאילו אינה יכולה לנהל שיחה ולנהוג, כאילו מה שהוא אומר מצריך עיון מיוחד, בעמידה על המקום.

"בחמישים-ושש הייתי פה."

"מתי?"

"במיבצע-סיני..."

"גם אז נתת פה הרצאות?"

"לא? מה פתאום?" הוא מגחך, נדהם מהרעיון. "אז הצניחו אותי פה בסביבה, על אחת הגבעות, אולי אפילו הגבעה שם..." והוא מורה על אחת הגבעות באופק הקרוב, המתאדם.

היא מקשיבה, מהורהרת, שוב קופא המרחב סביבם. לעולם לא יתן את ההרצאה. "לכל מרצה שבא לפה יש סיפור על איזה קרב שהשתתף בו... פעם בא לכאן אחד, סיפר סיפורים, בילבל את המוח, בסוף התברר שזה היה במלחמת-העולם הראשונה."

"השניה..." הוא מתקן חרש.

"הראשונה", היא מתעקשת. "גם אני חשבת מלחמת-העולם השניה, הוא לא נראה זקן כל-כך..."

והוא שותק, גורע עיניו ממנה, מאבד כבר את הסבלנות. מטושטשת לגמרי.

"אתה לא נעלב?"

הוא שומע את קולה, רך מאד.

"לא". נדהם הוא מתבונן ביושבת לידו, ידיה שמוטות על ברכיה, מחייכת אליו במתיקות. והגייפ נרתע, מתחיל לנסוע, והמקטרת נשמטת ממנו, נזרקת אל הרצפה, מתגוללת בין הדושות, הוא רוכן אבל היא מקדימה אותו, מרימה, אבל תחת להניחה בידו המושטת היא תוחבת אותה ישר אל בין שפתיו, במחווה אינטימי, והוא מריח אותה בחשאי, ריח חיה גדולה, מזורה. אם כן, יש לה כוונות אחרות.

ועכשיו הוא נרגש מעט. והם ממשיכים בשתיקה, באותה נסיעה אטית, מעצבנת מתקרבים אל שרשרת-הגבעות שבאופק, והוא מפחד לומר מלה פן שוב תעצור ולא יהיה סוף לנסיעה הזו, והוא את ההרצאה שלו מתאוה לתת, המיה לוחצת בחזהו. הדימדומים, הצללים המתארכים, הריקות הזאת מסביב. דווקא במדבר הזה, לומר משהו. היכן הם? האנשים, העם. לעמוד מולם, לשמוע את הרחש, המילמולים, חריקת כיסאות או אבנים. לפשוט את הסוודר בתנועה גמרצת, ולהשליך אותו על כיסא או על האדמה. להסיר את השעון, לפזר את הניירות לפניו, ולהתחיל בדיבור כמו לטיפה ראשונה, בקול מתוק שמתקשה והולך. לחבוק אותם, לבקע את דוק האטימות, ובעד ההקשבה לחלחל לתוכם, להחדיר את המלים, בקצב גובר והולך, לראות אותם נכבשים. העיניים המתנוצצות, הפה הנפשק בתמהון קל, בהתנגדות, אחר בחיוך של הנאה. עד שהוא נרגע כליל, מתחיל לסגת, לשלוף את עצמו מתוכם, להחליק ביד קלה על השאלות האחרונות, להספיג את הזיעה, להשאיר כמה סימני-שאלה, הבטחות

לעתיד, לחייך במבוכה, לאסוף את הניירות, את השעון, לרפוס את הסוודר, ולהסתלק. הגי'פ מגביר מעט את מהירותו, רוח קלה מתחילה לנהום בין הגלגלים, הוא מסתכל בגבעות המתקרבות, עננים ראשונים מסתמנים מרחוק.

"אפשר בכלל לראות מפה את התעלה?... " הוא שואל מבלי משים, חרישית, וכבר מתחרט על השאלה. אבל היא לא שמעה, מכל-מקום אינה נעצרת אלא ממשיכה בדרכה, רק מטה מעט את ההגה, נוטשת את הכביש, נכנסת לדרך-עפר, ובלי להאט, בלי להחליף הילוך, באותה תנופה, מתחילה לטפס על גבעה, בזווית שמתחדדת והולכת, בדרך לא-דרך, כאילו ממריאים לשמיים. אבני-צור ניתזות מן הגי'פ המקפץ. ומסביב שממה, לא סימן של בית, טיל או אדם.

"זה פה?" יגע הוא יורד מהגי'פ, מחפש את הטיילים, אבל כבר רגיל למצוא את שומעיו מוסתרים בשולי גבעות שוממות, בעמקי ואדיות.

"עוד לא. רצית לראות את התעלה."

"הו, לא חשוב. תודה. באמת לא נספיק", והוא פונה בחזרה אל הגי'פ.

"בוא הנה..."

קוראת אליו כמו אל כלב.

והחירות שלפתע לופתת אותו —

ח

רוח חזקה לא-צפויה נושבת פה. הוא מרכין ראשו, אבל הרוח אינה מרפה ממנו. אוחו בכובעו שלא יעוף. מכל עבר מתנפלות עליו רוחות כאילו המתינו לו. כבר שש-ועשר. השמיים התכהו, אור עכור מסביב. בתשע הוא צריך להמריא בחזרה. האחריות על הגיינג'ית הזאת, שתחילה צריך היה להעיר אותה ועכשיו החליטה לטייל אתו על הגבעות. מצא חן בעיניה, כנראה. הוא פוסע בעקבותיה על גבעת אבן, גון חולני ורדרד לאדמה שלוטשה כאן ברוח. והיא בצעדים גסים, בהליכה מקפצת, כפופה מתוך הרגל להנמיך את קומתה. שעה מהבהב. לפני שעות מעטות עדיין ישב בספריה באוניברסיטה, אינטלקטואל רפה, חסר-ריכוז; ועכשיו הוא פה—רחוק ממקום-יישוב, מאות קילומטרים דרומה, על גבעת-אבן, מטפס אחרי עמוד-האש הנה, קצינת-חינוך שנוהגת חירות. מה היא רוצה ממנו? אולי שישכב אֶתה בזמן המועט שנותר לפני ההרצאה. אולי היו מרצים לפניו ששכבו אֶתה כאן. הוא נרעד, עיניו בכפות-רגליה החזקות, לבנת-ספיר מרצדת בין הסלעים.

כמה דקות והם בפסגה. אין זו גבעה גבוהה, סביבם מתנשאות גבעות רמות יותר, אבל היא ניצבת היישר אל בקע בחומת ההרים, ומשם נפרש האופק למרחקים. חסר-נשימה הוא מדביק אותה, והיא מראה לו את התעלה שבאופק מערב. ניצנוץ קל, מעורר-אימה של בוהק תכלת. שמש שוקעת בגבול מצרים. ועצמים רחוקים, סלעים, תלים קטנים, שיחים, כאילו מרחפים באוויר בתעתועי האור האחרון. היא עומדת בסמוך מאד אליו, גבוהה כדי קדקוד שלם, שערותיו נושקות את דרגותיה. פניה המנומשים, המנוקדים שוב מחייכים אליו.

"עדיין הנוף מדכא אותך?" כמו אל ילד קטן היא פונה אליו.
 "פחות..." הוא צוחק, מכה את המקטרת בכוח באחד הסלעים כדי לנער את האפר.
 האם היה יכול לגעת בה? הוא עולה על סלע קטן, מגביה עצמו אליה. זוכר לפתע
 את אשתו ואת בנו.
 "אולי כאן הצניחו אותך?"
 אולי.

דממה קלה.
 "על מה אתה מתכוונן להרצות?"
 "האם בכלל עוד נספיק?" הוא שואל באירוניה, מיואש כבר מן ההרצאה.
 "למה לא?"

ושוב הוא מתחיל להסתבך ברשימת הנושאים שלו, פניו בקרקע. מתחיל למנות חרש
 את האפשרויות השונות. "פני החברה בסיכסוך ממושך", או "יהדותו של הישראלי",
 אפילו "הציונות בהתמודדות עם אידיאולוגיות אחרות", לעורר איזה ויכוח. לפעמים
 שואלים אותו שאלות, סתם, מה שעולה על הדעת, והוא עונה.
 והיא שומעת במנוחה, אור־השקיעה על פניה, כאילו מילותיו אינן נוגעות בה, סובבות
 אותה ונושרות על הסלעים סביבה. הוא מגחך, רוכן לתלוש עלה משיח קטן שרוף
 ומאובק למרגלותיו, מבחין בפיסת־בד קרועה, במורד כמה ג'ריקנים חלודים, אכולי
 רוח, שרשרת טנק פרושה לחוליותיה, ברזנט מפויח, קופסות־שימורים ריקות, ארגזי־
 תחמושת מרוסקים. שרידים של מחנה מובס עולים ומתבהרים על אדמה סלעית,
 כאילו קרקעית־ים שנחשפה.

"כבר שמעו הרצאות על אותם נושאים?" הוא ממשיך בייאוש לא מובן.
 והיא עולה על סלע, מביטה בו ברוך, נוהגת כאילו עדיין כל הזמן ברשותה. ולפתע
 נדמה לו שכבר נצח עבר מאז הגיע לכאן. והוא מסתכל אל האופק, מתמלא אף הוא
 שלנה. לוותר על ההרצאה ולגעת בה, באקראי, אחר־כך ימצא את המלים. וכבר הוא
 נרגש, רוכן שוב אל השיח לקטוף לו זרד, להרית, ללעוס משהו, לעורר את חושיו.
 ואז הוא מבחין שהשיח לרגליו אינו שיח אלא ערימת בגדים ישנים, צומחים מתוך
 האדמה בה נטמנו. סגין מתפורר, מימיה חלודה ונקובה תלויה על חגורה צבאית
 מטיפוס ישן. שרידי מכנסיים מתפוררות, הוא בועט קלות ברגלו, ולפתע הוא נחרד,
 נרתע מעט, שב ומסתכל בתדהמה. כאן שרידי גוויה, איך לא הבחין מיד. חייל מצרי
 עתיק טמון בחול. גוויה שנקברה בחיפזון. עצמות אפרפרות מסמנות צורה שנעלמה.
 הוא מרים עיניו אליה, והיא, כלאחר־פה:

"זה היה המרצה לציונות... לא מצא שפה משותפת עם החיילים... הרגיו אותם..."
 לשווא הוא מחפש את החיוך על פניה. היא, עודה רצינית, מצביעה על ברזנט שמוטל
 שם על ערימת ארגזים מרוסקים.

"וזה המרצה על החברה הישראלית. הוא לא היה משכנע. הוא היה אופטימי מדי..."
 ועכשיו הוא צוחק, צחוק קצר, פנימי, בלא הד, קטוע. מסתכל סביבו, בסמך אליה,
 מחפש את חיוכה, אבל היא עדיין רצינית, רק ברק שובב בעיניה. אם כן, לא

מטושטשת. הוא נמשך אליה, מצביע על כתם גדול בוואדי החשוך.
 "ומי שם?" הוא מתגרה.
 "זה הטיף לערכי היהדות", היא עונה מיד. "הרדים את כולם, גם את עצמו, וכשהתעורר..."
 ולפתע היא משתתקת.
 המרצה מאבך את מקטרתו. העשן עולה כחלחל באור הגווע על בגדיהם. הוא מצמיד את התיק אליו בחזקה, כבר נתקף אי-מנוחה, נרעד משהו. כוכב גדלק בשמיים. לפתע הוא מאבד את בטחונו.
 "מרצים משונים..." הוא מגסה למשוך את החוט הדק של בדיחות-דעת שירדה עליהם בגבעה השוממה, הפרוצה אל מרחב-נוף, אל אמת-מים רחוקה, מערבית, שעדיין זוהרת באור-יום. "לבושים שינלים עתיקים... בלואים..."
 סוף-סוף היא מחייכת.
 "כן, כך הם באים אלינו. לבושים בגדים ישנים. חושבים ששולחים אותם לסוף העולם. באים לתת הרצאות עם נעליים גבוהות, תיקים ישנים, כובעים משונים..."
 הוא נוגע בכובעו, סמוק כולו.
 "כן, הכובע הזה קצת משונה..."
 עכשיו הוא יטול אותה. קצת אומץ. להחזיק בה, להתגבר על הבחילה הקלה ולחפש בבשרה מקום חלק, ענוג, לקרב אליו את השפתיים לנשיקה ראשונה. בין-כה-וכה לא יגיע הערב לבסיס-הטילים.
 הוא מסיר את כובעו, משליך אותו אל הקרקע, מתקרב אליה, אבל היא מתחמקת, מתחילה לרדת בחזרה אל הגיף שכבר נבלע בחשיכה. גוחנת ליד אחד הגלגלים, מרימה ספק אבן ספק שריד של גולגולת.
 "ולזה היה נדמה שהוא מסוגל לענות על כל שאלה..."
 צוחקת בפראות, נכנסת ומתניעה.

ס

ובסיס-הטילים לא היה אלא במרחק פעוט משם, מוסווה היטב בגבעה שנחפרה כקן-נמלים. ומלבד טיפה של אור מרחפת על אנטנה גבוהה לא נראה כל סימן. אבל כשהם נעצרים בשער, באפרורית מאובקת, כבר נשמעת נהמה, כאילו כל הגבעה רועדת. ומבעד למחסום הוא רואה את צלחות המכ"ם המסתובבות לאטן, רשתות-הסוואה ענקיות ומבנים אטומים כמו ביצים מוארכות, משם אפשר להקשיב אל מעמקי המרחב. והגי'נג'ית כבר נוזפת במשמר המתמהמה, בקוצר-רוח, באדנות, כאילו עליהם אשמת הזמן שאיבדה. ושוב הם במעלה הגבעה, דוהרים, מעלים ענן אבק, והרעדה סביבם מתגברת, מצברים גדולים מחופרים בקרקע, מעלים שאון ומשב רוח גדולה. והכל בלי אור, בלי טיפה של אור. כל האורות טמונים ומוסתרים היטב. והנה כבר שוחות הטילים עצמם, אמיתיים, קטנים מעט ממה ששיער. והגי'נג'ית מגושת במש-עולים עקלקלים, כל הזמן חותרת כלפי מעלה. ומחיצות ברזל מתחילות לזרום ליד

הגיפ שקיבל תנופה, תעלות־קשר מחופות־ברזל, מדרגות ברזל משתלשלות אל תוך האדמה, ולאטה גם הקרקע עצמה מתכסה ברזל. סמוך לפסגה הם נעצרים, ליד מצבר ענק, רועם, והיא יורדת בזריזות, פותחת דלת, בשאבת לתוך נהרת אור, משאירה אותו עומד בחוץ, ביד אחת התיק וביד שניה סרט־הקולנוע, ולאחר כמה שניות היא כבר נפלטת חזרה, ניגשת אליו ומדברת בצעקה כדי להתגבר על הרעש הנורא. אבל הוא אינו מבין אף מלה, מבולבל לגמרי, מחייך, הולך ונמשך אליה. לבסוף היא רוכנת עליו מעט ובכוח משחררת מבין אצבעותיו הלופתות את סרט־הקולנוע, גוטלת אותו ממנו. מפקד היחידה נעלם לה פתאום, והיא צריכה למצוא אותו. פותחת שוב את הדלת ומכניסה אותו עכשיו לתוך נהרת האור, ולפתע נדמה לו שהלילה נעלם, שהוא נמצא בצהרי יום בהיר.

החלונות המוסווים, משוחים בצבע תכול, ואור הנורות הצהבהב המשתקף בהם, הם שיצרו לרגע אשליה של שמי־צהריים עמוקים, אביביים. אבל בסופו של דבר לא היה כאן אלא משרד צבאי, אולי חדר־המיבצעים עצמו. כי הקירות כולם מכוסים מפות ורישומים. ושני סמלים רובצים על מיטת־שדה ומשחקים שחמט, בוחנים בדממה את הנכנס, אחר משפילים עיניהם, מחייכים מעט זה לזה, אבל שותקים. והוא כבר מכיר את השיתוק הקל, את המבוכה המשוגה שתוקפים את החיילים כשמביאים להם לפתע מרצה. מניח את תיקו על הרצפה, מגער את המקטרת המכוסה אפר, ומתישב בכורסה עתיקה, שלל מצרי מאחת המלחמות, שוקע בין עתונים ישנים, רומנים־זעירים שהפכו סמרטוטים. דממה. רק קול המצבר נוהם עמום בחוץ.

ושוב השתיקה מוחצת אותו. קם ומתחיל להסתובב בחדר באי־שקט, מתבונן במצבת השמות, במערך הטילים, במפות מסומנות בעיגולים שחורים, כינויי־מחשב לכל הר, לכל גבעה. חיצים שלוחים אל לבה של מצרים, הרחק אל הגילוס המתפתל אל מעמקי סודאן.

החיילים עוקבים עכשיו אחריו.

"אתה יכול לשבת..."

"זה בסדר... תודה..." הוא נבוך מעט, כאילו תפסו אותו בקלקלתו. עדיין מסתכל במפות, בחציפות, כמי שהכל שרזי לו. מנסה לפענח איזה עקרון סמוי. אחר מרפה, מתקרב אליהם, נעמד ומסתכל בחיוך בלוח המשחק. כך, בשתיקה ארוכה.

"עד איזה טווח מגיעים הטילים האלה?" הוא שואל חרש.

והם כנראה כבר רגילים לשאלה.

"תלוי במה מעוניינים לפגוע..."

"לא, סתם... בלי לפגוע..."

"בלי לפגוע?..."

והוא מחייך לעצמו, מוותר, מוסיף להתבונן בסבך המשחק, אחר ניתק, חוזר אל

המפות, מנסה לאמוד בעצמו את קנה-המידה. ואז מתפרץ לחדר המפקד ; קצין צעיר, גבוה, דתי יפה-תואר, מן הקצינים-הילדונים, אדוני קווי-האש, שמתרוצצים הסריי-מנוחה, בלא דרגות, בין תעלות-הקשר. מוצא אזרח מרובע, אפל, עומד דומם, ומאבך מקטרת מול המפות החשופות, אצבעותיו מרחפות במרחבי סודאן.

"כן?...?" הוא לופת בחזקה את כתפו.

"אני המרצה...?", אומר המרצה, ולוחץ לפתע את ידו של הקצין.

"יש הרצאה הערב???" גדהם הקצין, פונה בפליאה אל שני הסמלים, וצונח על כיסא ליד השולחן.

אבל הללו מושכים בכתפיהם, מתחלפים בהתלהבות בסוסים.

המרצה במבוכה, מוצץ את מקטרתו.

"מי הביא אותו?"

"הג'ינג'ית הביאה אותו", פולט אחד החיילים, מחייך ערמומית אל חברו. והמרצה רואה חיוך שובב ניצת בעיניו של המפקד.

"הג'ינג'ית?... איפה היא?"

"הלכה לארגן את הסרט בינתיים... בטח מחפשת אותך".

עכשיו הקצין מתלהט ממש, נוטל מקל קטן ומתחיל להשתעשע בו.

"בזמן האחרון...?", הוא כמתנצל אל המרצה, "מפציצים אותנו במרצים. ואפילו לא מזהירים מראש..."

"מצדי... אני מוכן לוותר..."

"לא, למה? נסתדר כבר... על מה אתה מדבר?"

ושוב המרצה, במבוכתו הטיפשית, מתחיל לפרוש בזהירות את סחורתו. משהו על מצבן של האוניברסיטאות, או אולי זהותו של הישראלי, גם אפשר הציונות כנגד השמאל החדש, הוא יכול תמיד ללבות איזה ויכות. גם תמיד אפשר להשאיר לחיילים את הבחירה. שישאלו שאלות... סתם...

שני שחקני-השח משפילים ראשיהם. הקצין מאזין, גדהם מעט, שוקע בהירהורים.

"חבל שאתה לא יכול לדבר על משהו אחר... למשל... סמים... לפני כמה זמן הגיע לכאן מרצה שהתחיל בזה. החברה התלהבו ממנו. איך קראו לו?"

אבל השנים אינם זוכרים את שמו, רק זוכרים שבאמת היה מרתק. הביא להם דוגמות של סמים, ופה על השולחן הבעיר קצת חשיש ונתן להם להריח.

"כן... שמעתי כבר...?", אומר לבסוף המרצה, עוצר את חמתו הנוראה. "אני מצטער... אבל אני לא מומחה לסמים..."

ומשתררת שתיקה. ושוב, לשבריר של שניה, מדמה המרצה שעדיין לא ירד הערב, שעדיין בחוץ שמיים כחולים, שמי קיץ בהיר ומתוק.

"צבע החלונות הזה...?", הוא אומר, "מוזר כל-כך..."

אבל הקצין אינו מבין את תמהונו של המרצה. בינתיים כבר ירדה עליו השראה, החליט לעשות סדר:

"אכלת ? לא. אז תרד מהר לאכול. אל תדאג, אני כבר אמצא לך קהל שישמע כל מה שתרצה להגיד".
והוא מוציא את המרצה בחזרה אל תוך הלילה, חוזר ומנער בגערה את שני שחקני-השח שהשתלטו על מיטתו.

יא

ובמורד הגבעה, בדרך לחדר-האוכל, שוב לבדו הוא פוקח את עיניו סביבו, היטב-היטב. מתבונן בשוחות-הטילים, בצלחות המכ"ם, בפניסות לבונקרים, במצפרים הגדולים. וכל הזמן זורמים כנגדו חיילים, שעוד-מעט ייאספו להאזין לו. וכבר תחושה דקה של הנאה שבה אליו. וככל שהוא יורד, יותר בני-אדם רוחשים סביבו. עם רב. מתגודדים בחבורות. והוא מחפש את הג'ינג'ית, עמוד-האש שאבד לו, נעצר כפעם-בפעם לקול צחוק פרוע. לרגע נדמה לו שהיא מהבהבת במרכז חבורה עליזה, אבל כשהתקרב לשאול על חדר-האוכל גילה רק חייל ג'ינג'י קטן מדבר בהתלהבות, מפזר בדיחות.

ליד חדר-האוכל הונה אוטובוס, ומסביבו חיילי-מילואים שעתה-זה הגיעו, סובבים במדיהם המרושלים וברזביהם המיושנים, נקהלים לתכנן את סדר השמירות, זוממים כבר איך להימלט אל החופש. וחדר-האוכל ריק כולו, השולחנות ערומים. ארוחת-הערב כבר הסתיימה. טבח מבוגר, פניו עייפים, מביא לו סעודה של פעוטות. ביצה רכה, קקאו ודייסה. הוא אוכל, כדרכו, במהירות, ברעבתנות, ותוך כדי אכילה מסלקים את הכלים הריקים, מגקים את הפירורים סביבו.

הוא יוצא משם ועודו רעב, מבקש להדיח באיזו מתיקות את הטעם המר שבפיו. שואל כמנהגו על השק"ם, הולך וקונה כמה ריקים מצופים שוקולד, חפיסת סכיני-גילוח, טומן בכיסיו, יוצא, וכבר מסיר את העטיפה של הרקיק הראשון ומתחיל לכרסם, משתרך אט-אט בחזרה אל הפסגה. שלושה חיילי-מילואים לבני-שער, בחגור וב-קובעי-פלדה, עוצרים אותו, מנופפים ברשימות.

"בוא הנה...", הם מקיפים אותו. "באיזו משמרת אתה ?"

הוא מחייך :

"אני לא שייך אליכם".

"איך לא שייך ?"

"אתם טועים. אני לא באתי אתכם".

אבל הם אינם מרפים ממנו.

"אתה לא במילואים כאן ?"

"אבל לא אתכם. אני מרצה כאן".

"מרצה ? על מה אתה מרצה ?"

אבל הוא שותק.

"על מה אתה מרצה ?" הם דוחקים בו, מאוכזבים שאיבדו שומר.

אך הוא אינו עונה. בוחן בדממה את הדמויות המקומטות, המשולהבות. אינו עונה.

ועדיין אינם תופסים שאינו מתכוון לענות להם, והוא כבר ממשיך בדרכו, במעלה הגבעה, מבסיס המכ"ם אל בסיס הטילים. אוכל את הרקיקים בזה אחר זה, עטיפות-הכסף נושרות אחריו כמו סימני-דרך באפלה. כל הזמן מלקק את אצבעותיו המוכתמות בשוקולד הנמרת. בודד, בזמן האחרון הפך בודד, סיגל לעצמו גיגונים של בודד. כבר התחיל ללכת לקולנוע בגפו וליד הרמזורים נתפס כמה פעמים כשהוא מדבר אל עצמו וחיוכי האנשים במכוניות הסמוכות גדלקים סביבו. הוא ממשיך בטיפוס אטי מתחת לרקיע צלול, מנומש באינ-סוף כוכבים. פעם-בפעם נעצר להתבונן בשוחות-הטילים, בוחן אותם, התפללות הזאת, הסתמי, השעמום, הגירושים הממתינים לו, האוננות הזאת לבד בלילות, הילד שנשחק בין שניהם. ולפתע, בהתלטה פתאומית, מסתכל כה-יוכה אם אין איש סביב, צונח אל עומק אחת השוחות מחליט למשש את הטילים במו-ידי. והנה הם לפניו, מכוונים אל האופק הבהיר, עמומים, ורדרדים. הוא נוגע בהם בזהירות, מתליק על כרסם, גדהם למצוא אותם חלקלקים מעט, לחים, כאילו משוחים בשמן דק, או בטל לבנבן. הוא שולח ידיו אל עבר החרטום הדק, אוחז בסנפירים. העצמה הזאת. באור הדק היורד מן השמיים הוא גוהר וקורא את המספרים והאותיות החרוטים על הדפנות. מלטף ביד רכה את הסבך השעיר של חוטים המש-תלשלים אל הפן. ולפתע נשמע זימזום דק, וכל החצובה על חמשת טיליה זעה לפתע לידו, בתחילה שמאלה, כאילו מתכוונת להכות בו. הוא ממהר להיצמד אל דופן השוחה, מוכן להתחפר. אבל החצובה מרפה ממנו, סוטה עיורת ימינה, ואחר בזיקפה עמוקה נוטה כלפי-מעלה ונעצרת. הזימזום נמשך מעט ופוסק. מישהו מפעיל את הטילים מרחוק, מציב אותם היישר אל השמיים, כאילו התכוון לירות בכוכבים.

הוא אוסף את התיק שנשמט, מטפס בחזרה, חזור, רועד, נתקל בשני חיילים שיוורדים במורד הכביש, תמהים לראות אזרח נושא תיק עולה משוחת-הטילים. נעצרים, מחכים עד שיתקרב אליהם, מאובק, ידיו משוחות בשמן-טילים.

"מי אתה?" הם נעמדים בדרכו, נוטלים לפתע סמכות. רציניים מאד.

"אני מרצה פה...", הוא עונה בפנים מחייכים, גלויים, שולט על התרגשותו.

"מה חיפשת שם?"

"סתם... לראות איך זה נראה מקרוב..."

"עוד היו מעיפים אותך לשמיים..."

אבל זה בדיוק מה שאני מבקש, הוא רוצה לומר להם. אבל רק חיוך מר מאיר את פניו, והוא ממשיך בהליכתו האטית האדישה, שלא לעורר חשד מיותר, ממשיך ובוחן שוחות-טילים אחרות, נעצר כפעם-בפעם. ושני החיילים עדיין תקועים במקומם, עוקבים אחריו במבטם. אט-אט הוא מגביר את קצב ההליכה, נופל ישר לידיהם של הקצין והגי'נג'ית שממתינים לו באפלה בקוצר-רוח.

"אכלת?" הם שואלים בדאגה, כאילו זאת היתה תכלית בואו לסיני. "בוא, כבר מחכים לך..."

והמרצה מוסר את עצמו, מתחיל לרדת אחרי הקצין במדרגות תלולות אל תוך האדמה, ופנסים קטנים כמו כוכבים מתחככים בשערותיו.

"עכשיו תתכופף...", הוא שומע את הקצין מתוך העומק, והוא מרכין מעט את ראשו שנחבט בתקרה בכוח רב. כאב אדיר פולח אותו. נשימתו נעתקת. הוא מתקפל על המדרגות, ראשו בין ידיו, עיניו מתמלאות דמעות. הקצין עולה אליו. משהו מבודח בקולו.

"גם אתה? כל מרצה מוכרח להטיח כאן את ראשו. מה קורה לכם?" אבל הוא אינו מסוגל אפילו לענות, קולו נחנק, ממשיך בירידה כפוף כולו, נכנס משתחוה אל הבונקר עצמו, שאור סגלגל מאיר אותו והוא מלא מכשירים, מסך־מכ"ם, לוחות־כפתורים, מחשב קטן, מוטות, ידיות, טלפונים, חוטים וכבלים. הכל צבוע בצבע ח'אקי־ירקרק. וזימזום דק מרחף באחת הפינות. "זה המרצה שלכם".

בחדר רק ארבעה חיילים. אחד ליד מכשירי־הקשר, אֶזניות על קדקדו, על מיטת־שדה, בצד, אותם שני שחקני השח, עודם ממשיכים במשחקם, ובפינה חייל גוסף, פרצוף אפל, טמום.

"זה כל הקהל?" שואל המרצה בבת־צחוק. מעולם לא היה לו קהל קטן כזה. "זה הקהל".

"אתה לא נשאר?"

"לא... אני צריך ללכת..."

"והקצינה הזאת...", הוא נתפס ייאוש.

"תבוא להוציא אותך מפה. אתם שם, תפסיקו עם המשחק..."

אחד משחקני השח הזינו כלי וקפא.

"מה הנושא?" שואל הקצין, אך אינו מחכה לתשובה. "אתה תגיד להם..."

ונעלם —

אם כן, הגיע הרגע. סוף־סוף. לשבור את השתיקה, להתחיל לדבר. כאב עמום בראשו. יום שלם המתין לרגע הזה. ממרחק הביאו אותו. באטיות הוא שולף את הגיירות מן התיק, משהה את רגע הפתיחה. אף שמגוחך, כאן בקיטון האפלולי הזה, קיטון העפר, מול ארבעה חיילים, לעמוד ולהחזיק ראשי־פרקים ביד כאילו הוא זקוק להם, כאילו אינו מסוגל לעמוד ולדבר בשטף, כמעט בלי הכרה, מתמכר למתיקות קולו, נגרר בדימאוגיה מוסתרת, בלתי־גמנעת, בעוד זווית־העיוות גדלה והולכת במשך ההרצאה.

הארבעה עוקבים אחריו במנוחה, עדיין בשתיקה. רגילים כנראה שכפעם־בפעם מטילים מרצה לתוכם, בין המיטות, ליד המכשירים.

במה להתחיל? אולי לנסות משהו חדש לגמרי. לשאול אותם קצת על עצמם. שאלות אישיות. מי הם? מה הם? מתי ישתחררו? מה התכניות? להתחיל אולי דווקא באפל הזה, שנראה אלים מעט, שאולי זקוק לחמימות, למלה טובה.

הוא נוטל את הכיסא ומעמיד לפניו, מוריד את השעון, מתיר את כפתורי המקטרון, נגרר לגיגוני מרצה בלתי־גמנעים, את ידיו מחפך, רוצה לפתוח חרש חרש בקול

גמוך, הנה, המשפטים הראשונים כבר רוחשים בתוכו, עדיין לא קשורים למשהו מסוים, רק בהמשך הם מחליקים אל עבר אחד הנושאים. מה זה יהיה הפעם? אולי—פני החברה הישראלית בסיכסוך ממושך, ניתוח מר של המציאות שלקראת סופו הוא מקבל פתאום, וללא סיבה, איזו המראה אופטימית. אך על-פני מסך המכ"ם מגלה המרצה את פרצופו, כמו מטרה ברשת הקווים הלבנים, הדקים, הממוספרים של האיזור. עיניים שקועות, פנים ירקרקים מעייפות, ערימת שער סבוך, ועל המצה דם, אם כן, יש דם. לכן הכאב שאינו מרפה. הוא נוגע קלות במצחו, מחייך אל החייל האפל.

מה השעה?

"יש לכם אולי קצת מים..."

האפל מושיט לו מימיה.

זווא יוצק מעט מים על ראשו, אחר שותה מעט. המים נספגים בעפר לרגליו. ולפתע, רעדה אוחזת בו. השתיקה שלהם. הוא מתקדם לעבר המכשירים, מחייך בנעימות. מוגג גדול שמזדקר שם מתוך הלוח מושך את עיניו.

"בשביל מה זה?" הוא מורה עליו, כאילו השאר ברור לו.

"להדליק את האור כאן", עונה האפל בסבלנות, ורק הוא מנהל אתו מגע כלשהו.

"את האור?" המרצה תמה, לא מאמין. "אפשר?" ותוא מזיז את הידית עד סופה, מחכה בסתר לבבו להתפוצצות רחוקה, אבל רק שורה של אורות קטנים גדלקת בלוח-המכשירים. הוא חוזר ומכבה. מעודד מן החירות שניתנה לו לגעת במכשירים. ידו מגששת, מבקש לדעת עוד.

"איפה?... איפה לוחצים כדי לשלוח את הטילים?"

"בשביל מה לך?"

"סתם... רק לראות את הכפתור הזה..."

"אין כפתור כזה... גם לא בדיוק לוחצים..."

הוא מתבונן היישר בעיניו הפהות של החייל. האם כבר מתעתעים בו? הוא נסוג בחזרה אל ניירותיו המוטלים על הרצפה. כאן, בבונקר, מתחת לפני האדמה, באמצע המדבר, הוא עומד מול ארבעה חיילים וצריך לדבר בפניהם, להמתיק את שיעמום הימים הארוכים, לתת להם קצת ידיעות, אפשר גם אידיאולוגיה, רצוי אמונה. בקיצור, לעורר את רוחם. תמורת זאת הוא פטור משמירות-לילה.

ועכשיו הוא מחליט להתחיל. אי-אפשר עוד להתחמק, צריך לתת את ההרצאה הזאת. יהי אשר יהי. כל היום התפל, האבוד נושר ממנו כמו קליפה ריקה. בלחש הוא מתחיל לגלגל את המלים הראשונות. ויחד אתו, בקול שקט, גם הקשר מתחיל לדבר אל תוף השפופרת שתלויה על צווארו, מסתכל במרצה ומדבר עם מישהו במרחקים שעכשיו כבר עונה, ובקול צלול מוסר את תחזית מזג-האוויר, את עצמת הרוחות, את בהירות האור. והקול עולה מתוך רמקול קטן שתלוי באחת הפינות. והכל מקשיבים במתיחות, והקשר אף רושם את הפרטים על טופס לפניו.

וכשוב הדממה המרצה חוזר בהיסוסו אצל המכשירים, חיוכו המר מאיר את פניו.

"אפשר להתקשר גם מכאן לארץ..."

"עכשיו?"

"אם אפשר, לרגע קל..."

והקשר קם ממקומו, מסיר את האזניות מראשו, מניח אותן על ראשו של המרצה, ובתוך כמה שניות וכבר הטלפון מצלצל בביתו, והילד שוב מרים, וקולו צלול וחם וקרוב, כמו נגע בו.

"אבא איננו, אמא יושנת", הוא שומע את הילד עונה מוכנית, בלא שנשאל עדיין דבר.

"יורמי, זה אבא כאן... אבא..."

ועכשיו הילד שומע אותו.

"זה אבא. אמא עוד לא קמה?"

"לא".

"תעיר אותה. לך מיד להעיר אותה. אתה שומע?"

"כן".

אבל הילד לא הולך, לא רוצה להינתק מהטלפון, נשימותיו על סף בכי. "יורמי...", הוא לוחש אליו והחרדה אותתת בו. פניהם של החיילים נשואים אליו, עוקבים אחר השיחה. בשתי ידיו הפנויות הוא מלטף את הכפתורים שלפניו.

"מה אתה עושה עכשיו?"

"כלום".

"כבר אכלת?"

"לא".

"עוד-מעט אני חוזר הביתה".

"אבא?..."

"כן".

ולפתע הילד מתייפח, מעומק עזיבותו, אינו יכול עוד לעצור, בכי יבש, נוקשה, מתגבר והולך, בעצמה, בלא להפסיק, והיושבים בחדר סביבו חיוך קל מאיר אותם, ורק עכשיו הוא נזכר שפל הזמן הם שומעים את השיחה מבעד לרמקול והוא מסיר את האזניות הבוכיות מראשו, מחפש לשווא איך לנתק את השיחה, עד שהקשר מסייע בידו, והבכי הצלול מתרחק לאטו.

ולפתע הוקל לו. הוא ויתר על ההרצאה. ניגש לאסוף את ניירותיו, מעלה את השעון בחזרה על ידו, ביקש לומר משהו והתחרט מיד. לא להוציא מלה אחת. שחקני-השח תמהים לרגע, אחר מזיזים את הכלים הבודדים שעוד נותרו על הלוח. הקשר נוטל קברג ומפרק את השפופרת. רק החייל האפל, אינו גורע עיניו ממנו, אבל המרצה מתחמק ממבטו, מפשפש בתיקו, מוציא את ספר-השירים שמצא בבוקר בתאו, מתישב, מתחיל לקרוא, בקושי קולט את צורת האותיות, השיעמום אוהו בו. הוא מכיר את הרומנטיקה המתחכמת הזאת, שירים סנטימנטליים על אף המבנה המרוסק. אבל הוא ממשיך בקריאתו, הופך בלאות את הדפים, עיניו עצומות כמעט. צריך להתגרש, להתחיל בחיים חדשים.

ועיניו של החייל האפל אינן מרפות ממנו. עדיין מקווה להרצאה, לבשורה ממנו? והוא שוקע בספר-השירים, מוסיף לעלעל, בלי תקוה, מוצא לפתע שיר נפלא, מהשורה הראשונה זה היה ברור, כאילו היפו בו. קרא במהירות, חזר וקרא בשנית. שלושה בתים פשוטים, צלולים, כל מלה במקומה, מוטלים כפנינים בערימת התבן. אולי גנב אותו ממישהו? הוא שב וקורא, בפעם הרביעית, כאילו התכוונו אליו אישית. הוא חוזר וקורא, אחר מרים מעט את עיניו. היושבים בפונקר נראים לו מטושטשים, לחים מעט. ומסך-המכ"ם שלפניו מתכסה נקודות לבנות, מתרוצצות, כמו בהרת, כמו התקפת מטוסים.

"יש כאן משהו..." הוא מבקש לומר להם, אבל אף אחד אינו מסתכל לעברו. כל אחד שקוע בשלו. גם החייל האפל נואש ממנו, קורא רומן-זעיר ששלף מפיסו, שפתיו פשוקות בהתרגשות.

יב

ובשמונה נופל עליו צל. הג'ינג'ית בפתח, באה בלי קול, רגועה מאד, תת-מקלע על כתפה, מתבוננת בו יושב במרכז הפונקר, ראשו מורכן, ספר-השירים מוטל על הקרקע לפניו.

"גמרת?" היא שואלת ברפות.

והוא אינו עונה, אבל קם מיד, מכניס את הספר לתיק, ואינו נפרד לשלום, עולה אחריה במדרגות, מגשש דרכו, כפוף, נזהר, אבל גם נכון לחבוט שוב את ראשו. אלא שהפעם היא ממתינה ליד המכשול, מניחה יד חמה על קדקדו, מרכינה אותו עמוק-עמוק. ושוב הוא בפסגת הגבעה, אל מול הנהמה האכזרית כמעט של המצברים, חותם על טופס שנותן לו הקצין הדתי, נראה המום ומבולבל, בגדיו סתורים כאילו קם משינה. העיקר שהיה פה. ואור שמהבהב מאחד הביתנים מגלה את הקהל שנמנע ממנו. עשרות חיילים יושבים דחוסים בחדר מעלה עשן, מרותקים לסרט שהביא ממרחקים. והוא רוצה להטיח מלים חריפות כנגד שניהם, אבל לנגד עיניו היא ניגשת אל הקצין, נושקת אותו, והלה נרתע מעט.

ועכשיו הם במורד, והברזל המרשרש מתחת לגלגלים הופך שוב עפר, והטילים, צלחות המכ"ם נמחקים באפלה כלא-היו. ובשער התחלף המשמר בינתיים, וחיילים זקנים הם שעוצרים אותם. הג'יפ היוצא אל החירות מעורר את קנאתם והם משתדלים לעפבו, מאירים לתוכו בפנסים קטנים, רושמים מספרים, מפשפשים בפנקס-העבודה; לבני-שער, פניהם קמוטים, ממלאים בעקשנות איזו רשימה, משתאים שוב ושוב אל הג'ינ-גית שליד ההגה, קורצים אליו, ולבסוף, בהיסוס, מרימים את המחסום. ושוב הם בפביש הישר כסרגל, והוא מסתכל לאחור וגבעת הטילים כלא-היתה. רק טיפה אדומה מרחפת על אנטנה שנעלמה. ונוח לו שכך אובדים הדברים, נמחקים במהירות מאחוריו. והוא מסתכל בג'ינג'ית השותקת לידו, רכונה על ההגה, נוטה קדימה. שקועה בנהיגה, תת-המקלע בחיקה, מוארת באור הפנסים החוזר אליהם מן הכביש. שריד דהה של הוויה אחרת.

והוא שולח יד ונוגע קלות בירכה.

"הגבעה הזאת...?", הוא מצביע על הנוף האפל, "כבר עברנו אותה?"
 "עדיין לא...", היא מחייכת במבוכה. ולא עברה שעה קלה ולתדהמתו הוא רואה איך
 שוב הגי'פ עוזב את הכביש, נוטה אל דרך-לא-דרך, ובתנופה המופרת, בלא להאט,
 מתפרץ למעלה.

יג

שוב הוא בעקבותיה, מטפס על הסלעים, מסתובב בין הנקיקים הקטנים, דורך על
 מיכלים חלודים, יריעות ברזנט מסתבכות ברגליו. באור קלוש של הפוכבים הוא
 מבחין בארגזי-התחמושת השבורים, נושם את רוח המדבר הצוננת, רואה את הנוף
 הנפרש אל גבול מצרים, את התעלה הרחוקה שאפילו עכשיו, באפלה, זוהר רפה
 עדיין קורן מתוכה.

איך יכול היה לשכוח את המקום הזה? איך לא זיהה מיד את הגבעה הסלעית הזאת?
 כאן הצניחו אותו. עכשיו הוא זוכר בבירור. ביום הרביעי למיבצע, בלילה. הקרבות
 העיקריים כבר עמדו להסתיים, המלחמה הוכרעה, והם ישבו ארבעה ימים ליד מטוס-
 דאקוטה ישן שתאריך של מלחמת-העולם השניה חרוט בו. בשדה-תעופה קטן, בכור-
 ננות מתמדת, מנותקים ממה שהתרחש, מאוכזבים שלא לקחו אותם למסע שנראה
 ממרחק כהרפתקה נפלאה. שכבו על האספלט, בקצה המסלול, מתחת לצלבי המנועים,
 ואחת לשעות אחדות היו מביאים להם מקלע נוסף, שק תחמושת, עוד מכשיר-קשר,
 אלונקה, ורותמים אותם אליהם. מיום ליום נעשו כבדים ומסורבלים יותר עד שבערב
 הרביעי, עם דימדומים, העלו אותם לפתע למטוס שהתעורר לחיים, ואחרי טיסה של
 שעתיים הצניחו אותם כמו חבילות ציוד חיות בשטח-ההפקר בין הצבאות. רוח
 מזרחית קלה נשאה אותם ברכות אל הגבעה הזאת. תחילה ניסו להתחפר, אחר ישבו
 והמתינו, נרגשים, רועדים מקור, לפוחות המתקדמים. לקראת השחר ניתכה עליהם
 אש-תופת מאותה יחידה שלבואה המתינו. רק כעבור כמה דקות, כשנוצר הקשר,
 חדלה האש. חייל אחד מביניהם נהרג. לבסוף הגיעו היוזרים, עליזים ורועשים, שיכורי
 התקדמותם במדבר הנכנע. לקחו מהם את הציוד והתחמושת, ואותו עם הגוויה שנות-
 רה העלו על הגי'פ והחזירו לעורף. תקופה ארוכה עדיין היה מסתובב בתחושה של
 רמייה.

"איך היתה ההרצאה?" היא עומדת במרחק-מה ממנו, תת-המקלע נטוי כלפיו, מתבו-
 ננת איך הוא מסתובב נרגש בין האבנים.

הוא נעצר, מישיר מבטו אליה.

"ההרצאה?" הוא מחייך קלות כנוזפר. "בסוף לא היתה... שתקתי..."

"שתקתי?"

"כן, למה לא? המרצים הקודמים ודאי אמרו את הכל. מה היה לי להוסיף?"

היא צוחקת, בפירוש משהו הוקל לה.

הוא מתקרב אליה.

"סתם? לבלבל את המוח? ללבות בעיות מדומות? אפילו שיכולתי..."
והוא קורס לפתע על סלע למרגלותיה, חובט את מקטרתו בכוח באבן שלפניו, מר-
נפש, עקשן.

"ואני חשבתי שנרדמת", היא אומרת.

הוא אינו עונה, כמו סכר זהמוטט בתוכו. ידיו מושלכות לצדדים, נוגע בשית, בפיסות בד, שברי מתכת, שוקע לתוך השרידים הרופפים שמסביבו. מניח ראשו בזהירות על הקרקע, מסתכל בתנועתו המהירה של הרקיע, שערפל דק הולך ומעכיר אותו. מעליו הפנים המכווערים, המנוקדים, עם עטרת הקוצים האדמדמה. העצבות הזאת. הוא עוצם את עיניו.

"צריך לקבור את המרצה הזה... אי-אפשר להשאיר אותו חשוף כך... יותר מלחמות כבר לא תהיינה כאן..."

"אתה בטוח? " היא אומרת בלעג.

"ראיתי את העצמה הזאת... נגעתי בטילים... מי יוכל לפרוץ לכאן?..."

"צריך לזוז...", הוא שומע אותה.

אבל הוא אינו רוצה לזוז, מתחפר במקומו, נלפת אל שארית החירות, מוכן להישאר ללון במדבר, אולי אפילו לתת את ההרצאה שלא נאמרה. הרי אפילו את שמו אינה יודעת.

אבל היא אינה מעוניינת בהרצאה שלא נאמרה, רוצה להיפטר ממנו. ניגשת אל המרצה המתחבט על הקרקע, נוגעת בו, מנסה להרימו, והוא, כמו מתוך חלום, רוכן ומנשק את כף-רגלה האדירה, לבנת-הספיר, שלמגע שפתיו לא היתה עוד צחה אלא מזוהמת, גרגרי חול מילאו את פיו. ועכשיו היא גרתעת, מנסה להתיק אותו ממנה, גוררת אותו קימעה על-פני הקרקע, מקימה אותו, והוא חש בעצמתה, בידיה החזקות.
"לא תספיק לחזור הביתה..."

ד

את גרם-המעלות שומטים ממש מתחת לרגליו, ואך נכנס למטוס וכבר תנועה מתרחשת, כאילו כניסתו היא שהפעילה אותו. ושוב, הוא אזרח יחיד, והחיילים, גלויי-ראש, יושבים שקטים, מנומסים מאד, מרשרשים בעתוניהם, אפילו אינם מעיפים מבט אל המאחר. והוא שוקע מיד במושב האחורי, הריק, חוגר את חגורת-הבטחון, מתבונן איך לפידי האש נעלמים אחד-אחד מן המסלול, ולא יצאה שעה קלה וכבר הוא נתקף שוב שיעמום, קם באי-השקט הנצחי שלו לחפש איזה חייל או חיילת כדי לשבת לידם. ואז, בקדמת המטוס, הוא מגלה את ראש-השיבה של מפקד הסוללות, אשר לפני כמה שעות שוחח אתו בבסיס הערפי. הוא מתישב לידו, מחייך בנעימות, אך הלה אינו מזהה את המרצה, ממשיך בקריאה, באותה חוברת, באותה דבקת. המרצה ממתין מעט, אחר מניח בזהירות אף כף-ידו על ברזלי דרגותיו. הקצין גרתע.
"אתה כבר לא מזהה אותי. אני המרצה שלכם".

"איזה מרצה?"

"אצל הסוללה, ב־612".

הלה מסיר את משקפיו, גדהם, כאילו ראה רוח־רפאים.

"אתה ? ... חזרת משם..."

"חזרתי..."

"והם הקשיבו לך ?"

"ודאי. היו דוממים. בקושי ניתקתי מהם".

"התנהגו אתך בחסד. תמיד הם קשוחים עם המרצים".

"אבל לא אתי. התנהגו נהדר. הראו לי את הנוף, הורידו אותי אל שוחות־הטילים,

פרשו את המפות, הכניסו לחדרי־הפקרה, הראו את המכשירים, המכ"ם, הכל... הסבירו

את המנגנונים... כמעט ויריתי בעצמי טיל אחד..."

הקצין נרתע לאחור, מוטרד. ידיו של המרצה השחורות משמן, העפר שדבק בבגדיו,

פניו הלוהטים וכתם־דם עליהם, ובנוסף לכך הצווחה הקלה שכבר מתגנבת לקולו.

"חוויה נפלאה לראות את העצמה הזאת... ההסוואה המושלמת... בלי טיפה של אור..."

ומבעד לחלון, בין המדבר האפל והשמיים, הוא מגלה לפתע את עצמו, שט במתינות

בחלל, פניו כבדים, יגעים, וזקן כמו אֶד אפרפר על לחייו, בשערותיו מסתבכים

הכוכבים.

"דבר אחד לא הבנתי...", הוא נצמד עדיין לקצין הקשיש, "עד איזה עומק הטילים

האלה מסוגלים להגיע..."

"עד איזה טווח, אתה מתכוון".

"טווח, כמובן, טווח".

"תלוי במה אתה מעוניין בדיוק".

"במקסימום...", מתלהט המרצה לפתע.

אבל הקצין נתקף קוצר־רוח.

"לא, במה אתה רוצה לפגוע ?"

"לא, סתם... בלי לפגוע".

"בלי לפגוע לא יורים".

המרצה מרכין ראשו. אין כל תקווה שיבינו אותו. ובינתיים הקצין מנסה כבר להיפטר

ממנו, לנתק מגע. מרכיב בחזרה את משקפיו, מגביה את החוברת אל עיניו, ושוקע

שוב בקריאה. ולמטה בישימון צומח אור, ועוד אור, ושוב אור. סימנים של יישובים,

כפרים, דרכים מוארות, צמתי־דרכים, אורות עולים על אורות, והנה גם הים, והחוף

המתקרב. תל־אביב מתרוממת אליהם.

והדלתות נפתחות, והכל קמים, והקצין מתחמק ממנו בזריזות. והוא יוצא אחרון מן

המטוס ומגלה בחוץ גשם. גשם אביבי שטף את העיר. ופתאום אין בו רצון לשוב

הביתה, הוא מסתובב שעה קלה על המסלול השמש, בין השלוליות, חוזר לבית־

הנתיבות המתרוקן, ומתחת לגגון פרוץ הוא מוצא טלפון. טיפות גשם מצליפות בו

אלכסונית.

"זה אני", הוא אומר לאשתו שמרימה את השפופרת, "את שומעת אותי ?"

"כן".

ושוב, הצינה –

"מה קרה ? איפה הילד ?"

"הוא ישן".

"בסוף הצליח להעיר אותך..."

"לא... מצאתי אותו ישן לפני הטלביזיה".

כל אחר-הצהריים הילד מסתובב בודד. בסוף הם יהרגו אותו.

"מה קרה ? מה קרה לך ?" הוא מתלהט, הגשם מכה בו. כאב-ראש מתחיל לנקוב בו.

"מה אתה רוצה עכשיו..."

היבושת, השנאה.

"הייתי בסיני, בבסיס-טילים, טילפנתי כמה פעמים. מה קרה לך ? מה נרדמת כך ?

כבר כמעט יממה שאת ישנה..."

והיא שותקת.

"את שומעת ?" קולו מתרכך לפתע.

"כן".

"תגידי, מה קורה לך ?"

"מה איכפת לך".

הקיפוח הנצחי הזה, האיבה הלא-משתנה. אולי אפילו ניסתה להתאבד. אם כן, עדיין

מלחמה. והוא לפתע היה מוכן לוותר, למחול. כאב-הראש מתגבר. המקטרת כבויה

נוטפת מים בידו. הוא מתנודד מעט מתחת לסככה הפרוצה. אבל הוא יחזור הביתה

נכון לקרב.

איתן איתן: כולא דם נח שחר חדש (קטע)

על ראשי בוער אדום רב תלתלים
חולף בעננים
גוטש כאב ופחד
מנמיך ביהרהר קרה אל פני האדמה

חמה מכת האדמה ומבריקה בנפץ
על ראשי בוער בראשי בוער ראשי
באטיות שבות ידי רגלי עורי גבי שבים
האדמה רועדת מתנפצת

מה מגורים אלה מה גופים אלה מה חיים אלה
בחולות המפגזים הנשפכים ראיתי הרג
לא שלי, לא את מותי ראיתי
בוער בוער באש וחי

וצרה
וצרת השחר בהר העמק.
ימלא העולם זעם.
הצבע יורד מן ההרים, העצב.
לאן הולכת הסוסה הלבנה הקרועה
לאן שטה נשמתה אחר מותה
לאן נעלמה גייתה הגדולה הרטושה

יורד מן ההרים הפרי, יורד העצב.
ימלא העולם זעם.
צרת השחר בהר העמק.
יורד מן ההרים הצל הירק של העצים הצל הכבד האפל של העלים

יורד הצל הקריר המאפיל
 ימלא העולם זעם.
 מדברים העצים מדברת האדמה תחת העצים העלים מדברת האדמה המאפילה
 העצובה היורדת
 נמוגה שלוחת הגפן הולכת נאחות

ימלא העולם זעם
 ימלא צרה, שחר משקיף על פגרים על הר פגרים שהיה עמק
 ענן רוחות מתים
 ענן קדושה וטהרה
 טהרה וקדושה

דברים בערבות דברים במדברות
 תוכחות וקנינות וחקים ובחירות
 והמות
 והקבורה
 ידות עתידה וברכה
 ספוגות דם
 אש בשמים וחשך ענן וערפל

הקדושים והטהורים עולים על המזבח בלי קדושה וטהרה הופכים דמן אדמה
 גופם הופך דמן אדמה וריח אדמה ועצב אפל לח קריר תחת עצים תחת עלי עצים
 רוחם מה רוחם אם ריח היא בשר מילל בטרום קץ
 מה קדושה וטהרה בעולם חיות אדם

ימלא העולם זעם.
 נערים רועים ונערות רועות, כחול עמוק בשדות, לבן עמוק בגופים, טרום אני
 רעש בהרים
 אש בעמקים
 טרום הטרם תקץ ממתים
 שורות ירוק בעמקים טרום תקיץ השחר

ורדה גינוסר: חנוישה שירים

באישונים כחולים אני ניבטת

באישונים כחולים אני ניבטת
שפתיים רגועות, עכשיו אני זוכרת
בשובל שמלתי אחוזות, ידיים קטנות,
רגלי בפתח הארץ, ובני אחרי,
משתרגים באדמתה.
כמה דמתה אותה שעה לחלומות,
יךק הגן, גפנו ותאנתו, חיטתו
כל תהילתו העשויה לבוא, לריבוא
פני הגובטים בך.

ועכשיו תחת עץ-הזית האפל,
בגאות הפאב, בשפל הקול, מתקפל
העצב. הופך עלי הגן את פניו,
במזראותיו יורד עלי בחיתתו,
תואניתו בחוך גפנו ניגרת,
זיתיו ורימוניו עשני-צמרת,
השעורה נשדפת, כל תחילתו
שהיתה צפויה לטוב, באדמה
רועדת הצויה, בנחלים מתבהלים.

פלגי זיעה, בעומק כף-היד,
ישן הבן הרך, אחד שלי על כר
אחד שלך בקו הקר,
אחד שלי ברחם מצולה, אחד
שלך בבונקר מצולע עזפרת
מתעופפת, כל הלילה עשנה הארץ,
על-פני הישנים מפרץ השנים עולה
השחר מחדש, מותח ברקיע את רדידי
הדבש והחלב.

שלושה שירים לאחותי

בקצה הבקעה אחותי,
 חומה, שוגה בשושנים,
 אילמות ולבנות שוקדות
 על שתיקתה, שורגות
 כמעשה השושנים.

דממות עולות ומטפסות
 ארוכות. ירוקות הפנים
 העלו ניקודים, במדבר היבש
 אחותי, תבקש לה
 פתרונים.

בקצה בקעה פגיונה
 אחותי מעיזה את לבה,
 בהפסקות-האש, בין המטחים
 להאמין, שתאמין כי
 טובים עליה הימים.

שוגה בשושנים, שוגה
 בחלומות שהם הנדבכים
 לבדידותה, מתפוררת
 בדמעות להאמין, שתאמין
 גם עוד ימים רבים.

עוד ביכולת כוחותינו
 בקיבולת צערנו, קורותינו
 גבורותינו מתהפכות כחרב
 פיפיות, מכאן ומכאן, חותכות
 עובדות, שריטות עמוקות-דרך.

ובשר הגוף הצרוב, שואף
 לפרוח לפרוח, לפקוח עיניו
 בפס הצל הדק, שואב כוח,
 מאמינות ידיו לצמוח בין טרשים
 בקצה בקעה, בשדה מוקשים.

מקום שאחותי בוקעה בצעקה
 משמים, בשחור ולבן, אפס
 הקול לקדות, שושנים רועדות
 בלבן ושחור, על קצות חלומות
 עד קצות לבך, גן פתוח, אחותי
 כלה ונעלמה
 בארץ מכאובה.

דיווחים

המהומות בארצות הנוראות
 דרכים אצות להן
 במהירות הקול,
 ומשתייר הנוף שקוי ומכושף
 מכל הנאסף עליו בפוכבים.
 השמיים על ראשו רוכבים.
 ומשתמר הסוף, נכסף לבוא
 אל תוך כל הראשית
 בתוקף ערבוחו,
 כי אלה רק חיים.

את פרי בטני עטיתי רחמים,
 שלום ליוצא וברוך לבא.
 נטיתי לו את כל הניהומים,
 המגיע לימים ימצא את

והתומים כל המוצאות אותנו,
 שהיינו אבנים טובות, טובעות
 ומתגלגלות, בנקסיאות
 השקופות.

אל פרי בטני עליתי ברהבים :
 חוף מבטחים במטווחי רגלי הפואבים,
 חיץ דק עשיתי מקול האש והרובים,
 בוא ואתן לך את קיץ שורף,
 טורף את החושים האוהבים, ואת
 אביב, שעמי מכמיר געגועים,
 וכל ההורף הצח והסתיו הנפתח
 בשפה של סתרים, פה מעבר לנפגעים.

פה מעבר לנפתעים לראות, בין הקורות
 אותנו, נפתחים בשבר, לפרץ הבאות.
 נזי בנוי מכותת, מתפרק לפרודותיו,
 אביך החום פשט על הכפרים האחרונים,
 הרים גבוהים נוגעים בפלוגותיו,
 ולא שקט בארץ הוי אחות, והוי אשה.
 הוי אמי, אני על בני מפל הנעשה,
 ואת עלי, בקשי באלוהים, חיים.
 ואת עלי, בקשי באלוהים, חיים.

בין הקורות

ומדלת הארץ שלפליטה נותרה
 לאדמה, השאיר נבוזראדן, אדון
 ההוא נבזה ורֵב־טְכָחִים, אֵלֶּה
 אנשים, לכורמים וליוגבים,
 ואלה לא חדלו, תירוש אדום
 באשפלות הפאבים, בוצרים את
 ניחומם, דורכים את היגון
 ברגליים יחפות בכל חומן ומאודן.

אבות אבי, ידידי, שאהבתי
 מן המרחקים, עפר בין אצבעות
 גדולות, ונצורות היו כל הקורות,
 בין סבך שיחים עולה על אצבעי
 אותו עפר, מתוך לגעת,
 איש לתולדותיו הרחוקות חותם,
 מביט בי, אם מפרם יריחו עולה
 אלי אבי בניחווחו, הגת והשמנים

מבט בין הזמנים, אמי בשער
 אין עליו בריחו, בין חצרים
 פתוחים, סביבות ירושלים בנו
 אותם המשוררים לעמוד להם ולשורר.
 ובשבים האחרונים מאתיים גם המשוררות,
 התאמין, כי תמצא בהן לילדותי,
 אָמִי יד ימיני,
 העתיקה בי כל.

הרם אור

אור הרם עלינו, אור.
 ראם בסבלותם, עם
 הארץ עם הארץ, ועם
 השמיים עם השמיים,
 ועם המים עלו להם,
 ואף ירדו, בציפרי פלדה
 חסינות־האש, ולא הפחד.

גם גע, ודע עד מה
 מרעה המצוקה
 עולה אטית כחלודה.
 ומכאן אני מבקשת –
 עשה אותי מאוישת
 כהלכה, וגם כאגדה.
 ככל שאני להאמין נכספת.

בנה לי ערי מצודה,
 לצודה נפשי בה.
 אבני־גזית, אבני־ברית,
 אבות, אמות ביציקות
 תשתית, לא יזועו הסיפים
 ככל שאני מגויסת להמתין,
 אין עמי מלחמה, יש אתי דור.

יש אתי מתקמים של אור,
 תן לי לעבור את המצור,
 עור קרב בעור, האנשים
 חפים, העוונות קשים,
 נקם נסב על עקביו,
 בכאב שאין לו מעצור,
 יצוקות דמעות.

ג'ון אורבך: סוף־נושח בקרית־גת

אני משכים לקום בבוקר ואני יודע שיום שמתחיל ככה מוכרח להיות הרה־אסון. הסימנים הרעים הם הצחות הבוטה מחוץ לחלון ושריקתה הפראית של רוח עזה. מרוב ריתחה על שאין בידי לעשות דבר בנדון, אני תולה את חולצתי על החלון של חדר־האמבט. אני מתגלח. אני מצטער שאין לי וילון שחור ועבה לאטום את החלון כליל: הבהירות עודה שופעת ופורצת, מן הצדדים. אני מדליק את כל אורות החשמל בדירה וגומר להתגלח; עור פני יבש ומתוח. שרשי כאב־הראש הממשמש־ ובא כבר שלוחים כהלכה בגולגלתי.

בחוץ הרוח מיללת. אני יודע שהחמסין יסתער עלי ברגע שאפתח את הדלת. השמש סומקת־יוקדת, והמרחב בין השמיים החיורים והאדמה החרוכה טעון מטען חשמלי של אלף מיליוני וולט.

מוכן אני ללכת, ידי כבר על כף־המנעול, ועודי מהסס: אילו נשארתי כאן, מאחרי סגור דלתיים וחלונות, אולי יכול הייתי להעמיד פנים כאילו אני מתעלם מקיומו של החוץ; יכול הייתי אפילו לדחות בכמה שעות את בואו של אותו כאב־ראש בלתי־נמנע. לפעמים אתה געשה הססן בשאפתך: אינך יכול למנוע את האסון, חלומך הוא לדחות אותו—ולו אך לפרק־זמן מוגבל.

אבל שום להטוט אינו יכול להציל אותי מן המיתח החשמלי: המסופים החיים של העצבים יהיו חשופים לו באותה מידה, גם כאן וגם בחוץ. מתוך שאני יודע זאת הריני פותח את הדלת מתוך ייאוש, ויוצא: אל תספרו לי על אנשים היכולים להימלט מגורלם.

ייעודי ויעדי ביום ההוא היתה עיירה ושמה קרית־גת. כשהגעתי אליה כעבור שעות אחדות עלה המיתח בכמה מעלות וכאב־הראש כבר היה בשל, מתגלגל כמו כדור־ברזל בתוך גולגלתי.

קרית־גת היא עיירת פיתוח בדרומה של ישראל. לפני שנים אחדות לא היה כאן ולא־כלום. הקימו את בתי־המגורים האפרוריים בלב השממה, חיברו אותם לרשת החשמל וסיפקו קצת מים; סללו כבישים והביאו את האנשים שיגורו במקום. מאותה שעה והלאה היתה העיירה חיים ספונטאניים ומחוצפים, כמו שיח־צבר במדבר. בתי־המגורים כבר נראו כמו משפנות־עוני, מצעים וכבסים תלויים על המרפסות ומן החלונות. פחי־אשפה ריקים שמכסיהם ממועכים ניצבו בפתחים: ביניהם היו פעוטות מזוהמים רודפים אחר חתולי־רחוב. פרט לאלה היו הרחובות הרחבים שוממים כמעט מאדם.

האיש שחיפשתי לא היה במקומו. דלתו היתה נעולה, ודף גייר נעוץ בה: "אהיה

בבית בצהריים", נאמר בו. בתדהמה משונה חזרתי וקראתי את המשפט פעמיים בקול רם ולאט-לאט ירדתי במדרגות. הטיח היה מתקלף-והולך. על המישורת האחרונה נעצרתי וקראתי מלים כתובות בגיר לבן ביד ילד: "מנחם חמור" ו"לאה זונה". בחוץ הייתה בי השמש כמו קורנס. נמצאתי עומד בכיכר המרכזית של העירה. ענקית היתה וריקה.

רעיון מוזר עלה בדעתי: חשבתי שודאי יש מאה כיכרות מרכזיות זהות ברחבי העולם, בצפון-אפריקה, באסיה, אולי גם באמריקה התיכונה. אפילו כאן, בישראל, מכיר אני לפחות עוד שתיים כאלו, מרוצפות לוחות של בטון, תפוחות תחת כובד שמש-הצהריים, ומדיפות חום מעופש, מחליא לקראת הערב. כן, זהות היו. אם תצרף את כולן כמו חלקים בהידת-מחתך, הרי כל מי שיעמוד באמצעיתן יראה בהן שורה של בבואות אינסופיות בראי, סימטריות, ואימה קפקאית אמיתית בהן; ועל-נקלה תוכל להילכד בעולם זה של אספקלריות הממשכות את האימה עד אין-סוף, ואחר-כך תוכל לפרק את זהותך, להתפרק, עם שהבבואה שלך בהן קטנה יותר ויותר, עד שתיעשה רק נקודה שחורה בריבוע לבן שדפנותיו אספקלריות.

נתקפתי בהלה ורצתי אל הקירות, גופי שותת זיעה, לבי הולם פרא. משני עבריה של הכיכר היו טורים של חנויות ומסעדות: היה זה גם המרכז המסחרי. ומשהגעתי לצל, אך עודי מגניב מבטים מעבר לכתפי אל הכיכר, מקום שהיה החום המהבהב מרצד על אבניה המלבניות, התחלתי לצעוד לאטי תוך שאני מסתכל בחנויות, במסעדות המזרחיות, בבארים ובקיסוסקים של גלידה. משנרגעת, נעצרתי וניסיתי למסור לעצמי דין-וחשבון ממראה-עיני בחלון-ראנה אחד. צעצועי-פח זולים מתוצרת הונג-קונג, יפאן, סינגפור ומערב-גרמניה היו שם: מכוניות, מכוניות משטרה, מכוניות פבאים, טנקים, כלי-רכב ירחיים. משמאל, תחת תמונותיהם של משה דיין, גולדה מאיר, בר-לב ושו"ר, היו טרנזיסטורים יפאניים מכל הגדלים והצורות; קצת למטה משם, מצלמות ונעליים, וכמויות עצומות של דברים פלאסטיים, דליים, סלים, כדים, מחזיקי-מפתחות, עטים כדוריים, פרחים פלאסטיים שאינם נובלים מעולם, פילמים למצלמות, סרטים פורנוגרפיים של 8 מ"מ, מזכרות מוונציה ומפאריז—גונדולות של חרסינה ומגדלי-איפל של בדיל, חצאיות-מיני מבריקות של חיקוי-עור, וחזיות אדומות ושחורות. אל מטורף רוקן את קרן-השפע שלו בתנועה של בוז בתוך חלון-הראנה הזה: דימיתי לשמוע אותו מריע בצחוק-לעגו. שפתי את עיני, ובאמצע ערימת סמרטוטים זו אשר לא תאומן גיליתי את גולת-הכותרת, מלכת החזיון: מקלט-טלביזיה גדול ובודד מתוצרת מקומית, טמון-למחצה תחת גחשול גרבונים וגרביים של נשים.

מובן מאליו, יכול היה אדם לקנות הכל בחנות זו: חנות-פלבו לאמיתה על שטח של עשרה מטרים מרובעים. מובן היה גם מאליו שאלו הסחורות הנחוצות ליושבי העירה הזאת. ושוב, כאשר מיצמצתי בעיני לנוכח לבנונית הכיכר לימיני, תפסתי כי כאן נמצא כל מה שנחוץ לאנשים בכל שאר העירות מסוגה של זו—ברחבי העולם

כולו. בסמוך היתה חנותו של צלם, ובה הרבה תמונות מוגדלות של כלות וחתנים מחייכים, בפוזות זהות: מוקפאות הקפאה עמוקה לדור יבוא. זוג אחד לא חייכו: היא היתה גיבטת קדורנית אל עין המצלמה, הוא, בעל שפם שחור וגדול, זעם. הזעפתי גבותי.

מתוך פיזור-נפש גיפנפתי על עצמי בטופס של "משחק ומשחקים" שהיה בדי, רטוב מזיעתי: הגעתי לידי ייאוש כמעט. מה אעשה כשאני לחוץ בין החנויות האלו והכיכר הלבנה? האם אשב לי באחד מבתי-הקפה שתחת כיפת-השמיים, אקרא את החוברת שבידי, אשתה קפה ואהרוג את הזמן עד הצהריים? אבל המקום היה למעשה מן הזמן עד כדי כך שהרעיון להרוג את הזמן כאן דווקא נראה מגוחך. באמת לא היתה קריית-גת שייכת לשום מקום בזמן.

העברתי ידי על ערפי הלח, והבחנתי שעלי להסתפר. היה זה רק הירהור חולף, אך אולי תחילה הבחינה עיני בשלט "מספרה" סמוך מאחרי חנות-הסדקית והצלמו-ניה פסעתי כמה פסיעות. בחלון היו שתי תמונות מאובקות של ראשי גשים בתספורת מטורזנת: כתבות בצרפתית, לצדי הנשים היו שני אדונים בעלי פיאות-זקן ארוכות ועבותות מאד, שערם מתנוצץ ממשחה. על גבי מדף של זכוכית היו צנצנות קטנות של קרם-פנים וקופסת קרטון של תכשירי-מניעה; הגלולה עדיין לא הגיעה.

הדלת היתה פתוחה ואני ראיתי איש בפנים, במקטורן לבן ומזוהם, יושב אצל שולחן קטן שעל גביו כמה שבועונים מצוירים וממורטטים. בעיניים שאינן רואות מביט היה אל הכיכר. ודאי היה בן לא יותר משלושים, אך עיניו היו כמו של איש שנטרפה ספינתו והוא נאחז בקרש ויודע ששום אניה לא תעבור בסביבה. רק כשעמדתי מולו. הרגיש בי. אז קפץ על רגליו, מילמל משהו: אולי היו אלה גידופים.

צנחתי לתוך הכיסא, והוא כיסה אותי בסדין. הבחנתי בשערות זעירות עליו, מן-הסתם מאיזה לקוח קודם. הנחתי את השבועון שלי תחת הראי, בין בקבוקים ירוקים, מסרקים ומגוזים חשמליים, ועצמתי את עיני.

"ארוך?" שאל.

"בינוני".

אצבעותיו נגעו בשערי.

אתר-כך היתה שתיקה, ולא קרה דבר.

אט-אט פקחתי את עיני. הוא עמד בלי גוע, ידו המחזיקה במסרק מורמת, כמו מנצח של תזמורת המחזיק בשרביטו שתי שניות בטרם תתחיל הנגינה: עיניו היו נעוצות בעטיפה של שבועוני.

"אתה בתיאטרון?"

עשיתי איזו תנועה בלתי-מחייבת; ספק הן ספק לאו.

"שחקן?"

"לא. סופר".

שפתיו נעו: עדיין לא היה קול, חוץ מקול הזבובים המזומזמים בחימה שפוכה.

"אתה יודע—פעם כמעט היה תיאטרון בעיר הזאת."

"אינני מאמין", אמרתי.

"עובדה. חובבים, כמובן. חוג. אני הייתי המארגן—זאת אומרת, לפני שבא מאקס".

רגע עשה במספריו, פסק טוב, ואמר:

"תרשה לי להציג את עצמי: חיים מזרחי. אני כמעט הקמתי תיאטרון בקריית-גת.

איכפת לך שאספר לך בזמן שאספר אותך?"

"בסדר".

באשר לסדר היה סיפור-המעשה שבפיו דומה לחלון-הראנה שראיתי קודם. אבל

הדחף, אמיתי וחזק, אכן היה כאן, מעל לכל הגרוטאות שמסביב. הוא לא התפאר

ולא התרברב: הוא רק רצה לספר.

אזרתי אומץ בתוך החום המרדים.

ראשית-דבר, את שמו רצה לראות על הפרזה. כרזה צהובה, אם אפשר, וממנה

מצווחות אותיות שחורות, גדולות. בימיו: חיים מזרחי.

ומחזה מקורי מאת...? לא, זה לא היה חשוב כל-כך. אל דאגה: אם יהיה זה שלו,

כמו שחשב בתחילה, יבוא באותיות קטנות הרבה יותר. קומדיה ב-2 מערכות מאת

ת. מזרחי.

אבל גם סוף-משחק מאת ס. בקט יהיה בסדר גמור.

"מה?"

"בטח, כמעט שעשינו את זה; אחר-כך, עם מאקס. חכה, אני אגיע לזה, במשך הזמן".

תירגמו אותו בשבילם; מאקס הוא שתירגם, במיוחד. בין שעות שבהן היה שיכור-

כלוט ובין שעות שבהן רידפוהו חיות מעופפות במסע מחורבן של חשיש, תירגם

אותו מאקס בשבילם. שמו על הפרזה? הוא יוכל להיות שם, אם יעמוד על כך:

למטה מימין, אחרי שמות השחקנים. אבל מאקס לא דיבר על כך כלל. לא שמו ולא

הוא עצמו לא היו חשובים בעיניו הרבה. ה"חבריה" ראו זאת חיש-מהר, ואולי היה

לזה חלק נכבד בכך שקיבלו את מאקס. ל"חבריה" היה לפעמים חוש תת-הכרתי

שלא-מן-העולם-הזה להסתכלות—בדברים כאלה. הם תפסו בחוש—איך קוראים

לו?—החוש השביעי שלהם, לא כן?—שמאקס אינו מחשיב את עצמו, אינו מחשיב

אוכל, בגדים, אפילו לא את שמו על הפרזה. רק המחזה עצמו חשוב לו, התיאטרון.

"כל הכבוד"—למאקס.

"ואתה עצמך?"

חיים מזרחי גם-כן. את כל חייו השקיע בזה. הוא אהב תיאטרון; אבל הוא רצה

שיוודע שמו: עוברים-ושבים יעמדו ויקראו. הוא יהיה מישהו. אבל מאקס? הוא

בן-בלי-שם ואין הוא מעוניין לעשות לו שם.

קוזר היה על דבריו. גז-גוז, גז-גוז; כמעט בלי הרף חתכו המספרים באוויר, לרגעים

היה גוזו, במיבצע אקרובטי, את הקצה ממש של שערה אחת או שתיים. ודאי חש

שאני מוכן לשמוע בחפץ-לב, קרבן מוקסם, יכול היה להרשות לעצמו לבובז את

זמנו ואת זמני. עוד על מאקס? או-הו! מאקס זה! אתה מביט בו והוא נראה כמו

חתיכת לא-כלום גדול, עם האף העקום הזה שלו, הלחיים הנפולות והמשקפיים הענקיות בעלות העדשות העבות. ובמסגרת של קרן גם-כן. כמו ינשוף. מכנסי ג'ינס דהויית, חולצת ג'ינס דהוייה, שפעם היתה כחולה, לפני דורות, תג נגד מלחמה, נגד האטום, מידלדל בקצה שרשרת אי-שם סמוך לכרסו. שיניים שחורות, מקולקלות. יום אחד צץ והופיע מתוך האין: נפל מן הירח. חיים מורחי הניח את המספריים מידו על השולחן ושלח ידו אל המגזן, אך מעולם לא נטלו. ביד מושטת—אין ספק שהוא אוהב תיאטרון, אמרתי בלבי—ובעיניים שחורות ומבריקות, אמר: "אני זוכר, עשינו חזרות על משהו שלי—איזה מערכון. זה היה מצחיק, אבל לא מקורי במיוחד, לא, אינני מתימר: חומר רגיל, אתה יודע—חותנת, בחורה, בחור, שוטר מצחיק, וכל השאר. אמרתי לדוד שיתקרב יותר בכיסא שלו אל המרכז: לא מפני שחשבתי שזה יותר טוב בשביל המחזה, בשביל ההצגה; פשוט רציתי שיהיה ישר תחת הנורה, כי אחרת כמעט אי-אפשר היה לראות את פניו.—הוא צחק.—ודאי, את דוד לא ראית מעולם. יש לו גבות סבוכות ענקיות, והן מטילות צל על כל הפרצוף המטופש שלו, כשאין עליו אור ישר אי-אפשר לראות אותו בכלל. אמרתי לו, שמע, זוו הנגה, תחת האור, ואחר-כך לפתע-פתאום ראיתי את מאקס נשען על הקיר ליד הדלת וסיגריה בזווית פיו. מאקס זה המופלא. הפסקתי באמצע המשפט, ניגשתי אליו, ואמרתי: "מה'תה רוצה פה?"

"שום דבר, בן-אדם", הוא ענה לי בשקט. "שום דבר. אני רק הסתכלתי מה אתה עושה".

"זאת לא הצגה פומבית. עכשיו אנו לא משחקים בשביל הקהל".

"אין דבר, אני לא קהל", אמר. "אני רק מאקס".

ברור היה שהוא מסתכן סיכון חמור בפנס בעין או חוטם זב-דם בזה הרגע, או בשניהם. הצילה אותו העובדה שהיה חסר-מגן כל-כך, גוח כל-כך לפגיעה.

עוד רגע והוא סיפר להם שהוא עצמו שחקן היה—"שם באנגליה".

"בשביל מה הוא בא הנה, אני לא יכול להגיד לך", אמר חיים. "אף-על-פי שפעם אחת, אחרי הרבה זמן, הוא נתן לנו הסבר ארוך, שאף אחד לא הבין אותו, כי הוא היה אז שיכור מאד. לעתים קרובות היה מאקס שיכור או מסוחרר. הוא אהב תיאטרון והוא אהב שתייה. אחר-כך התברר שהוא אהב גם דברים אחרים. בכל-אופן, ככה זה היה, יהודי-אנגלי מצחיק, יושב בין החברה, ומספר לנו על תיאטרון.

"תיכף-ומיד, עשר דקות אחרי שפגשנו אותו, הוא אמר לנו שמה שאנו עושים לא שווה כלום. זה חרא. הוא השתמש במלה הזאת; תסלח לי. זה היה אידיוטי. ההלצות במערכון שלי מוציאות מאנשים דמעות, אמר. 'אתה רוצה לעשות תיאטרון, נכון?' הטיח בכעס. החוצפה שהיתה לו, לפשפש ההוא!"

"יש לי מחזה בשבילך", אמר.

"שקספיר", סברתי ואמרתי.

"לא, לא שקספיר. היה לו בקט. סוף-משחק. אתה מכיר את זה?"

הנדתי בראשי, חיים הפיל את מספריו מידיו.
 "איזה עולם קטן! אתה באמת מכיר את זה?"
 "כמעט בעל-פה".

"יקח אותי הרוח!"

החבר'ה לא הכירו את פוף-משחק ומעולם לא שמעו על בקט. גם הוא, חיים מזרחי, מעולם לא שמע עליו.
 "על מה זה?" שאלו.

מאקס הזיח באצבעו את המשקפיים, שהחלו לגלוש ולהחליק על חטמו העצום. זה על גורלו של האדם ועל החיים, אמר להם.
 "איזה חיים?"

"החיים בכלל. בכל מקום ואצל כל אחד".

"גם שלנו? כאן, בקריית-גת?"

"בטח, עכשיו, ובקריית-גת. שלכם ושלי". ולאחר פרק של שתיקה הוסיף מאקס שהוא יוכל לתרגם את זה בשבילם, אם ירצו. ומי כתב את זה? בקט, איש. איש בשם בקט. יהודי? שאל דוד. לא. הוא אינו סבור כך. הוא אינו יהודי. זה לא משנה נכון? בשביל מאקס ודאי שזה לא משנה. החבר'ה היו קצת מאוכזבים.

זה שתי דקות תמימות שקד עכשיו חיים מזרחי ברצינות על שערותיו.

"אני לא צריך להגיד לך שמאקס זה היה משוגע. לגמרי. פוף-משחק לעולם לא יתקבל בעיירה הזאת; אצלנו זאת סביבה קשה".

"כמובן. מה יילך?"

חיים נשך בשפתו התחתונה.

"הדבר שלי יוכל ללכת—אם הבדיחות תמצאנה חן; אף פעם אי-אפשר לדעת אם יאהבו אותן. מחזמר יילך; זמר פופולארי; אולי סטריפטיוז", צחק צחוק קצר.
 "סטריפטיוז?"

"אני התלוצצתי. זה יהיה יותר מדי מסוכן. לחבר'ה יש כאן טמפרמנט, אמרתי לך. את החשפניות צריך יהיה להביא מבחוץ. השחקניות שלי לא תסכמנה. מזל אולי מטורפת, אבל היא לא זונה".

הוא נתפס להירהורים. עננה חלפה על פניו. "לא, לא. אני התלוצצתי. אבל נחזור לענין הזה—לעזאזל, עשינו חזרות על הדבר הזה, קראנו את הטקסט, אף אחד לא הבין אף פעם אפילו מלה אחת מחורבנת מזה. אנחנו! השחקנים! אז מה אפשר לדרוש מן הקהל? שום דבר! יכול להיות שקטעים אחדים היו מוצאים חן בעיניהם, כמו זה שבו הוא 'מתגרד בחור שלו', חי-חי-חי..."

"אף לא מלה!" שאג עוד פעם, וניער את המלה מקצה המסרק הפלאסטי שלו, ואני שאלתי: "באנגלית?"

"איוו אנגלית! אמרתי לך שמאקס תירגם את כל העסק לעברית!"

הוא נשא עיניו אל הדלת, אל הכיכר.

"מאקס ניסה להסביר", אמר. "אני יודע שהוא ניסה לפשט את זה, כמו בשביל

ילדים, אתה יודע. אחרי הכל, הוא היה מין יקת, או אנגלי, לא חשוב, ואנו היינו סתם חבורה של ספרדים, ויש אצלם תסביך-העליונות הזה... אני מקווה שאתה לא נעלב, אתה בטח בעצמך יקה".

"לא. אין דבר".

"לא יקה? בכל אופן, וזו-וזה. לא חשוב. מאקס הסביר והסביר ואנחנו הקשבנו והקשבנו. בפיות פעורים. לפעמים היה נדמה שהכל ברור, ואז היינו ממשיכים בחזרות. פעמיים, שלש פעמים בשבוע היינו עושים חזרות, בסככה מאחרי המוסך שבו עבד בן-ציון. בן-ציון הוא מכונאי, עובד במוסך של מימון. המומחיות שלו: שירות בשביל פיזו וסיטרואן. למימון היה מוסך גדול עוד בקאזאבלאנקה. הוא לא התנגד, הוא אמר: עשו כאן מה שתרצו, זאת אומרת, אחרי שעות-העבודה, רק אל תגעו במכוניות או בכלים. האמת היא שכבר היו שם שתיים או שלש מכוניות מפורקות, אבל נשאר די מקום בשבילנו, ארבעה השחקנים, ובשבילי ובשביל מאקס לעשות חזרות. אתה ידעת שבסוף-משחק ההוא יש רק ארבעה שחקנים?"

"כן".

"מאקס. המצחיק היה כמה מעט שהוא התערב, ובכל-זאת היתה הנוכחות שלו מור-גשת. הלוואי שהייתי אני יכול לביים כמוהו... מלה אחת כאן, מלה אחת שם, ורק לפעמים, כשהגיע שיכור לחזרה, הרצאה ארוכה איך צריך לשחק... מה לשחק-הו, בכל-אופן, כל הבדיחה הזאת על התיאטרון שלי נגמרה עכשיו; אז לא משנה".

ראיתי את פניו של חיים בראי. היו אלה פנים שחרחרים, שפם דק וגזון במדוקדק קצת ממעל לשפה העליונה; פנים חדים, ערים ומרירים.

"אחרי הכל, למי זה היה איכפת שהוא שותה, מעשן חשיש, ומעדיף בחורים על בחורות? לאף אחד. בזמן שהיו שותים בירה עם מאקס בערבים, כשהיה האוויר קריר יותר, היו תוקעים לו אצבע בצלעות ואומרים: 'זאת חתיכת תחת כמו שצריך, מה, מאקס? אם תוריד עוד שני סנטימטרים מן המיני הזה, תוכל לראות כל מה שיש לה. והיא באמת חמה, אני אומר לך, אני מכיר אותה...'"

מאקס היה מחייך. פעם אחת הוא אמר לדוד: "אני באמת לא מעוניין הרבה בבחור-רות, אתה יודע..."

"על-כל-פנים, בבחורים הוא היה מעוניין כהוגן", אמר חיים ביבש. הוא העביר את המסרק בשערי הדליל, ואמר: "הגיבור העיקרי במחזה הזה הוא חצי משותק, בכיסא-גלגלים. גם עיור. לא היה לנו כיסא-גלגלים, ולכן שמנו אותו, את דוד, על קרונית נמוכה שעליה היה מימון שוכב כשעבד מתחת למכונית. בכל מוסך יש דבר שכזה. אתה יודע למה אני מתכוון?"

"בטח".

"צחקנו המון בפעם הראשונה כאשר קרא דוד את השורות שלו בישיבה על הקרוי-נית ההיא, אבל מאקס אמר שזה מצוין. כמעט יותר טוב מכיסא-גלגלים אמיתי. יותר קרוב לאדמה, אמר. וזה טוב שאנו צוחקים. הוא אמר שבמחזה ההוא יש יסוד חזק של הומור".

חיים מזרחי נגע ברקותי באצבעותיו וסובב מעט את ראשי לכאן ומעט לכאן, כמי שאינו יודע להחליט מה לעשות בו. בשים לב לתנועות של כדור-הטניס הברזלי בגולגלתי, לא היה איכפת לי בכלל במה יסתיימו הניסויים שלו. בבוז כמעט הניח את הראש במקומו, וחזר והמשיך בסיפורו.

"דבר אחד זה יסוד ההומור, ודבר אחר זה לראות את דוד, בשילוב ברפיים, משקפיי-השמש על הפרצוף, כשהוא מדקלם את השורות שלו. השורות של בקט. נדמה היה לי שאנו צוחקים ברגע הלא-נכון. אבל בעצם, כל הזמן התרחשו דברים ברגעים לא-נכונים. מאקס נעלם ברגע לא-נכון, אף-על-פי שאפשר היה לטעון שהוא החזיק מעמד כמעט עד הסוף: בזמן שאחרים עזבו, מזל, בן-ציון... ובכל-זאת, אילו נשאר יותר זמן, מי יודע—אולי היינו יכולים להחיות את זה באחד הימים... משה, למשל משה, הוא היה באמת האחרון, הוא חיכה עד שאני הכרזתי: בסדר, הענין נגמר... אבל משה גם מעולם לא התלונן; זה הטבע שלו. הוא מוקיון אמיתי. אתה יודע מה הוא עושה בחיים האזרחיים? נחש!"

משכתי בכתפי. "איך מאקס נעלם?" שאלתי.

חיים רגז: "איך? בדיוק כמו שהגיע: הוא פשוט נעלם, ואף אחד לא יודע לאן ואיך. אולי הוא חזר לאנגליה. או—אינני יודע, באמת. פעם אחת הוא מילמל משהו על נסיעה להודו, או לסיין. אולי הוא נסע לשם."

אחרי רגע של שתיקה אמר חיים: "משה הוא צלם. בחנות השכנה. אבל הוא נולד להיות מוקיון. בקירקס. כבר עשר שנים אני מכיר אותו ואף פעם לא אוכל לדעת מתי הוא רציני ומתי הוא מתלוצץ. הוא היה מאושר בתפקיד שלו: המשרת. ומאקס היה מרוצה ממנו."

חיים נטל מברשת רכה, ובעדינות סילק כמה שערות בלתי-נראות מעל פניו. "בכל המובנים הוא היה מרוצה ממשה", הוסיף.

"בן-ציון ומזל היו צריכים לשבת בפחי-אשפה: בחזרות שלנו, בחביות. והנה, לא חסרו חביות-דלק ריקות במוסך של מימון, אבל כאן מזל התפוצצה. אתם משו-געים?' צעקה. 'החביות האלו מלוכלכות כמו הגיהנום, אני לא רוצה לקלקל את הסמרטוטים שלי, אפילו שאלה סמרטוטים של עבודה. אני יכולה לשחק ולהגיד את השורות שלי בלי לשבת בחבית-דלק מלוכלכת'. מאקס עמד על דעתו. בסוף הם התפשרו שהיא תתכופף מאחרי החבית. אבל אחרי-כך הוא שוב אמר לה: היכנסי ואז היא פתחה את הפה... אין לך מושג בכלל איך זה כשמזל פותחת באמת את הג'ורה שלה. שאללה ירחם על כל מי שמזדמן בסביבה. בעיר כולם יודעים את זה. השוטרים יודעים. הג'ובים של העיריה יודעים. אתה מבין, היא עוזרת לאבא שלה למכור פירות מדוכן בשוק. והכיניו של אבא שלה זה 'פושע': געים הפושע. אתה מבין?"

כביד-המקרה התקדם מעט בעבודתו בשערותי, ראיתי בראי. אמרתי: "כן. נו?"

"כשהיא גמרה להשתולל בגלל החביות, היא עברה לשירה. יש לה שם כמה שורות—כל הזמן היא צריכה לשבת בפחי-האשפה, אם לא איכפת לך—ולזכור מה שקרה לפני

הרבה, הרבה זמן. אגם באיזה מקום שהוא, ומים עמוקים, כחולים, וחול... וכל זה...
 אולי היא באמת לא היתה מוצלחת בזה ביותר. אבל בעצם, אתה צריך לזכור,
 ממש מהתחלה היא חלמה על משהו אחר לגמרי. כשאני אמרתי לה 'תיאטרוני' היא
 בטח תיארה לעצמה בימה גדולה, וזרקורים עליה, והיא מלובשת בתלבושת נהדרת...
 מה אפשר לעשות, זה מה שאנשים חושבים... לכן היא כבר היתה מספיק מרה
 ובשלה כאשר מאקס אמר לה בשקט: 'את לא רואה שזאת שירה?'—'חרא', צעקה,
 'אתה אל תספר לי מה זאת שירה, אין פה שום חרוזים, ובכלל אין בזה שום הגיון.
 חרא, גם אתה וגם המחזה שלך משוגעים, וגם כולכם ביחד, עזבו אותי בשקט,
 הוציאו אותי מזה. כנופיה של מג'אנין אתם כולכם, ההומו היקה הזה עושה מכם
 צחוק, ואתם הולכים אחריו כמו כבשים!! שירה!!'

רגע היה עסוק בגיזוה. בדרך-נס נעלם כדור-הטניס הברזלי, ואני עצמתי את עיני
 והתבוננתי בשמי-תכלת עמוקים, בפסגות-הרים מושלגות, ובמים האפלים חדלי-
 הניע מתחת. באמת, הם היו שקופים כל-כך עד שיכולתי לראות כל חפץ זעיר
 שם למטה, על הקרקע החולית. שירה של בקט. בצימצום, אבל נקיה ואמיתית.
 "מזל עזבה, כמוכן, והשגנו בחורה אחרת. אחת אסתר. לא היה איכפת לה לטפס אל
 או על כל דבר וכל אדם כל זמן שאפשר יהיה לראות את הפנים שלה על הבימה.
 וביני לבינך, גם לא היה הרבה מה לראות. פנים, בחורה. מאות יש כאן כמוה".
 חיים משך בכתפיו ובמשיכה זו ניער מעליו את כל הבחורות של קריית-גת: שחור-
 רות-שיער, קשות-שדיים באפודות מתוחות, דקות-רגליים בגרבי ספרינה, נאות
 ותמימות-מראה כמו אסתר.

בפיזור-נפש דחק אותי חיים למצב אפקי כמעט והחל לכסות את פני בקצף.
 הרגשתי את עצמי חלש ותשוש כל-כך עד שלא היה לי כוח למחות ולומר שהת-
 גלחתי הבוקר.

ברגע זה נכנס קבצן לחדר והחל להתקדם אלינו. אמרתי 'להתקדם' כי היה זה
 קבצן תוקפני. גבר מכוער ומזוהם בשנות השלושים שלו. בתחילה ניסה חיים
 להתעלם מנוכחותו, אבל הוא משך בזעם בשרוולו והושיט יד גדולה כמו מעדר.
 באי-רצון הטיל חיים מטבע של עשר אגורות לכפו של הקבצן.

"יותר מזה אתה לא יכול?" הפגיעה האיש. לא היה כעס בקולו: שאלה היתה זאת,
 צמאון-דעת, ומרות היתה בקולו, משל כאילו יודע הוא שהחוק מסמיך אותו לשאול.

"כן", השיב חיים ברוגזה. "בין-כה-וכה אתה תוציא את זה על שתייה".
 "זה לא עסק שלך. אני יכול להוציא את זה על שתייה, או על זונות, אני קבצן, אני
 מקבץ כסף, ואתה נותן כסף. זה הכל. מה בנוגע ללקוח שלך?"
 "אני זר כאן. עוזר רק לקבצנים מקומיים, בעיר שלי".

הסבתי ראשי לראות מה תגובתו על עזות-המצח שלי, אך לא היתה שום תגובה.
 ראיתי שני חלוקי-חצץ, חלוקי-חצץ אפורים במקום שהיו עיניים צריכות להיות.
 תמימות היתה זו מצדי לחשוב שאוכל להביס קבצן מקריית-גת בעזות-מצח בלבד.
 אולי טעה חיים, אולי צדק מאקס, ואפשר היה להפיק כאן את סוף משחק.

הוא יצא בחפזו, ואחרי שהגיע לדלת נעלם בצורה מסתורית בהחלט: מסתבר שנגזר בחום המתנדף של הכיכר.

חיים נגע בעדינות בצד ראשי לרמוז כי מגוי-וגמור עמו להמשיך במלאכתו. "קבצנים יש בעיר הזאת, אבל תיאטרון לא", אמר. "אני רציני לתת לה תיאטרון", הוסיף. קודר, מעורר-חמלה.

"באמת, מדוע לא? אפילו שפוף-משחק לא היה מתקבל, היית יכול לגסות במחזה אחר. במחזה המקורי שלך?" "מדוע לא?" חזר ואמר.

בעת ההיא לערך—ככל שיכולתי להקיש מסיפור-המעשה שלו, שעכשיו נעשה מבול-בל יותר—התחילו דברים לקרות אצל חיים מזרחי. לא כמו מפל-שלג—זה קורה רק לעתים רחוקות מאד—אבל בזחילה, כמו קרחון שמחליק במורד או בנזיק של הר. ההבדל האמיתי היחיד בין שתי הצורות הוא הבדל במהירות. אבל ההכרחיות ישנה בשתייהן, קרה, אפורה, ורחוקה—ומאיימת.

אחת הבחורות שהיה שוכב אֶתן לפעמים, מלכה, התעפרה, ובערב בו בישרה לו זאת (בבוקר היא היתה בקופת-חולים והרופא דיבר בבטחון גמור) אמר שהוא מוכן להתחתן אתה מיד. הוא לא היה יכול לנהוג אחרת: איש-כבוד היה. הכבוד חשוב אצלם ביותר. "יותר מאשר אצלכם. תסלח לי".

הוא הרים להרף-עין את התער שלו מעל לחיי, ובניד-ראש קל אמר: "לא חשוב". כדור-הברזל התגלגל אט-אט אל קדמת ראשי.

מיד לאחר הצהרתו החגיגית, בעוד קולו מצלצל באזניו שלו, דימה לשמוע מישהו מצחק בקול. אך לא היה איש עמהם חוץ ממנו ומלכה, והיא רק אמרה: "ודאי, חיים, אני ידעתי".

הם התחתנו כעבור חודש-ימים, כאשר אך החלה לשאת את כרסה בין שיניה. או אולי היה זה רק דמיונו שגרם: היה לו רושם שבקהל מסביב לחופה כל אדם נועץ את עיניו בכרסה של מלכה, לרבות הרב בעל זקן-התיש.

פנים אומרי עזות היו לחיים; מלכה נראתה יפה, נטולת-הבעה, קפואה. כעבור חמישה חדשים נולד יעקב.

החזרות נמשכו.

עם מאקס?

לא, לא, אלו היו עדיין החזרות על המערכון שלו.

שוב חשתי עד כמה קריית-גת עומדת מחוץ לזמן. או אולי התבלבל משהו בסיפור-המעשה שלו. ולבסוף, אפשר שתפיסת-הזמן שלי לקתה מעט מחמת התנאים המקומיים.

מלכה הקשתה בהנקה, היתה לה דלקת קשה בשני השדיים, ויעקב היה מתפח לילות שלמים. איזה קול היה לו לממזר! בזמן ההוא הגיע מאקס, לא לפני זה!

"לולא כל הצרות האלו לא הייתי גותן לו להתחיל בסוף-המשחק הזה. אחרי הכל, אני שעשיתי הכל עד הרגע ההוא... אבל אז הייתי עייף—בלילות לא ישנתי, בימים

עבדתי, ואחר-כך עוד החזרות. אתה מבין, נכון?"

כך—בחזרה לסוף-משחק. זה היה בשבילי כמו מגנט מחורבן. יקח את זה השד".
פקחתי עיני לראות כמה היה חיים מזרחי נסער. פניו להבו, עיניו נוצצו. מרחק רב
מהוגה-הדעות העגמומי מלפני חצי שעה.

"ושוב אני אומר לך: המציאות היא אחרת! בשבילי, ובשביל האחרים!"
"אבל אתה תיאטרון חיפשת, תיאטרון רצית לעשות", אמרתי.

שוב היו עיני עצומות כשאמרתי זאת, אך ידעתי שהחווה בידו מחווה סתמי כלפי
הדלת, להצביע על, "האחרים"—העולם שמחוץ לפניסה אל המספרה העלובה הזאת:
הכיכר המרכזית שטופת-השמש של קריית-גת, ובתי-הדירות במשכנות-העוני על
כל יושביהם, הנערים שחורי-השער שגיוחד קפוא על פניהם, עם פיאות-זקן ארוכות,
יושבים בלי נוע על כיסאות מתקפלים ליד בתי-הקפה, על כוסות-בירה ריקות
ובקבוקי קוקה-קולה.

"החיים הם אחרים!" צעק חיים.

ליקלקתי את שפתי. גזוע הייתי מצמא. "כמה הם אחרים?" שאלתי.

"הצרה העיקרית זה כשחושבים יותר מדי!" קרא בהמון-רוחו. "לכל הרוחות! הנה
יש במוצאי-שבת משחק כדור-רגל נגד 'הפועל' פתח-תקוה, המון התרגשות, ואתה
יכול לצרוח עם האחרים כשתוקעים שער טוב, ואתה מאושר מזה; ויש בכל ערב
טלביזיה, וראדיו, ואנשים חיים באופן נורמלי, החיים מתנהלים באופן נורמלי, ואף
אחד לא חושב על פהי-אשפה, ומשותקים מחורבנים, ועל הקיום אחרי מלחמה
אטומית; והבוקר יהיה דומה לבקרים אחרים, בהיר וצוהל, ואנשים יתעסקו בענ-
יינים שלהם, ואני הולך לחנות ופותח אותה, לקוחות מתחילים לבוא, ואני מפטפט
אתם ומתלוצץ אתם, והטעות היחידה שאתה יכול לעשות זה לחשוב יותר מדי...
אתה עלול להיעשות מין מאקס—כלומר, מרוב מחשבות".

הוא פסק מדיבורו, אך אני חיכיתי להמשך. הוא לא איחר לבוא.

"ואפילו אני בעצמי, חיים מזרחי, והחיים שלי—החיים שלי עצמי. אלה חיים נור-
מליים וטובים לא פחות מאצל כל אחד אחר: יש לי אשה וילדים, אני עובד, ואחרי
העבודה אני חוזר הביתה, ארוחת-הערב שלי מוכנה, אני קורא את 'מעריב' שלי
והיא מביאה לי בירה קרה מן המקרר, אני מדגדג את הילד הקטן בצוואר, והוא
מחיך: אני שוכב אתה, נהנה לי כמו כל אחד, ואחר-כך אני ישן עד הבוקר. נכון,
לפעמים יש לי חלומות—אבל רק לעתים רחוקות אני זוכר משהו בבוקר. אני משלם
מסים—שיישרפו בגיהנום, מוצצידים שכאלה—והולך למילואים עם החבר'ה—מה
אני צריך להתעסק עם איזה הזמו שנקרא מאקס ועם בקט? מה הקשר—בין אותו—
אותו סוף-משחק, ובין החיים שלי? מה הקשר? אמור לי, אולי תאמר לי אתה?"

בתנופה זקף את הכיסא, ואני מילמלתי: "בתנאי, כמובן, שלא תחשוב יותר מדי".

"אדוני היקר", אמר, "לסוס יש ראש גדול; שהוא יחשוב".

הנעתי בראשי. "ודאי, לחשוב זה מוזיק מאד", אמרתי.

"אז למה לי לדאוג, לעזאזל?"

בפיסת צמר-גפן זרה פוודרה על לחיי הגלוחות, ועכשיו ניבטו אלי מן המראה פני
הלבנים והדהויים.

עומד היה לימיני, גבוה ושחרחר, גאה קימעה, כאילו הייתי יצירה שלו, המוצר הסופי של מאמציו: האמן ויצירתו.

"בסדר?"

הוא החזיק בראי סגלגל מאחרי גבי, ובראי הגדול מלפנים ראיתי את בבואת מפ־רקתי הגלוחה שם. סדק אפקי היה בראי הקטן, ודומה היה כאילו הותז ראשי, קו עבה, שחור, מחוספס.

הנעתי בראשי.

"בסדר גמור", אמרתי.

פברואר 1972

נוריס אורן: הנמתחזה

המתחזה

– אומר הפסיכולוג –

הוא איש סובל מפער בין

אהבה שהוא צריך

לבין –

יושבת בחייו אשה

– אומר הפסיכולוג –

טוענת מוענת

צודקת כל היום

יושבת בחייו אשה.

שלא נלחם. הוא מטפס על הר

שלא קים. הוא מספר –

פתאום הוא נאסר. נשבר. או מת

תמיד פתאום.

המתחזה

הוא איש זוכר

הרפתקות גבורה במלחמות

עצוב כל כך לחיות

– אומרת האשה –

בתוך עולם רחב וריק

מלוא עולם בלי איש אחד

שוקק הונה

נופל ומתחזה

סובל מפער

בין אהבה שהוא צריך

ומקבל.

איך אסביר

איך אסביר איך אוכל להסביר לך
 מה היה ביני לבינו ומה לא היה.
 איש יושב בביתו יודע מה אתי, בביתי.
 איש פורם כל עצביו לקלט יותר טוב
 מגלה מדה של רתונות. אולי צרחת, אולי
 שקרתי, אני או משהו אחר בשוק, מגלה
 הרבה רחמנות, איך אפשר לא עלי ועל
 כלם אם איש קולט יותר טוב מכלם.
 תפרכת משושיו השתוללה. צמחה לה צמחה
 כמו תאי סרטן
 כסטה גופו אין מתום. והוא עורו עדין כל כך
 אנן בתוך עולם כזה. הכל צרב צרם
 נבהלתי. אמרתי זה יוציא אותך מן העולם.
 רחם אלי, חייך: איפה לוקחים את החשק לחיות.
 שבת אחת חזרתי מן הים. מלוחה ממי הים
 לחה. חמה. פתאם רציתי. אצלי ובביתי. בוא הזמנתי.
 בוא אלי בצהרים. עכשו עכשו. אין לי זמן טען
 מן העבר השני של הקו. בערב מצאו אותו. איך
 אסביר לך מה היה ביני לבינו. איך אסביר לו מה היה
 ביני לבינה. מה היה ומה לא היה.

נשיקה

מת חובק זרועו של מת
 קבור עמוק יותר.
 פתאם הוא קם מתוך קברו אל חי עובר ושב
 ואחר-כך
 רק אחר-כך
 נגש אלי.

טניה הדר: ארבעה שירים

א

הקיוֹסֶק, עץ האַקֶל־פֶּטוּס. הַגָּה
הַפְתוּחָה. מִשְׁתוֹ עוֹלָיִם, קִמְקוּמִים שְׁבוּרִים,
צֹחָה מִן הַבַּיִת, שְׁמִיכָה יִשְׁנָה מוּצֵאת לְאֹרֹר, בֵּין
עֲרוּגוֹת בְּצֵל צָעִיר וְגֹזֵר מַעֲשֵׂה-בַיִת.
כֶּף בְּדַמֵּן קַל זוֹרֵם, בְּעָרֵב יוֹרֵד, מוֹל מְגַדֵּל הַמַּיִם
הַנְּחָרֵט בְּרִקִיעַ כְּקוֹיָה שֶׁל נִימְפָה סְגֵלָה, בְּבִרְכִים
רוֹטְטוֹת, אֲנַחְנוּ מְמַהְרִים הַבַּיִתָּה, לְמָקוֹם שֶׁהַבְּנֹת כְּבָר
מְרַחֲשׁוֹת בְּרוּחַ עָרֵב קָלָה עַל אֲרוּחָה וְאַבָּא וְאַמָּא
בְּמִטְבַּח עַל מִפְתַּח שְׁעוֹנוֹת יִשְׁנָה.

ב

הַבַּיִת נֶאֱנַח בֵּין הַבְּנֹת, אָנִי
בְּמִשְׁכָּבִי, צוֹפֵה בְּרֵשֶׁת הַפְּרוּשָׁה עַל פְּנֵי
שְׁמַיִם כְּהִיִּם, רִקְעָה, כְּנֹגֵד אוֹתָם עֲצִי-
בְּנֹת, אֶל־מוֹנִים, מְכָרִים, כְּנֹגֵד הַמִּטְבַּח הַמְּזֻמָּזֵם
בַּחֲשֵׁךְ מְנַיְנָה עֲרֵבִית, כְּנֹגֵד הָאִמְבִּטְיָה
חֲסֵרַת הַבְּרוֹז, בֵּית־הַשְּׂמוּשׁ הַכְּפוּל שֶׁעַל מִדְרָגָתוֹ
הַמְּגַבְהֵת סְפָרְנוּ סְפוּרִים בְּהִיוֹתָנוּ יְלָדוֹת, כֶּף, בְּלִילָה,
מוֹל פְּנֵי הָרֵשֶׁת, יְבַחֲשִׁים וְזוֹבוּבִים, וְרִיחַ שְׁעוֹנוֹת
רְטָבָה, תַּחַת גּוֹפְנוֹ, שְׁנֵרְדֵם כְּבָר בְּצֻנְתוֹ.

ג

התות שְׁבִי, הַגְּעוּעִים
 שְׁבִי, הַפְּרִיסוֹת
 הַנּוֹאָשׁוֹת, אִמָּא, אָבֵא
 וְעֶמֶק הַחֲמֻסִין, כְּמוֹ
 תְּשׁוּבָה בְּעוֹלָם אַחֵר, אֵין צְלוּם
 אָפֵר שֶׁל אַדִּים וְכַתְּמֵי דָם לֹא רֵאוֹת
 מְפִיחֹת קְרוּעוֹת בְּזִיקֵי הָעֵינַיִם, לֹא וְרִידִים
 שְׁסוּעִים לְוִיתָנִים מְשִׁתְּרָנִים שֶׁל דָּם, לֹא
 אִימָה,
 כֶּן, יוֹם שֶׁקֵּט, בְּעוֹלָם אַחֵר, תוֹת
 גּוּפֵי

ד

לֹא לְחַלֵּל אֶת הַפְּכֵי הַזֶּה
 בְּפָנָיו שֶׁל אָדָם, לֹא לְהֶאֱחֹז בְּבִגְדוֹ,
 לֹא לְתֵלוֹת צְפָרְנִים גְּדוֹלוֹת עֶקְמוֹת
 מִרְחָמִים, לֹא. לְאֵט, לְאֵט, לְכַבֵּשׁ, כְּשֶׁה,
 לְכַבֵּשׁ כְּפָרָה בְּדוּמִיתָה, כְּעֶשֶׂב הַרְף הַזֶּה הָאוֹצֵר
 בְּגוּפוֹ גְּעוּעִים אֵינְסֹפּוֹר וְכֵאֵב הַנְּבִיטָה, לְאֵט לְאֵט לְהִנָּץ
 וְלֹא בְּפִרְיָהּ הַמְּהִירָה, לְאֵט לְאֵט, בְּבֶשֶׂם תְּמַכֵּר, לְאֵט
 לְאֵט

ברוך נאדל: גור־פנתרים

הוא גבר צעיר, בעל שער שחור ארוך היורד עד כתפיו, מצח גבוה, גבות כהות וישרות, אף ארוך אך לא בולט, חתימת-שפם ופנים שחומים מלאי הבעה. נוטה הוא לחייך בדברו, אך כפעם-בפעם עולה על פניו ארשת כאב מוזרה. קומתו גבוהה, גזרתו דקה, כפות-ידי ארוכות וגדולות, חטובות נאה, והוא נע ללא הרף על "כיסא-המנהלים" שלו.

על קירות המשרד תצלומי מנופים ("זה פאטנט שלי, שהשר התפעל ממנו מאד") ותצלום של בית זעיר ("אנחנו מיצרים את זה – יותר מרווח מהקאראוונים שנותנים לעולים, ועולה רק קצת יותר מחצי"). על השולחן, מכשיר אינטרקום ושני טלפונים, ועל דלת-הפניסה – שמות החברות השונות שייסד.

"נולדתי בירושלים, בשכונת אבו אל-בצל, בשנת 1941. אנחנו משפחה מרובת-ילדים. היינו שבעה אחים ואחיות, ואני החמישי. הבן שנולד לפני מת בזמן מלחמת-העצמאות. היתה לו איזו דלקת בפטן, וכל רוקח היה יכול להציל אותו אילו היה פניצילין בעיר. אבל בירושלים לא היה אז פניצילין, והמעט שהיה – נתנו לחיילים. האח שמתחתי, שמעון, שקראנו לו סיסיק, מת בזרועותי, ואני מתי יחד אתו, למעשה. "אחי ואני גדלנו בלי אמא, בשכונת אבו אל-בצל שבקצה מחנה-יהודה. זאת שכונה שיושבת בין מחנה שנלר – שגמסר עכשיו במחיר אפסי לקבוצת מיליונרים – לבין רחוב יפו, שבו נהרג אחי. בשכונה הזאת היה נער בשם יוסי, שכיניו יתו ולא היו לו תיקים פליליים במשטרה. כולם לעגו לו, והיו שואלים אותו: 'יתו, יש לך תיקים במשטרה?' והוא היה עונה: 'יהיו, בעזרת השם'. היום שמו יוסי גנאוה (יוסי הגנב), כולם מכבדים אותו, והוא יושב בבית-סוהר. כולם בשכונה יודעים שהוא גבר אמיתי, עם הרבה תיקים פליליים במשטרה.

"אחיו הצעיר של יתו נהרג, בגיל 14, כאשר ניסה לגנוב אבטיח מעל משאית נוסעת. הוא נפל לכביש, ומכונית שבאה מאחוריו מחצה אותו. לולא מת, היה הולך עוד פעם לקולנוע, במחיר האבטיח שגנב. מכאן אנו רואים שיש צדק, כי נאמר: 'סוף גנב – למיתה!'

"גם אחי הצעיר ממני, סיסיק, נהרג בצורה דומה, ותיכף אספר לך על זה. אבל נחזור למלחמת-העצמאות. באחת ההפגזות הראשונות פגע רסיס חוזר של פגז בפרימוס בבית של משפחת תיאודור בבית-הכרם. אמי עבדה אצלם ככובסת, כמו שעבדה בבתיים אחרים. הפרימוס התפוצץ, להבות אחזו בה והביאו אותה לבית-החולים נלך. בספרי-הרפואה העובדה שלא מתה מוגדרת כנס רפואי. היו לה כוויות על 90 אחוז משטח העור, ושנים היא שכבה בבית-החולים.

“חִפְּשׁוּ בֵּין הַגּוּוֹיֹת”

“אחי הבכור, דוד, שהוא היום גלף-עץ-ומתכת ופסל ידוע בירושלים, נחטף בתחילת המלחמה ל'הגנה'. הוא היה אז בן 16 וחצי, ונלקח בכוח יותר משנה לפני שהיה חייב-גיוס. אבי ואני הלכנו בכל פעם לחפש אותו בין ההרוגים, שהיו מוטלים ליד בתי-החולים. רק אחרי חדשיים קיבל חופשה קצרה והביא לי הביתה חבילת עפרונות צבעוניים. אולי זה היה רכוש נטוש. אנשים חשובים לקחו להם אז וילות נטושות, מלאות כל טוב, ואחי לקח חבילת עפרונות צבעוניים לסעדיה. כן, שמי האמיתי סעדיה, אבל בתקופה הקצרה ששהיתי בקיבוץ קראו לי אָדִי, כי התביישתי בשמי. “אבי היה רוכל של 'אלטע זאכען', שהתהלך בשכונות ירושלים, כשהוא נושא על גבו, בשק, את הבגדים המשומשים והגרוטאות שקנה בשכונות העשירות ומכר אחר-כך בשוק מחנה-יהודה. קשה להרוויח הרבה כשאתה נאלץ לקנות מהעשירים ולמכור לעניים. מי שרוצה להתעשר מוטב לו שיקנה מהעניים וימכור לעשירים, כמו שעושים היום בירושלים באדמות של שכונות-העוני.

“אבי היה ידוע בירושלים בישרו', אך עם זאת לקה במחלת הטיפה המרה ובפרוטות שהרוויח היה מטביע את יגונו ואסונו במשקה. זה מוכיח, כמובן, שהמרוקאים כולם שיכורים.

“דאגת הפרנסה, הוטלה על אמי, וכאשר היא נכוותה, ואחי נחטף, הוטל העול עלי. הייתי אז בן שבע וחצי. הבאתי פרנסה לבית על-ידי שיצאתי לליפתא הנטושה ולקטמון הנטושה, ומצאתי שם במטבחים ובמזווים שאריות מזון שאותן הבאתי הביתה. על-ידי שדדו את רהיטי קטמון במשאיות גדולות, אף-על-פי שלא היה דלק בעיר, אבל אני יכולתי לקחת רק מזון ונייר. היה לי שגעון לנייר כי אהבתי לצייר, ובכל שעת-פנאי הייתי יושב ומצייר. בלילות הדלקתי מנורת-נפט וציירתי מכונות דמיוניות, הפועלות בעזרת כל מיני כוחות מסתוריים. ברבות הימים החריפה אצלי הנטייה לשרטט מכונות, וכיום רשומים על שמי שבעה פטנטים טכניים, בשטחים שונים. “רכשתי גם השכלה—ב'חדר' מרוקאי, שש כיתות בבית-ספר עממי, ואחר-כך למדתי שנתיים בבית-ספר 'למל' לנוער עובד.

“ה ש ג ע ו ן ש ל י—פ ס נ ת ר”

“אחי מאיר, הגדול ממני, מת, כאמור, מחוסר פניצילין. להורי היתה אמביציה משונה—להפוך את מאיר לכנר, רק מפני שהיה לו כשרון לכינור. כך אמרו המורים שלו. אבי ואמי לא הבינו שבנם של 'אלטע זאכען' וכובסת אינו רשאי לחלום על כינור. כאשר מת מאיר העבירו את הכינור אלי, אבל אני לא אהבתי כינור. היה לי שגעון כללי מגוחך מאד לגבי בן שכונת אבו אל-בצל—פסנתר. אני מנגן כיום כמעט בכל כלי-נגינה, אך רק בפסנתר אני מנגן היטב. כאשר נשלחתי בגיל 8 לבית-ספר שמדט, שהיה מעין קונסרבטוריון, ללמוד נגינה בכינור, הייתי בורח לקומה העליונה ופורט על הפסנתר שעמד שם. לא למדתי מאומה משום איש, וזה ודאי מוכיח שבעצם ניתנות אצלנו הזדמנויות שוות לכולם. עובדה שאני מנגן.

"כשמלאו לי שלש שנים, נשלחתי ל'פנתאב'—ה'חדר' המרוקאי של השכונה. שם למדתי קרוא אצל חכם בכור, מלמד מרוקאי. חכם בכור נהג לקלף מלפפון בזמן השיעור, אכל אותו לעינינו, ואת הקליפות היה גותן לילד שהיה 'בסדר' בעיניו באותו יום. כולנו היינו מתבוננים בו בשעה שקילף את המלפפון—מי יזכה היום בקליפות? בוסף לכך היה גותן לילד הטוב גם את תווית המאפיה, שהיה חותך מכיכר-הלחם, שחתיכת קרום-לחם דבוקה אליה. כאשר זכיתי לקבל את התווית עם הקרום הדבוק אליה הייתי מריח, ראשית, את הריח הטוב של הלחם הטרי, ואחר-כך אוכל. "בפנתאב לימדו אותנו קרוא, אך לא כתוב. לא היה כלל מקום בחדר הקטן להניח בו מחברות. כאשר לא למדנו בסדר, היה ה'חכם' אומר לנו לחלוץ את הנעליים, היה מצליף במקל-חזרון על כפות-רגלינו ואומר תפילה ארוכה: 'זהו רחום יכפר עוון ולא ישחית' וגו' וגו' ועל כל מלה היה חובט בחזרון על כף-הרגל. פעם הפה אותי, ואף שזמן רב לא יכולתי ללכת מרוב כאב בכפות-הרגליים חשתי יותר בהשפלה שבדבר מאשר בכאב. פעם הפה אותי ה'חכם' בגלל משהו שעשיתי, והוסיף כמה מכות גם לאחי הקטן סיסיק. 'אתם תמיד יחד', אמר לאחי, 'אז מגיע גם לך'.

בגיל שש—שיר

"בהיותי בו חמש נהגתי ללכת לחנות כשבידי האחת סיר לקניית חלב, ובשניה ספר. בדרך הייתי קורא בספר. קראתי בכל מקום, בכל מצב ובכל זמן, גם בלילה—לאור הפנס שברחוב הראשי. קראתי כל ספר שיכולתי להניח ידי עליו. היום הגדול בשבוע היה יום-ששי, כאשר המורה בכיתה ג' היה מביא ספרים לחלוקה בינינו. הייתי אז בן שש, בתחילת ג', והספרים הצילו אותי. הם העבירו אותי לעולם אחר, עולם שבו אין שכונה בשם אבו אל-בצל.

"בקטנותי כתבתי שיר בשם 'ירמיהו בירושלים של המאה העשרים'. כאשר הראיתי את השיר, אחרי שנים רבות, לאחד משכיל, הוא לא האמין שכתבתי זאת בגיל רך כל-כך. הוא לא יכול להבין שבשכונת אבו אל-בצל נע הזמן במהירות שונה מזו שבשכונת רחביה. עד היום אני זוכר את השיר בעל-פה.

בצוהב חשמליו הערב מתפרע / ובני-אדם טובעים בצבע ובקול. / מה טוב לשבת כאן, באין שפה ורע / לתמוה, ולדעת את הכל, / לתמוה? לפנים פה שכינתי ריגנה / לדעת—אך אלוהים גלה מפה זה כבר. / ובלכתו, נשבע לבלתי שוב עוד הנה, / וגם קיים את זה נדרו האכזר. / על כן בעיר הזאת כל יד פשוטה לקחת. / על כן בעיר הזאת אין יד פתוחה לתת. / על כן בעיר הזאת בקצה פינה גידחת / מתנוסס מגדל בית-הפנסת כגר לראש-המת.

"היתה בחיינו גם נקודת-אור. בשוק מחנה-יהודה נמצאה 'אבן חמה'. היתה שם מאפיה לפיתות במרתף, ומעל לתנור-הפיתות, בחדר-מדרגות שהוביל לבית-מגורים, היו שתי מדרגות חמות. שם היינו סיסיק ואני ישנים, כשאי-אפשר היה לבוא הביתה, כאשר אבא היה שיכור מדי. אני זוכר לילה אחד, כשסיסיק בן השש לא בא הביתה, ואני קמתי בארבע-וחצי בבוקר והלכתי לאבן חמה. ראיתי דמות קטנה יוצאת מחדר-

המדרגות ומתחממת תוך פיהוקים נוראים. היה חורף, השחר לא עלה עדיין, והדמות הזעירה לבשה רק חולצת-טריקו, ללא סוודר.
 "ראיתי שזהו אחי שמעון. אמרתי: 'זה אתה, סיסיק?' והוא אמר לי בזעם: 'ישנת שם?' כלומר – בבית; כאילו בגדתי בו.

איך נעשיתי עברייך

"זמן קצר אחרי שאמי נכנסה לבית-החולים נלך, היו לי בתיק-הכינור 2 לירות, שנועדו לתשלום למורה לכינור לשלושת החדשים הבאים. אני ושמעון החלטנו לקחת את הכסף וללכת לקולנוע. ישבנו ליד קולנוע 'אדיסון' משמונה בבוקר, כל אחד עם לירה ביד, וחיכינו להתחלת הסרט, שנועדה לשלש אחר-הצהריים. פתאום עצרה לידנו בחריקת בלמים נוראה מכונית גדולה וממנה ירדו שני אנשים גבוהים-גבוהים, לקחו את הלירה מן היד שלי ואת הלירה השניה מידו של אחי, ואמרו: 'מאיזו עדה אתם?' אמרתי: 'מוגרבים'; כך קראו אז למרוקאים הוותיקים. (משפחתי באה ארצה הרבה לפני שבאו הנה הביילויים).

"השוטר אמר: 'מרוקאים גנבים, עלו למכונית!' מזה אתה רואה שהשוטר הבין כבר אז שכל מרוקאי הוא גנב. אחרי שנים רבות למדתי שדעה זו לא הפריעה לממשלת ישראל לגייס אלפי צעירים יהודים במארוקו, ולשלוח אותם לקרבות פנים-אל-פנים נגד החיילים הסודאנים בנגב. לקחו אותנו לשופט-הנוער דוד רייפין, אדם הגון מאד, ואני אומר זאת מפני שידוע לי שהשבחים שלי כבר לא יזיקו לו. הוא נשאר באותה עמדה זה 25 שנים מפני שהוא אדם הגון, שמבין מה מביא נער משכונת-עוני לפשיעה.

"לפני שהביאו אותי לשופט לקחו אותי השוטרים לחלון שבור בבית פרטי, סמוך למקום בו ישבנו. אחד השוטרים הוריד עלי סטירה חזקה, ואמר: 'במה שברת את זה, באבן, או במקל?' אמרתי לו: 'באבן', אף כי היתה זו פעם ראשונה שנמצאתי באותו מקום. אבל השכל הספיק לי להבין שאם לא אודה מיד אקבל עוד סטירות, ואבן נראתה לי משום-מה אמצעי סימפטי יותר ממקל.

"לקחו אותנו לשופט רייפין, והוא לא שאל אותי כלל על העבירה אלא שאל איפה אני גר. כשעניתי לו, ציוה על השוטרים להחזיר אותי מיד הביתה. אמא שלי היתה בבית-חולים ואבי היה בחברת בקבוקיו. הבית היה סגור והשוטרים החזירו אותנו ללשכת השופט. אבל השופט לא היה כבר, ואז הורידו אותנו למעצר במרתף במגרש-הרוסים. אחי שמעון היה אז בן שש, ופתאום שמעתי אותו בוכה. שמעון לא בכה אף פעם. הוא היה גבר בן שש, ולא הבנתי למה הוא בוכה.

"הסתובבתי אליו, וראיתי את הסמל ר, כיום קצין בכיר במשטרת ירושלים, צובט את אחי בכוח בצווארו. סמל גיבור מאד, שלא פחד לצבוט ילד בן שש שאמו נמצאת בבית-חולים ואביו שיפור. לדעתי, בצדק העלו אותו מהר בדרגה. על אף הוראת השופט, ישבנו במעצר ששה ימים. אני זוכר שתיכננו שכאשר נצא נברח לטבריה, כי שם יש יערות; נקגה גרזינים, נעלה ליערות ונהיה חוטבי-עצים, כמו בסרטים.

מוזיקה כחלום מטורף

"ההסתבכות השניה שלי עם המשטרה קשורה בזה שלא הבנתי כי לכני שכוונות אבו אל-בצל אסור לחלום על מוזיקה. זה היה שנים רבות אחרי-כן, בהיותי בן 16 כמעט. בינתיים סיימתי בית-ספר-ערב לנערים עובדים, וקיבלתי מילגה לשנתיים לבית-ספר-תיכון-ערב. בתיכון הצטיינתי בספרות, תנ"ך והיסטוריה. הייתי גם עורך העתון 'ניב העמל', עתונם של כל בתי-הספר לנערים עובדים בירושלים. למדתי בערב בתיכון 'דעת', וביום עבדתי כפועל שחור בחברת 'חירות', שמבצעת עבודות אינסטלציה. בחורף עבדתי בקריית-האוניברסיטה, בהכנות להתקנת אינסטלציה לחימום, כדי שנערים הגונים יוכלו לשבת בבניינים מפוארים ומוסקים היטב.

"בזמן ההוא לא יכולתי להתגבר על שאיפתי לפרוט על פסנתר. זה היה חסר לי כמו לחם לאדם רעב. לא יכולתי, כמובן, לחלום על רכישת פסנתר, ולכן הלכתי לרחביה, למורה-לפסנתר, ואמרתי לה שאני רוצה ללמוד אצלה לנגן. היא קיבלה אותי, ובשיעור הראשון הראתה לי קצב וכל מיני דברים ראשוניים כאלה. כאשר יצאה לרגע למטבח, התחלתי לנגן מומנט מוזיקלי של שוברט. היא חזרה, עמדה והסתכלה בי גדהמת, הצביעה על הדלת וצעקה: 'צא!' יצאתי.

"אבל הדקות המעטות שבהן פרטתי אצלה על הפסנתר שיגעו אותי. הרגשתי שאם לא אפרוט על פסנתר אצא מדעתי. לילה-לילה חזר אלי אותו חלום: אני מגלה פסנתר שעומד למכירה בזיל-הזול, אך כשאני מרים את המכסה שלו מתברר שכל הקלידים חסרים. הייתי מוכרח לעשות משהו.

איך נעשיתי פורץ

"הלכתי לקונסרבטוריון שמידט, בו למדתי פעם. ישבו שם כמה נשים נכבדות מאד. אמרתי להן שיש לנו מסיבת-חנוכה בבית-הספר, ואני רוצה לעשות חזרות על הפסנתר שאצלן—כמובן, תמורת תשלום. אחת מהן אמרה לי: 'תן לנו יום-יומיים, ואם זה יהיה בסדר, נסדר לך לנגן גם בלי תשלום'. לא הבנתי מה פירוש 'אם יהיה בסדר', והלכתי.

"אותו ערב קראו לי מהפיתה לחדר המנהל. שם ישבו הנשים הכבודות, והמזכיר שאל אותי: 'אתה פנית אליהן, בטענה שיש חזרות למסיבת-חנוכה? פחדתי נורא, גימגמתי ושלחו אותי. למחרת בלילה פרצתי יחד עם חברי למשרד הקונסרבטוריון. חברי גנבו שם 380 ל"י, ואני התישבתי אל הפסנתר וניגנתי יצירה של באך. כך עצרה אותי המשטרה—כשאני מנגן באך. אני אוהב מאד את באך, עד היום.

"עלי להודות שאני עברייך כמעט מלידה. לא פעם התפרצתי לבתי-ספר וגנבתי כפפות-בוקס, כדורי-רגל, עפרונות לציור ודברים דומים. הכפפות היו עוברות בשכונתנו מיד ליד. כל אחד החזיק בהן יומיים, ובמשך יומיים אלה חש עצמו ברקיע השביעי, כמו אגרופן אמיתי. כדורי-הרגל שימשו לנו, למרבה-הפלא, למשחק כדורגל. היתה לנו קבוצת כדורגל שכונתית שקראנו לה—וגם זה אולי מוזר—בשם 'התקוה'. היתה זו, נדמה לי, התקוה היחידה שבשכונת אבו אל-בצל.

"בהיותי בן 11 פורסמו עלי כתבות בעתונות, בכותרת כזאת בערך: 'גער בן 11 רדה בכנופיית בריונים בני 21'. הכותרת היתה קרובה לאמת יותר מרוב הכותרות שפורסמו עלי בעתונות בשנה האחרונה. אני הייתי אז מנהיג של כנופיית צעירים מהשכונה, בני 12 עד 21. היינו קרוב לתריסר גערים, כולנו מבתים הרוסים, כולנו בני אבו אל-בצל. לרובנו לא היה עבר פלילי, אך היה לנו הוזה פלילי. לעתים קרובות נדמה לי שכל אי-ההבנה בישראל מתמקדת בנקודה זו: אומרים עלינו שאנו בעלי עבר פלילי, בעוד שאנו רק בעלי הוזה פלילי.

"תמיד הייתי מלך השכונה. עליתי על שאר חברי הכנופיה מבחינה אינטלקטואלית והיה לי, כנראה, כושר-מנהיגות טבעי. אני הצלחתי להוציא את הנערים מהווייתם הבלתי-אפשרית, הכואבת, חסרת-התקוה, והעברתי אותם לעולם אחר, שבו אמנם הייתי אני המלך אבל הם היו וזירים ושרים. היתה לי מערה סודית. מלאה זהב, ועליה שמר אריה קטן. כל מי שהיה מתקלס בי, היה האריה מעניש אותו. כאשר אמר מישהו לאחי שמעון ולי: 'לכו מכאן, פררחים!' הייתי מביט בחלל ושמעון חש גאונה. הוא ידע כי צדי מדבר עכשיו עם האריה שלו...

"אני יודע יפה שכאשר גער מרוקאי חולם חלומות כאלה זה סימן שהוא מופרע. כאשר גער אשכנזי חולם חלומות כאלה, זה סימן שיש לו דמיון פורה.

שני אשכנזים נפלאים

"לאחר פרשת הקונסרבטוריון הכניסו את אחי ואותי למוסד סגור לנוער עברייני בירושלים. אחי נכנס לשם שבוע לפני. כשבאתי, עמדנו רגע משני עברי הגדר, וכך תמיד פניו זכורים לי—מאחרי גדר המוסד. השופט רייפין אמר לי: 'אתה תהיה במוסד 'מסילה', עד שאגיד להוציא אותך משם. אינני דן אותך ממש למוסד, מפני שאני מאמין בך'. כל פעם כשהיה רייפין נתקל במנהל המוסד, היה שואל אותו: 'מה עם סעדיה?' כדי שהמנהל יידע שיש מישהו שפוקח עלי עין.

"רייפין היה בא לבקר אותי בלילות. באחד הביקורים ראה שאני שוכב במיטה, בבגדים ובנעליים. הוא הבין שאני מתכוון לברוח, אך העמיד פנים כלא-רואה, הניח את ידו על ראשי ודיבר אלי כדבר אב אל בנו. הוא אדם נפלא, שכמוהו פוגשים רק בסיפורי צדיקים. לפני חדשים-מספר הייתי אצלו לבקש על ילדה אומללה שנוזקה מבית הוריה ללא פרוטה וניסתה לטלפן בגניבה מתא טלפון ציבורי אל אדם שיוכל לעזור לה. תפסו אותה, ופתחו נגדה תיק. כשסוף-סוף שוקמה בקיבוץ, קיבלה הזמנה למשפט. דיברתי על כך עם רייפין. הוא לא הכיר אותי ולא זכר את שמי, כי שיניתי אותו לצדי. לא הזכרתי לו שהייתי לקוח קבוע אצלו כשופט-נוער. נוכחתי לראות שלאחר שנים כה רבות עדיין גשאר אדם, ואדם חם, אבא של המוני ילדים בני עדות-המזרח.

"אני מכיר רק עוד אשכנזי אחד שגורלם של ילדי-העוני כואב לו והוא מבין את הבעיות שלהם. אני מתכוון לד"ר ישראל כץ, שהיה מנכ"ל המוסד-לביטוח-לאומי. במוסד 'מסילה' עשו אותי מורה לשאר הילדים בכיתה, כי לא היו במוסד די מורים.

ב'מסילה' שלטו ליכלוך, זוהמה, היעדר כל חינוך והומוסקסואליות אלימה. בלילה היו כנופיות של נערים יוצאות מהמוסד, מבצעות התפרצויות ונסוגות למוסד, ששימש גם מחסן גלוי לשלל. זה היה נוח מאד, וגם אני השתתפתי בכמה מן הפשיטות האלו.

כך נהרג אחי

"יום אחד החלטנו, אחי ואני, לברוח מהמוסד. ברחנו והלכנו הביתה. מכיון שנעדרנו זמן לא קצר, קיבלו אותנו בבית בשמחה יחסית. יום אחד שכבנו על המיטה ושיחקנו ברגליים בכדור ופתאום אמר אחי שהוא יוצא לקנות משהו. הוא יצא, סגר את הדלת, וחזר ופתח אותה וחרץ לי לשון. אחר-כך סגר והלך.

"פתאום נצבט לבי באימה נוראה. בחוש של נער למוד נסיון מר, הרגשתי לפתע שלא ארצה עוד את אחי חי. כעבור שתי דקות שמעתי צעקה: 'סיסיק התעלף! סיסיק התעלף!' אנחנו גרנו על-יד הכביש הראשי, רחוב יפו. רצתי החוצה. סיסיק שכב על הכביש ואיש לא נגע בו. הרמתי אותו מעט בזרועותי ושאלתי: 'כואב לך?' הוא הצביע על החזה. ידעתי שאדם שעומד למות אומרים לו שיש לו עיניים יפות. אמרתי לו זאת. באותו רגע ניגש אלי איש שהציג את עצמו כמדריך מ'מסילה' ואמר לי: 'תתלווה אלי!' התברר שהאיש ראה את אחי, רדף אחריו, אחי ברח לכביש, ושם נדרס על-ידי קומנדקר צבאי, שעקף מונית שלא-כחוק. המדריך לא ייחס, כנראה, חשיבות לכך שאחי, שמת בגללו, גוסס בזרועותי. הוא דרש שאניח את אחי על הכביש ואתלווה אליו למוסד. באו אנשים, הוציאו את סיסיק מידי והעלו אותו למונית. הפוסט-מורטם קבע דָמָם בריאות. הקומנדקר הפיל אותו ועבר על חזהו.

"אף-על-פי שלמעשה מתי גם אני באותו יום אני עדיין מהלך בארץ-החיים, וחיי מכוונים להביא לכך שילדים משכונות-עוני לא ייאלצו להגיע למוסדות סגורים, ולא ייאלצו לברוח מהם וליהרג על הכביש.

"אבי מת מסרטן, אבל לפני כן הספיק לגרש את אמי מהבית. כשהיא יצאה סוף-סוף מבית-החולים, לא יכלה לעמוד. ידיה ורגליה היו כפופות, והיא לא יכלה לישר אותן. אבי גירש אותה מהבית, והיא הלכה לגור אצל קבוצה של זקנות, שתמורת ספונג'ה שעשתה בשבילן, כך, כפופה לגמרי, קיבלה מהן מיטה ואוכל. אני הייתי בא בכל יום ומנגן לפניו בכינור, כדי לעודד אותה. כיום היא חיה בירושלים—אשה זקופה בגופה, וכמו תמיד—צדיקה בנשמתה.

איך קמו ה"פנתרים"

"לפני שלש שנים ומעלה התארגנה בשכונת מוצררה קבוצת צעירים שנמאסה עליהם ההתערבות המתמדת של המשטרה בחייהם. יום-יום היו בלשי המשטרה עוצרים אותם ברחוב ועורכים בפרהסיה חיפוש בכיסיהם. כאשר יצאו עם בת, היה בלש עוצר את הזוג ואומר לבת: 'הוא מטריד אותך? הוא מדיח אותך?' וכאשר השיבה בשלילה, היה הבלש אומר: 'תזוהרי שלא ידיח אותך לדברים לא-מוסריים'. קבוצת הצעירים נהגה להתכנס ב'בית-התה', ושם הירבו לשוחח אתם שני בניו של ג'פרי ויגודר, עורך

ה'אנציקלופדיה יודאיקה'. הם הסבירו לצעירי מוצררה שהיחס אליהם הוא חלק משיטה כללית, ואמרו להם שבעיניהם אין הם פושעים אלא חברים שלהם. הלגיטימציה שקיבלו הבחורים מ'יורמים' משכילים עשתה מהפכה בנפשם. העימות הזה, בין מציאות חייהם לבין העידוד שקיבלו, הוליד את 'הפנתרים השחורים'. אני לא גרתי במוצררה, לא היה לי חלק בהקמת הגוף, וכאשר שמעתי עליו לראשונה גיחכתי בבוז. נראה לי מגוחך לקרוא לבני-אדם על שם חיות. כיום ברור לי שהשם היה חלק ניכר מכוחו של הגוף הזעיר.

"כשרצו הפנתרים לערוך את ההפגנה הראשונה נעצרו כולם, עוד לפני שיעשו משהו. התירוץ היה: הם נוער שולי, עברייני, שהחומר המלכד אותו הוא חשיש. ראיתי במעצם נוהג אנטי-דמוקרטי מחפיר. התיצבתי בפני מפקד משטרת ירושלים, בראלי, והודעתי לו שגם אני נוער שולי ועברייני.

"האמת היא שכבר אז הייתי בעל-עסקים. את הכסף הראשון לייסוד העסקים שלי קיבלתי על פיננסי מימין-משה, והשאר ממכירת פאטנטים שהמצאתי. אחר השירות שלי בשריון קראתי הרבה ספרים טכניים והמצאתי חומר-תחליף לאבן-בנייה. עושים אותו על-ידי יציקת חמרי-גלם זולים מאד, שמצויים בכמויות גדולות בים-המלח. הקמתי מפעל לפי הפאטנט, הרצתי אותו ומכרתי אותו. כן המצאתי דוד-שמש בלתי-מחליד, הקמתי מפעל שייצר דוודים כאלה, ומכרתי גם אותו בריוח גדול. המצאתי שיטה ליציקות נעלמות. לפי שיטה זו אין צורך בתבניות. בפחות מעשירית הזמן הרגיל, וכמעט ללא הוצאות, אפשר לקבל כל מבנה רצוי. את הכסף הגדול שלי עשיתי משיטה מיוחדת לייצור פסלים דמויי-עתיקות, הנמכרים בכל העולם, ואחד מהם מקשט את לשכתו של שר-המשטרה.

איך התערבתי בפוליטיקה

"בנחזור אל בראלי. אמרתי לו שאם ה'פנתרים' לא ישוחררו בתוך 10 דקות יתקפו אלפי אנשים את מטה המשטרה בירושלים. הוא ביקש ארפה של חצי שעה, וכשנגמרה הארפה שיחרר את ה'פנתרים'. האמת היא שאיש לא עמד מאחרי, ולא יכולתי להביא למטה המשטרה אפילו עשרה בחורים.

"שנתיים צעדתי עם ה'פנתרים', ואחר-כך נפרדו דרכינו. אני דרשתי לבצע פעילות סדירה של הפגנות שקטות, ולא לקיים רק הפגנה רועשת שאין אחריה מאומה. בתוך ה'פנתרים' נמצאו פרובוקטורים וסוכנים רבים, של גופים ממלכתיים ושל מפלגות שונות, וכל אחד משך לכיוון אחר. בקבוק-מולוטוב המפורסם, שעורר רעש כה רב, נזרק לדעתי על-ידי פרובוקטור. אבל נראה שבסופו של דבר דווקא הבקבוק הזה הצליח לזעזע את דעת-הקהל.

"לפני כשנה-וחצי הקמתי במצפה-רמון מפעל גדול לבנייה טרומית, ובו השקעתי את כל הכנסותי מעסקים אחרים. רצייתי לעודד משפחות מעדות שונות לבוא למקום, לעבוד במפעל, ולקבל למגורים מבנים שלנו. השר ב., שביקר במפעל, נכנס לתוכו בספקנות גלויה אך יצא מתפעל. כאיש-שריון התפעל בעיקר ממנופים מיוחדים

שהמצאתי, ואמר לי: 'אדי, אתה צריך להתרכז במיכניקה. אתה תעשה בזה גדולות'. "אבל נמצא מי שדאג להסית אנשים נגדי, כדי למנוע ממני אפשרות לבסס מפעל שמיצר מבנים טרומיים לפי פאטנטים שלי, ומסוגל לאפשר בנייה זולה בהרבה מן המקובלת כיום. אנשים 'התנדבו' להגיש נגדי משפטים, וכל משפט כזה זכה לעשרות ידיעות וכתבות שפולן ציינו בפותרת כי אני מנהיג ה'פנתרים'. כל הבנקים שנתנו לי אשראי פתוח מנעו ממני כל הלוואה, כולם בבת-אחת, ודרשו שאפרע מיד כל מה שנתנו. מנהל של בנק גדול אמר לי: 'אדי, אסור לי לתת לך אפילו לירה אחת'. מומינים דרשו ממני ערבויות בנקאיות על כל צעד ושעל. משפט שבו זכיתי הוזכר בעתון מסוים שוב ושוב, כאילו הפסדתי בו. עובדי-מדינה בכירים ניצלו ידיעות שמסרתי להם בתוקף תפקידם כדי להפריע לעסקים שלי. תכנון של מסמך סודי, שהגשתי למשרד ממשלתי, הודלף לעתונות כדי שישימש נגדי.

על פרשת-דרכים

"אני חש שאני עומד על פרשת-דרכים. אחרי שלש שנים של מאבק חריף, בהן הציעו לי פעמים רבות לקבל סכומי-כסף גדולים ולהסתלק ממלחמתי למען כל הילדים העשוקים במדינה, אני מרגיש שרק מעט מאד זו בכיוון הנכון. הצלחנו להחדיר לתודעת הקהל רק חלק קטן מן הבעיות של ילדי-המצוקה. אנשים נכבדים מאד כותבים עדיין על המצוקה כעל איזו מחלה תורשתית שאין לה מרפא, שתוקפת, משום-מה, דווקא את בני עדות-המזרח.

"הדרך לפתרון הבעיות עוד ארוכה מאד. רוב בני עדות-המזרח חיים, למעשה, בתוך שואה חברתית, שעלולה להיות שואה לאומית של כולנו. מי שמתחס לבעיה בקרי-טריונים של 'לא נחמדים', לא יוכל לפתור דבר. במשך 25 שנה נעשו כאן כמעט כל השגיאות האפשריות בתחום החברתי. לפעמים נדמה לי שהשלטון קיצץ לנו את הלשון, ועכשיו, כשאנחנו אילמים, אומרים לנו: 'דברו, תגידו מה מעיק עליכם'. אנחנו מגסים לדבר, ויוצא מגרוננו רק קול משונה, שמפחיד אפילו אותנו. אז אנחנו דופקים על השולחן, כדי שיבינו שמהו כואב לנו. ואז אומרים לנו: 'מה זה לדפוק על השולחן? שוב אלימות?'

"הייתי רוצה להתרחק לזמן-מה מכל פעילות ציבורית. ומצד שני, אם אתרחק, ארגיש בכך מעין בגידה. נראה לי שאני צריך לשבת ולחשוב על הבעיות שבתוכן גדלתי, הבעיות שרצחו את אחי, והמוסיפות להתזיק רבע מיליון ילדים בישראל באפלה חמרית ורוחנית. תאָר לעצמך מחזה כזה: רבע מיליון ילדים יוצאים לצעדה, לפני בית-ראש-הממשלה! לא מדברים, לא מוחים, לא צועקים, רק צועדים בדממה. אני מאמין שאי-אפשר להחניק את קולם של רבע מיליון ילדים. אמונה זו נותנת לי כוח לחיות".

חיים שטנגר: ינויך וינוי

אני מסתכל במלחים המפילים גורלות, למען דעת מי
מהם יהרג למען הציל את חיי השאר.
וולט ויטמן

חייך או חיי אינם שווים ולו פרוטה
מה גם בעולמנו זה
ומה גם בעולם הבא;
לו אף תתן לנו הבחירה
חיי וחייך הן לא נמד במשורה.

גופי או גופתך
בלולים בין השמות
מה לנו להלין
או גורלנו לבכות
הן מראש נגור
למי יתן לחיות
דיברך ודברי צמודים אל התקוות

ימך וימי גורים מפי האל
רק תשועת ידו
תגאל את השואל –
פתיל חיים קפד איש המעלה
לנו הן גותר
המת ואף דמעה;
שנותיך ושנותי נכוננו במשקל
בזרת יד נוצר
ובשניה נקטל.

אל נא תאמרו כי בגרתי

אלהים לעולם לא תעקר מאתנו תונת
צעצועיך הגדולים.

נתן אלתרמן

אל נא תאמרו כי בגרתי
גם שנה שחלפה לא שנתתי היא
חפה שפרשו אנשים אל רקיע
עלומי כי תגזל הן ברכתתי;
שיבה שזרקה בשערות בן יוד-חית
חלוף חמרים היא
ידו של הטבע
ולבי ששמור אצל שמחת מעלה
שירה אז ישיר לבן היוד-טית.

שיר לאריסטוקרט מתחיל

שימו לב לקסם הזה
הטמזון בשם הנכרי
במלה המתמשכת בצלצול מתלעז
בשם הידוע לכל
ניטשה זרוק על השלחן
גם הגל איננו נסקד
המוסף השבועי עליהם כבר דווח
ומלון אריסטוקרטים בצדו מנח.
תמצית מן הכל
מעט מכאן וזעיר מפה ומשם
משכיל חדש נולד.

גיטה אבינור: ושוב, הרנון הסה

בשנים האחרונות שוב נעשו ספריו של הרמן הסה רבי-מכר. גילוי המחודש של הרמן הסה בשום-פנים אינו גילוי ישראלי כי אם יבוא מאירופה וארצות-הברית. בשנות ה-60 עמדו כל כרכי הסה על המדפים הנידחים שבספריות כשהאבק מצטבר עליהם ורק גרעין קטן של גאמנים הופך והופך בהם, ואילו בשנות ה-70 שוב הם סחורה מבוקשת בשוק-הספרים בעולם המערבי. הסה עצמו נלחם כל ימיו בתופעות אופנתיות ובפולאריות זולה; שאונם והמונם של הבריות היו לו לטורח, ועל דלת ביתו הכפרי במונטנולה היה קבוע השלט: "נא להימנע מביקורים". כאשר הגיע פירסומו לשיא, עם שהוכתר בפרס-נובל בשנת 1946, לא ידע איך להתגונן מפני זרם המעריצים והמבקרים. מכתביו של הרמן הסה מסוף שנות ה-40 אל ידידו הטוב תומאס מאן מוכיחים עד כמה רגז הסופר ואיש-הרוח המזדקן על המוני הצעירים שלא התחשבו בשלט הנזכר והתעקשו לחזות בזיו פניו של בעל פרס-נובל, הגם שזה האחרון לא היה מעוניין כלל בחברתם. וכך כתב לידידו על צרותיו: "המבקרים באים בהמונים, ובחופשה הארוכה של מוסדות החינוך הגבוהים גם להקות שלמות של סטודנטים, בחלקם בחורים חביבים ומעניינים, אבל בכמויות כאלו אינני סובל גם אותם. — — — [הם] מבקרים כל מקום מפורסם וכל אישיות מפורסמת, כל יום וכמעט כל שעה הם עומדים כאן, צוחקים לפתובת 'נא להימנע מביקורים' על דלתי, מתנפלים עלי בפינות הנסתרות ביותר של גני, וכבר אירע שהביאו אותי, מתבודד זקן שכמותי, לידי התפר-צויות זעם — — —". הסה איננו עוד בחיים, אך אין זה מתקבל על הדעת שלהקות הסטודנטים של היום היו מוצאות חן וחסד לפניו יותר מדומותיהן בימים-עברו. שאלה אחרת היא האם גל ההערצה המחודש של יצירת הסה מתבסס על אינטרפרטציה רצינית ומעמיקה, ויש לו צידוק שאינו אך אופנתי בלבד, או שמא חסידי הסה החדשים והנלהבים נוהים אחר מקסם-שווא?

הרמן הסה גרמני היה על-פי לידתו ושווייצי על-פי בחירתו. הוא נולד בשנת 1877 בעיר הקטנה קאלב בשווארצוואלד שבגרמניה. נעוריו ועלומיו עמדו בסימן חיפוש מתמיד: הוא ברח מבית-הספר; גיסה ידו במקצועות רבים; נע ונד ממקום למקום. בתקופה של מיכון גובר והולך היה הסה חסיד נלהב של הליכה ברגל; כל גיבורי ספריו מגמאים מרחקים בצעידה של ממש, בלי להיעזר בכלי-הרכב למיניהם—בין שהם בני התקופה (למשל, פטר קאמנצינד), דור העתיד (יוסף קנכט) או ימי-הביניים (גולדמונד). כך היה גם הסה צועד בצעירותו. בד-בבד עם הטפתו לאידיאלים מופשטים לגמרי ("משחק פניני הזכוכית"), הוא מקדיש תשומת-לב אוהבת למלאכה יסודית ומדויקת הנעשית בידיים ממש ("פטר קאמנצינד", "ברקיס וגולדמונד", "מהלך החיים הרביעי"); הדגשה זו של מלאכת-כפיים והפנייה נגד המיכון ("זאב-הערבה") הן

יסוד בעל-חשיבות ביצירתו של הרמן הסה. הוא עצמו עסק במקצועות שונים עד שמצא את ייעודו. בתוך השאר עבד כחניך בבית-מלאכה לשעוני מגדלים וכנסיות. מכאן שכתבתו על חשיבותה של מלאכת-כפיים חרוצה ודייקנית אינה ענין תיאורטי מופשט אלא חוויה שנתנסה בה. את דרכו כסופר החל הסה בפירסום שירים ליריים וקטעי פרוזה, שלא מצאו הדים רבים בקהל הקוראים והמבקרים. בשנת 1904 התפרסם הרומן "פטר קאמנצינד", ואז יצא שמו של הסה ברבים. מכאן והלאה התיחד לכתיבה. ברבות הימים הסתייגה הבקורת מיצירת-הביכורים של הסה כבעלת ערך משני בכלל כתביו. גם הסה עצמו רמז על דרך חדשה כאשר פירסם את "דמיאן", בשנת 1919, לא בשמו הוא אלא בשם אמיל סינקלר, גיבור הספר. ואמנם הקיטוב – שהוא אבן-יסוד ברבות מיצירותיו של הסה ומתגלם בזוגות כמו דמיאן וסינקלר, נרקיס וגולדמונד, ה. ה. וליאו, יוסף קנט ופליניו דסיניורי – עדיין אינו מופיע ב"פטר קאמנצינד". עם זאת טעות היא להתעלם מן הקו הנמשך מאז יצירת הנעורים של הסה ועד ליצירתו המאוחרת. יש קירבה בין פטר קאמנצינד, בן-הכפר השויצי שניסה לצאת מכפרו "לעולם הגדול" וחזר שוב לכור-מחצבתו, אדם מזופך ומנוסה, לבין יוסף קנט, ה"מאגיסטר לודי" הנעלה, הדמות הגדולה האחרונה בכתבי הסה, הפונה מן הפרובינציה ציה החינוכית קאסטאליה אל העולם הגדול.

פטר קאמנצינד מתחיל כבר לצעוד בדרך המיוחדת של הגיבור ההסאי. הוא בן כפר קטן השוכן בהרי-שוויץ. ניתנת לו ההזדמנות ללמוד ולצאת מכפר-מולדתו, והוא יוצא "לעולם הגדול". במרוצת השנים הוא זוכה למה-שקרוי "הצלחה"; הוא נעשה סופר וקונה לו פרסום. הוא חש אמנם שאת היצירה הממשית, הגדולה שהיה עליו לכתוב עדיין לא כתב, ורק קטעים ורשימות ממנה נמצאים במגרתו. (מוטיב היצירה הנכונה, האמיתית, המהותית, שאינה נשלמת לעולם, חוזר גם ב"נרקיס וגולדמונד"). הצלחתו של פטר קאמנצינד היא היצונית בלבד. במישור היחסים האנושיים המצב קשה יותר. הידיד הקרוב והמסור ביותר של שנות העלומים, לו חייב פטר קאמנצינד הרבה בתחום התפתחותו הרוחנית, טובע בנהר.*

הנשים היפות המעטות, אשר לבו של קאמנצינד נמשך אחריהן, מקרבות אותו כידיד ולא כאוהב ונשמטות מבין ידיו עוד בטרם יצליח לבטא את רגשותיו אף לעצמו. לתחושת האושר והשלנה, שלא זכה לה ביחסיו עם נשים, הוא זוכה ביחסיו עם בופי המסכן, נכה, בו הוא מטפל במסירות. הסבל הקשה, שהוא מנת-חלקו של בופי, לא השחית את נשמתו ולא גרע מטוב-לבו ביחסיו עם העולם; ונכה מסכן זה, החסר השכלה פורמאלית, מלמד את פטר קאמנצינד יותר ממכרים נכבדים ומשכילים יותר. אך בופי החולה מת, כפי שאפשר היה לצפות מראש, ושוב נותר קאמנצינד בודד. סופו

* הרמן הסה מיחס ערך רב לידידות-נעורים. הנושא חוזר ברוב יצירותיו. ידידות-הנעורים מפורסמת ביותר בכתבי הסה היא אולי הידידות שבין סינקלר לדמיאן; אך יש גם זוגות ידידים אחרים שמרובה חשיבותם במסכת יצירתו של הסה. אני מתעכבת על נקודה זאת. כמו גם על מוטיב היצירה בלתי-הגמורה, עלימנת להדגיש את הרצף בכתבי הסה, מ"פטר קאמנצינד" ועד ל"משחק פניני-הזכוכית"; אך טעות תהיה זו להתעלם מרצף זה.

שהוא חוזר לכפר-מולדתו הקטן, כביכול כדי לטפל באביו הזקן והאלמן, אך למעשה כדי להשתבץ, לאחר הרבה חיפוש-שווא, במקום ובמסכת-חיים הראויים לו. היציאה מן הכפר, החיים בערים הגדולות, ההצלחות כביכול – כל זה לא היה כי אם חזיון-תעתועים ומקסם-שווא (הסה עוד עתיד להגיע לכתיבת סיפורים בהם אמנם היציאה לעולם הגדול מתרחשת רק בדמיונו של הגיבור, ומחזה דמיוני זה די בו להגיע לוותר על כל הערכים החיצוניים המדומים). טעה קאמנצינד שעזב את הכפר. אך אין השעה מאוחרת מכדי להביא תיקון לחיים אלה: מעתה והלאה יישאר בכפר-מולדתו; התיקונים הקטנים בבית ובחצר, וניהול משק-הבית למענו ולמען אביו, ממלאים את זמנו על הצד היותר טוב; לכשימות האב, בשיבה טובה, אפשר יקבל קאמנצינד לידיו את המסבאה הכפרית, וערב-ערב ימזוג לכל השתיינים השקטים מן היינות הטובים המשמחים לב אנוש; ² הוא יעסוק בענייני הכפר, וכבר עתה נבחר לתפקידים מועילים; ואולי, אולי, עוד יכתוב את היצירה הגדולה עליה חלם.

בשנת 1911, בעקבות משבר בחייו הפרטיים, ערך הסה מסע להודו. בכך קבע מבלי משים אופנה ספרותית. סיפורים על הודו, יש להניח, שמע הסה עוד בימי ילדותו, שפן סבו מצד אמו היה מיסיונר בהודו. אמנם, הסה נסע להודו בכוונות שונות לגמרי מאלו של הסב. הסב ביקש להביא אור לילידים וללמדם את דת האמת האחת והיחידה, ואילו הרמן הסה ביקש דווקא ללמוד מהם; הוא הושפע מתורת היוגה וחיפש במזרח תשובות לשאלות שנראה היה לו כי המערב המתפורר שוב אינו מסוגל לענות עליהן. אף לא מקרה הוא שאחד מספריו של הסה קרוי "מסע לארץ הקדם" (1932). השפעת המחשבה ההודית, או המחשבה ההודית כפי שהסה הבין אותה, ניכרת בכמה מספריו של הסופר, בראש וראשונה ב"סידהארתא" ובנספחות ל"משחק פניני-הזכור-כית". בכל-זאת, נטעה אם נראה את "סידהארתא" אך ורק בקשר להתעניינותו של הסה בפילוסופיה ההודית. "סידהארתא" משתלב במכלול יצירתו של הסה ובתמונת העולם שלו; ל"סידהארתא" עצמו קווים משותפים עם גיבורים אחרים של הסופר, למשל פטר קאמנצינד ונרקיס. גם אין לשכוח ש"סידהארתא" יצא לאור בשנת 1922, כלומר תשע שנים תמימות אחרי מסעו ההודי של הסה. שלש שנים לפני "סידהארתא" הופיע אחד הספרים המפורסמים ביותר של הסופר, "דמיאן". מכל אלה אפשר להסיק שכדאי להימנע מפישוט-יתר של הדברים. אגב, "אופנת הודו" הכתה גלים. עוד בשנת 1916 פירסם ואלדמר בונזלס את "המסע ההודי" שלו, ואילו אל הקורא האנגלו-סקסי הגיעה וולגאריזציה של הנושא בצורת הרומן של סומרסט מוהם, "על חוד התער" (1945).

בשנת 1912 פנה הסה עורף לגרמניה והשתקע בשוייץ. הבחירה בשוייץ כמולדת שנייה אינה מפתיעה במיוחד אצל הסה. לגבי סופר ומשורר הכותב גרמנית, הרי שוייץ היא ארץ בה אזורים שלמים דוברי-גרמנית. אגב, תומאס מאן, שבסוף ימיו חזר מארצות-הברית לאירופה ולא היה מוכן להתישב בגרמניה, בחר להשתקע סופית בשוייץ – מאותה סיבה. יש להוסיף כאן כי אמו של הרמן הסה היתה שוייצית-למחצה וחלק משנות ילדותו עשה הסופר בארץ זו. אף הגופים בספריו שווייציים ברובם, וזאת לא

רק לאחר שהשתקע בשוייץ, אלא אף שנים לפני כן; "פטר קאמנצינד" יצא לאור שמונה שנים בטרם יקבע הסה את מגוריו בארץ זו. הגם שהסה ביכר את הישיבה בשוייץ על הישיבה בגרמניה, לא הגיע מד לסיכסוך עם ארץ-מולדתו. ההתנגשות באה בשנות מלחמת-העולם הראשונה; הסה היה פאציפיסט. הוא אמנם פעל בשוייץ למען שבויי-מלחמה גרמניים, וגם הוציא עתון למענם, אך המאמרים שפירסם הביאו לתגובה חריפה נגדו בגרמניה. עוד שנים רבות-למען האמת, עד סוף ימיו-היה מתלונן על מכתבי השיטנה הרבים, ספוגי-הארס, שקיבל באותם ימים מגרמנים בגרמניה.⁸

שנות המלחמה היו קשות להסה. בנוסף למציאות הפוליטית שהקיפתו ניתכו עליו אסונות בחייו הפרטיים. בנו הצעיר חלה במחלה קשה וממושכת. אשתו (הראשונה; שלש היו לו בסך-הכל) אושפזה בבית-חולים לחולי-רוח. הסה הגיע עד סף התמוטטות ונוקק לטיפול פסיכיאטרי. האיש שהעריך את שלוות-הגנפּש למעלה ממה שקרוי בעולם "הצלחה", ואשר גיבוריו הגדולים ניחנו בכושר מפתיע של שליטה-עצמית-הוא עצמו התנסה במשבר נפשי. בשנים שלאחר-מכן היה מציין תקופה זו כתקופת-מפנה בחייו. הסה הצליח להתגבר על בעיותיו ולשוב לחיי-יצירה פוריים; עיקר מפעלו הספרותי עוד היה לפניו. הרומן "דמיאן", שיצא לאור בשנת 1919, הביא פירסום מחדש למחבר-רו, ובפרט היתה ההתלהבות גדולה בקרב הצעירים. ראוי לומר שלמעשה נתקבלו כל ספריו החשובים של הסה באהדה ואפילו בהתלהבות; לכל אחד מהם (כמו "פטר קאמנצינד", "דמיאן", "סידהארטא", "זאב-הערבה", "גרקיס וגולדמונד", "משחק פניני-הזכוכית") היה חוג מעריצים קבוע. את "דמיאן" פירסם הסה לא בשמו שלו אלא בשמו של גיבור הספר: אמיל סינקלר. יש להניח, כי ביקש להשיג בזאת שתי מטרות: הוא ביקש להדגיש כי דרך כתיבתו השתנתה, כי עולמו הרוחני השתנה, ושוב אינו אותו אדם שכתב את "פטר קאמנצינד"; והשימוש בשם הגיבור הוא גם להטוט ספרותי, הבא לעורר רושם של מהימנות; בכך הופך הסיפור מפיקציה למעשה-שהיה. אולי גם היה הסה זקוק להוכחה בפני עצמו שמסוגל הוא לכבוש את קהל הקוראים מחדש בלי להיעזר כלל בפירסום שכבר נחל עד אז. יש להודות שמעשה אמיץ הוא מצדו של סופר להסתכן בצורה כזאת, אף שעד-מהרה יצא המרצע מן השק ונדע ברבים מי מתברו האמיתי של "דמיאן".

כותרת-המשגה של "דמיאן" היא: "סיפור נעוריו של אמיל סינקלר". ואכן, היה זה סיפור נעורים ועלומים אשר משך את הצעירים ואת הצעירים ברוחם. בכלל, הסה הוא סופר שתמיד היו לו מעריצים רבים בקרב הצעירים, וגם כיום מתבססת הפופר-לאריות המחדשת שלו במידה רבה על צעירי-אוניברסיטאות המחפשים ישועה רוח-נית בהשקפת-עולם אנטי-טכנולוגית. "דמיאן" ראה אור שנה לאחר מלחמת-העולם הראשונה, והוא דיבר אל לבם של צעירים שמלחמה זו העיבה על שנות התבגרותם ושינתה את מסלול חייהם. אין זאת אומרת כי "דמיאן" היה רומן-מלחמה. כלל וכלל לא. המלחמה מופיעה רק בדפים האחרונים של הספר.⁹ אך מדובר בספר הרבה על שקיעת המערב, ועל העולם החדש העתיד לקום מן ההריסות; מחשבה זו מתגברת

והולכת לקראת סוף הספר. הציפור המסתורית הבוקעת מקליפת הביצה; הביצה שאינה אלא העולם החייב ליהרס על-מנת שתוכל הציפור להינלד – אלה מן הסימנים הראשונים המסמלים את השקיעה הקרובה. יש ב"דמיאן" הרבה מן המסתורין ואפילו מן העירפול. דמותו של מקס דמיאן עצמו, חברו רב-ההשראה של סינקלר, היא דמות על-טבעית. גם אמו של דמיאן, הגברת אָווה היא חוה-אם-כל-חי, אינה אשה ככל הנשים כי אם סמל הנשיות והאמהות. דמיאן מופיע בפני סינקלר כשליח נעלה מעולם אחר ומוביל אותו לקראת ייעודו. עם זאת אין דמיאן אלא התגלמות כוחותיו הנפשיים של סינקלר עצמו; רק בשל כך מסוגל דמיאן להוליך את סינקלר אל עצמו, לגלות לסינקלר את הטמון בנשמתו שלו, ואכן, בסיומו של הספר מגיע סינקלר לאיחוד מלא עם דמיאן ידידו. דמיאן המת ימשיך בקיומו בתוך סינקלר. הרעיון של טישטוש הגבוי לות בין אדם לאדם עתיד לחזור, בצורה מקיפה הרבה יותר, כמה שנים לאחר כתיבת "דמיאן" ביצירה הבאה של הסה, "סידהארטא". ראיית האשה האמיתית כאם-כל-חי חוזרת ב"נרקיס וגולדמונד".

ב"דמיאן" ניכרת בבירור השפעה ניטשיאנית. רבים מן הסופרים הגרמנים הגדולים הושפעו באותן שנים מניטשה – ולראיה, תומאס מאן. בזכות "דמיאן" זכה הסה בפרס-פונטאנה ב-1919.

כאשר השתקע הסה בשווייץ החזיק עדיין בדרכון גרמני. רק תשע שנים לאחר שהתישב בשווייץ קיבל אזרחות שווייצית. (אגב, באותה שנה, 1923, התגרש מאשתו הראשונה; השנים נפרדו עוד זמן רב לפני כן. את ההרס וההתפוררות של נישואיו הראשונים תיאר הסה ברומן "רוסהלדה" משנת 1914. בניגוד ל"פטר קאמנצינד", "דמיאן", "סידהארטא", "זאבי-הערבה", "נרקיס וגולדמונד", "מסע לארץ-הקדם", "משחק פניני-הזכוכית" – שהם כאין ביוגרפיות רוחניות, משובצות ברקע שלעתיים אין לו כל קשר לחיי הסופר ("נרקיס וגולדמונד", "משחק פניני-הזכוכית") הרי "רוסהלדה" הוא רומן אוטוביוגרפי שרבים בו הקווים המקבילים לחיי הסופר. אשתו של הצייר וורגות, גיבור הספר, מעוצבת על-פי הדוגמה של מריה ברנולי, הפסנתרנית, אשתו הראשונה של הסה. מחלת דלקת-קרום-המוח של פייר וורגות הקטן יש לה הקבלה בחיי הסה; בנו הקטן אכן חלה במחלה זו. ב"רוסהלדה" אנו שומעים לראשונה על הנסיעה להודו; אחר מות בנו והתפוררות חיי המשפחה שלו, עומד וורגות לנסוע בחברת ידיד להודו (אגב, גם הסה נסע להודו בחברת ידיד, הלא הוא הנס שטורצנגר) ששם ימצא מרפא לנשמתו. "רוסהלדה", שהוא רומאן קונוונציונלי, כתוב היטב. ממחיש לנו בעליל כי לא כאן טמון כוחו המיוחד של הסה. מבחינה טכנית בלבד ודאי ש"רוסהלדה" עולה על "דמיאן", למשל, שרב בו חוסר-הבהירות. עם זאת, אין בו ב"רוסהלדה" אף לא מאום מן הקסם ששבה דור שלם של קוראים ל"דמיאן". הפשורה המיוחדת של הסה, שנשמעה כבר ב"פטר קאמנצינד", ובשנים האחרונות שוב עשתה לה נפשות לאחר תקופה של שיכחה, אינה נשמעת ב"רוסהלדה". מוזר שספר שיסודות אוטוביוגרפיים כה רבים בו משקף את תמונת מחברו בצורה חיוורת הרבה יותר מאשר רומנים, שלכאורה אין בהם כל יסוד אוטוביוגרפי ריאלי. אין גם להתעלם מן העובדה

שורגות הוא אמן⁶ שהאידיאל האמנותי שלו אינו עולה בקנה אחד עם דרכו של הסה ברומנים החשובים שלו. שאיפותיו האמנותיות של וורגות צנועות למעשה הרבה יותר מן השאיפות האמנותיות של הסה עצמו.

הנובילה "סידהארטא" התפרסמה בשנת 1922.⁶ זוהי נובילה המצטיינת בנקיון המבנה ובשקיפות. אין להגזים באופי ה"הודי" של הנובלה; לסידהארטא קווים משותפים עם גיבורים אחרים של הסה כגון פטר קאמנצינד, נרקיס, יוסף קנכט. ואכן, ב"מהלך החיים השלישי", הנמצא בנספחות ל"משחק פניני-הזכוכית", מתגלם יוסף קנכט בגילגול הודי, עדות נוספת לקירבה שבין הדמויות השונות. כשאר גיבורים של הסה, מחפש סידהארטא את דרכו וייעודו האמיתי. לגבי גיבוריו של הסה, מלים כגון "עושר", "תהילה" ו"שלטון" הן מושגים ריקים בועות של סבון. אם בפרק כלשהו בחייהם זוכים הם ב"הצלחה", הרי עד-מהרה הם מבחינים שלא זו היתה המטרה אליה שאפו. סידהארטא הוא בן למשפחת בראמינים ונועד להיות חכם וכוהן בראמיני. עליו גאוות אביו ואמו, מוריו וכל אשר סביבו. אלא שהדרך הסלולה לא נועדה לו; עם ידידו הנאמן גווינדא יוצא הוא להצטרף אל קבוצת סגפנים מן היער. גם בחברתם של אלה אין סידהארטא מוצא מנוח; הוא חש שתורת הסגפנים אינה אלא בריחה מן ה"אני", שיכחה לשעה קלה. עם גווינדא הנאמן הוא פונה אל גוטאמא, הבודה הנעלה, אשר שמעו הגיע אף אל הסגפנים. סידהארטא וגווינדא הם מזוגות הידידים הרבים המופיעים בכתבי הסה, המשלימים במהותם זה את זה; לעומת בריתות הידידים, לאשה חשיבות משנית בלבד.

הפגישה עם גוטאמא הקדוש היא נקודת-מפנה בחייו של סידהארטא. שעה שגווינדא מצטרף אל נזירי בודא חש סידהארטא ביתר-עוז את שידע עוד לפני כן: אין אדם, ולו גם הנעלה ביותר, שיוכל למסור לאחרים את סוד ההוויה. כל אדם חייב להתנסות בפל בעצמו; אין מי שיכול, על סמך נסיונו האישי, לפתור את שאלת קיומו של הזולת. הבודה הגיע לשלמות; סידהארטא אינו יכול להגיע לשלמות בדרך ההליכה אחר הבודה; הוא חייב ללכת בדרכו שלו, המיועדת רק לו. גם ב"דמיאן" מודגשת ההשקפה שסינקלר חייב בראש-וראשונה למצוא את עצמו, ללכת בדרכו שלו עד הסוף. אך עם זה ברור שבלי עזרת דמיאן לא היה סינקלר מוצא את עצמו; ידיו המופלא היה דרוש לו לגילוי-העצמי. ואפילו נקבל את הדעה שדמיאן וסינקלר אינם אלא אחד, הרי גם אז שונה הגישה שב"סידהארטא" מן הגישה שב"דמיאן". גם יוסף קנכט מ"משחק פניני-הזכוכית" שונה בכמה מהשקפותיו מסידהארטא. אמנם, גם יוסף קנכט צריך לחפש את ייעודו הספציפי, המיוחד לו בלבד; וכפי שעוד נראה, עליו לעזוב את קאסטאליה, ארץ האוטופיה. אבל יוסף קנכט הוא מורה ומחנך. הוא מוצא את מותו תוך כדי פעילותו החינוכית, בבקשו לרכוש את אמונו של תלמידו; והסופר מציין כי מותו של קנכט לא היה לשווא. ב"משחק פניני-הזכוכית" קיימת, אפוא, האמונה באפשרות של חינוך והוראה; סידהארטא כופר באפשרות זו.

בדרך הפאראדוקס, פונה סידהארטא מן הבודה אל עולם החושים והתאוות הארציות, עולם שהיה זר ורחוק לו עד כה. אהובה יפה הוא מוצא לו, עושר ונכסים. פרשה זו

בחיי סידהארתא מכונה "אצל האנשים-הילדים"; כלומר, מלכתחילה ברור כי אף שלב זה הוא שלב חולף בחיי סידהארתא, ולא עוד אלא אין לו חשיבות של ממש. ההגדרה "אנשים-ילדים" דיה להבהיר את יחסו האמיתי של סידהארתא לעולם חדש זה, בו הוא מנסה להתערות לזמן-מה. התפתחות מחויבת-המציאות היא, שעל סידהארתא לעזוב אורח-חיים זה ברגע שמתחילות לדבוק בו חולשותיהם ומגרעותיהם של האנשים-הילדים, ברגע שאינו מסוגל עוד לשמור על עליונותו כלפיהם באשר הוא עצמו מתחיל להידמות להם. ושוב עומד סידהארתא על פרשת-דרכים. עד עתה עבר את עולם ההגות הצרופה של הבראמינים, התאמן בסיגוף הגוף בחברת הסגפנים מן היער, ופגש בסמכות הדתית העליונה, באדם קדוש ונעלה, אלא שלא יכול לקבל תורה מפיו לפי שחייב היה לגלות את האמת הפנימית שלו בדרך ההארה-העצמית. אחרי החיפושים השונים בעולם הרוח פנה אל עולם החומר ונהנה מן ההנאות הצפונות בו. אחר כל אלה שוב אין סידהארתא איש צעיר. על סף הזיקנה, הוא עומד, ועדיין ידיו ריקות כשהיו לפני שנים. היכן ימצא מנוח? שאיפתו היתה לשכות את מהותו ולהתמזג ביקום כולו; רק כך יוכל להגיע אל הנירוואנה הנכספת.⁷

בזיקנתו מגיע סידהארתא אל הנירוואנה. הוא מצטרף אל דוברן זקן החי על שפת הנהר, אשר מצא את השלנה האמיתית. סידהארתא, שאך אתמול היה עתיר-נכסים, אף הוא הופך לדוברן עני ומאזין אל שפת הנהר. זו דרכו האמיתית. ההבדל העיקרי בין דרך זו לבין קודמותיה טמון אולי במידת הצניעות שבה. גם הדרכים הקודמות לא היו קלות. הרבה נדרש מן הבראהמיני; הרבה יותר מן הסגפן. אך היו אלו דרכים של אנשים נבחרים, שאמנם ויתרו על נכסים והנאות אך לא על גאוות ייחודם. לא בחברת בודא יעמוד סידהארתא על גורלו; גורלו מתחוויר לו בחברת דוברן זקן ועני, שאינו מפורסם בין הבריות ואין לו חוג תלמידים ומעריצים. בדרך ההאזנה לנהר לומד סידהארתא מה שלא היה יכול ללמוד אצל בני-האדם. הוא לומד לראות את האחדות בהתגלמותיה האינסופיות: "כל חטא טומן בקרבו את החסד, כל פעוט טומן בקרבו את הזקן, כל תינוק את המוות, כל גוסס את חיי-הנצח". מבחינה מסוימת יש כאן גם פיתוח של קו רעיוני מ"דמיאן": האמונה שניירוואנה וסאנסארה אחת הן מתאימה לתפיסה של האל אבראכסאס, שהוא האלוהים והשטן בהתגלמות אחת.

התחנה החשובה הבאה בדרכו של הסה היתה פירסום "זאב הערבה"⁸ בשנת 1927. (באותה שנה התגרש הסה מאשתו השנייה, אולם הפעם לא טרח לתאר את התהליך בפירוט, כדרכו ב"רוסהלדה"). כדי למנוע אי-הבנה ראוי שאדגיש כי איני מתעכבת כאן על כל ספריו ופירסומיו של הסה אלא רק על העיקריים והאפייניים שבהם. מבחינת מבנהו, "זאב-הערבה" מסובך יותר משאר ספריו של הסה. הנטייה האנטי-טכנולוגית, שבכל כתבי הסה מגיעה כאן לשיאה. יצוין גם שזאב-הערבה, הארי האלר, שמו מתחיל באותה אות כשמו של הרמן הסה. גם גיבור ה"מסע לארץ-הקדם" קרוי ה. ה. (אחרי "לוליטה" שוב אין אלו אותיות מבוקשות, אך הדבר היה שנים רבות בטרם יכתוב נאבוקוב את ספרו המדהים, שבינתיים שוב אינו מדהים). המשחק הסמלי בשמות מתבטא גם בשמה של האשה הבאה לעזור להארי האלר להתגבר על המשבר

הנפשי הקשה בו הוא נתון. שם האשה הוא הרמינה. הרמז הוא כפול: הרמינה היא התגלמות נשית של חבר-נעורים של הארי האלר, חבר-נעורים בשם הרמן. נוסף על כך, שמו הפרטי של הסה היה הרמן. הרמז, אם כן, עבה כקורת-בית-הבד. לא מקרה הוא שהרמינה היפה ורבת-התבונה היא סמל ולא אשה של ממש. לא בתיאור נשים עיקר כוחו של הסה. במידה שהנשים המופיעות מהותיות לעלילה ומיוחדות-במינן, הריהן סמלים—כמו הרמינה, כמו פראו אווה. הנשים שאין להן פונקציה מיטאפיזית אינן אלא דמויות חירות בצד הגיבורים הגברים. אפילו אהובותיו הרבות של גולד-מונד אינן חורגות מכלל זה. בארץ האוטופיה החינוכית, קאסטאליה, אין לנשים מקום כלל; יוסף קנכט, ככל הנראה, אינו חש בהסרון אשה בחייו.

הארי האלר משתקף לקורא משלש זוויות-ראייה שונות. התיאור של בן-אחותה של בעלת-הבית הוא היצוני בלבד; יש בו ידיעות שעל-פני השטח. המסה על זאב-הערבה אף היא דנה בהארי האלר מנקודת-ההשקפה האובייקטיבית-כביכול של מסתכל מן החוץ, אלא שהיא עוסקת בעולמו הפנימי של האלר ולא בפרטים היצוניים. מלבד אלה, קיים סיפורו של האלר עצמו. כנרמז למעלה, אין בו מאום מקלות הסיפור של "נרקיס וגולדמונד", אף לא מן השקיפות והצלילות שב"סידהארטא". הארי האלר הוא אדם מסובך ביותר, נתון בעיצומו של משבר נפשי קשה; והמבנה המסובך עולה בקנה אחד עם הבעיות הטכניות.

חזיון-הדמים בסיום "זאב-הערבה" מבטא בצורה חריפה ביותר את פחדיו של הסה מפני ההתפתחות הטכנולוגית של המאה הזאת. בספרו החשוב הבא, "נרקיס וגולד-מונד" (1930), פנה הסה לנופים שונים לגמרי. הוא פנה עורף לתקופתו, שהיתה רקע לספרים כגון "פטר קאמנצינד", "דמיאן", "זאב-הערבה", ובחר ברקע מרוחק בזמן-ימי-הביניים. אפשר לקבוע את הזמן בעזרת מאורע היסטורי. גולדמונד, האמן הבודד, צופה בדרך-נדודיו בזוועות מגיפת-הדבר, זו המגיפה השחורה שעברה את אירופה. אמנם אין זה "רומן היסטורי" במובן המקובל; הסה אינו טורח לצייר תמונה של מנהיגים, ארחות-חיים, פרטי לבוש וכדומה. יתר על כן: נרקיס וגולדמונד, שני גיבורי הספר, הם אנשים מודרניים; השיחות והוויכוחים ביניהם שייכים למאה העשרים—אף אם אינם מזכירים מכוניות ובתי-חרושת וכיוצא באלה. למעשה, אין מרחק של זמן בין הזוג נרקיס וגולדמונד לבין הזוג יוסף קנכט ופליניו דסיניורי, אף ששני הראשונים חיים בימי-הביניים ושני האחרונים בתקופת העתיד, לערך בשנת 2400. יוסף קנכט נוסע אמנם בשעת הצורך במכונית וברכבת שעה שנרקיס רוכב על סוס; אך אלה סממנים היצוניים בלבד.

שמותיהם של גיבורי "נרקיס וגולדמונד" טעונים משמעות, אך אין לפרשם על דרך הפשט. נרקיס אינו הנער היפהפה המאוהב בעצמו המופר לנו מן המיתולוגיה היוונית. משמעות השם מורכבת ומסובכת הרבה יותר. נרקיס הוא מופנם, שקוע בעולמו הרוחני; ביסודו הוא בודד ומתבודד, וגולדמונד הוא האחד-והיחיד אותו היה נרקיס מסוגל לאהוב. נרקיס אינו נגוע בחטא האהבה-העצמית, כמו הנער היווני, אך הוא שקוע בעולמו הפנימי ויחסו הטוב והאדיב אל שסביבו נובע מהרגשת החובה והמש-

מעט-העצמית ולא מאהבת-אדם. נרקיס הוא נזיר, חבר במיסדר דתי, איש-הרוח. גולדמונד (גולדמונד-פה-הזהב) הוא אמן; פסל הוא, ולא, כפי שאפשר היה אולי לחשוב על סמך שמו, משורר. גולדמונד חי את חיי החושים שעה שנרקיס חי את חיי הרוח. המנזר בו מצטלבות דרכי השנים מעוצב על-פי דוגמת הסמינר התיאולוגי אשר במאולברון; זהו הסמינר התיאולוגי אליו נשלח הסה הנער ללמוד וממנו נמלט בגיל 14, כשהוא הורס בכך את תכניות הוריו שהועידו אותו לכהונה. מוזר שחרף בריחתו של הסה הצעיר מסמינר מאולברון זכר מוסד זה לטובה בכמה מיצירותיו; אמנם היה זה כעבור שנים רבות, כאשר שינה הסופר במידה רבה את דעתו על מהות החינוך.

עם הצטרפותו הרשמית של נרקיס למיסדר הנזירים⁹ מקבל הוא את השם יוחנן. כעבור שנים הוא מתמנה אב-מיסדר, ומלבד גולדמונד אין איש קורא לו עוד בשמו הקודם. יש מן האירוניה בבחירת השם יוחנן דווקא, שהרי יוחנן היה שמו של "המט-ביל" שעשה נפשות לנצרות, ואילו נרקיס משכנע את האדם היחיד האהוב עליו, את גולדמונד, שאין דרכו דרך הנזירות ושעליו לעזוב את המנזר ולצאת לעולם הגדול, על סכנותיו ושמחותיו. זאת הוא עושה בדרך הפסיכואנליזה המודרנית; כנזיר מימי-הביניים, יש להודות, הוא מקדים קימעה את מחשבות תקופתו. לעומת נרקיס, גולדמונד, בעל-פה-הזהב, הוא אקסטרוברט. נפשו יוצאת אל בני-האדם. גשים אוהבות אותו, ובורעותיהן הוא מוצא אושר בל-ישוער. רק כעבור שנים של נדודים והרפתקות מחוץ לחומות המנזר מוצא גולדמונד את ייעודו ושליחותו: עליו להיות אמן, פסל. מעשי-ידיו הם סובלימציה געלה וכללית יותר של נסיונו האישי הפרטי. מעטות היצירות שהוא מניח אחריו, כי על האמן לעבוד רק שהוא משוכנע כי שליחותו שליחות-אמת. כל מה שאינו טבוע בחותם האמת הפנימית הוא יצירת-סרק, בלי ספק מבטא הסה בתיאורו של גולדמונד את השקפותיו-הוא על האמן היוצר, ואין הבדל עקרוני בכך שגולדמונד הוא פסל ואילו הסה סופר. ה"אני מאמין" של גולדמונד תופס לגבי כל אמן.¹⁰ ראוי גם שלא לזלזל ברצינות וביסודיות בהן גולדמונד לומד את הצד הטכני של המקצוע. כנאה וכיאה לאמן מימי-הביניים, על גולדמונד לעשות תקופת-זמן כחניך ושוליה אצל אמן מושלם. כאן יש מצביון התקופה, שכן היה הסה מעוניין באספקט זה. אמנם, כשאר גיבוריו של הסה מגלה גם גולדמונד שאין דרך המורה דרכו ועליו להמשיך בחיפושיו, הפעם לבדו. אך אין בעובדה זו כדי לבטל את חשיבות הלימוד וההשתלמות. מדרך תיאור התפתחותו של גולדמונד כפסל משתקפות הן תפיסתו של הסה את מהות האמנות והן אהבתו הגדולה לעבודת-כפיים (עבודה שהעולם הטכנולוגי המודרני דחק אותה לקרן-זווית), לדיוק וליסודיות. חשד רציני יש בי שהמעריצים החדשים של הסה, מקרב צעירי-הצעירים, הנמשכים אל סופר זה דווקא בשל פנייתו כנגד המימסד וכנגד כמה מן האספקטים הפחות נעימים של העולם המודרני, אינם עומדים די הצורך על צד זה בנטיותיו והשקפותיו.

היצירה עליה חולם גולדמונד כל ימיו, פסל האשה-האם, אינה מגיעה לכלל ביצוע (כבר הזכרתי שגם פטר קאמנצינד אינו כותב את ספרו האמיתי). גולדמונד, בשעת

גסיסתו, אינו מצר על כך. דמות אמו, המופיעה לפניו, עוזרת לו לשאת את מותו. והוא שואל את נרקיס הנמצא על-ידו איך יוכל ידידו לשאת את מותו בבוא שעתו באין דמות-אם המגינה עליו.

על-פי הכותרת ייחס הסה משקל שווה לשתי הדמויות, לנרקיס ולגולדמונד. האמת היא שדמותו של גולדמונד היא השוררת בספר, והוא גם נשאר המנצח בוויכוח. שאלתו האחרונה של הגוסס, הגורמת לנרקיס זעזוע נפשי עמוק, מוכיחה זאת. מכל ספריו של הסה, "נרקיס וגולדמונד" הוא בעל העלילה הססגונית ביותר שבכל ספרי הסה. שעה שדרך התפתחותם של פטר קאמנצינד ואמיל סינקלר פנימית בעיקרה, הרי גולדמונד נודד בנופים פיטורסקיים (הסה אוהב תיאורי-טבע) וזוכה במנה גדושה של הרפתקות וחוויות.

למרבה-התמיהה, לא הוטל איסור על כתבי הסה בגרמניה לאחר 1933, אף שהשק-פותיו הפאציפיסטיות היו ידועות לכל. זו דוגמה נוספת לחוסר-ההשכלה וחוסר-ההבנה של קובעי הקו ה"תרבותי" ברייך השלישי ולצורה השרירותית בה מתקבלות החלטות במשטר טוטאליטארי כלשהו. אין לפרש עובדה זו כאילו התאימה כתיבתו של הסה לשלטונות הגרמניים. אחרי המלחמה יצא אמנם הגס האבה בהתקפה על התנהגותו של הסה בזמן המלחמה. פרטים ביחס לפרשה זו אפשר למצוא בחליפת-המכתבים שבין הסה ותומאס מאן.¹¹ בשבתו מחוץ לגבולות גרמניה, לא היה הסה מסוגל תחילה להעריך נכונה את המתחולל בארץ-מולדתו. אחר שנת 33 הביע דעתו כי המתרחש בגרמניה גלוי וידוע לו, כי אותה אווירה עכורה עצמה היא שגרמה לו לעזוב את גרמניה ב-1912. כאזרח שוייצרי ביקר עוד מספר פעמים אצל משפחתו בגרמניה אחר 1933. רק כעבור שנים ראה כי אכן גרמניה שלאחר 1933 גרועה לאין-ערוך מאותה גרמניה שהתנגד לה ועזבה ויותר על אזרחותה. משפחת אשתו נינו, שבחברתה מצא סוף-סוף את שלוות-הנפש, הושמדה במהנות-ריכוז. כאן ראוי להזכיר פרט נוסף: הרמן הסה, שעזב את גרמניה שנים רבות לפני הקמת הרייך השלישי, עמד בסירובו לפרסם דבר כלשהו בממות הספרותיות של גולי גרמניה אחרי שנת 33. הוא לא רצה להימנות בקהלם של אלה. הוא דחה בקשות חוזרות-ונשנות בענין זה, ואפילו את פני ידידו הוותיק תומאס מאן השיב ריקם. האמתלה הפורמלית היתה שהסה הוא בעל אזרחות שוייצית ורואה עצמו שוייצרי לכל דבר, ולכן אין לו ענין משותף עם אמיגרנטים גרמנים. מאחר שהסה המשיך בפירסום יצירותיו בגרמניה, על אף שהיה בעל אזרחות שוייצית, אין משמעות רבה לטענה זו. על רקע זה יובן אולי חוזר סודי של השלטונות הנאציים מן ה-27 למאי בשנת 1937:

"בניגוד להודעות ברוח שונה אני קובע בזאת בבירור שבהסכמתם של האדון הרייכס-מיניסטר להשכלת-העם-ולתעמולה ושל ועדת-המבחן המשרדית-המפלגתית להגנת הספרות הנאציונאל-סיוציאליסטית, אני מיצג, מטעמים מסוימים, את ההשקפה, שבעתיד לא יהיה הסופר הרמן הסה נתון לכל התקפה וכמו כן לא יושמו מכשולים בדרך הפצת כתביו ברייך".¹²

יש לזכור שבאותה תקופה בה זכו כתבי הסה המלצה חמה כל-כך, יצא חוזר אחר

שאסר בתוך השאר, על הפצת יצירותיהם של ה. ג. וולס, אנדרה ג'יד, אנדרה מורואה, איגנאציו סילוניה, אפטון סינקלר, ז'יל רומן, ו. ה. אודן, מרטין אנדרסון-נקסה, מנו טר בראק, זיגמונד פרויד, תומאס מאן, היינריך מאן, אלדוס האקסלי.¹³ קשה להבין את ההליכים הפועלים במשטר טוטאליטארי. קשה גם להניח שהאדון הרייכס-מיניסטר מצא ענין מיוחד בכתביו של הסה דווקא. רשאים אנו אפילו לפקפק אם האדון הרייכס-מיניסטר קרא בכלל את הספרים שהתיר – או שאסר.

ספרו האחרון החשוב של הסה הוא "משחק פניני-הזכוכית". הסה התחיל לעבוד על ספר זה עוד בשנת 1931. באותה תקופה לערך עבד הסה גם על הנובלה "מסע לארץ-הקדם", שיצאה לאור בשנת 1932 ואשר יש נקודות-מגע מסוימות בינה לבין "משחק פניני-הזכוכית". ברית הנוסעים לארץ-הקדם קרובה במהותה למיסדר הקאסטאלי. בשנים שלאחר-כך פירסם הסה כמה קבצי-שירים ומספר מסות. בשנת 1963 זכה בפרס הספרותי השוייצרי על שם גוטפריד קלר. כתיבת "משחק פניני-הזכוכית" נסתיי-מה בעצם ימי המלחמה והספר ראה אור בשנת 1943, בהוצאת-ספרים שוייצרית.

המצב העגום של המאה ה-20 משתקף בפתיחה של "משחק פניני-הזכוכית", רומן שזמן התרחשותו בעתיד. הסה החשיב רומן זה עד מאד. ידידו של הרמן הסה, תומאס מאן, העריך ביותר יצירת-זקונים זו של עמיתו, ושני הסופרים העירו לא אחת על קווים מקבילים בין "משחק פניני-הזכוכית" לבין "ד"ר פאוסטוס", ספרים שנכתבו לערך באותו פרק-זמן. אפשר להגדיר את "משחק פניני-הזכוכית" כאוטופיה פרוב-לימטית. מקום ההתרחשות הוא קאסטאליה, "פרובינציה פידאגוגית". כינוי זה לקוח מן הרומן החינוכי של גיתה, "וילהלם מייסטר".

אגב, הסה כתב בשעתו מאמר על "וילהלם מייסטר" ועסק הרבה ביצירה זו, ומובן שאין להתעלם מן ההקבלה ההפוכה בשמות: שם גיבורו של גיתה הוא "מייסטר" (אומן, אדון), ואילו שם-משפחתו של גיבורו של הסה הוא "קנכט" (עבד, משרת). ואכן, רצונו של יוסף קנכט לשרת, במובן הנעלה ביותר. ידיד-נעורים של יוסף קנכט הוא פליניו דסיניורי; השם הפרטי מצביע על שפע, ואילו דסיניורי משמעות אדון. הדמויות של יוסף קנכט ופליניו דסיניורי מקבילות לדמויותיהם של גרקיס וגולדמונד, כשיוסף קנכט קרוב בנפשו לגרקיס ופליניו דסיניורי ניחן בכמה מתכונותיו של גולד-מונד. אולם בניגוד ל"גרקיס וגולדמונד", הרי ב"משחק פניני-הזכוכית" יש דמות חשובה אחת, והיא דמותו של יוסף קנכט. דסיניורי אינו אלא דמות שולית ומטוש-טשת, וכל חשיבותו רק בפגישתו עם קנכט ובשילוב המוזר של גורלותיהם בסוף הספר. ממילא חסר דסיניורי את כשרונו, ייחודו וקסמו של גולדמונד ואין אנו למדים על חייו אלא כמה פרטים כלליים ביותר. יוסף קנכט הוא מורה ומחנך. הוא מגיע לתפקיד הנעלה ביותר במידרג הקאסטאלי; הוא מתמנה ל"מאגיסטר לודי". המאגיסטר לודי מנהל את משחקי פניני-הזכוכית, שהוא צירוף מופשט של כל הידע האנושי. המשחק מתפתחת והולך, משתלם והולך; כל ידע נוסף נספג לתוכו. המשחק אינו מתנהל סתם כך, כשרירות-לבו של כל אחד; כפוף הוא לכללים ולמשטר פנימי, והצורה אינה גופלת בחשיבותה מן התוכן.

השמירה על כללי-התנהגות נאותים, על הצורה, היא אחד הנושאים החוזרים ביצירתו של הסה. כל הפרובינציה של קאסטאליה כפופה לחוקים חמורים של משמעת-עצמית. יוסף קנכט, שהגיע למעמד הגבוה ביותר בפרובינציה זו, נהג תמיד בהתאם לעקרונות הנעלים על מהותו הפרטית. חופש ההחלטה והבחירה שלו מתבטא לא בהתפרקות מסמכות עליונה אלא בקביעה עצמית של הסמכות לפיה עליו לנהוג—וכך הוא מגיע בסוף דרכו לידי התנגשות עם המידרג הקאסטאלי. קנכט שבגיל-העמידה מחליט בנפשו שקאסטאליה אינה אלא אי בודד של תרבות פנימית וחיזונית בעולם אכזר וסובל. נראה לו כי אין הוא רשאי להתעלם מצרכי העולם המקיף את קאסטאליה האידיאלית, האהובה, וכך הוא עושה מעשה שעדיין לא נשמע כמוהו בקאסטאליה: הוא מתפטר מתפקידו הרם ויוצא לעבוד כמורה ומחנך מחוץ לגבולות קאסטאליה. פאראדוקסאלית מגיע קנכט לשיא גדולתו בצאתו את קאסטאליה, בה הגיע לקצה גבול מפעלו כמאגיסטר לודי, המנהל של משחק פניני-הזכוכית, והוא מבקש לשרת את העולם שמחוץ לקאסטאליה, הזקוק ליד מכוונת ומדריכה יותר מן הפרובינציה הפידאגוגית המושלמת. וכיצד יכול אדם מסוגו של קנכט לשרת את העולם? שוב: כמורה ומחנך. הוא נוטל לידיו את חינוך בנו הבעייתי של פליניו דסיניורי. בבוקר היום השני בתפקידו החדש הוא מוצא את מותו במי-נהר קרים-כקרח; תלמידו הזמינו לשחייה והוא לא רצה לפגר אחר הצעיר, כדי שלא לאבד את השפעתו עליו. יוסף קנכט, שכה הרבה תרם לקאסטאליה, לא עמד בו כוחו לקרב את כל העולם כולו לפרובינציה הפידאגוגית. עוד בתחילת דרכו כשל ונפל. עם זאת, לא היה מפעלו לשווא. בנער אותו רצה לחנך לאבושיות מושלמת כבר הוטבע חותם חייו ומותו של יוסף קנכט. כן יש להניח שאזהרתו למנהיגי קאסטאליה מפני הסתגרות כלפי העולם החיצון אף היא החלה לפעול אחר מותו, ונוצרה פעולת-גומלים ענפה יותר בין הפרו-בינציה הפידאגוגית, שעיקר מהותה רוחנית, לבין העולם הגשמי, הזקוק כל-כך להדרכה.

חלק לא מבוטל מכוח-משיכתו של הספר טמון בעובדה שאין בו מסקנה סופית. הרמן הסה אינו איש של פתרונות. אפילו קאסטאליה, הפרובינציה המושלמת ביותר, איננה סוף הדרך ואיננה סוף-פסוק. ואם נמצא במקום כלשהו פתרון מסוים, הרי זה פתרון המתאים לאדם אחד בדרכו המיוחדת.

יש להדגיש שוב כי הגיבור של הסה המתמרד כנגד המימסד (תכונה שהיא מוקד-משיכה לגבי המעריצים הצעירים של הסה כיום) מקבל עליו עול קשה יותר. ארץ קאסטאליה בנויה בצורת מיסדר שבסדריו החיצוניים הוא דומה מעט למיסדר קאטולי. אין כלל מקום לחיי משפחה, והמגע עם נשים הוא חולף ונטול-חשיבות. גם בסיפוריו ה"הודיים" נלחם הסה כנגד היצרים הגופניים; כל חיי העולם הזה על רצונותיהם ותאוותיהם הם מיקסם-שווא. העדפתו של הסה את היחיד על הכלל אין פירושה מתן יזירות ליחיד לפעול על פי רצונו האישי הפעוט. היחיד חייב לשכוח את עצמיותו לחלוטין ולהתמזג בהוויה רחבה יותר.

בשנת 1946 זכה הרמן הסה בפרס-נובל. מעתה והלאה העמיסו עליו עוד פרסים לרוב.

הוא קיבל את פרס-גיתה של עיריית פראנקפורט. מן האוניברסיטה של ברן קיבל דוקטורט-כבוד-הוא, האיש שלא היה יכול להתאים עצמו לשום מסגרת חינוכית ובגיל חמש-עשרה ברח סופית מבית-הספר. בשנת 1950 הוענק לו פרס וילהלם ראבה. בשנת 1955 זכה בפרס-השלום של התאחדות-המו"לים הגרמנית. הפרסים והכיבודים לא שינו את אורח-חייו והלכותיו של המתבודד הזקן. מימיו לא שאף לעיטורי-כבוד חיצוניים, ובערוב ימיו לא הפך את עורו. בשנת 1962, בגיל שמונים-וחמש, נפטר באופן פתאומי בביתו במונטנולה, כתוצאה משטף-דם פנימי. פירסומו, שהגיע לשיא כאשר קיבל את פרס-נובל, דעך בשנות ה-60. המבקר קארל-היינץ דשנר, בספרו "קיטש, קונבנציה ואמנות",¹⁴ תקף בחריפות רבה כמה משיריו הלי-ריים של הסה כמו גם את "נרקיס וגולדמונד" והציג יצירות אלה כדוגמות מובהקות של קיטש ספרותי. כעבור שנים לא רבות שוב התהפך הגלגל: למן תחילת שנות ה-70 אנו עדים לפופולאריות מחודשת של הסה, למעלה מזו שזכה לה הסופר בחייו.

ה ע ר ו ת

Hermann Hesse—Thomas Mann : Briefwechsel, Suhrkamp Verlag.¹
S. Fischer Verlag, 1968

² התעניינותו של הסה בנושא היין הטוב מוצאת לה ביטוי מובהק גם ב"זאב-הערבה".
³ באותן שנים התכתב הסה עם תומאס מאן, שהבטיח לו את עזרתו בפעילות למען השבויים הגרמניים העצורים בשוייץ. תומאס מאן התכתב בידידות רבה עם הסה הפאציפיסט, אולם ניתק את קשריו עם אחיו, היינריך מאן, מכיון שזה האחרון פאציפיסט היה...
⁴ גם ב"הר-הקסמים" לתומאס מאן מופיעה המלחמה בדפים האחרונים של הספר.
⁵ וורגות הוא צייר; להסה עצמו היו נטיות מובהקות לציור, וכמה מגיבוריו עוסקים באמנות הציור או הפיסול, אם כעיסוק יחיד (גולדמונד) אם כנטייה צדדית (אמיל סינקלר).
⁶ הרמן הסה: סידהארטא, סיפור נופח הודו; מגרמנית: אברהם כרמל: הוצאת שוקן, 1972.
⁷ נושא ההתמזגות, איבוד העצמיות, מופיע גם בסיפורים קצרים כגון "Piktors Verwandlungen".

⁸ הרמן הסה זאב הערבה; מגרמנית: עדנה קורנפלד; הוצאת שוקן, 1971.
⁹ ראוי לציין שהרמן הסה, בן למשפחת מיסיונרים פרוטסטאנטיים, הפגין הבנה וסימפאטיה לדת הקאתולית דווקא.

¹⁰ ראה הערה 5.

¹¹ ראה הערה 1.

Joseph Wulf: *Literatur und Dichtung im Dritten Reich*. Rowohlt Verlag, 1966

¹² כנ"ל. המכתב הנזכר נמצא בע' 204.

Karlheinz Deschner: *Kitsch, Konvention und Kunst*, 1957¹⁴

ענוליה דקל: שני שירים

ימי חולפים

ימי חולפים בצל קירות
אובדים בחדרים רבים
ואין פינה שונה מקודמתה ואין כניסה שלווה.
ידי לא קשובות נוקשות כמנעולים פגומים
מחליקות על אשנבים כבים
זונחות את שמי על סף רחוק.
הולכת וקטנה בין הזמנים המתחמקים
ומתפלה בי הפקוחה פנימה תמיד
כל הבטחה אל הצמיחה המפתה מחוץ.

זה כבר

זה כבר רציתי לספר
על תחושת החופש בכתפי.
על אותן כנפי פרפר קלות
מרפרפות לי מכאן ומכאן.
סחור סחור סובב לו הדשא
ופרח קטן מנוחתי.
רגע מלא, בועה מרצדת
גם קרוב לא יפיר בשובי.

גבריאלה אלישע: ארבעה שירים

בְּדֶרֶךְ שְׂאֵלְנוּ כְּוֹנִים
הוֹבְלָנוּ אֵילֵינוּ מִים נוֹאֲשִׁים מִיכֶלֶת
הִינּוּ כְּמוֹ בַחַיִּים

כָּל אַחַת וְאַחַת נֹאֲלָצָה לְחַיּוֹת
וְאַחַת אַחַת הָיְתָה מְתוּחָה הַמִּים לֹא הִשְׁקִיטוּ
רַבִּים נִמְלָטוּ מִפְּנֵי עֲצָמָם וְעַדִּין אֲתָנוּ
בְּנִתִּיב שְׂלָנוּ לֹא קִבְּלוּ עוֹבְרֵי-אֶרֶץ

שְׂאֵלְנוּ כְּוֹן אֶחָד לְלֶכֶת בְּשְׂלָנוּ

כְּשֶׁהָיוּ חוֹרִים בְּתוֹךְ קִירוֹת עֲנֻקִּים
קִירוֹת עֲנֻקִּים סָגְרוּ עַל יַלְדָּה.
בִּיעַר לֹא הָיוּ צְפָרִים

מִיִּשְׁהוּ עֶבֶר
בְּקִירוֹת הָעֲנֻקִּים
וּמִיִּשְׁהוּ קְרוֹב
חֲרָף נִפְשׁוֹ בְּעֲלִיּוֹת וּבִירִידוֹת

עַד שֶׁהָיָה אֲתָנוּ.
לְאֵט לְאֵט בָּאוּ אֲנָשִׁים

אֶכְלְתִי תַפּוּז לְבֵטֵא אֶת הַשְּׂמֹחָה
 אֲשֶׁר בָּאָה מִן הַשֶּׁקֶט
 תַּפּוּז אֶחָד אֶכְלְתִי
 בְּשֶׁעָה שֶׁל כְּמַעַט חֲצוֹת
 וּדְמָמָה הִיְתָה בְּרֹגַע זֶה כְּשִׁמְשׁ
 אֲשֶׁר נִגְבְּה שְׂפִתוֹתַי מִמִּיץ הַתַּפּוּז
 תַּפּוּז שְׁנֵי אֶכְלְתִי לְהַמְשִׁיךְ אֶת הַשְּׂמֹחָה

רַב הָאֲנָשִׁים לֹא יָפִים
 וְאֲנִי צְרִיכָה לֹמַר לִיפָה שֶׁהוּא יָפָה
 זְכוּכִית שְׁחֹרָה מְכֹסָה אֶת רַב פְּנֵיהָ
 חוֹשֶׁפֶת רַק חֲצִי סֹנֵטֵר
 כְּשִׁמְשֶׁהוּ מְנֹסָה לְכַפּוֹת עָלָיָה אֶת גּוּפוֹ אֶתָּה
 מֵתַחִיל לְפַחַד אֲנִי לֹא רָקַדְתִּי בְּכָלֵל
 וְאֶפְשֶׁר הָיָה לְרַקֵּד עִם מִי שְׂאוֹתֵיבִים
 מֵשֶׁהוּ נִרְאָה חֲסֵר טַעַם וַיֵּשׁ סִימְפָטוֹם שֶׁל תַּסְבִּיף מְסִים
 אֲנִי חוֹשֶׁבֶת זֶה חִיּוּבִי שִׁמְשֶׁהוּ מִפְּרִיעַ
 הִיפִי מוֹפִיעַ לְרֹגַע וְאֲנִי שׁוֹכַחַת אֶת פְּנֵיו
 לְפַעֲמִים אֲנִי נוֹכֶרֶת שִׁיפִי מְסִים הוֹפִיעַ
 מִשׁוֹם שֶׁהִתְנַעַנְעֵתִי לִיפִי אַחֵר

פאול נוינורקט: הפסיכולוגים של הרטנון פון־אואה

בין המשוררים של ימי־הביניים הממשיכים במסורת האגדה הארתוריאנית מתבלטת יצירתו של המשורר האפי הגרמני הארטמן פון־אואה (von Aue, לערך 1160–1220). כאן נעמוד בעיקר על *Der Arme Heinrich* (היינריך העני), האחרונה ביצירותיו. במידה ידועה נעסוק באפוס גריגוריוס, שלדעת רוב המלומדים הוא קודם לראשון בזמן ובמהות, וזאת ככל שנגיעה מיוחדת לו ביצירה המאוחרת יותר. אם גם ביצירותיו המוקדמות, *Iwein* ו־*Erek*, יש רק מעט כוח־המצאה פיוטי או סטייה מן המסורת של הסופרים הארתוריאניים, הנה בשני האפוסים האחרונים שלו מתעלה המשורר לרמה של בשלות ועצמאות יצירתית. מספר המחקרים שהופיעו על הארטמן ושירתו עולה על כל המצופה. אך לא רק בפעלם של מלומדים התמיד הענין במשורר זה. מחזהו של גרהארד האופטמן *Der Arme Heinrich*, והרומן של תומאס מאן *Der Erwählte* (הנבחר), הם גרסות מודרניות של יצירתו של הארטמן, גם אם חותם ימינו־אנו מורכב בהם על המקור.

אין אנו יודעים אם היינריך העני הוא יצירה מקורית או אם חזר הארטמן ועיבד איזו אגדה עתיקה, כמו שהיה נהוג בימים ההם. סיפור־המעשה כפי שהמשורר מספרו יש בו איכות דתית, דידיאקטית שבלי ספק שימשה את תכליתה בזמנו בחברה המהודקת של ימי־הביניים. עם זאת יש בה רובד עמוק יותר של תפיסה המגלה לעינינו סיפור אחר לגמרי, סיפור גדוש פשע, גילוי־עריות, תעות־חושים, כפרת־עוון וכו' המכוסים היטב מתחת לציפוי של יכולת ושגינה שירית. המשורר ודאי ער היה בהחלט להדים שהיה האפוס שלו עשוי לעורר אילו הגישו בעירטולו. כאשר נזקק לתחבולה ספרותית מסוג זה הרי לא די שהשכיל לשמור על עורו שלו אלא גם נתן את הלבוש הפרוטאי הדרוש לבשורתו המחרידה למען תקיים בדור האכול אמונות־הבל וצרות־מות.

היינריך העני הוא סיפור־המעשה באציל מיוחס, שלפי כל אמות־המידה המקובלות בזמנו הוא חי חיים "בני־בלי־דופי". יום אחד פורחות בכל גופו חבורות ממוגלות. הואיל ואינו יכול למצוא מרפא לצרתו הוא פורש לבדידותו של בית־משק בו מתגוררים איכר אחד, זוגתו ובתם הקטנה. אפשר לשער שהיה איזה קשר בין היינריך למשפחת האיכרים קודם לתאריך זה. המשורר מציין שהיינריך שיחרר את האיכר ומשפחתו משיעבוד, מעשה מופלא מאד במשטר הפיאודלי. הוא גם מדגיש את זיקתה הקרובה של הגערה בת השתיים־עשרה לאביר החולה, ולהיפך. יחס־גומלים זה תחיי לתו, כפי שאנו למדים, שנים אחדות קודם התפרצות מחלתו המסלדה, ולכן רשאים אנו להניח שהילדה היתה בגיל בין חמש לשבע כאשר הכירה לראשונה את הגיבור ואחרי־כן התקשרה אליו בנפשה. היינריך מוכן־ומזומן לוותר על כל קנייניו הארציים אם יוכל איזה רופא למצוא לו מרפא כיאות. חיפושו מוליך אותו לעיר סאלרנו ושם

רופא אחד אומר לו כי יוכל להיפטר מענותו, אם אך יוכל למצוא נערה שהיא בוגרת עד כדי "להיות" עם גבר ואשר תהיה מוכנה להקריב את עצמה בשבילו. עם שובו הביתה מחליטה נערת-האיכרים, שאז גילה קרוב לשתיים-עשרה, למסור את נפשה למען האיש הנערץ בעיניה. ראוי לציין כי היינריך קורא לנערה gemahel, מלה המתיחדת בדרך-כלל ליחסי בעל ואשה. עם הזמן היא משכנעת הן את הוריה והן את היינריך שהיא הולכת אחר קריאה "נעלה" לשם האושר שבנצח האלוהי. השנים מגיעים לסאלרנו. הרופא חוקר את הנערה כדי לברר אם לא הופעל לחץ שלא-כדין על החלטתה, שהרי רפואתו של היינריך מובטחת רק אם הקרבן מצדה בא מרצונה החפשי. כיון שתשובתה של הבתולה מניחה את דעתו של הרופא, מיד הוא ניגש אל הפולחן. היא מוטלת ערומה על שולחן-הניתוח, והרופא עשה חתך באזור הלב שלה. בינתיים מצא היינריך סדק בקיר ובו יכול הוא לחזות מבחוץ במעשה האיום. למראה הדם הניגר משדה של הנערה הוא פורץ את הדלת ועוצר בידו של הרופא. הגיבור מצהיר כי אינו יכול להמשיך במבחן זה עד תום, חוטף את הנערה הערומה ופונה פתאום לשוב הביתה. בנקודה זו נאמר לנו כי המחלה הממוגלת פוסקת לפתע בלי הותיר שריד. היינריך שב אל מעמדו האצילי בקרב בני-ארצו כמימים-ימימה, והכל משוכנעים כי רפואת-הפלא שהובאה בצורה בלתי-רגילה שכזאת הריהי בבחינת התערבות ממרום ממש. משנתחוויר לו כי בני-מעמדו מוכנים לקדש את נישואיו עם אחת העם, נושא לו היינריך אותה לאשה. בחינת ויתור לכמיהה העממית לגאולה, שוודאי הורגשה בחריפות רבה בתוך המסגרת המצמצמת של רוח-הזמן ששלטה אז, מסיים הארטמן את האפוס שלו ב"אמן" ההכרחי.

כוונתי לחזור ולהעלות את הגירסה המקורית הטמונה ביסוד החיבור המוכר רשמית וזאת על-ידי דרך החשיבה הפסיכו-אנאליטית. ככל הידוע לי, הרי זה גסיון ראשון בכיוון זה ומן הדין שיתרום להערכה מחודשת של היצירה ההארטמנית בלי לגרוע ממעמדה הנכבד בתולדות הספרות.

הכנסה-בברית

האפוס היינריך העני הוא בחזקת טכס-התבגרות הכולל את כל הגילויים הנפשיים ההולמים המתבקשים מן הקיום האנושי. הגיבור, אדם רם-יחש הנטול דיפרנציאציה בתחילה, שרוי במה שקרוי אצל לי טרוויס "תודעה מחשבתית"¹ של סביבתו מימי-הביניים. פגישתו הראשונה עם בת-האיכרים המבשילה בטרם-עת היא בחזקת "תודעת הדם"² המנוגדת, שהיא מטבעה של אהבת-בשרים. אני טוען כי מלכתחילה היה איזה קשר מיני בין האביר הבוגר ובין הילדה. כאמור, היינריך קורא לה "gemahel", שבלשון הגרמנית הוא מיוחד עד היום לאשה הנשואה כדת-וכדין במסגרת מוסד הנישואים. בתחום זה דווקא נתקלים אנו בחסרונות של שפע עבודות ספרותיות שהופיעו כפירושים ליצירה הנדונה. גם אם הרקע ההיסטורי נעוץ בקוסמוגוניה הגוֹק־שה של ימי-הביניים והדבר יצר הילה של קדושה סביב יצירתו של הארטמן, ולכן כל סטייה מן הפרשנות המקובלת היא חילול-שם-שמיים. מכל-מקום העובדה בעינה

עומדת שמעולם לא נעשה נסיון להערכה פסיכולוגית של מאורע דראמתי זה על רקעו האיובי. לפי כל הנראה לעין הרי המוטיב האיובי הוא המניע הראשון-במעלה ב-*rite de passage*, אך מכאן והלאה מתפתחת האגדה לפי קווים המיוחדים לרקע של ימי-הביניים. מבחינה תיאולוגית, העלילה מגיעה לסיומה בתחבילה של *deus ex machina*. הגיבור הדווה נמצא מתרפא פתאום בזכות דבר שנרמז לנו כי הוא התערב בות-ממרום. מכאן והלאה שוב אין מקום לשאלות נוספות שהרי טבע האפותיאווה אינו נתפס למחשבה ההגיונית. לאמיתו של דבר, זהו הקרוי בפי תיאולוגים *"ens realissimus"*, הישות הממשית ביותר, מהותה של האלהות באשר היא. בעולם שיחד לאלוהים מקום מחוץ למסלול של העולם הזה, ה-*deus ex machina*, כפי ששמו מציין, השתנה ונעשה תחבולה מיכנית, מעין גחמה אלוהית טרומית, כפופה למשובות-רוחה של אלוהות בת-אל-גשת שאין להרהר אחר מעשיה. שיטת החשיבה הפסיכו-אנאליטית חוזרת ומעמידה את האלוהות הזאת הרחוקה והחמקמקה בתוך גפש האדם פנימה, ולכן "נפשות פועלות" מופשטות מעין אלו הן עתה חיצונים של פעילותו הנפשית של הגיבור על-דרך ההאצלה. זה התחום שאליו לא יכלה הפרשנות הספרותית השיגרתית לחדור.

כאשר איש הספרות היפה מדבר על *deus ex machina* ואפותיאווה כוונתו לסגולות סופיות שמעבר להן אין עוד גיטה אל שטח-ההפקר של האינטלקט האנושי. אולם זוהי עצם נקודת-המוצא של הפסיכולוג. על-ידי שאנו חוזרים וקובעים בתוך נשמת הגיבור את מקומה של האלוהות החמקמקה תדיר, יכולים אנו לשוב ולכוונן גורם פסיכולוגי שעד עכשיו נשאר תלוי-ועומד. הספרות קיבלה מתוך סבילות את גאולתו של הגיבור בבחינת נס, כלומר בחינת מעשה של חסד-אלוהים. אולם הדגש איננו בגאולה כמו שהיא אלא, בעצם, בדרך יצירתו של הלך-נפש מעין זה. לפיכך הופעת האני של הגיבור משקפת את הריתחה הנפשית באישיותו של אדם, הקרוב לשבר את האזיקים בהם כבלוהו תחושת-האשם והשיפוט המוסרי שלו. במידה שהוא משלים סוף-סוף עם הסדר הקיים, השריד המצוי-תדיר של האני העליון שלו, הרי הניתוח הפסיכולוגי של היינריך העני מקנה לנו הבחנה חדשה בנשמת היחיד, מגיעה וחמק-מקוּתיה בתוך המידרג הצפוד עד מאד של חברת ימי-הביניים. אף כי מטרה בלתי-אמצעית לנו כאן לעקוב אחר המאבק הפנימי של הגיבור מבעד לגילגוליהם של גילוי-יים נפשיים, הרגשתנו היא כי הרקע החברתי עליו התפתח מאבק זה יש לו זיקה רבת-משמעות לא פחות לפסיכו-גנזיס של הגיבור והוא שעורר את המחבר להסתיר את כוונותיו המקוריות בתחבולת-התחמקות ספרותית. כשאנו רואים את יצירתו של הארטמן בתוך דו-קטביות זו, הריהי קונה לה משמעות חדשה בימינו-אנו.

אשמת היינריך

דומה כי רוב המלומדים בני-זמננו תמימי-דעים באשר לשאלה מדוע נבחר היינריך לעונש. פטר ואפנבסקי אומר כי "עם כל מעשיותו וישרו היה היינריך... חסר את ה-*summum bonum* : חסד האלוהים. הוא היה שוטה שנפתה להאמין כי העולם הוא

נחלתו וזכותו, דבר שהאלוהים נתן לו... חטאו של היינריך הוא צדקנותו, צורה מתונה יותר של אחד החטאים הקדמונים, הגאנה".⁵ ברט נאגל ער יותר לקרנוול הפסיכולוגי השליט באפוס ההארטמני. גם הוא מעמיד את הגאנה כמכשול הראשון-במעלה המונע את הגיבור מלהשלים עם המצב המסוכן בו הוא נתון. היינריך גאחו בכספו וזהבו, בתקוה לקנות איזה מרפא למחלתו. אולם נאגל מחווה דעתו שהמחלה נמצאת מחוץ למסגרת הסומאטית הרגילה כשהוא אומר: "חטאו של היינריך איננו פעולה מודעת נגד האלוהים, לא הרשעה-עצמית ממשית, פורמלית, אלא אשמה פנימית שרק על-ידי שינוי-צורה פנימי אפשר להתגבר עליה".⁶

עד לנקודה זו הולך הגיבור בנאמנות בעקבות איוב, המופת המקראי שלו, שעליו אומר הארי שלוכואר (Slochow) בספרו האחרון Mythopoesis כי חסרונו טמון בעמדתו ש"העושר מגיע לו, ושראוי להתענג ברוב הדר על השלטון שעושר זה מעניק לו".⁷ כאיוב לפניו כך גם היינריך "מגורש אל הלילה האפל של נשמתו. הוא מודח ממצב הבטחון והנוחות שלו דמוי גן-העדן, מופרד מעל אֶחיו בני-האדם על-ידי אות-קין של פצעים פיזיים, בזיון חברתי ומצוקת-נפש".⁸

ה-"stirb und werde" (מות והשתנה) כוחו יפה לגבי איוב ולגבי היינריך כאחד. שניהם אוררים את יום היןלדם, ביטוי של הדחקה נוסטאלגית אל הפלירומה האמהית, נשיית השיכחה שצריך להתעלות מעליה כדי לצאת אל מישור הכרת-האני. עד כאן אפשר להמשיך בהשוואה זו. איוב הגיע לכלל הבנתו של האל העברי, המתגרה באדם והנענה לטראומה האנושית רק אם ממריצים אותו לכך די-הצורך. היינריך אינו יוצא מגדר הסבילות המודחקת שלו. אין הוא מעמיד את השאלות המחוצפות כדי לקרוא תגר על אלוהים. על מקום קוצר-הרוח העברי הנלהב באה ההפניה הנוצרית, ה"מנותקת" יותר, של הלחי השניה. הארטמן מקדים את וולפראם פון-אשנבאר, שיצירתו Parzival מאריכה את ייסורי-הגסיסה של אַנפּוּרטאס מפני שאין הוא מע-מיד את השאלה בנוגע לסיבת סבלותיו. איוב מיצג את החיפוש שלא בא על סיפוקו של העברי המנסה להוציא את ההבטחה המשיחית מידי אַל קנוא, שאינו מוכן למסור את השלל הנכסף הזה. היינריך, מצד שני, אין לו צורך בהבטחה מעין זו. המשיח שלו הגיע. דו-השיח העברי בין איוב לאלוהים צופן בחובו אסקאטולוגיה חיובית למין האנושי כולו, ואילו היקף הגאולה הנוצרית טמון בצורך של האלוהים להיעשות אדם, היחיד. איוב מסרב "לקבל את אלוהים כתפיסתם של הרעים, כסמכות מסתורית ונ-סית",⁹ אומר הארי שלוכואר. היינריך מעולם אינו מטיל ספק במסתורין האלוהי.

בספרו, מענה לאיוב, מדבר יונג על תלותו של אלוהים באדם, שבתהליך האבולוציה הוא מופיע על מישור המוסר. האלוהים מסמל את בלתי-המודע כשלעצמו, ולכן אין להגדירו במונחים של מוסר. לכן מובטחת לאדם עליונותו המוגבלת על האלוהים. מוגבלת היא מפני שתת-המודע לעולם לא ימוצה במושגי תודעתו של האדם.¹⁰ הדראמה של איוב מקיפה את כל ההתפתחות הרוחנית מאז שחר הציביליזציה ועד ימינו. בכל מקום בו דו-שיח זה מיטשטש בגלל ההנחה שהאלוהים כל-יכול וכל-יודע, שם האדם יורד למילוי תפקיד תיאור-לוגי צייתיני. אם, מצד שני, האלוהים הוא חיצון הנפש

הלא־מודעת של האדם, הרי דו־השיח הופך להיות פסיכו־לוגי, עם שמרחבים חדשים נפתחים לפניו ומאפשרים לו לאדם לצעוד בראש מן החשכה והריאקציה אל יתר מודעות על־פי קווי־הנחיה בעלי־משמעות יותר.

הארטמן עצמו צייר בקווים כלליים דבר שכיום היינו קוראים לו נטייה פסיכו־סומאטית ביחס למחלתו של היינריך. הרופא בסאלרנו אומר לגיבור שיחדל מלשים מבטחו בכסף כי אין מרפא למחלתו בדרך הרגילה: "אילו היה סם־מרפא שאפשר לקנותו או להשיגו באיזו דרך שהיא, לא הייתי מניח לך להיספוט. הואיל ולא כך הדבר, איני יכול להושיט לך עזרה בשעת־דחקך".⁹ הואיל ובימי־הביניים אפשר היה למצוא מרפא רק בגדר חכמת־הרפואה המוגבלת של הימים ההם, היתה כל מחלה שלא הודברה בטיפול רגיל לובשת צביון מיטא־פיזי, כלומר תיאולוגי. משום כך הרופא בסאלרנו יועץ להיינריך: "יש לכך מתכון אשר ירפאך. ואולם אין אדם שעשרו או פיקחותו מספיקים לרכשה. לכן לעולם לא תירפא אלא אם כן יהיה האלוהים רופאך".¹⁰ שיחה זו בין הרופא להיינריך היא רלבנטית מבחינה פסיכולוגית. היינריך מתואר כאדם טוב מבחינה מוסרית. כיון שתפס את טיב חליו, מסר את עיקר קנייניו הארציים לנצרכים. הוא תרם כסף לבתי־התפילה, בתקוה שבזכות כך יימצא ראוי לגאולה.¹¹ אילו רמז הרופא על פתרון תיאולוגי טהור, קשה היה לתפוס מדוע לא היה האיש הזה ה"טוב" ראוי לתשומת־לבו החסודה של האלוהים, ומדוע בא עליו אותו פגע מלכתחילה.

למרות כל האלטרואיזם הזה מצדו של היינריך, אין מצבו משתפר בשום־פנים. אדרבה, מצבו מחמיר, אם לדון על־פי הצורה בה ידידים ואויבים כאחד מתרחקים ממנו. מצבו הקיומי אינו מניח לו לנטות מן הדרך הנדושה של מוסכמות היומיום. אין הוא יודע על חטאו שעורר את זעם האלוהים, ולכן גם נבצר ממנו לתפוס מדוע אין האלוהים מוכן לסלוח לו, מה־גם שהכניע עצמו לפניו בחסידות כה גדולה. משעה שהוא תופס כי קו זה של מחשבה לא החיש לו הקלה כלשהי, הוא נותן דעתו להערכה דקה יותר של קיומו. הרופא אמר לו, בתוך שאר דברים, כי הדרך היחידה להיפטר מן המחלה הנוראה היא למצוא בתולה המסוגלת להיות עם גבר והמוכנה למסור את נפשה למע־נו.¹² דברים סתומים אלה נושאים עמהם את הבשורה העיקרית, שמלומדים שעסקו בהארטמן משך הדורות עקפוה מתוך אנינות־דעת. כאשנו ניגשים לבדוק בכלי השיטה הפסיכו־אנליטית, מיד צפות ועולות כמה שאלות שאי־אפשר להניחן בלא מענה: מפני מה הדגיש הרופא את הבשלות המינית אצל הנערה? מפני מה הטעים נוסף על כך שיהיה עליה להקריב עצמה מרצונה שלה?

הרופא ודאי ידע על הקווים העמוקים יותר שביסוד מצבו של הגיבור אם הציע פתרון מסוג זה. אם ידע הרופא על התפקיד שמילאה הנערה בחייו של היינריך, מדוע הציע שביא לו החולה "נערה" סתם ולא את ה"נערה. רופא בימים ההם לא היה רק מרפא־חולים במובן המצומצם. הוא היה מלומד, אולי פילוסוף. כלום תפס שטבעו של קרבן מחייב תמיד ממילא זיקה הדוקה בין המקריב למוקרב? אברהם חש עצמו נדרש לתת את בנו את יחידו, את יצחק. אגממנון נודר להקריב את איפיגניה בתו. דומה בתכנה היא האגדה על אלקסטיס ואדמטוס. שוב ושוב המכנה־המשותף הוא התהפוכה הנפשית

הגובעת מן הזיקה האנושית ההדוקה הטבועה בעצם מהותו של פולחן-הקרוב. המצב שבחיי הממש מחייב קיטוב זה של אברהם ויצחק והוא נשאר גילוי של האני המודע. התשתית הנפשית לעולם אינה זקוקה לשום מסגרת דיאלקטית. זוהי ספירה קיומית עדי-היסוד-בה אשר בה כל התכנים מוצגים זה כנגד זה בעת-ובעונה-אחת ובאורח אל-סיבתי. אין היא לא מוסרית ולא בלתי-מוסרית, לא ערמומית ולא גולמנית, לא טובה ולא רעה, היא פשוט "ישנה". בכל אדם החש עצמו נדרש להעלות קרבן, המוק-רב הוא המקריב. אין ספק, יש מדרגות שלפיהן אפשר למוד קריאה מעין זו, אך על-כל-פנים יש תמיד קריאת-תגר לאני המודע בכל מקרה פרטי. הואיל והמניעים הממרי-צים אדם לוותר על חלק בלתי-נפרד מעצמיותו שלו נקבעים בלא-יודעים, הריהם באים לידי גילוי כהאצלה של הנפש הסובלימינאלית שנטייחה המהותית להיעשות מודעת. תהליך האינדיבידואציה הוא רכיב בלתי-נפרד של השלב האנושי ומוגבל לו. כניסוחו הקולע של גיתה, זהו ה-"stirb und werde" (מות והשתנה) המקיף את כל קשת ההתפתחות הנפשית. בקשת התודעה מופיעה אחריות אנושית. זה הגורל האנושי אבל גם דו-הערפיות שבו, שכן השאיפה לחוויה מודעת מופרעת תדיר על-ידי כוחות נפשיים המתקוממים על המודעות. ה"קרבן" העברי פירושו התקרבות, והרי זה שופך אור על התהליך הפסיכוגני שאנו דנים בו. הכללת התוכן הסובלימינאלי בתוך ספירת התודעה הוא ההתקרבות בה"א-הידיעה. שני התחומים השונים של הגילוי הנפשי מוסמכים זה אצל זה, מפויסים בפולחן ה"קרבן", ההתקרבות.

הפרעה קאמאטונית

על סמך השיקולים שלמעלה הרי דבריו הסתומים של הרופא בסאלרנו געשים שקופים מבחינה פסיכולוגית. החלטתה של בת-האיכרים לוותר על העליונות הראציונלית של הכרת-האני היא כניעה שלאחר מעשה לפני הכוחות האוביקטיביים של הנשמה, מעין מוות על-דרך המשל. הדבר מציין את קץ הנהגתם המודעת, הראציונלית והמוסרית של החיים ומעבר אל השקפת-עולם שהיא בלתי-ראציונלית במידה מופלגת. לעולם אין היא שאובה משיפוט ראציונלי אלא כל-כולה פועל-יוצא מכוחות-דמיון שלוחי-רסן. ק. ג. יונג אינו רואה הבדל רב בין הזיות מעין אלו לתעותועי-רוחם של המופרעים בנפשם.¹³ הכשרתה של הבתולה למעשה ההקרבה בחדרו של הרופא, הלוכש צורה של ניתוח, כלומר ביתור הגוף, מגלה את סגולתו האינטרוספקטיבית האמיתית של הארטמן, עובדה שחוקרי-הספרות התעלמו ממנה לנוחותם. בקשתו של הרופא שימצא היינריך נערה "diu vollen hibaere",¹⁴ המזכנה לגמרי למעשה הפרייה, איננה מרמזת בהכרח שחייבת הנערה להיות בתולה, כפי שמסיקים כמדומה רוב חוקרי-הספרות. האחים גרים מתרגמים שורה זו בלשון "זקוק אתה לבתולה זכה".¹⁵ כריס-טוף קורמו (Cormeau), שלא מכבר תרם תרומתו לחקר הארטמן, כותב כי מן-הסתם הדברים מרמזים על בתולים. עם זאת הוא מודה כי מצד בקורת-הכתוב נשאר איזה ספק באשר לתנאי שמעמיד הרופא.¹⁶ אף כי מטעמים מובנים פולחן-הבתולה קרוב לאמונה הנוצרית, אין שום ראיה מדעית שהבתולים היו בבחינת תנאי-ולא-יעבור

או שפולחן-הקרבת דרש את הקרבתה של נקבה. בתנ"ך יצחק הוא זכר. הקיסר קונסטנטין, שסבל ממחלת-עור, נאמר לו שירחץ בדמו של נער, לפי אגדת-סילווסטר. הנה כך נשאר בבקשתו של הרופא איזו סתימות שאין הפירוש הבלטריסטי הרגיל יכול לה. דעתם של ואפנבסקי ורוב האחרים בשטח היא שהמונח "gemahel" משמש שם-חיבה דרך-לצון¹⁷ היא מגוחכת מעט באווירה זו של דיכודך-נפש קודר. כאן אין השאלה אם ביטוי משמש דרך-היתול או ברצינות קשה כמוות. עצם השימוש בביטוי בכלל, ושימושו החוזר-ונשנה, הוא דבר בעל חשיבות עליונה בהקשר פסיכולוגי. ההנחה שהיינריך יש לו זיקת-בשרים לבת-חיה שלא הגיעה לפרקה ודאי שהיא הרת-תוצאות לשני הצדדים. יש יסוד להניח שהורי הנערה ידעו על היחסים האסורים האלה אלא שלא יכלו לנקוף אצבע מפחד שמא תישלל מהם פרנסתם. באפוס כולו אין שום רמז לעשיותיה החברתיות של הנערה. עם זאת יש יסוד להנחה שההורים בודדו את בתם כדי להשתיק את הענין כולו. חששם של ההורים שמא במקרה יתגלה הסוד הזה הנשמר היטב הוא חשש ממשי למדי בימינו-אנו, קל-וחומר בחברה הצמצמנית של ימי-הביניים שהיתה גזורת עינויים ומיתה ללא הבחנה, ועל עבירות קטנות מאלו.

ליליאן גורדון דנה באי-יכולתם של רוב בני-האדם לקיים רגשות וערכים במצב של בידוד. דבריה על "חרדת-הפנדה"¹⁸ מתקשרים לביתוח שלנו. הקשר הרגשי של בת-האיכרים אל היינריך האציל לוקה משעה שהיא תופסת פתאום כי במידה רבה מאד בודדה היא במצוקתה. מדעתה כי מלכתחילה אין תקוה ליחסים האלה, בגלל מעמדה הפחות בחברה, אין היא יכולה לשאוף לפתרון גם לא למצוא אותו. בדמיונה הרך גילם היינריך בכל-זאת את "נסיך-הקסמים", ותקוותה להיחטף על-ידו היא עצם התור-כן של הזיותיה. כאשר כרע תחתיו במחלה הנוראה עמדה הנערה בפני הטראומה של מצב ממשי. כאשר מסתלק היינריך אחרי-כן מן הבימה של עשיות-יומיום יש בכך איום גם בשבילה בגלל מעורבותה הרגשית. נכונותה לסעוד את האביר הדווי וההח-לטה שהיא מקבלת לבסוף אינן רק ביטוי לייאוש אלא גם, בלשונה-היא, לרצונה דו-הערפי "לתת לאדוני את בריאותו בחזרה ואולם, לי, חיי-עולם"¹⁹. האביר, כיון שנפל למשכב, עתה האדון-האֵל מחליפו, וזו הגשמת-המשאלות הסופית במושגים של נוסטאלגיה מודחקת, הפלירומה התמנועית של גטישה-טרם-לידה.

פרויד אומר כי "המקרה הראשון של מגע מיני הוא בוודאי מעשה קריטי פי-כמה אם עליו להיות כרוך בזרימת דם"²⁰, ואילו אריך גוימן מיחס צביון דו-ערכי לסמל הפיאלי כביטוי של פרייה-ורבייה והרס, המאחד "את הגבריות הרוחנית העליונה עם הדחף הארצי, התחתון של הנפש הזכרית הלא-מודעת"²¹. כלתו-הילדה של היינריך ודאי התנסתה בפגישה המינית הראשונה בצורה דומה לזו. לפי שרפה היתה בשנים לא היתה מוכנה, לא גופנית ולא נפשית, למצות את האיחוד בבשר. אין בכך כדי לבטל את המיניות הילדותית שלה באשר היא. ספרי-לימוד על פסיכולוגיה של הילד שופעים מקרים של עשיות מיניות שונות, לרבות הזדווגות, בין ילדים. סקרנותם הטבעית מוליכה אותם בהכרח לגלות את מינס-הם כמו גם את המין השני. בין בני אותו גיל אין פעולות כאלו יוצאות-דופן כי אצל הילד הן מופיעות כמשחקים ולא כעבירות

דווקא. אולם באפוס של הארטמן אין סוג זה של פעילות נראה לעין בשום מקום. הילדה אינה מגשימה את הדחפים המיניים הפנימיים שלה עם מישהו מבני-גילה אלא עם גבר מבוגר. כך המשחק הילדותי הופך להיות מיפגש בין זכר לנקבה במלוא מובן המלה, על כל התוצאות הנפשיות המשתמעות מן הרקע המוסרי והאתי של אותה תקופה.

זאת ועוד: יש גם יסוד של "מבוי סתום" ביחסים האלה והוא מחולל התפתחות נפשית תסוגנית (רגרסיבית) אצל הגיבור ואצל הנערה בעת-ובעונה-אחת. התפתחות זו מכוונת בלא-יודעים והיא תמנועתית במהותה. הייגריך לכוד בפה בדילמה שלו ואין הוא יכול להיחלץ ממנה. הנה כי כן הוא מוצא לו מפלט במחלה. הנערה בורחת לטירוף של תעתועי-חושים. שניהם מתרחקים מן המקומות הרגילים שלהם בתוך משפנם החברתי. הייגריך מאציל את רגישותו המופלגת על חבריו. נראה לו שהם מתנזרים מחברתו, חברת האדם החולה, בעוד שלמעשה הרי הוא שבחר בלא-יודעים לעזוב את המסגרת החברתית שאת התקנון המוסרי שלה הפר. ה"gemahel", שלו מתרחקת עוד יותר, היא מחפשת ישועה בחדלון גמור, כעין מימוש של גישואים עם המוות. הרי זה בבחינת "עיגוב על המוות"²² והוא-הוא התסמונת של Liebestod. ברנארד הארט מדגיש את היסוד של מילוי משאלות המתגלה בעליל ב"טירוף-האירוסים" המופיע לפעמים אצל נשים... טירוף חלומי בו התסביכים המוכזבים מגיעים להגשמה דמיונית.²³ יונג מצביע על סמל התמורה היסודית, הקרוי hieros gamos, בו המישגל הפולחני מתעלה מעל לאיחוד בבשר.²⁴ עם זאת יש לציין כי סמל התמורה היסודית המובלע ב"היירוס גאמוס" לעולם אינו דבר סופי אלא בעצם rite de passage, המביא לאיזה מין לידה חדשה, שבפולחן הקאתולי הוא מבוטא בנוסחה של in novam renata creaturam (נולד מחדש לבריאה חדשה). הנה כך יש הצדקה ראציונלית לטראומה של הפרישה ולאחר-מכן ההקרבה-העצמית מצד הנערה, ולמען האמת הריהי ערבה לחכם של הוריה הלומי-הצער. היא תתעלה על-ידי המוות ותיעשה מליצת-יושר לאלה שתניח אחריה בעולם. אלבר קאמי מדבר על האופי החמקמק של התקוה בתוך הקשר אקסיסטנציאליסטי וקורא לה "המעשה הטיפוסי של השתמטות, הבריחה הגורלית... חייב אדם להיות 'ראוי' לתקנה של השארית-הנפש".²⁵

בתוך הדפוס הפסיכולוגי הזה הרי ביתורה של גוויית הנערה על-ידי הרופא הוא רמו דק להלך-נפשה הקאטאטוני. היא מתפוררת לרסיסים בפועל-ממש. התעקשותה של הנערה למצות את הפולחן המתוכנן עד תומו מעידה כי ערותה הנפשית הגיעה לשפל-המדרגה. במסיבות מעין אלו ההתערבות המודעת, מפל אשר תבוא, מתמעטת עד למיזער. וכאן כר פורה שעליו כוחות ארכאיים, הרסניים מן הפסיכה הסובלימינאלית עלולים להציף את ספירת-האני הפעילה. כל תהליך של אינדיבידואציה כומס בתוכו פוטנציאל מסוג זה, שכן המעורבות עם התת-מודע מעצם טבעה היא סכנה לאני המודע. אם אין זה האחרון יכול לגייס כוח-עמידה די-הצורך, אפשר מאד שיפול האדם "קרבן" למסיבות.

אינפנטיליות פסיכו־סקמואלית

לפי פרויד יש תכונה מינית בעקרון־ההנאה. היא טמונה ברצון לשוב אל הרוגע של העולם האל־אורגאני, שכן האקט המיני מגלם "כיבוי רגעי של ריגשה מוגברת מאד".²⁶ אולם הואיל והנערה שבה הפתוב מדבר אינה אלא ילדונת, יש יסודות נפשיים נוספים המשפיעים במיוחד על שלב התפתחות זה שקודם התבגרות. וילהלם שטקל (Stekel) טוען כי יחסו של הילד לעולם הוא יחס עוין ביסודו. הוא מפחד מכל דבר זר וחדש, והוא מוכן לפתח רגשות של אהנה רק במקום שנוצר רקע לחליפים מענגים. בנשמת הילד עשוי יחסו לחיים לבוא לידי ביטוי כתסביך־נוח או כנברוזת־כריסטוס. במקרה הראשון הילד רואה עצמו בחינת ניצול יחיד בעולם שנדון לכליה; במקרה השני הילד מפליג בשליחות היסטורית גדולה, מוכן להקריב את עצמו במאבק על־אנושי זה שתוצאתו תלויה אך־ורק בכוח־התמדתו. ההקרבה במובן זה פירושה התדמזות לאל, פירושה לזכות בשליטה על חיים ומוות. לשאיפות מעין אלו קודמת לעתים קרובות תקופה של מרידה נגד האל, נגד כל סוג של מרות. הילד מתחיל לתפוס שאבא ואמא אינם בני־בלי־דופי, שלפעמים הם משקרים. פער־מהימנות זה מתרחב עד שהוא מקיף גם את האלוהים. אם קורה איזה מקרה טראומתי בשלב גורלי זה בחיי הילד כמו, למשל, מותו של אחד ההורים, אפשר שרגשי־אשם יביאו להיפוך מגמתו המרדנית של הילד. הואיל ומבחינה נפשית אין הוא מסוגל לספוג טראומות כאלו, מחפש הילד הגנה מפני זעם האלוהים שאותו עורר, לפי סברתו, בקריאת־התגר המרדנית שלו. דבקות קפדנית בדבר־האלוהים היא דרך אחת לכפר על רגשי־האשם הבאים לאחרי־כך, ודרך שניה, ולו גם קיצונית, היא הקרבה־עצמית ad majorem dei (למרבה תפארת אלוהים). עולם הדמיון בו הילד חי מדרבן את האגוצנטריות שלו. גודש כזה של פעילות בדמיונו של הילד בא צמוד בדרך־כלל לזילזול בטובת הכלל, שהרי במידה מרובה הוא אטום כלפי העולם החיצון. במקרה מעין זה אפשר שכבר

לבשו הסימנים ממדים קאטאטוניים.²⁷

כמו שאמרנו למעלה, יש יסוד ממשי להנחה כי ההורים ידעו על היחסים האסורים שבין ילדתם לבין הגיבור. קצרה ידם מעשות דבר בענין זה מחשש פן "תישמט הקרקע תחת רגליהם". היינריך, שסבל ייסורי־מצפון, ויתר על שיעבודו על הרכוש, שיחרר את האיכר ומשפחתו משיעבוד, ובכך ראה תיקון חלקי להפרת התקנון המוסרי. כך אפוא לא ראו ההורים דרך טובה יותר לגונן על ילדתם מאשר לבודדה. אולם בעשותם כך פתחו בבלי־הדעת את סכרי תת־ההכרה של בתם, שכבר נפגעה קשה. הארי ג'וזף וגורדון צרן (Zern) העירו כי לסכיזופרניה אצל ילדים מתלווים סימנים של התמעטות הענין בסביבה. ילדים מעין אלה נוטים להתבודד ולשקוע בהזיותיהם. הם "נדבקים למבוגרים ונוהגים כאילו מוכנים הם להיגגר לתוך גופו של האיש שאליהם נדב־קים".²⁸ אישור לכך אנו מוצאים אצל קארל א. מנינגר המדגיש כי לעתים קרובות ילדים סכיזואידיים שוחרים חברתם של מבוגרים, במיוחד במקום שגוננות־יתר מצד ההורים נראית לעין. "יש הורים שמפתידים... או מביישים את ילדיהם עד שהם פורשים להתבודד".²⁹ אם באה מרידתה של הנערה נגד מרותם של הורים ואלוהים

לידי גילוי בהפרתו של הטאבו המיני, הרי שברון המאהב שלה מביא להיפוכה של הנטייה המרדנית. החרדה המתמדת כי תשוקתה ה"חוטאת" לאביר האציל, ועצם זיקתה אליו, פסולות הן מבחינה חברתית ומוסרית – שהרי נעשתה ה"gemahel" שלו בלי ברפת הפנסיה – היתה עלולה למחוץ במוקדם או במאוחר את שניהם. בריחתם בעקבות כך לספירות תמנועה שונות – הוא אל המחלה, היא להזיות של השראה – ממרום – יש בה משום פתרון שלילי. אבל זו הדרך בה הפסיכה של תת-ההכרה מתגוננת מפני לחץ-יתר מבחוץ.

טיהור קאתארטי

בהתחשב במסיבות כפי שהארטמן מתאר אותן תהיה זו טעות לצמצם את לבטיה של הנערה בגדר הפרעה נברוטית בלבד. מצב מסוג זה יש בו הנחה מוקדמת של השתתפות פעילה של האגו במאבק שלו לעליונות, ובמקרה הטוב ביותר יהיה זה סימן למצב של הינתקות יחסית. רק במקום שחלה התרופפות ניפרת בביצורי האגו פותחים גילויים קאטארטיים את השער להינתקות של הנפש בהקשר הרחב ביותר שבגדר האפסר. ההזדהות העקשנית של הבתולה עם סמליו של עולם-הדמיון הספציפי שלה עמוסה תוכן פסיכוטי. אינך יכול שלא לחוש בפוטנציאל הפסיכולוגי שיצק המשורר לתוך תיאוריה של בת-האיכרים. ההורים נדהמים לשמוע על משאלתה של הבת ועל הנמקת רצונה האי-ראציונלי להקריב את חייה. הם נותנים ביטוי לתרעומת הציבורית על הפרת הפללים המקודשים והעתיקים החולשים על החיים ועל המוות. השניות מופעת בעצב על-ידי המשורר: "הנערה היתה הולכת אל מותה / ובחכמה כל-כך דיברה / וזכות אנוש הפרה".⁸⁰

ההסמכה של ניגודים גלויים-לעין – דיבור בחכמה והפרתה של זכות אנוש – מעידה על מנה הגונה של חרדה מצד הוריה האיכרים, שמאורע זה היה להם כמין איום על בטחונם הקיבוצי שלהם ועל אורח-חייהם בכלל. הואיל ולא יכלו לקלוט את התהליך הנפשי בפעולתו, התעקשותה של בתם להגשים את זממה בלתי-האנוכי למראית-עין נעשית קריאת-תגר מיסטית, תביעה מיטאפיזית, קול אלוהים. היא מספרת להוריה שמותו של היינריך עלול להביא עליהם חורבן, וכי כדאי להם להאריך את ימיו. טיעון בנוסח זה הוא ההודאה שלא-מדעת באשמה שהנערה חייבת לכפר עליה, וזאת כתוצאה ממרידתה נגד מרותם של הורים בתחילה. משבא אלוהים, האב-ברוח הנצחי האוהב את כל הילדים, ומחליף את האב הגשמי, הרי החלטתה להקריב עצמה למען היינריך מגלמת התעלות בכיוון של דמות טראנס-אישית – כלומר אלוהית – של אב-מאהב. הצגת מניעה לבחירתה במוות משכנעת כל-כך עד כי בשום-פנים אין ההורים יכולים להניח שנסתתרה בינתה של הבת. הם מגיעים לכלל מסקנה ש"רוח-הקודש היא ודאי מקור מליה".⁸¹

הניתוח שעושה הרופא לאהר-מכן יש להבינו על-דרך הסמל. הדקירה הפאלית מבו-צעת עתה על-ידי גורם אובייקטיבי, בעוד הגיבור הסובייקטיבי מתבונן בטכס המאגי מבעד לסדק שבקיר. דבר זה מצדו גורם לו לאביר הדווי שיחזור ויחווה את כל הטראומ-

מה של הדחקות פסיכיות מתחילתה ועד עתה. שטף-הדם הבא אתרי-כן יוצא הפעם לא מן ה-tractus vaginalis, כלאחר קריעת-בתולים, אלא הוא בא מלבה של הנערה כמעשה שמרצונה החפשי, מעשה של התמכרות נשגבה לקריאה נעלה יותר. היינריך נאלץ לחזות בגילום חוזר של יחסי-המין האינטימיים שלו בתפקיד של מציצן (voyeur). הדגש הוא כאן ב"נאלץ", שכן חש דחיפה תת-הכרתית למצוא סדק בקיר כדי לספק את היצר הסקופטופילי שלו. פרויד דן בתסמונת זו אצל חולה שסבל מגב-רזזה כפייתית: "חזרה והתעוררה אצלו בתמידות משאלה עזה מאד שהיתה קשורה בבנות המין השני שגרמו לו הנאה— כלומר, הרצון לראותן ערומות".³² אף כי מדובר כאן על קיבעון כפייתי, הרי היינריך חווה את המעמד כגילום חוזר קיצוני של מעורבותו הנפשית, העמוסה טראומה של תהפוכה טרום-קאתארטית. הבתולה שאותה עשה לו "gemahel" שלו מסמלת את ה-amor conjugalis, הצד הבשרי של האהבה. בהתעלותה מעל להנחה מקורית זו היא נעשית ראויה ל"קידושים", להיות הכלה על מישור רוחני של אהבה.

כך חוזר היינריך וזוכה בשיווי-משקלו הנפשי במעבר הסמלי אל ההשלמה הרוחנית, שעד כה נבצר ממנו לתפוס אותה ביודעים, וכתוצאה מכך מופיע הקאתארסיס. החבורות המבחילות על גופו נעלמות והוא פונה אל הנערה הנעשית עתה ה-"gemahel" האמיתית שלו בשותפות המקודשת של "היירוס גאמוס". לצורך ענייננו אין זה חשוב כאן אם אמנם הגיע היינריך להבנת תפקידה של הנערה בדראמה נפשית זו. מפעולתו לאחר-מכן אנו למדים, כמדומה, כי נשאר תחום של רגישות וחרדה אפילו אחרי שחזר לאיתנו במובן הפיזי. משנתחוויר לו כי הנערה נשאת חלק בלתי-נפרד הוסיף הדבר על מפת-נפשו הכללי. אי-אפשר היה לו לשאתה לאשה כל זמן שהאצולה שאליה השתייך אינה משלימה עם נישואיו לאחת-העם. מטעם זה, כפי הנראה, הוא נותן לה מתנות-יקר כגון סחורות ואמצעים לחיים של נוחות.³³ בנקודה זו החכמים יועצים לו שיבזר לו אשה ויקים משפחה. נימה של חרדה טבועה בעצם מהותה של מימרה זו של חכמה קיבוצית. החכמים—נוטרי הבטחון הקיבוצי—יודעים כי אפשר שהמבחן בו עמד היינריך יחזור ויישנה, אלא אם כן יחדל מקלות-ראשו לשעבר ויפנה להערכה רצינית יותר של מוסד הנישואים המכובד והנושן. עתה הגיבור מִזְמֵן אליו את ידידיו ובשנינות הוא שוטח את ענייניו לפנייהם. הוא מציין כי הנערה סייעה בהבנתו המופלאה.³⁴ עם זאת הוא מזדרז להוסיף שיהיה מוכן לחשוב לשאתה לאשה רק אם לא יתנגדו במאומה לזיווג זה. דבריו המחושבים היטב אינם משאירים להם ברירה אלא להסכים, שהרי מנוי-וגמור אתו לעמוד ברווקותו אם לא יסכימו.³⁵ עם סילוק הטאבו של ההפליה המעמדית יכולים הנישואים להתנהל עתה במסלולם הנאות. עם שהאפוס מתקרב לסיומו שומעים אנו מעט מאד על הנערה. לכתחילה היא מתנגדת לסיכול תכניתה הגדולה להקרבה-עצמית. אולם הבראתו המהירה של היינריך גולה ממניעיה את עילתם הנאותה, ומאחר שאכן נערכה התונה רשאים אנו להניח שהתנסתה גם היא בהיפוכו של המטען הליבידינאלי בצורה חיובית של אמירת-הן לחיים.

גריגוריוס והיינריך

האפוס של הארטמן, גריגוריוס, שקדם להיינריך העני, מבוסס על האגדה הצרפתית חיי האפיפיור גריגוריוס. גם זה מעשה באיש רם-יחש שהורתו ביחסים של גילוי-עריות, שהרי אביו ועמו הם אח ואחות. הואיל וגריגוריוס נתגדל אצל זרים, אין עובדה זו ידועה לו. כשהוא יוצא בסופו של דבר להוכיח את גבורתו בדרכי האפירות מציל הוא בהצלחה את ממלכתה של מלכה אחת אלמנה מן האויב הפולש. בעבותות עזים הוא נמשך אליה ולוקח אותה לאשה, את אמו שלו. משנודע לו מצב-הדברים לאמיתו הוא פוקד לאסור אותו באזיקים אל צוק-סלע באיזה אי שומם למען יכפר על חטאו הגדול. לאחר שבע-עשרה שנים של חיי בזיר מתבודד מגלים אותו ומחזירים אותו בתהלוכת-נצחון לרומא, ושם הוא עולה לכס האפיפיורות.

יש מבנה אדיפאלי מתוקן באפוס הזה. גריגוריוס לוקח את אמו לאשה, אבל אין שום דמות-אב להתמודד אתה. מצד שני, אביו של הגיבור הוא זה שיחסי גילוי-העריות שלו עם אחותו כמוהם כרצח סמלי, לא רק של האב אלא גם של כל מורשת-האב המוסרית והאיתית. במבנה בו גשבר התקנון המוסרי שבר גמור כל-כך מיטשטשים התוואים השיגרתיים. הטבע בדחפו התת-מודע אין לו ענין בסוגיות של מוסר. בחיקו הכל קיומי, סינכרוניסטי, אל-סיבתי. רק דבר אחד מעניין אותו: שתימשך ההצגה.

תומאס מאן חש צורך לבטא בצורה ממשית יותר את הקונסטלאציה האדיפאלית המ-עורפלת הזאת על-ידי שיצר את הדמות של האנגיף, הכלב, ברומן שלו החוטא הקדוש, המבוסס על גריגוריוס של הארטמן. כלב-השמירה, המסמל את הסדר האבהי, מספל כל נסיון מצד אביו של הגיבור לממש את תשוקתו האסורה אל אחותו התאומה, וסופו שהוא נהרג על-ידי הצעיר. ערמומית מעיר מאן: "הוי נַי לִפְלֵב הַטוֹב וְהַנְחַמְד! לְדַעְתִּי, זֶה הַדָּבָר הַבִּישׁ בְּיוֹתֵר שְׂאִירֵע הַלִּילָה. עַל הַשָּׂאֵר אֲנִי מוֹכֵן לְמַחֹל בַּעֲצֵם, כֹּל כִּמְהָ שְׁהִיָּה זֶה לֹא-חֹקִי".⁸⁶ בגירסה של מאן יש הרגשה שהריגתו של הכלב כתחליף-אב היא הפשע הגדול יותר, שהרי דווקא סילוקו של סמל אבהי זה הוא שפותח את שערי הטומאה הסובלימינאלית. סילוקו של כלב-השמירה הוא בתוך כך גם השיחרור הסמלי של החיה מריתמת הפסיכה הפונקציונאלית.

מבחינת הפסיכולוגיה הקלינית ענין לנו כאן בדבר שקארל אברהם קורא לו השלב הסאדיסטי-האנאלי של התפתחות הליבידו. לפי דעה זו יש "התמזגות של יצרים אנאליים וסאדיסטיים באופי הכפייתי".⁸⁷ יתר על כן, מצב מעין זה טעון סימנים תסוגתיים ולכן שברונם הסופי של ביצורי האני מוכח במלואו. אולם, משעה שסכרי-המגן שוב אינם פועלים את פעולתם, אין האני העליון מסוגל להפעיל השפעתו הנאו-תה בשמירת שיווי-המשקל הנפשי. בהקשר זה אמירתו של מאן שהריגת הכלב האנ-גיף בזויה יותר מיחסי גילוי-העריות בין אח ואחות לובשת משנה-משמעות. מעשה זה של הדחקה אל המישור הנפשי הנמוך ביותר הוא אשר איפשר את מעשה גילוי-העריות. גילוי-עריות בין האח והאחות מתמשך בדומה לזיווג המאוחר יותר של הבן עם אמו. דומה כי הוגי-דעות בני-זמננו מסכימים ביניהם כי יש מידה ידועה של קנוניה גם בפרשת-האהבים של הבן והאם.

בספר שפירסם הארי שלוכוואר לא מכבר, *Mythopoesis*, הוא מעיר הערה קולעת ביחס לעימות האדיפאלי המקורי: "נראה כאילו קשרו אדיפוס ויוקאסטה מעין 'קשר' הדדי שלא יחקרו זה את זה על-אודות עצמם".³⁸ תומאס מאן מרמז על דבר דומה לזה כשהוא מנחש כי "צעיר היוצא למצוא את אמו וכובש לו רעיה שעם כל יפיה היא יכולה להיות אמו, חייב להביא בחשבון כי אפשר שאת אמו הוא לוקח לאשה".³⁹ נוכח קביעתו של אדווין ה. זיידל ש"מאן מוסיף עוד גופך מחופם כאשר האם מודה אצלו כי כל הזמן ידעה את זהותה של בנה",⁴⁰ כל הסוגיה של הגאולה האלוהית נעשית מיותרת. הופעתו עטורת-הנצחון של גריגוריוס, האיש השקוע בפשע מגונה, אפשרית מפני שלדעת הכנסיה תמציתו של החוטא היא לא רק "במסיבות האובייקטיביות אלא גם ברצון הסובייקטיבי של העושה".⁴¹ דומה כי "הסכמת הבריות" אימצה לה את העמדה שגריגוריוס לא ידע על המשמעות הגורלית של מעשיו או של מעשי אביו ולכן אין להחזיקו אחראי לעבירות הזדוניות של אביו או שלו.⁴² טיעון זה אי-אפשר לקבלו מבחינה פסיכולוגית. אם תאמר שאין יחיד יודע על התרחשות מסוימת, אין פירוש הדבר שאין בו שום מידה של מודעות. לבטח חלפו איזה מחשבות במוח-העלומים של גריגוריוס שעה שחש משיכה סוערת כל-כך אל חיק-המטרונית של המלכה האלמנה. אין מקום לזפותו אפילו מקנוניה קלה-שבקלות, ובוודאי רחוק הדבר ממיטב האינטרסים של האובייקטיביות המדעית. לכן מתקבל בהחלט על הדעת שהפתרון היחיד שפוחו יפה הן לגבי גריגוריוס והן לגבי היינריך העני, כפי שנתקדש על-ידי תיאולוגים, הוא הפתרון של התערבות אלוהית. בשובם לחייהם ולאיתנם לוקח לו היינריך לאשה את בת-האיכרים ואילו גריגוריוס פורש מהוויות העולם הזה. עוצם גילוי-העריות הכפול במקרה של גריגוריוס מגע מראש כל מעורבות בשרית נוספת, מה-גם שבא בברית-נישואים קדושה עם אמא-כנסיה. מעורבותו של היינריך עם הנערה, כל כמה שהיתה מפוקפקת מבחינה מוסרית, הכבידה על מצפונו והיתה נשאת בגדר לבטים חסוכי-פתרון לולא ניתן לו לממש את הנישואים על-פי פולחן הכנסיה. השאלה העליונה שעדיין צריכים אנו להשיב עליה היא מדוע יכול היה הארטמן לכתוב את האפוס שלו גריגוריוס, על בשורתו המחרידה מבחינה מוסרית, בלי להזדקק להסוואה ספרותית, ובתוך כך העדיף בהיינריך העני להרכיב גירסה מתקבלת מבחינה מוסרית על חומר-מקור שהוא בלתי-מוסרי עד-היסוד-בו. קיצורו של דבר, מדוע הכריע המשורר בעד הסוואה ספרותית באפוס השני?

התשובה על שאלה זו נעוצה בעובדה שהטיפול באגדת גריגוריוס לא היה זקוק לשום פירכוס ספרותי. המשורר קרא את הגירסה הצרפתית. הנושא עצמו, אדיפאלי, נוטף דם וטעון נימות-לוואי מיניות, היה צורך להסתיר אף אחד מן העיוותים עקובי-הדמים שנפש האדם מסוגלת להם. ברורה היתה הבשורה, בלשונו של ישעיהו הנביא: "אם יהיו חטאיכם כשנים, כשלג ילבינו" (א, 18), ולכן מיחלת האלוהים נשאת בהישג-ידו של כל אדם. כוכבו העולה של גריגוריוס עתיד היה להישאר משואה של אור ומקור תקווה נצחית לעולמי-עד. לא כך היה דינו של היינריך. ביודעים חי בחטא ועבר על התקנון המוסרי. החוויה הטראומטית ליד חדר-הניתוח העמידה את הגיבור

על האילת שב"גאנה".

הנה כך הביאה החלטתו של הגיבור לחיות חיים נעימים בעיני האלוהים לידי החלמתו. גריגוריוס, לדברי הכנסייה, "לא ידע" על החטא אשר עשה. עברו נשאר נקי, גם אם הוא עצמו לא היה משוכנע לגמרי כי לא ידע, שהרי חש בצורך לכפר על הדבר שנראה לו חטא. עונו של היינריך היה עבירה זדונית על החוק המוסרי היסודי, ולפיכך סתר הדבר את האינטרסים של החברה המאורגנת. גאולתו של גריגוריוס בסופו של דבר היתה תביעה אנושית, לקח להורותו. גאולתו של היינריך היתה החלטה אלוהית אד-הוק, לא תקדים שכוחו יפה למקרים הבאים. הארטמן, שאיש רגיש היה, ראה את הסייגים שהעמידה לחירותו הפיזית "רוח-הזמן" החשדנית וצרת-האופק, ששלטה בלי מצרים בחברה של ימי-הביניים.

סיכום

התרומות המרובות שהופיעו בזמננו לחקר הארטמן פון-אואה, המשורר בן ימי-הביניים, קיבלו את הקווים הכלליים לפירוש מסורתי של היינריך העני. במסגרת פירוש מוגבל זה מצטיירת התמורה הקיצונית שחלה בגיבור בחינת מיטאנוזיה, כלומר פריצת-דרך ספונטאנית המתרחשת בשיא התפתחותו האישית של הגיבור. לפי ההס-כמה הכללית מקובל שהגיבור מגיע אל פיסגת החירות המוסרית מתוך עמל בלי הפוגות וכי בזאת נסללת הדרך להתערבות-ממרום. פתרון מסוג זה דבק במצב המיושן של *deus ex machina* שאין בו משום תשובה על השאלה הנוגעת לענין איך נמצא היינריך חוזר לאיתנו. מבחינה פסיכולוגית, הטענה הספרותית שהסוגיה כולה נשענת על סופיות מיטאפיזית אין לה רגליים. המשורר עצמו המציא לנו מפתחות מסוימים הנעלמים מבדיקתו של מבקר ספרותי, מפתחות הנענים בנקל לשיטה הפסיכו-אנא-ליטית. מנקודת-מבט זו האפוס של הארטמן לובש אופי שונה לגמרי. אין ספק שעל-ידי כך תאבדנה כמה מדרכי הגישה המסורתיות ותשקענה בתהום-הנשייה, עם שנזדקק לטיעונים חדשים והולמים יותר. אף-על-פי-כן אין האפוס של הארטמן מקפח אפילו משהו מגדולתו. אדרבה, שיעור-קומתו של המשורר הזה היחיד-במינו מתעלה במידה עצומה, הואיל ורק אדם יחיד-במינו מסוגל היה לספר סיפור נועז בעל משקל פסיכולוגי שכזה בלי לעורר את חשדם של השליטים הדקדקניים, צרי-המוח, חילוניים ודתיים כאחד, שכוח-אדירים היה בידיהם. כך בדיוק עשה הארטמן ויצא בשלום, שכן רגישותו הגדולה איפשרה לו להגיש את גירסתו הפיזית להיינריך העני בדו-המשמעות הקטלנית של חרב-פיפיות.

הערות

- 1, 2 טראוויס, לי : "ד. ה. לורנס ; האמן בעל תודעת-הדם", *American Imago*, כרך 25, מס. 2, 1968, ע' 164.
- 3 ואפנבסקי, פטר : *Hartmann von Aue*, שטוטגארט, הוצאת י. ב. מצלאשה, 1962, ע' 94. התרגום שלי.
- 4 נאגל, ברט : *Der Arme Heinrich Hartmanns von Aue*. טיבינגן, הוצאת מאקס נימאייר, 1952, ע' 50. התרגום שלי.
- 5 שלוכוואר, הארי : *Mythopoesis*. דטרויט, הוצאת אוניברסיטת מדינת ויין, 1970, ע' 52.
- 6 שם, ע' 53.
- 7 שם, ע' 54.
- 8 יונג, ק. ג. : תשובה לאיוב, תורגם אנגלית בידי ר. פ. צ'. האל. לונדון, ראטליג' וקיגן פול, 1963, עמ' 37-16 וגו'.
- 9 הארטמן פון אואה : *Der Arme Heinrich*, מהדורת ג'. נייט בוסטוק. אוקספורד, בייזיל בלקוול, 1961, שורות 223-216, עמ' 14-13.
- 10 שם, שורות 204-198, ע' 13.
- 11 שם, שורות 258-246, עמ' 16-15 וגו'.
- 12 שם, שורות 225 ו-447, עמ' 14 ו-25 וגו'.
- 13 יונג, ק. ג. : *Zur Psychologie Westlicher und Ostlicher Religion*. ציריך, הוצאת ראשר, 1963, ע' 560, וגו'.
- 14 הארטמן פון אואה : *Der Arme Heinrich*, שורות 225 ו-447, עמ' 14 ו-25.
- 15 הארטמן פון אואה : *Der Arme Heinrich*, מהדורת פרידריך נוימן, "על-פי מעשיות האחים גרים". שטוטגארט, פיליפ רקלאם, 1968, ע' 14.
- 16 קורמן, כריסטוף : *"Hartmann von Aue "Arme Heinrich" und "Gregorius"* מינכן, הוצאת ק. ה. בק, 1966, ע' 13 וגו'.
- 17 ואפנבסקי, פטר : כנ"ל, ע' 92 וגו'.
- 18 גורדון, ליליאן : "מעבר לעקרון המציאות", *American Imago*, כרך 27, מס. 2, 1970, ע' 170.
- 19 הארטמן פון-אואה, כנ"ל, שורות 1154-1152, ע' 54.
- 20 פרויד, זיגמונד : כל כתבי, מהדורה אנגלית, כרך יא, "טאבו הפתולים". לונדון, הוגארט פרס, 1968, ע' 198.
- 21 נוימן, אריך : *Das Kind*. ציריך, רייין-פרלאג, 1963, ע' 207.
- 22 נוימרקט, פאול : "אמן-הרעב של קפקא : האגו בבידוד", *American Imago*, כרך 27, מס' 2, 1970, ע' 110.
- 23 הארט, ברנארד : *The Psychology of Insanity*. ניו-יורק, מקמילן, 1931, ע' 161.
- 24 יונג, ק. ג. : *Symbols of Transformation*, תרגום אנגלי ר. פ. צ'. האל. ניו-יורק, סדרת בולינגן כ, 1967, ע' 151.
- 25 קאמי, אלבר : *The Myth of Sisyphus & other Essays*, תרגום אנגלי ג'וסטין או'ברייין. ניו-יורק, אלפרד קנופף, 1957, ע' 8.
- 26 פרויד, זיגמונד : כנ"ל, "מעבר לעקרון ההנאה", כרך ית, ע' 62.
- 27 שטקל, וילהלם : *Psychosexueller Infantilismus*. ברלין, אורבאן את שווארצנברג, 1922, עמ' 38-18.
- 28 ג'ונף, הארי וצרן, גורדון : *The Emotional Problems of Children*. ניו-יורק, הוצאת קראון, 1954, ע' 174.

- 29 מנינגר, קארל א. : **The Human Mind**. ניו-יורק, ליטררי גילד אוף אמריקה, 1930, ע' 85.
- 30 הארטמן פון-אואה, כנ"ל, שורות 859—855, ע' 42.
- 31 שם, שורות 863 ו-864, ע' 42.
- 32 פרויד, זיגמונד, כנ"ל, "מיניות אינפנטילית", כרך י, ע' 162.
- 33 הארטמן פון-אואה, כנ"ל, שורות 1450—1446, עמ' 64-65 וגו'.
- 34 שם, שורות 1500—1475, עמ' 65-66 וגו'.
- 35 שם, שורות 1504—1500, ע' 66 וגו'.
- 36 מאן, תומאס : **The Holy Sinner**. ניו-יורק, אלפרד א. קנופף, 1951, ע' 40.
- 37 אברהם, קארל : **On Character and Libido Development**, אנגלית : דוגלאס בראיין ואליקס סטרייצי. ניו-יורק, גורטון ושות', ע' 78.
- 38 שלוכוואר, הארי, כנ"ל, ע' 86.
- 39 מאן, תומאס, כנ"ל, ע' 330.
- 40 הארטמן פון-אואה : **Gregorius, A Medieval Oedipus Legend**, אנגלית : אדווין ה. זיידל, "מבוא". צ'פל היל, אוניברסיטת צפון-קארולינה, 1955, ע' 7.
- 41 ואפנסקי, פטר, כנ"ל, ע' 80.
- 42 הארטמן פון-אואה : **Gregorius, A Medieval Oedipus Legend**, כנ"ל, שורות 475—477.

הרטמן פון־אואה: גריגוריוס, החוטא הטוב

באקוויטאניה מלך נסיך שאשתו נפטרה בלדתה תאור־
מים, בן ובת. במלאות לילדים עשר שנים חלה הנסיך
במחלה אנושה. כאשר חש במותו הקרב, קרא לילדיו
על־מנת להיפרד מהם. התאומים נעצבו מאד, והחלו
לבכות.

את פניך לזר תאיר.
לעצת נבונים הקשב,
וזנח קירבתו של הפסיל.
ראשונה לכל המצוות
אהבת אלוהים תמימה.
את שרביט השלטון תשא
ברוח צדקה ומשפט,
כאשר ציוה הבורא.
את שלום נשמתי ואת שלום
אחותך בידיך אפקיד.
חייב אתה לטפחה
ולנהוג בה כאח אוהב;
ואז אלוהי השמים,
אשר לחסדו אצפה,
יעניק לכם ברכתו".
אמר— ונפח נשמתו,
ונפשו נטשה את הגוף.
קוננו נשים וגברים
וערכו לו תפילת־אשכבה
כראוי לנסיך מפואר.
נשארו השנים עכשיו
— ילדים ענוגים ורפים —
יתומים מאב ומאם!
והנער עמס על שכמו
את נטל גידול האחות,

בראותו את בכי תאומיו
פתח ואמר אל בנו:
"מדוע תבכה, ילדי? —
אתה יורש את ארצי,
את כבודי הנישא והרם.
אבל לבבי חרד
לגורל אחותך היפה;
וצר לי מאד מאד —
אך אין טעם עכשיו לקונן
על עוון מחדלי העבר —
שבכל הימים שחלפו,
לא היטבתי יותר לטפחה,
כחובה המוטלת על אב".
הוא נטל בידיו את ידיו
ילדיו השנים ושח:
"הבן היקיר לי, הקשב.
נצור בלבבך את דברי
אביך האחרונים.
היה נאמן וישר,
תמים ונדיב ועניו.
גיבור — וחנון ורחום.
והיו מידותיך נאות;
התיצב בפני התקיף,
והטה חסדך לאביון.
שארי־בשרך יהיו
קרובים ללבבך, וגם

המגיע להם, בעיניו).
 שהרי עינו צרה
 באשרם של בני־האדם,
 וזאת דרכו : לארוב,
 ולפגוע תמיד בטוב.
 גם הפעם חיבל תחבולה
 כיצד לגזול מן השנים
 את האושר ואת הכבוד
 ואת שמחתם להמיר
 ביגון ואסון ממאיר.
 הוא פיתה את האח הטוב
 להגביר את מידת חיבתו
 אל מעבר לגבול המותר,
 את תחושת הקירבה התמה
 להפוך לריגשת־שגיון.
 כל אלה חברו יחדיו
 לסחרר את חושיו של הנער :
 אהבת לבבו הברה
 שני לה : חן האחות ;
 שלישית : ערמת השטן ;
 ונוספה רביעית כבת־ברית,
 תמימות־נעוריו – למשחית :
 ויצרו אז תקף עליו
 בחיק אחותו לשכב.
 אויה, אדון אלוהים,
 ערמתו של כלב־השואל
 מדיחה את הגבר לחטא !
 מדוע נתת רשות
 לשטן להכפיש בחרפה
 את אותו היצור הסובל,
 שנברא בדמותו של האל ?
 (עברית : אברהם הוס)

ועמל במיטב כוחו
 כאשר גדר לאביו
 לספק צרכיה כולם
 בכל אוגו והוגו,
 במלבוש, מאכל ומשקה.
 היו השנים קשורים
 בקשרי אחנה ורעות
 ורק לפרקים נדירים
 היו דרכיהם נפרדות.
 וישבו בכפיפה אחת,
 האח בצד האחות.
 (וייטב לשניהם עד מאד).
 יחדיו סעדו את לבם
 ואף בלילות ניצבה
 מיטתו ליד מיטתה.
 ראוי להעיד בשבועה,
 כי אכן נהג בה כמות
 שחייב באחות אהובה
 לנהוג האח האוהב.
 ורבה עוד יותר היתה
 החיבה שרחשה כלפיו.
 ברוב אושר חיו יחדיו.

 ראה השטן המשטין
 – האסור בעוזן קנאתו
 ורבה־לבבו הרשע
 בקצות־ירפתי־שואל –
 את האושר ואת השלנה,
 ויחרה לו מאד מאד
 לחזות בכבודם, כי רב.
 (מעבר לשיעור הראוי,

רות פיינר־נוינץ: סוניון

הַשֶּׁמֶשׁ עוֹד קֹדֶחַה כְּשֶׁהִלְכָתָּ.
עֲזוּיִת צְהַבָּה פִּשְׁטָה אֲצַבְעוֹת,
כְּסוּפִיָּה נוֹתְנֵי־רֵיחַ.

גְּסִיתִי דַמּוֹת שְׂאֵתָה
מְרַחֵק מְרַחֵק־מָה בְּלִבְדָּ.

הַלִּילָה צִנָּן אֶת מְקַסֵּם־דְּמִיוֹנִי
הַרוֹגֵעַ עַל פְּנֵי יָם אֶפֶל.

בְּדִידוּתִי הִיָּתָה תֶּרֶן גְּבֵהָ,
אֲנִי עֲצָמִי דָּגָל קֶטֶן מְאוּתָת.

עַד שֶׁהִירַח הִשְׁתַּעַר מִבְּעַד לְעֻנְיִים,
צַד אוֹתִי בַּפֶּלֶג הַמְּכַסֶּיף.

וְאֲנִי הִבִּיגוּתִי, כִּי עוֹדֶיךָ מִחֲזִיק אוֹתִי
כְּהַחֲזִיק הִירַח אֶת הַיָּם,

כַּמִּים הַחֲבוּקִים בְּזֵרוּעוֹת
הָאָרֶץ הַכְּפוּפוֹת.

וְכַעֲזוּיִת הַלְּפוֹתָה
בְּמַגֵּעַ הַחֵם שֶׁל שֶׁמֶשׁ רְחוֹקָתָה.

האמודאי

“סוקרטס עשה מוזיקה...”

פיידון

כְּשֶׁהִתְחִילוּ כְּתָלֵי כְּלָא לְהִתְמוֹטֵט
עִם הַתְּקַרְב אֹתוֹ נֶחְשׂוּל, הַכִּין
הָאֲמוֹדָאֵי עֲצָמוֹ מוֹל שְׁטָפֵי מִי-רוֹשׁ.

אֵךְ בִּישָׁנָה בְּפִלָּא, וְכַר לְמֵרְאָשׁוֹתָיו
הַמְּוֹת שְׁבַחַר, חָלָם:
אֵלֶת-הַשִּׁיר דּוֹרְשֶׁת שִׁיר.

מֵה חוֹב חָב זֶה, מִי שְׁלֵטֵשׁ
אֶת מַחְשְׁבֹתוֹ שְׁלוֹ עֲזָה כְּדֵי גְנָה הַגְּיוֹנִי?
אֵךְ עַל פִּי כֵן רָאָה אֹתָהּ כָּל לֵילָה.

אֵלֶת-הַשִּׁיר הָעֵקֶשְׁנִית. חָלָם אֹתָהּ עַד בּוֹא הַקִּין.
כָּל גְּלוּי גִשְׂאָר תְּלוּי לֹא-מְקִיָּם, כָּל יָמָיו
מְחַפְּשֵׁי-הַחֶפֶשׁ מְדָלִים, לֹלֵא שִׁיר תְּהִלָּה.

עַד לְרַגַע שְׁצָלֵל.
כְּהֶרֶף-עֵין הַרִים קוֹלוֹ, אֶמּוֹנָה הוֹסִיף
עַל מֵה שְׁיַדַע וְשָׁלַח אֶת קְרִיטוֹן עִם תְּרַנְגָּל

לְשֵׁלָם חוֹבוֹ.

תירגם מאנגלית: שמעון הלקין

הנריק שכנוביץ: טוק־טוק־טוק

שוטר המקוף מקיש בדלת בעיפרון קטן: טוק־טוק־טוק. ועוד פעם: טוק־טוק־טוק. לפי שעה אין בכך שום דבר נורא. הדבר הנורא יתרחש כשיחדל מלהקיש וייכנס ללא דפיקה.

"היכנס!" פני מביעים תמהון בלתי־מעושה כל עיקר—מי זה יכול להיות?
"אני מתרה בכך בפעם האחרונה. אם תוך שבוע לא תסתדר בעבודה, תגורש מהעיר. נמחק את שמך במירשם־התושבים".

בתחילה היה משדל אותי, אחר־כך איים, עכשיו הוא מתרה בי. דרך־אגב, הואיל וסיפורי יסוב ביסודו עלי, הרשוני להציג את עצמי: אני סופר. אל תטרחו לחפש את שמי בדיעוון של אגודת הסופרים הסובייטים. הוא אינו מצוי שם ואין סיכוי שיימצא בעתיד.

"אזרח כך־וכך! הוא־גא לא לבלבל את מוחי. סופרים חברים באגודת־הסופרים. ואתה..."

אמת־נכון. אינני סופר. מחבר אני. וכי לא בזדמן לכם לשמוע מעל קרשי הבימה:

מצד אחד שבי

שיר־זמר אומר

על אהובת־לבי

שהיא מצד אחר.

פרי רוחי הוא זה. יחד עם ג'ורג' פוקרובסקי. חלק־כחלק. שותפים אנחנו למעשה־יצירה. ביתר־דיוק, סתם שותפים למעשה. אגודת־הסופרים אינה מאירה פנים ואחור. מחברים אינם מתקבלים בה: רק סופרים, שהוציאו ספרים. וגם אלה באים צפופים ומתקבלים רווחים. נתמזל מזלו של ג'ורג'—נכה הוא, סוג ב'. (ידו נפגעה בבית־חרושת—באשמתם—ובית־המשפט קצב לו שלושים רובלים קיצבה וזכות ללכת בטל). תעודה יש לו על כך. ואני אין לי אלא קבלות על משלוחי דואר. ומסתבר מהן שאני הנני משלם־מסים מסור עד כדי קידוש־השם. מס־הכנסה נופה כך־וכך; בעד עק־רות—כך־וכך. זה הכל. חתימה. ולא עוד. לא דיוקנו של אזרח לפנינו כי אם פרצופו של קלוקלן.

אמנם בבירה יש מוסד הקרוי ועד קבוצתי—מקלט בטוח לשלומיאלים ספרותיים ולעס־קנים מצליחים בכל הסמוך לספרות. אין לך אלא לשלם דמי־חבר בשובה ונחת, לקבל תעודה, ועמה—זכות קיום חוקי.

לפני מלחמת־העולם הראשונה (ראית־הנולד, לא כן?) המציאה האנושות את המר־גרינה, אך את השם נתנו למוצר במאוחר יותר; עד אז מכרו את ההמצאה בתור

"חמאת עניים". הוועד הקבוצתי כמוהו כחמאת עניים. הרעיון הוא לארגן את הנמו- שות- בריות שמתפרנסות מספרות אבל שיעור-קומתן אינו מגיע לכדי התואר הנשגב של חבר-אגודת-הסופרים. אך זו צרה שחידוש זה רק הבירה זכתה לו ואילו המרכזים במחוזות לא ממנו ולא מקצתו. אולי לעתיד לבוא... אין מספקים צרכיו של העולם כולו בבת-אחת...

"אני מחכה שבוע אחד בדיוק. בעוד שבוע נבטל את זכות הישיבה". שוטר-המקוף מסתלק בלי ברכת-פרידה, ואני נשאר לכתוב את אילתורי הסיום. הגיעה איזו להקה של פראי-אדם (מודעות, כרטיסים- אחיזת-עיניים ולא עוד!), והיא זקוקה בדחיפות לרפרטואר קליל. משלמים במזומנים. בלי ניפויי מס-הכנסה. גם עקרותי שלי אינה מדירה שינה מעיניהם. סחורה-כסף-סחורה. אני מנסה להתחכם. מעלה חרס בידי. שוב מנסה ולו אך לתת פרצוף חדש לבדיחה ישנה. מעלה חרס. נסו-נא להיות שנונים במסיבות שכאלו. אני לובש מעיל ושם פעמי אל ג'ורג'. ועידת-פסגה. איך-זה נהגה לשיר אותה זמרת ששמה קלאבדיה שולז'נקו: "לעשות יש משהו, יש לפעול ויהי מה"...

חושש אני שמא צפוי לי גורלו של רעי סנצ'קה. הלה שחקן הוא; שחקן כשם שאני סופר. סנצ'קה הסתפח אל אולפן-הסרטה של קולנוע והיה מצטלם בתמונות המוניות, לפעמים עלה בידו לקבל אפיזודה. כל יום-צילום שלושה רובלים (נטו)-שנים ושב- עים קופיקות). אלא שסנצ'קה הוא בעל מרפקים מפותחים להפליא. לא אחת השפיל להסתנן בה-ובאותה-עת לשתי קבוצות ואפילו לשלש. (מי כמוני מורגל לשווק אותה תכנית עצמה לשתיים-שלש להקות פילהרמוניות בעת-ובעונה-אחת?) כל אחד מסת- דר כמיטב יכלתו. מעניין: עדיין לא נתקלתי באדם המתקיים על משכורת בלבד. כל אחד יש לו כביש-אספקה צדדי. למען האמת- אם נקרא לדברים בשמותיהם-המדובר הוא בעבודה פרטית. מפר-כלכלן מנגן בערבים במפוחית-יד במסעדה. מכרה-רופאה סורגת בביתה אפודות שבאופנה.

בסופו של דבר לא שפר חלקו של סנצ'קה. יצא צו-כפייה לעמל-כפיים לגבי אלה שבזדון הם מתחמקים מחובת הגיוס לעבודה, וסנצ'קה הוגלה לכפר נווה-חרבון: מרכז-קליטה להולכי-בטל. הקבוצה שנתלכדה הורכבה יצורים חסונים והיתה עמידה בפני כפור: מהם חיות-טרף ועופות דורסים ומהם מטומטמים המכורים לסמים. "מחליף מנת מזון בקודאין!"

וחבורת פושעים, המתערה בחיי עבודה, שיש בה משום תועלת לציבור הרחב, תוך כדי שהייה במחנה הסמוך (הכפר ביי-רב) חודרת כלהק נחשים מבעד לתיל הדוקרני: "משחק-קלפים עם כל דכפין. הגמול- בקבוק".

ועוד כלוא היה שם- תוך כדי מיבצע של חינוך לעבודה- מורד-אור אחד, מעין צייר. על גבי לבידים (אסכולה פ'למית!) מצייר היה איקונים לכפרים שבסביבה. אמן חפשי! ואומרים שפרנסתו היתה מצויה לו בשפע, עם שמספסר היה בתודעתן החברתית הנחשלת של השכבות המפגרות שבאוכלוסיית ארצנו.

"היה מפיץ אופיום בקרב העם", כך הגדירו בצריף-המחנה השוטר שלינהו לשם.

והאסירים כמעט ירדו לחייו: "היכן, נבלה שכמוך, מחביא אתה את החשיש?" אכן, מאד חושש אני שמא צפויה לי מנת-חלקו של סנצ'קה... ג'ורג' ספג מכות נאמנות מן החיים, ואין חכם כבעל-נסיון. כמו זאב מבחין הוא מרחוק בריח סכנה.

"יש להסתדר בעבודה ויהי-מה", אמר ג'ורג', "ובדחיפות. אדם בלי פיסת-נייר כמוהו כרמש, עם פיסת-נייר דינו כדין בן-אדם. תראה תעודה לאותה טיגופת-אני מתכוון לשוטר הנוכח באשפתות-יסמן לו מין ציפור שכזו ברשימתו ולמשך שנה תמימה תישכח מלבו. ועד אז-הכל בידי שמיים-אפשר שגם אצלנו יתארגן ועד קבוצתי. ואם לא, תצטרך עוד חודש אחד להשתרבת".

ברגע שנכנסתי ללשכתו של מנהל אגף-כוח-האדם-בלי ספק רב-סרן בדימוס-הפך הלה גליון נייר על השולחן, פניו כלפי מטה ואחוריו למעלה (סודי!). אכן, כל אדם משתעשע לפי דרכו...
"שוליה לתרט?"
"כן".

מנהל-כוח-האדם נתן בי מבט שכולו אהדה.
"מתעתד ללמוד במכון?" שאלני משל איני אלא אחד השוטים הללו.
"רוצה אני לרכוש לי מקצוע שיש בו משום בטחון בחיים."
"כולכם מדברים כך..."

שיויתי גון תכלת לעיני (וכי אין זה בגדר של מקצוע?) והוא ליכסן מבט ספקני על חולצת-הקאובוי שלי, שמרוב כביסה נשתחקה עד לובן בתפרים, וביתר-פירוט סקר את נעלי המרופטות עד דמיון ליצירי-דמיון. מזל שלא הספקתי לזרוק אותן. הנעליים עשו רושם. (כל הכבוד לג'ורג'. מגיעה לו מנת תירוש ממני). נתקבלתי. מה אני עושה בעבודה? פשוט יותר לספר מה אינני עושה. איני עושה ולא-כלום. התחלתי לעבוד בימים הראשונים של החודש. עבודה אין כוונת. מבלים את הזמן. המנקה שלנו-דודה דוסקה-נושאת עמה בתיקה תדיר יין שרוף כפרי מתוצרת-בית (מחירו-מחצית מה"וודקה" הרשמית), ואנו דרך-קבע מרטיבים את שפתותינו. ואילו קוסטיה-הממונה עלי-מלמדני בינתיים איך משחזים אֶזמלים ומקדחים. לברזל. לפלדה. תורה זו למדתי תוך ימים מספר ועכשיו פונים אלי עובדי מחלקת-המכונות ומבקשים: השחז-נא. עשר, חמש-עשרה שנה עמלים בזיעת-אפם, ואת תורת ההשחזה ללמוד עדיין לא השפילו. מתוך עצלות, כמוכן. ואף אין צורך בכך. יש מי שמשחזו במדור המכשירים. קוסטיה בז להם. בורים ועמי-ארצות. הוא עצמו מכשירן סוג-אלף-אקסטרה, ומחירו מאתיים לחודש. יש עבודה או אין, שים כסף על השולחן-כזה הוא ההסכם. אם לא-יסתלק לו. כל מפעל מוכן לבלוע אותו בכל רגע על כרעיו ועל קרבנו. לא כל שכן הידיים. ידי-זהב לו, ולא בכדי מומינים אותו למקומות אחרים לשעות נוספות כביכול. קוסטיה ידיו רב לו בפל. תבנית דרושה בדחיפות? בבקשה. לא, אין צורך בשירטוטים. הסבירו לי בעל-פה. ברור. ייעשה. חמישים רובלים. ביוקר?

חפשו יותר בזול! ובסופו של דבר משלמים לו. הציעו לו לקוסטיה להצטלם ללוח-הכבוד של המפעל, שאליו צמודים דיוקניהם של המצטיינים. אמר להם:

"לי העבודה ולכם הכסף. אל נא נסבך את היחסים בינינו".

ושום דבר לא קרה. לא היתה להם ברירה אלא לבלוע. בעל-מקצוע ראוי-לשמו נהנה מעצמאות, שהאינטליגנציה המדולדלת לא חלמה עליה. כל מה שהללו מסוגלים לעשות הרי זה לספר בדיחות פיקאנטיות. משעמם לי במחיצתם של אינטליגנטים אלה. ההבדל בהשקפות הוא שמאחד את הבריות. לוא היו כל באי-עולם חושבים בדרך אחת, לא היה להם על מה לשוחח. ואכן, אין לנו על מה...

"אתמול שידרה תחנת 'החירות' מחוץ-לארץ..."

"אני יודע. שמעתי".

משום כך נדבק אל האינטליגנציה הפרפראנס כגרת. משחק-קלפים הוא זה שכולו דממה. אינו סובל פיטפוט.

"ולמה גפלו פניך?" אומר קוסטיה. "סבלנות. יגיע העשור האחרון של החודש ואז אפילו לחרבן לא תוכל אלא בהליכה, כמו סוס".

ניגש אלינו נהום מארקוביץ'—הממונה המקצועי. פונה כה-וכה, ומשנוכח כי אין איש, לוחש:

"יש לי הצעת ייעול..."

בראשו המוטרד של הממונה המקצועי צף רעיון חדש. (מה יעשה?—אין הוא יודע לנגן במפוחית). וראשו אכן מוטרד הוא, הואיל והמשפחה מטרידה אותו. אשתו (המטופשת!) סיימה את הפקולטה ללימודי ספרד, ולאחר זאת ביטלו את הוראת הספרדית בבתי-הספר. (וכי לא יכלו לבטל את האנגלית?) ראיצ'קה, אמנם, נשארה לעבוד בבית-ספר, אבל כממונה על המלתחה. וסיומה הקטן? בלי ספק מוכשר הילד למוזיקה. בכל חודש—ש'לם. וכמה עולה אותה דירה קואופרטיבית?

אשר למלווה הממשלתי הרי אי-שם במעמקים היה לבו של נהום מארקוביץ' סמוך-ובטוח כי ביום בו יחול התשלום האחרון תתקיים אסיפת פועלים באחד ממפעלי הבנייה הגדולים ובה ייקראו כל עובדי המולדת להרים תרומה נוספת למאמץ וכו'... תרומה מרצון, כמובן... ואין דבר העומד בפני הרצון. מכל-מקום, ש'לם. ובכל מקום, ממיטב כספך. מתקרב השמונה במרס-יום-האם. פירושו של דבר—שוב כסף. וירה ואסילייבנה (מחנכת הכיתה) ממש סוחטת מתנות. (בתבונה רבה נמנע נהום מארקוביץ' מלהיזכר איך בימים-עברו היו שניהם—הוא וראיצ'קה—שמחים לגילויי תשורה מת-הלב של תלמידותיה). ומחירי השוק המאמירים?... הנה כי כן תצלומו של נהום מארקוביץ' אינו יורד מ"לוח-הכבוד": מנעל של קבע.

אלא שהמהנדסים מחובתם להנהיג שיטות ייעול חינוך אין כסף, בכוח תודעת הייעוד בלבד. זה הדין, זה הגוהג, וכך יאה להם. ואילו לפועלים משלמים בעד הצעות ייעול; פרוטות, אבל בכל-זאת משלמים... משום כך זוקפים המהנדסים את הצעות הייעול שלהם לפועלים מאנשי-סודם, ואחר-כך מתחלקים בפרס.

נחום מארקוביץ' חוזר ואומר :

"יש לי הצעת ייעול אדירה ! תהיה לך רבע מאה ! מרוצה ?"

קוסטיה (השנים מתבבים זה את זה) מחייך :

"אני תמיד מרוצה. רק היהודים, סליחה, תמיד אינם מרוצים. אל תיפגע, נחום מאר-קוביץ', עם של ערבלנים אתם. בתחילה עשיתם מהפכה אצלנו, ועכשיו נמלטים אתם על נפשכם ממנה ובורחים לישראל. זכור את דברי : גם אצלם תעשו מהפכה ותרוצו הלאה. מסמר יש לכם בתחת. אל תיפגע, נחום מארקוביץ'. הן לא אתה אשם שנולדת יהודי !"

"בלום פיר, יחפן", פולט נחום מארקוביץ' ופונה אלי :

"בשל שחצן פוחח זה כולנו גלך לפלא בתוספת עבודת-פרך—זה יהיה סופנו. זנאי ארור רודף מלים. שמע : הצעת ייעול בהרמון. הרמון פירושו יחידת-התפירה. מאה נשים מבנות הפרוורים (ששים שקל לחודש) יושבות ליד מכונות-תפירה ומאחות שקי נייר בתכים רצופים. כל צרור מקלע—שק. כמוהן כמוני—העבודה חשובה להן עד הכפתור (לכל אחת משק-חממה קטן), דרושה להן תעודה ממקום-עבודה—נלא, יגרשו אותן ויושיבון בקולחון. בשיניים במקומותיהן נאחזות, לחיים ולמוות, והמהנדס הראשי מזמין אותן אל לשכתו אחת-אחת—להתיעצות. וכל אחת מהן מרשעת משכמה-ומעלה, קולאקית. קוסטיה, שהוא עירוני מדורי-דורות, כלכל לא יוכל איכרפרות אלו."

"האם המצאת מכשיר הממלא את מקומו של המהנדס הראשי ?"

"טפו ! טיפש ! המצאתי קו-מימסר רצוף והפכתי את התהליך לאבטומאט !"

"מעניין !" גדלק קוסטיה : האבטומאטיקה—חולשתו. מוכן לעבוד אפילו בחינם.

"מעניין מאד. הראה-נא."

אקדים המאוחר : מפעלו של קוסטיה נחל כשלון. האבטומאט הונהג, אמנם, וקו-המימסר פעל כהלכה. לנשים הוצע שתחפשנה להן עבודה. בתחילה היו הנשים לוט-שות עיניים אדישות אל החידוש שמילא את מקומן ומביטות בו כתרנגול בבני-אדם. אחר-כך נעתקה אחת מהן ממקומה, קרבה אל קוסטיה, ובליי-אומר-ודברים ירקה בפניו. פעולה זו שימשה אות לבאות. הנשים תקעו ידיהן בראשו, מרטו את שערתיו ושרטו את פרצופו עד זוב דם. (כולו נפחד פרש נחום מארקוביץ' למקום-מבטחים ונחבא אל כליו שם).

"חלאה !" צווחו הנשים. "כלבה מכורה ! בעד בקבוק וודקה גוזר קולחון על הבריות !"

וכפי שאפשר היה לצפות, נסתיים כל הענין בשערוריה אדירה. הנשים הגישו תלונה קיבוצית. מיד החזירו לעבודה (ששים שקל לחודש !) ושוב חזרו ששים מכונות-תפירה לזמזם במחלקה במקלה חדקולית. את המכשיר האבטומאטי ניפצו בקורנס ואת נחום מארקוביץ' קראו לשיחת-בירור.

החבר הממונה עליו ביאר לו בחן עממי באר היטב על שום מה הוא, נחום מארקוביץ', הנו גולם מושלם בעל השפלה מושלמת. הכל רוצים לאכול. אני מניח שגם אתה (נחום מארקוביץ' בלע את רוקו תוך תנועת ושט עוויתית, אף שדווקא ברגע זה חשקה נפשו פחות מכל במוזן). אם כן, אלה הם פני הדברים. במחילת כבודך, מתאווים

למזון. (הכל ! הכל ! גם סיומה הקטן). ואין די לכולם (את היהודים מפטרים ראשונים ומקבלים אחרונים). אך גחום מארקוביץ' עמד והחריש, והחבר הממונה עליו ישב ודיבר באורך-רוח.

אבטלה בארץ (קיצוצים בכוח-אדם). ואולם, בארץ הסוציאליזם החוגג את נצחוננו לא ייתכן כי יהיו מובטלים ; הכל חייבים להיות מועסקים (ביחוד בערים הקטנות). המגמה היא אפוא לפתוח מספר רב של מפעלי מלאכה הבנויים על עבודת-יד. פרוסת-לחם קטנה, אך לכל אחד. זאת היא המדיניות הכלכלית של המפלגה, ואתה... מבין אתה לפחות ?

גחום מארקוביץ' מבין היטב : הדג מתחיל להרקיב מן הראש, אך מנקים אותו מהזנב. הכלכלה היא סוס, והפוליטיקה—עגלה. ואם הסוס אינו מושך ? מעמידים את העגלה לפני הסוס.

וגחום מארקוביץ' אומר בשקט :

"אשמתי. אתקן את דרכי".

אלא שכל זה התרחש לאחר זמן. לפי שעה היו הממציאים מחליפים ביניהם בהתלהבות דברי-גנאי, חוטפים זה מזה בדל עיפרון, מחשבים, משרטטים, מוחקים ומשרטטים מחדש... בטרם יסתלק, זכר גחום מארקוביץ'.

"היפון ! היום יבוא ציפ. בנת ?"

"אל תדאג !" קוסטיה שיטח את כפות ידיו והעניק נשיקה לכל אחת מהן—ידי-זהב.

"וראש סכל", התריס כנגדו גחום מארקוביץ'—ומיד הזהירו : "לאט לך !"

ובכן, היום יום מספר אחד.

בא ליוניה ציפ—שמן, אדמוני, עליו. הבריות אוהבים אותו, אף כי אסור לאהבו. ליוניה מהנדס-כלכלן הוא, ואני מכירו מפבר. מנגן ליוניה במפוחית-יד במסעדות, שכן משכרתו אסימון שחוק.

"אזרח ממונה", פותח ליוניה, ספק משתטה ספק בכובד-ראש, "התרשה לי להציג

לך שאלה מתחום מקצועך ?"

"מרשה", נענה ציפ ברוב חסדו.

"וגם תענה ?"

"למה לא ?"

"השאלה היא זאת : המפעל שלנו מיצר מיטות מתקפלות, שקי נייר, אהילים—בקיצור,

מוצרי צריכה המונית. לא כן ?"

"כן כן".

"פריון-העבודה גדל והולך, לא כן ?"

"מעט, אבל גדל".

"סיכמנו. אם כן, העלות של תוצרתנו פוחתת בהתאם לכך—מעט, אבל פוחתת. וכי לא

בהגיון אני חושב ?"

"אל תמשוך את הגומי. המשך".

"אבקשך להסביר לי באופן מדעי על שום מה מחירי התוצרת שלנו בחנויות אינם

משתנים. מדוע לא חלה ירידה במחירים? "לך לכל הרוחות", סח ליונייה ציפ באופן לא-מדעי כל-עיקר ושלה מכיסו כרונומטר. "פתח במיבצע. אני מודד".

ניצב מאחרי גבו של קוסטיה וחפן את הכרונומטר בידו. "פעל!" פלט קוסטיה.

המהנדס החריש ולחץ על הכפתור של מד-השניות. 120 אחוז של הנורמה—זה הסייג. אם הפועל מפיק יותר, מיד הנורמות וההערכות נדונות מחדש. הנורמות כלפי מעלה וההערכות כלפי מטה. דבר זה ידוע לפועל ומוכר למהנדס. וכאן מתחיל משחק החתול והעכבר.

קוסטיה הקביע מטיל ברזל במחרטה, יישר אותו בפטישון, ורק לאחר-מכן הפעיל את המנוע. בדרך-כלל מבצע קוסטיה את היישור תוך כדי עבודה—כך גוח יותר ומהר יותר, אך גאסר על-ידי תקנות הבטיחות.

הרי שהכל כדת-וכדין, ואיש לא יוכל להתאנות. כמו לכל אומן המכבד את עצמו היו לקוסטיה אֶזמלים משלו, כלומר ידיעות שעליהן הלחים במו-ידיו להבים מעולים. עכשיו השתמש באֶזמלים מוכנים, שניטלו מן המחסן. שוב הכל כדת וכדין. האֶזמל שיפה גרודת ראשונה, שניה, אך בסיבוב השלישי נעצר. קוסטיה ניתק את החשמל למחרטה והחליף את האֶזמל. כשפסקה המחרטה לפעול, נשמע קול תיקתוקו של מד-השניות. "בכוונה עשית זאת?" שאל קוצב הנורמות.

"אל תפריע לעבוד", השיב קוסטיה.

קוסטיה עקר את התותב מן המחרטה ומדדו בקפידה בסרגל-מתכת. עוד מיבצע עמד לפניו: לחרוט בו חריץ לאורך. אם יקבע את התותב בין המלחציים ויטול משור בידו, תאריך הפעולה כעשרים דקה. אך הן חובה היא להמיר עבודה ידנית בעבודת-מכונה, לא כן? כן, חובה. וקוסטיה הלך לכוון את מכונת-הגיוץ. המהנדס קוצב הנורמות עצר את מד-השניות. "48 דקות", הפטיר. "בול!" אמר קוסטיה, "מאה ועשרים אחוז".

"אצל כולם מאה ועשרים אחוז!"

"נכון. מכאן שכולם צועדים בראש".

אני התפעלתי מן הדייקנות בה פיצל קוסטיה את הזמן בלי שהציץ בשעון. דרך-אגב, באותה דייקנות חשים המורים כמה זמן נותר עד לסיום השיעור. "והיכן הגדלת הפריון?" התכעס ליונייה. "בכל פעם בול".

"מקרה דומה אירע במעלית. בא המבקר ותמה: 'אשתקד הכיל התא ששה אנשים ובשנה זו ששה. והיכן הגדלת הפריון?'"

"אל תתחכם לי פה!" נצטעק ליונייה. "לא את עיני תנקר! יש להחליף את המיתודה. על אמש"ע שמעת? ארגון מדעי של עבודה".

"מובן מאליו. מבחינה רעיונית אין כמונו ספוגי תודעה אידיאולוגית. אלא שכדאי לך לדעת מה המליצה אחת אמרפלית של בית-זונות. כשפוחת מספר המבקרים יש להחליף לא את כלי-המיטה אלא את הנערות. תפסת?"

"אם כן, מה אתה מציע?"

קוסטיה נתהרהר וסח בקול חודר ללב:

"בפעם הבאה תביא לכאן לא כרונומטר אלא מפוחית-יד".

ליוניה ננער מיד ונתמלא רוח חיים. בעמקי לבו הרי הוא, למרות הכל, יותר מוויקאי מאשר מהנדס.

"שלשום נתן איזה כושי חמישה דולרים לתזמורת שלנו. יצא מכליו עד אבדן חושי ההרחה. 'אתם', צרח, 'מדינה מתקדמת אתם? הרי אין לכם סטריפטיו?' חמישה דולרים לתזמורת נתן. אני שואל אתכם: מי משנינו כושי? קנינו בבאר 'ערמון' ויסקי סקוטי אמיתי—יש קצת הבדל בינו לבין ההידרוליזה שלנו".

"סקרן אני לדעת", הביע קוסטיה התעניינות תמימה, "אם יש, נניח, בשיקאגו חנות מטיפוס 'ערמון', שמוכרים בה אך-ורק תמורת רובלים".

"תוכל להיות בטוח", אמרתי, "כמו שכתב סריווזה מיכאלקוב, 'הדולר החשוב שב' ארצות-הברית פתאום נפגש ברובל הסובייטי".

"ובמה נסתיימה הפגישה?"

"הצדה סור! הולך רובל סובייטי".

"'ערמון' קיבל משלוח כובעים מפרוות-עפרים", אמר ליוניה. "שימכרו לו תמורת מעשיה זאת".

"הוא מחרבן על 'ערמון' שלכם. עפרים שכאלה רועים בצרכניות המיוחסים. ובכן, ליוניצ'קה, בוא נסיים את המשחק. יום-תשולם היום. שכר-עבודה, שכר-בטלה—העיקר, ראוי הוא שיוחג כראוי".

אף אני מקבל היום את שכר השוליה שלי—15 רובלים. זו פעם ראשונה בחיי, כמדומה, מרוויח אני את לחמי בעבודת-אמת. הולכים אפוא שלשתנו לציין את המאורע. אחרי בקבוק וודקה שלישי, נכסף קוסטיה להגות פילוסופית.

"הנה אתם, הסופרים, כותבים. אך בשביל מי? זאת אין אתם יודעים. אבל היטב יודעים אתם בשביל מה? בשביל כסף. ואילו בפומבי יש לכם החוצפה לצאת מגדרכם: הספרות צריכה להיות שייכת לעם כביכול. מי מכחיש זאת? ודאי צריכה. אבל אינה שייכת. משום כך העם אינו קונה אותה, זאת אומרת את הספרות שלכם. ואם קונה, הרי רק מתוך כפייה. אני, למשל, לפי נתון לטכניקה. רוצה אני לחתום על סדרת מדע פופולארי, והם תוקעים לי את 'פנקס התעמלך'. אחרת אי-אפשר, שאם לא אחתום על הפנקס לא יחתימוני על הסדרה. אין ברירה—אני לוקח. ואני לא רק שאיני קורא אותו אלא אפילו על מסמר איני תולה אותו במקום הראוי לו—עד כדי כך מתעב אני יצירה זו, אבל את הכסף שלם אשלם. ואני כך חושב: אם אין קונים אותך, לא סופר אתה אלא בן-כלבים מזורג; לך לסחוב אבנים, במחילת כבודך".

"הסופרים אינם מכירים את החיים", אמר ליוניה ציפ.

הגם ליוניה בנביאים? אינם מכירים את החיים, אך לעומת זאת מיטיבים הם להכיר את הספרות. וכי אין הדבר שייך, בין השאר, להכרת החיים? אי-הכרת החיים... הבל ורעות-רוח. כל אדם, יהיה אשר יהיה, חי בסביבתו ומכיר אותה. התגרנית בשוק,

למשל, נהירים לה מאד מנהגי-השוק וארחותיו, ולו היה לה כשרון ספרותי יכולה היתה לתארם כיאות... ואף-על-פי-כן לא יקנו. ועובדה זו, כלומר את העובדה שלא יקנו, מבינה יפה גם תגרנית בשוק בעלת כשרון ספרותי. מה שיקנו הרי אלה סיפורים על טייסי-החלל הגיבורים. מפיון שפך מוכרחים הסופרים לבדות דברים מן הלב, וזה באמת קשה. אצבעותיך שלך אין די בהן, הרי שבא אתה ושואל אצבע של חברך – למצוץ ממנו...

"גם הסופרים אינם אשמים", מנסה אני להגן על עמיתי, "יש מהם שהיו שמחים לכתוב משהו הראוי-לשמו, אבל חוששים הם להסתכן. בין כך ובין כך לא יעבירו דבר שכזה. לא זו בלבד שלא ישלמו, אלא שעוד ישביעו ממרורים. ואדם צריך לחיות..."

ליוגיה ציפ נכנס לתוד דברי:

"אמת-נכון הדבר. כל אחד צריך לחיות. יודע אתה כיצד מאשרים את הרפרטואר בבית-המרוח שלנו? רק יצירות עממיות. ולמעשה אין אלו יצירות עממיות אלא חיבורים לפשוטי-עם, לבורים ועמי-הארץ. 'בערוב היום פוסע אל ביתי בחורצ'יק זה, הוא קורץ לי בעיניים ואינו אומר דבר'. דברים פרימיטיביים. ואילו בן-אדם רוצה במסעדה ג'ז מדרני לשמוע, רומאנס צועני. זמר מפורסם כמו לשצ'נקו תובע הוא. אפשר גם לשצ'נקו, אבל בקול דממה דקה. זמר בלי מלים תחוב בין רגלי המנגנים – ונשמיע את המוזיקה. ואם לאו, נגזר עליך כל הערב לשמוע את הפזמון החוזר של אותה יצירה עממית: 'ואין אומר לי, אין יועץ, על מה ולמה הוא קורץ'".

"טוב", אמר קוסטיה, "הב עוד כוסית לכל אחד. כל אחד צריך לחיות".

ואכן, כך הוכרע הדבר.

למחרת היום חרק הראש, המעיים התהפכו, אבל בא ג'ורג' ולא הותיר ברירה: יש לסיים את העבודה בדחיפות ויהי-מה. ישבנו אפוא בצוות וסחטנו מקרבנו פיליטון מוזיקלי על אחוות-עמים. לא הלך לנו. נמאס. מלאכת פרות: בלע, העלה גירה, ולעס מחדש.

בכמה כרכים בעולם ניצבות מצבות לחייל האלמוני. דין הוא שיקימו מצבות גם למחבר האלמוני. ולא עוד אלא שאש-תמיד תבער על-ידו. חי-נפשי, הללו ראויים לכך.

"רוסי, גרוזיני, ביילורוסי וקוואק – ידידות-עולם ביניהם לא תמק. אנא, המשך".

"יש התחלה יותר יפה. משל של קרילוב: ברבור, סרטן וזאב-הים אלי עגלת-מטען פתאום רתמו עצמם..."

"ומאפירה אחרת: זכות האומות להגדרה-עצמית".

"ואני, דרך-אגב, מזרדיבין אני", אמר ג'ורג', "אחד מעמי רוסייה-רבה. אמר-נא, ברוב חסדך, מה היא הדרך שלנו להגדרה-עצמית? מכל צד סגר עלינו ללא מוצא העם הרוסי הגדול. ואנחנו צמודים לו עד עולם כאותו אסיר המרותק בשרשרות לכדור-ברזל".

"שמע, ג'ורג', לא הולך לי בעבודה משום-מה. בוא נלגום שוב יחד. אולי שם, במקום, נמשיך את הענין עד לסימונו".

ירדנו אל המרתף. ובחינת פתח-דבר הזמנו בירה.
 "יש להחליף רק מלה אחת", אמר ג'ורג', ובנשיפת שפתיים שימט את הקצף אל
 הרצפה, "והכל יבוא על מקומו בשלום".
 "מה המלה?"

"המלה 'לאומים' ל'אזרחים'. ואז יתקבל: זכות האזרח להגדרה-עצמית".
 "הכל צפוי מראש", אמרתי. "לא הטיפשים כותבים..."
 "הלוואי שהיו כותבים פיליטונים מוזיקליים ולא חוקים. שמע-נא, קפוץ אל החנות
 וקנה וודקה, ואני אעמוד בתור לשישליק".
 הבאתי בקבוק "אקסטרה". כמוה כ"יי"ש הבירה", אותו פיגול, רק עולה רובל אחד
 יותר. תווית חדשה—מחיר חדש, והסתורה כמו קודם. וכך בכל דבר עד לנייר-טואלט.
 ביזנס נוח!

"והשישליק מלא שומן", אמר ג'ורג'.
 "מזל של יהודי, כפי שהיתה סבתי אומרת".
 "לחיים. ומדוע שוטה אני?"
 "שוטה אתה", אמר ג'ורג' ומוזג את הוודקה. "לחיים!"
 "משום שאתם היהודים אינכם מבינים עד מה בני-מזל אתם".
 "אנחנו?"
 "דווקא אתם. לכם לפחות יש סיכוי, בתירוץ של ישראל, להימלט מכאן. ואנחנו נתפגר
 פה. במולדת".

"ואתה בטוח שדרוש אני בישראל?"
 "לא בטוח. אבל בטוח שאינך דרוש כאן. ואולי מפקפק אתה? יותר רע לא יהיה.
 פשוט לא יוכל להיות. אני במקומך כבר מזמן הייתי... ואתה מתמזמז כאן. מטומטם.
 אפילו העכברושים בורחים מאניה טובעת. הייתכן שהאדם גואל מעכברוש".
 "אהרהר בדבר".

"הרהר. ואני את עצמי גותן לך לא כשותף לחיבורים אלא כידיד".
 "ולפי שעה, ידידי, בוא נגמור אותו, את הפיליטון, כל עוד אתה שותף לחיבורים
 עמדי. איך הרבצנו? רוסי, גרוזיני, ביילורוסי וקוואק—ידידות-עולם ביניהם לא תמק.
 המשך".

"א-א-א... זאת הידידות לעוזך המקור, ארץ סובייטית, מולדת-הדרור. איך זה?"
 "איך שהוא יעבור".

חנודה רוט: קוֹה־כנפיים של הלך־הרוח

בֵּין כְּנָפֵי הַהָרִים
עֲפוֹת הַרוּחוֹת,

וּבֹז מְשַׁחֵק
צֶף מַחְלִיֵּן
וּנְעִץ
בֵּין זְרָמֵי הַרוּחוֹת,

אֲגַס הֶבֶר מְלֵא
זְמוּזִים זְבוּבֵי סוּסִים
וְאֶבֶן יוֹצֵא מִפְּרָחָיו
כָּבֵד בְּרִיחוֹת,

וְרִיחַ נִבְלַת כָּלֵב
בֵּין הַסְּלָעִים –
מְעַטֵּר בְּרִקְפוֹת,

רוּחוֹת הַחֲמָסִין תָּמִיד
מְעִירוֹת בֵּי גַחְשִׁים.

יֵשׁ חֲלוֹן בִּירוּשָׁלַיִם
אֶל הַר הַבַּיִת,

אֲנִי עֹפֶה לְצִיר לִי שֵׁם:
נִקְיֶשֶׁת רְגְלֵי צוֹפִית
עַל אֶדֶן הַחֲלוֹן
וְנִיחוּחַ שְׂקָדִיּוֹת
עַל הַזְּגוּגִית.

פרורים

יְלֵדָה עָלִיתִי אֶל גְּבַעַת הַצְּבָעוּנִים
לְלֶכֶד פְּרָפְרִים בְּרֵשֶׁת.

שָׁמַשׁ שׁוֹקַעַת מִתְחַה בְּעוֹרְקֵי
חוּטֵי אוֹר גְּמִישִׁים
לְתֵלוֹת כְּתֻנּוֹת אוֹר וְעִירוֹת
מוֹסְרוֹת בְּזִהִירוֹת
מִמְרָאוֹת.

אֶת הַפְּרָפְרִים יִבְשֶׁתִּי
לְמִזְבְּחֵךְ.

מֵאֵז אֲנִי עוֹבְרֵת כְּאֵן
וּבְמִצְחֵי אוֹת יֵלֵד:
תּוֹ שֶׁל תְּמִימוֹת אֲכֻזְרִית.

הָעָרֵב, עַל קִיר חֲדָרְגוֹ הַלְּבָן –
עֵשׂ צָמוּד כְּנָפִים
בְּדַמּוֹת לֵב שֶׁהִכְסִיף אֶת אֶפְרוֹרִיתוֹ
בְּשֶׁעַר עֲנַג מְשֻׁרְטָט,
רְפֹרְפוֹ כְּצֵל עוֹבֵר
יָמִיו סְבִיב אוֹר נוֹרָה.

קוֹ וְשֵׁר דָּק
מִכְנֶף לְכֶנֶף.

הַשְּׂתַדְלָתִי לְעֵבֶר בְּזִהִירוֹת
מִכְנֶפֶי לְכֶנֶפֶךָ
עַל גְּשָׁרֵי פְרָפֵר הַלֵּב.

ע.ג. חורון: שיחות על קדמוניות הארץ

נסיון לשיחזור "יציאת מצרים" ו"כיבוש כנען", במיתולוגיה ובמציאות

הרוצה לשחזר את הרקע המציאותי עליו צמחו האגדות השונות על "ירידה מצרימה" ו"יציאה ממצרים" חייב להבין תחילה שאין המדובר בתופעה חד-פעמית אלא בתהליך ממושך, או לפחות באירועים שחזרו פעמים-מספר – החל בזמן טרום-היסטורי רחוק מאד. המערכת הלשונית התמית-השמית (ששפת-כנען העברית, ולשונות אכד, בבל ואשור, הן שלוחותיה לצפון-המזרח) היא עצמה התפתחה במידה רבה מתוך תהליך דו-סטרי זה, שראשיתו קודם ליום התקופה הקרחונית, לפני כ-10 אלפי שנה ויותר. היו הגירות טרומיות לאורך ה"אדמה" צפון-האפריקאית, שרשאים אנו כבר לראות בהן "יציאות-מצרים" – במובן הרחב של "מצרים" בפי קדמונינו; היו גם שבטים טרומיים (שלח, נחור ועוד) שהגיעו אל ארץ-עבר בדרך הים.

תנועות אלו ויחסי-גומלים אלה נמשכו בתקופת-הברונזה הקדומה, לערך מ-3000 לפה"ס והלאה, כלומר בזמנים שהם על סף ההיסטוריה מנקודת-ההשקפה של ארץ-קדם. ההגירות מצפון-אפריקה אולי גברו במיוחד בראשית האלף השלישי, ושוב לקראת סיומו – כאשר חל משבר סופי באקלימו של האיזור ומדבר-סאהארה נעשה צחיח יותר ויותר. מתוך מחקרים שונים נתאשרה לאחרונה תומרתו של משבר אקלימי זה, והוא זכור היטב בכתבי מצרים מאותם "ימי-הביניים" שבסוף המלוכה הפרעונית הקדומה (לאחר 2200 לערך). היו אלה ימים של שואה – לא רק חברתית-מדינית אלא גם כלכלית – ובין גורמיה הראשיים היו צימצום הגשמים באזור אפריקה והים התיכון, ודילדולם של שטפונות הנילוס המפרנסים את מצרים. אנשי מדבר, הן ממזרח הן ממערב, ביקשו מקלט ודרכי-מעבר בארץ-היאור, ולבסוף חדרו אליה בכוח-הזרוע. גם לפי ספר בראשית באה ירידתם של בני-יעקב מצרימה בעקבות רעב בלתי-רגיל שפקד את כנען. (לפי הנתונים החיצוניים למקרא מותר לתאריך ירידה זו – כולל פרשת יוסף – בימי השושלת החמישית, סביב שנת 2400, כלומר עוד לפני סוף הממלכה העתיקה).

תנועות והשפעות הדדיות בין כנען למצרים הן אמנם תופעה בולטת עוד לפני הפרעה הראשון, כלומר מלפני שנת 3000. כפי שמסתבר מן האגדות ומימצאי הארכיאולוגיה בשתי הארצות, תרמו יורדים-ופולשים מארץ-הקדם לקידמה בארץ-היאור. לדעת חוקרים הרבה היתה זו תרומה מכרעת לעיצובה של התרבות הפרעונית, אך גם מצרים טרום-הפרעונית השפיעה מצדה על תרבות כנען בהינצרה. לאמיתו של דבר, ועם כל השוני בין שתי היחידות הללו, היו כנען ומצרים כעין תאומות מלידה כחטיבות תרבותיות-היסטוריות.

לענייננו כאן נסתפק בדוגמה אחת אפיינית.

אל-הנץ ובני-החורי, ממצרים עד כנען

המשטר המלוכני במצרים, ז.א. בדלתה ובעמק, ולבסוף בארץ-היאור כולה, קם מתוך ריכוז הדרגתי של מחוזות ושבטים, על אלוהיהם הטוטמיים, מסביב לטוטם מנצח אחד, הוא אל-הנץ (או העיט), ותארו המצרי חור (בנסמך: חר). מכאן והלאה, כל פרעה הוא התגלמות חיה של נץ אלוהי זה על-אדמות. במסורת המצרית פשט חור הטרומי את חסותו גם מזרחה, כלומר על ארץ-כנען. אסמכתה לכך אפשר למצוא במקרא: ספר בראשית מוסר פרטים על "בני-החורי" היושבים בדרומה ומערבה של ארץ-העברים עוד מלפני הופעתם של עשיו ויעקב. משפחות החורי רובם-כולם נקראו בשמות בעלי-חיים (ממש כקבוצות הטוטמיות שבמצרים): שעיר, דישון, איה, ועוד; גם "בעלי שכם בן-חמור" שייכים לסוג זה. בני-חורי אלו התמידו בכנען משך כל קורות העברים. "חורי-יהודה" מוזכרים עדיין בזמן מאוחר כשכבה נבדלת. בשבט האשרי נשתמרה אפילו משפחה המכונה "חורי" כלשונו המצרית: חר-נפר ("הנץ האלהי הוא טוב").

יתר על כן, גם אל-הנץ עצמו התקבל ב"קיבוץ-האלים" (או בפנתיאון) הכנעני-דרך-כלל בסיזמת-שם עברית: חורון. בשירי אוגרית הריהו כבר אל-נקמות, העט משמיים על ראש הפושע, ובשירים אלה האיום הנורא באזני אלים ובני-אדם הוא: **ישבור חורון ראשך.**

אין זה אלא אותו "חרון-אף-יהוה", כלומר פרצופו או מלאכו, הנשלח בשליחות-נקם בידי אלוהי-ישראל. ועל שם חורון נקראו בכנען מקדשים, ערים ומחוזות. כך, למשל: בית-חורון בהר-אפרים, חורוניים במואב, ומחוז החורן. (בדרך-אגב ייאמר שבני-החורי המצרים-וכנענים הללו אין להם כל זיקה לעם הנכרי של החוריים—עם לועזי וזר לגמרי למשפחת חם-ושם, שלא חדר לכנען אלא באמצע האלף השני, בבואו מארץ-מכורתו אשר בראש גהרות הפרת והחידקל).

ישמעאל בן-הגר המצרית, ו"שומעי" הלוזית

לאחר בני-החורי הטרומיים, אך קודם ל"אבות" אחרונים כגון עשיו ויעקב—כלומר בשלב מוקדם למדי באלף השלישי—באה חדירתו של "ישמעאל בן-הגר המצרית". אגדתו חשובה ביותר להבנת כל אותן פרשיות של "יציאת מצרים". הישמעאלים (שנקראו גם "הגריאים" על שם אמם) ודאי אין מוצאם מן הפלחים שבעמק-היאור אלא מאנשי המדבר הגדול למערבו. ישמעאל "פרא-אדם, ידו בכל ויד-כל בו"; עדיין אין ברשותו גמלים אלא רק חמורים ובקר לתובלה—ואת תיאורו יש להבין כתיאורים הטוטמיים השגורים בלוב ומצרים: מחציתו אדם מחציתו פרא, ז.א. חמור-בר. מרחב-מחיתו הראשון מוגדר במקרא בבירור: "מחווילה עד שור אשר על-פני-מצרים...". כלומר מן המדבר המערבי הגדול ועד מדבר שור, בו עוברת הדרך ממצרים לנגב, היא "דרך-שור" ("דרב-א-שור" בערבית עד היום, בחבל הקרוי בפנינו צפון-סיני). נציין כי יוסף בן מתתיהו אומר בפירוש ש"חווילה" היא "גיתוליה" הקלאסית, כלומר הסאהארה, "ארץ-הציידים" על-פי האתימולוגיה הברברית (משורש "גתל",

הזהה עם "קתל" בערבית, "קטל" בעברית).

ישמעאל זה הפך "בן בכור" לאברהם, ובהמשך התקופה ההיסטורית פשט מזרחה יותר ויותר. הערבים – כלומר, הבדווים מגדלי-הגמל בערבות חצי-האי – סופם שאימצוהו להם ל"אב": אסמאעיל (אף כי השם אינו מקורי בערבית ואין לו משמע בלשון זה). אך מוצאם המערבי של בני "הגר המצרית" אינו מוטל בספק, ורובם נשארו בכל זאת בצפון-אפריקה. היו בין משפחותיהם שהיגרו לארץ-הקדם ששמרו על כינוייהן המקוריים, הלוביים, אף לאחר שהצטרפו לקבוצת העמים דוברי השפות השמיות. בין הכינויים המוזכרים במקרא יש גם המופיעים בקידומת-יחס מצרית-לובית, והיא נ' – למשל, בני נפיש (או, במבטא שונה, "נפוס"). אחיהם שנשארו בצפון-אפריקה פשטו שם מדרום-תוניסיה דרומה עד פואן: הם ה"נפווה", ה"נפוסה", וכו'; כלומר, בלשון ברברית, אלה ש"ליד – (ימין)", ז. א. "לדרום". (נציין כי מן ה"נפוסים" או ה"נפיש-סים" שבארץ-הקדם יש שהתייחדו לבסוף, כ"נתינים" לעדה היהודית). עוד דוגמה מאלפת הוא שבט נביות, הנחשב "בכור-ישמעאל" במקרא. אלו משפחות הטוענות לקירבה אל "כיפת-השמיים" – פי או בוו בלובית (השווה במצרית-פרעונית, וכן באפדית ועברית קדומה, באו בזה, במובן דומה). לכן דגלו בצבע סמלי מתאים, והוא כחול, ויש ליחסם ל"אנשים הכחולים" שהתפרסמו במדבר הגדול, ושמרכזם הראשי כיום ברמת אהגר. אבל כבר הפרעונים הכירום בתור שכאלה, "כחולים", "בני-שמיים"; והנחל הראשי באמצע לוב של ימינו קרוי על שמם נחל "בי אל-כביר". הנה כך רשאים אנו להניח כי "הגר המצרית", אם ישמעאל אשר בכורו נביות, קרויה על שם אחד משבטי הלובים החשובים ביותר, שבט "אהגר" (בקידומת-שם ברברית), ששרידו האחרון שוכן עתה במרכז הסאהארה.

בארץ-הקדם, מצד אחר, אין להפריד בין שמו של נביות ושם אל נבו, שהונצח בהרי-מואב. בתפוצתו המזרחית ביותר הגיע לבבל, שם הוא מופיע בעת ייסודה של העיר, לכל המאוחר במאה ה-19 לפנה"ס, בידי כובש הנחשב אמורי. מעניין כי נבו זה היתה לו בת-זוג – האלה "תשמעת": זוהי צורת-נקבה לובית לאותו "ישמעאל". ובכן, אם הרפתקאות אלו של צאצאי הגר, מן הנגב עד נהר-פרת התחתון, מסתיימות סמוך לשנת 2000, הרי חדירתם מקצה המערב, בדרך שור, שייכת לעבר רחוק יותר, כלומר לאלף השלישי, לימי "אברם העברי", הנעשה אברהם אבי-ישמעאל.

גם צפונה, לארפה של ארץ-כנען, נפוצו בשלב מוקדם מאד קבוצות אשר שמותיהן, בצורה זו או אחרת, כשמו של ישמעאל: החל בשבט שמעון בנגב ועד משפחת שמעי בין הלויים ממטה גרשום בגליל. מה פירוש הכינויים הללו משורש "שמע"? השורש (במובנו הכפול "להאזין" ו"להבין") משותף לשמית, למצרית וללובית; אך גוני העיצורים ש' וע', וכן סדר העיצורים שבו, משתנים לפי התקופה והניב. בלובית עבר הסדר בזמן קדום למשע, וזה התגוון, לפי הניבים, גם למשך, מזג וכו'. שם-פרט הנגזר משורש זה, בסדר זה, שימש אצל דוברי לובית (היא ברברית) כינוי-עצמי מכליל ביותר – כך עד היום אצל הברברים, מצפון-מארוקו עד לב מדבר סאהארה. ידוע הוא גם ממקורות עתיקים – פרעוניים, עבריים, יווניים, לאטיניים. (בספר "יובלים", למשל,

אגן הים התיכון המערבי מכונה "ים משך", כלומר ים הברברים; גם יהודי צפון-אפריקה הכירו את המונח, ומכאן שמות-משפחה כגון "בן-אמוזג" הרומז על מוצא ברברי, כנגד מוצא ספרדי או אחר). בקיצור: הברברים חשבו עצמם "שומעים", כלומר שומעים את לשונם, בניגוד ללועזים. (נציין, שוב בסוגריים, כי מושג דומה התקבל אצל העמים הסלאביים, הם ה"מדברים" – מלשון סלובו, "דבר" – כנגד העמים ה"אילמים", ניימצו, שלמערבם).

"שומעי"-לובית הללו היו מהם שהיגרו לארץ-הקדם, ושם נכנסו לאיזור של דוברי-עברית תוך ששמרו על הכינוי-העצמי המסורתי (ישמעאל, שמעון, שמעי), הגם שלא היתה לו עוד הצדקה לציון ניגוד לשוני, שהרי מכאן והלאה השתתפו הם וניביהם בהתפתחות השפות השמיות. מותר גם להסיק מזה שהגירתם קדמה לזמן בו נהפך השורש "שמע" ל"משע" בלובית (מעבר שהוקל ודאי בגלל ריבוי צורות בעלות קידומת, כגון ישמע העובר לימשע). והנה, ממקורות מצריים מסתבר כי המעבר חל קרוב ל-2000 לפנה"ס, לכל המאוחר; כי בלשון הפרעונית המאוחרת יותר ידועה כבר לוב גם בצורת-כינוי חדשה זו, "משע". על-כל-פנים, כך נקרא הצבא הסדיר במצרים, שעמד בעיקר על שכירי-חרב לוביים. (הסימן החרטומי שה"קרי" שלו משע מתאר דורך-קשת ונוצה על ראשו – היא סמל ה"ימין", ז.א. המערב הלובי, בעיני המצרים).

שמעון ולוי, ה"אחים" מלוב

פרשת ישמעאל-שמעון-שמעי שופכת אור על מוצאה של קבוצה חשובה אחרת – הם הלויים, גיבורי האגדה המאוחרת על יציאת-מצרים בהנהגת משה ואהרן "אחיהו הלוי". אפילו מתוך השוואת החומר השונה הטמון במקרא, מסתבר שלא היתה זו אלא "יציאה" אחרונה, אך לא יחידה, בתולדות לויים אלה. פסוק קדום מאד, במה שקרוי "ברכות יעקב" בספר-בראשית, מגדיר את שמעון ולוי כ"אחים" במיוחד – והם אנשים פראים לא פחות מישמעאל עצמו. לפי סיפור מקביל באותו ספר, התקיפו, עוד בימי יעקב "אביהם", את בעלי שכם העיר, "בני-חמור", וכפו עליהם את מנהג המילה. נוסח אגדי אחר טוען, כידוע, כי ישמעאל הוא הנימול הראשון, ודבר זה מדגיש שוב את הקירבה שבינו לבין שמעון. יש בכך גם תיארוך אגדי כלשהו: התייעוד שמחוץ למקרא (כולל תיאורי גברים בעירום) מראה כי מנהג המילה נפוץ בכנען במהלך האלף השלישי, וכי באלף השני היו עמי-כנען, ושכניהם במדבר, גמולים רובם-ככולם. בכנען הצטיינו רק פולשים זרים, כגון פלשתים לקראת סוף התקופה, בהיותם "ער-לים". כנגד זה, העמים שבאגן-הנהריים במזרח ארץ-הקדם, וכן הלובים שלמערב מצרים, לא ידעו מנהג זה. הוא פשט לכנען כ"חידוש", אך כחידוש עתיק למדי, הבא מארצות היאור, ומקורו ככל הנראה מאפריקה הפנימית, בה מנהג המילה נפוץ וכללי ביותר. גם באגדת יהושע, בה אנשיו גמולים רק אחרי עברם ממצרים לכנען, יש אסמכתה לכיוון-הפצה זה, ויש תיארוך לשלב סיומה של ההפצה: אנשי יהושע גמולים כדי "לגולל את חרפת מצרים", כלומר כדי להיראות בני-תרבות בעיניים פרעוניות; ומילה זו דורשת "חרבות צור" (לא כלי-מתכת) בהתאם למוצאו של

המנהג מחברות הקרובות עדיין לתרבות תורה-האבן. ושוב, אין הדבר רומז על שום תקופה המאוחרת לאלף השלישי.

מדוע דווקא שמעון ולוי "אחים" הם מכתחילה, ומדוע באגדות קדומות אלו הלויים מופיעים כעם כובש, עם ככל העמים, ולא כשכבת כלי-קודש, כמעמדם בתקופה מאוחרת יותר? אפשר להשיב על כך כיום, מתוך עיון השוואתי במקורות כנען (משירי אוגרית עד כתבי המקרא), בתעודות פרעוניות ובנתונים לוביים.

גיבורים מגיבורי הלוי תופסים, כאמור, מקום נכבד בשירי אוגרית על מעשי אלים ואבות-מלכים המשתייכים לאלף השלישי. אחד משירי-העלילה מוקדש "לאקהת": זהו בנו של דנאל המלך, והדעת נותנת שהוא עצמו אביהו האגדי של משה קהת בין הלויים; נחלת הקהתי, לפי המקרא, נחלת הדני בימי-קדם, והיא כממלכת "דנאל" בשירת אוגרית. כן נזכרים בספרות אוגרית פרצופים שונים ממשפחת המושי, היא משפחה למטה מררי מבין הלויים שבתנ"ך.

(אפשר שגם מטה זה, על נחלתו ואלוהיו-אבותיו, מופיע במסורת אוגרית, ואפשר מאד שבני-מררי—אשר שמם מצוי בווריאנטים שונים, כגון "מריות", הוא "מריאל" בתרגום-השבעים—זהים בסופו של דבר עם האמורי, לצורות-שמו המשתנות אף הן: "אמרר", "מרר", או "מר" לראשונה. אך לא ניפנס כאן לבעיה הסבוכה של אותם בני מררי—הוא—אמורי).

פרשת חשובה במכלול-שירים שכותרתם, בכתבי אוגרית, היא "לבעל", עוסקת בהינלדו של בן לבעל זה; בן שהוא עגל ילוד פרת-בר, כפי הנראה בעמק-החולה, במרום הירדן. שמו של העגל בן-בעל כתוב מש בכתוב חסר: אולי יש לבטאו מושי, ועל-כל-פנים הוא קרוב ביותר ל"משה". והלא בספר "שופטים" מסופר על "בני-משה" שפיהגו במקורות הירדן, בעבודה שנמסרה מדור לדור כפולחן-מלך עד לממלכת-ישראל הנפרדת בדת-ליש, מיהודה. את "אלוהי-דן" זה ודאי עבדו בצורה טוטמית של עגל; ומשה האגדי שבמקרא ירש לא מעט מקווי "מושי-בן-בעל": למשל, את "עורו המקרינן", ואת זכר הפולחן ל"עגל-הזהב". אף כי על-פי תקדימיהם באוגרית רומזים זכרונות אלה על מעשי האלף השלישי.

ספרי יהושע ודברי-הימים מפרטים את חלוקת הארץ בין מטות הלוי, לעריהם ונחלותיהם. ברור שאי-פעם, זמן רב מאד קודם קומה של ברית-ישראל היו הלויים הללו "עם ככל העמים", בעלי-קרקע ריבוניים. לבד מזה הרי הגיאוגרפיה המקראית של נחלות הלוי חופפת את החלוקה המצטיירת מתוך שירי אוגרית. רק לאחר כיבושו של יהושע, הפולש משבט אפרים, ולאחר המאורעות השונים של "ימי שפוט-השופטים", הודחו בני-לוי ממעמד המדיני והפכו "כיתה"—דומה כלשהו ל"מאגים" באי-ראן, או ל"בראמינים" בהודו—כלומר, שכבה תורשתית של כלי-קודש.

הלוייתן—בחופי יסוקדם

ועתה ראוי לבדוק את משמעו הטרומי של הכינוי לוי. בשירת "לבעל" של אוגרית אחד העניינים המרכזיים הוא המאבק בין בעל וקבוצתו (אלוהי גשם ושמיים מעוננים)

לבין הלוי־תן ועוזריו (אלי הים). עובדה בולטת, מוסכמת בין החוקרים, היא המוצא הכנעני של אגדת הלוי־תן בתנ"ך, אשר בה יהוה יורש מן־הסתם את תפקיד הבעל. פסוקים מפורסמים במקרא מצויים כבר בכתבי אוגרית בהקשר זה, כמעט מלה במלה, כגון הפסוק הבא :

(באוגרית—כתיב חסר)

לתן בשן ברח
בשן עקלתו

(בתנ"ך)

לוי־תן נחש בריח
נחש עקלתו

"בשן" גם הוא נחש, ואותו מונח ידוע במקרא גם בגון ארמי יותר—"פתן". בכתבי של אוגרית, החסר־שבחסר, לתן מצביע על צורה מקורית כמו לוֹתֵן, המתפתחת מצד אחד ללוֹתֵן ומצד שני ללוֹיֵתֵן. הלז הוא מפלצת מיתולוגית, מין לטאת־ענק או דרקון בעל "שבעה ראשים", המסמל במיוחד את הים הסוער. אך יש לו גם משמע גיאוגרפי ואתנוגרפי. בכתבי־אוגרית מציין הוא את חוף כנען עם הים הגדול שלמעברו. לכן אומרים בלשון אוגרית "לוֹתֵן וקדם", במובן "ים וקדם". לא יאוחר משנת 2000 התקבל מינוח כנעני זה גם במצרים, ומאז נודעה ארץ־כנען כולה בשם רותן בלשון פרעונית (אשר בה אין עיצור נפרד ל'). יש להניח כי קשר בין בני־הלוי והלוי־תן, ושמה שימש להם טוטם, בהיותו סמל ים־ומערב, אזור מוצאם הראשון.

נפנה עתה לאיזור זה, ששמו לוב בעברית מקראית (ביוונית ליֹבֵיאה, וביתר־דיוק ליֹבואה). נזכור שבניבי הפרברית עוברת ו'ו' (ו' עיצורית) בנקל לב', ואף לב' רפה. ואמנם מוזמן הוכיחו מומחים כי שמה זה של "לוב" נגזר מכינוי־שבט ברברי המצוי עד היום והידוע בספרות הלאטינית—לוֹבה, או בריבו־קיבוצי לוֹותֵן (או "ללוֹותֵן" עם קידומת שם־רבים). בכך גם נפתרת בעיית הצורה הכנענית (לוֹותֵן, לוֹיֵתֵן) : סיומת פתן היא יוצאת־דופן בשפת־כנען אך שגורה מאד במערב הברברי, בייחוד בכינויי שבטים ומחוזות. גם מובנו הטרומי של שם הלוי והלוי־תן מתברר בעזרת הלשון הברברית : השורש "לוֹו" מתחלף בה ב"רוֹו", ומשמעו כמו בעברית, כלומר "מים", נוזל "מרווה". לא ייפלא אפוא שבמיתוסים התנ"כיים שלטו משה־ואהרן הלויים במים מסלע, במי ים־סוף, ובכל הרומש והשורץ ביאור : הם עצמם מצאצאי המפלצת השלטת במי־ים ובמי־ההום.

מכל אלה גם ברור מה טעם מלכתחילה "שמעון ולוי אחים" : כמו "ישמעאל בן הגר המצרית", אם גם בגילגולי־שם קלים, יצאו אף הם מאותה מצרים־רבה שלמערב היאור ולאורך הים, כלומר מלוב. קביעה זו אין בה כל חידוש, בעצם—לפחות לא לגבי סופרים שקדמו לעריכה היהודית של ספרי־מקרא. דוגמה אחת תספיק לנו כאן. בספר הושע, בן המאה ה־8 לפנה"ס, כתוב בפירוש (י, 5) כי יהוה "ידע" לראשונה (או "רעה", על־פי תרגום־השבעים) את אבות־אבותיהם של ישראל "במדבר, בארץ תלאבות" (קרי תלאכות, לפי הניקוד). המונח נשאר סתום לכל האחרונים, אך אין הוא אלא צורת־נקבה ברברית לארץ־לוב.

”כובשי־כנען” — מן־הלוויים ומבני־אפרים

אם כן, פרשת ה”יציאה” בהנהגת משה האגדי, וכיבושיו בעבר־הירדן מזרחה, הם פרק בתולדות בני־לוי בעת שהיו עדיין, בכללותם, עם ככל העמים, עם שבמהלך האלף השלישי כבר הצליח להשתלט בהדרגה על חלק ניכר של ארץ־כנען. ואמנם פרשת משה היא המאוחרת והמסיימת בתולדות לויים אלה, ויש לקבוע את זמנה לימי־הביניים הפרעוניים, לאחר 2200 לערך. רק במסגרת כרונולוגית זו אפשר למצוא אסמכתה ופירוש לפרטים אגדיים משונים כגון ”מכות־מצרים”: מסתבר שהן מתאימות דווקא למסופר בכתבי הפרעונים על פרטי השואה שהתחוללה בתום הממלכה העתיקה.

רובם של יתר השבטים העתידיים להתחבר, כעבור זמן רב, בברית־ישראל אינם שייכים לפרשה זאת, והוכנסו אליה באורח מלאכותי על־ידי עורכים מאוחרים. אולם בני־בריתו של משה היו בעיקר קבוצות שלא הצטרפו כלל לישראל, כגון משפחות הקיני ובעיקר המדייני (אבל על כך לא נרחיב דברים כאן). מובן מאליו שהלוויים האחר־רונים — אשר מזמן הפכו להיות כיתת־קודש, והם שהטיפו ל”תורת־משה” כהבנתם וטיפחו את היהדות בהינצרה (החל מיחזקאל, הנביא שבלויים, וגמור בעזרא הסופר הלוי) הם שעיצבו מחדש את פרטי המיתוס על ראשיתו של כל־ישראל ורקמו אותם סביב גיבורם־הם, משה, אשר בפיו שלמו את דברי תורתם החדשה.

רק בקצרה נעמוד כאן על אגדת ה”כיבוש” בכנען המערבית — אשר באופן שרירותי, כמדומה, צירפו אותה לדברי משה בעבר־הירדן המזרחי. יהושע, הכובש האגדי, מיצג מעיקרו שבט אחד, הוא אפרים, מ”בית־יוסף”, ופלישתו אירעה באופן בלתי־תלוי למדי בנו של משה, בדרכים אחרות, וגם במאוחר יותר — ואם גם עדיין בימי המהומות שבסיום האלף השלישי. ”בית־יוסף” (אפרים ומנשה) נוצר, כזכור, במצרים. כפי שהסברנו במקום אחר (ר’ חורון, ”עולם בהשקפה עברית”, ”קשת” לא, ע’ 125, ו”קשת” לג, ע’ 152), אין אפרים זה שם עברי אלא לובי (”דרי־מערה”, או מעוגות תת־קרקעיים, איפרי בברברית). דודניהם הלוויים של בני־אפרים — שבטי ”אפרי” (בנוסח לאטיני) או ”איפרן” (בצורה הברברית) — הם אשר קורא שמם על החלק האמצעי של צפון־אפריקה (”אפריקה” בערבית עד היום), ולבסוף על כל היבשת, שהיוונים קראו לה ”לוב”.

ועתה, לסיכום הדברים.

- (א) היסוד המציאותי שבאגדות ה”יציאה” וה”כיבוש” בהנהגת משה, וה”כיבוש” בידי יהושע, שייך לימי־הביניים שלאחר 2200 בקירוב. הרקע הוא קורותיהן של שתי קבוצות בלבד: חלק זעיר מן הלוויים, אשר בעזרת בני־מדין יצאו ממצרים ”ברכוש גדול” והצליחו לכבוש להם נחלות במואב, בגלעד ובארץ־הבשן; וקבוצת ”בני־יוסף” (אפרים בעיקר) אשר פלשה אל כנען המערבית מפיוון מצרים, בדרך ישירה יותר.
- (ב) רוב השבטים שבאחרית הימים נעשו ”ישראל” ההיסטורית אין מקומם כלל בפרשות משה ויהושע, גם אם הרבה משפחות מבין כל שבטי העברים הם ”יוצאי־

מצרים", כלומר יוצאי צפון-אפריקה, במסיבות ובתקופות אחרות, ודרך-כלל בזמנים קדומים עוד יותר.

(ג) האומה העברית, כולל חלקה הישראלי, לא נוצרה בנכר אלא קמה בארצה-היא, בארץ-העברים. מגמת המיתולוגיה היהודית של הסופרים הלויים המאוחרים באה דווקא לטשטש ככל האפשר עובדת-יסוד זו, כדי לכונן עדת-קודש חדשה, הפטורה ממיגבלות הקרקע יען כי לא על הארץ תהיה נחלתה אלא בשמיים.

ארץ-הקדם בשלטון מלכי בני-שם ה"אמוריים", בתקופת-הברונזה התיכונה

(1500—2000 לפנה"ס)

אם להגדיר את המושג "היסטוריה" בשיחזור דברי-הימים המתבסס לא רק על ארכי-אולוגיה אילמת, על בלשנות משווה ומכלילה, ועל מיתולוגיה מעורפלת למדי, אלא גם על כמות מספקת של מסמכים-בכתב הקרובים פחות או יותר לזמן האירועים עצמם—הרי שקורות העברים הממשיות מתחילות סביב שנת 2000 לפנה"ס, כאלף שנים לפני מלוך דוד. אכן, עבר קדום הוא זה, ובכל-זאת בראשית ההיסטוריה-שבכתב מפגרת כנען—היא ארץ-העברים במובן המוגבל ביותר—אולי אלף שנים אחר שני אזורי-תרבות שכנים: מצרים הפרעונית למערב, ושנער למזרח (ז.א. חלקו דרום-המזרחי של אגן הנהריים, פרת והידקל).

המעבר להיסטוריה עברית—עד שנת 2000

היחסים בין כנען ומצרים, וכן בין כנען ואגן-הנהריים, היו הדוקים כבר מתחילת תור-הארד (הברונזה), כלומר עוד מלפני שנת 3000. לכן יש לראות בתקופת-הברונזה הקדומה, החופפת את רובו של האלף השלישי, מעין מבוא "קדם-תולדי" (פרוטו-היסטורי) להיסטוריה עברית של ממש. כי נוסף על חומר אגדי ממקורות כנעניים מאוחרים יותר (כתבי אוגרית, מקרא ועוד), המתיחסים דווקא למאורעות האלף השלישי, יש בידינו כתבים פרעוניים של "הממלכה העתיקה" השופכים אור על תנאי הזמן גם בארץ-העברים. למשל, נוקבים הם בשמה של העיר גבל לחוף הלבנון, שהיו לה מגעי מסחר ותרבות קרובים מאד עם דלתת-היאור עוד משחר ימי הפרעונים. לאמיתו של דבר לא היינו יכולים להתמצא בפרשיות האגדיות של "יציאת-מצרים" ו"כיבוש-כנען", אותן ניסינו להחזיר למסגרתן העובדתית, בלי להסתמך גם על מקורות הפרעוניים של האלף השלישי.

לאיוון התמונה—שנתעקמה כלשהו מתוך שעסקנו עד כה במיוחד ביחסיהם המערביים של העברים—הבה נעייין, ולו אך בקצרה, בידיעות השאובות ממזרחה של ארץ-הקדם, כלומר משנער. גם חומר זה חיוני ל"קדם-היסטוריה" עברית.

התפשטות דוברי שמית למזרח, באלף השלישי

קודם-כל נציין כי בסביבות שנת 3000 קשה להבחין בין המושג "עברים" והמושג

"דוברי-שמית": הניבים השמיים עדיין היו קרובים מאד זה לזה, הן בצורתם הלשונית והן את במאתרם הגיאוגרפי. ספק אם במועד מוקדם זה יש להפריד אפילו בין שתי השפות הראשונות העומדות להתפתח בתוך המשפחה: "שמית-מזרחית" ("אכדית" לעתיד-לבוא) ו"שמית-מערבית" (שדוגמתה שפת-כנען, היא העברית במובן המצומצם). על-כל-פנים, המשפחה כולה השתרעה רק על השטחים המערביים יותר של ארץ-הקדם וגבולה המזרחי הגיע עד לאפיק התיכון של הפרת ועד יובליו השמאליים-הבליך והחבור. כינויי הגיאוגרפיה העתיקים ביותר מעידים על כך. אם בין הים והנהר הכינויים הללו שמיים, או לפחות חמו-שמיים ברובם הגדול, הנה למזרח הפרת מתרבים שמות-מקום בשפות הזרות לגמרי לקבוצה החמו-שמית. כך, למשל, שמו של חידקל, ושמות שנער ועריה הראשונות.

דברים אלה זכורים במעורפל גם בספר-בראשית: הנה היתה "...כל-הארץ [כלומר ארץ-העברים] שפה אחת ודברים אחדים; ויהי בנסעם מקדם [כלומר: קדמה-מזרחית] נימצאו בקעה בארץ-שנער וישבו שם". עורכי-מקרא אחרונים שיבצו את הפרשה בסיפור על אירועים שלמחרת ה"מבול" וגם קישרוה בייסודה, המאוחר הרבה יותר, של העיר בבל. למעשה שייכים זכרונות אלה לימי התפשטותם הראשונה של דוברי-שמית עד נהר-פרת התיכון ומעבר לו, כלומר לסביבות 3000 לפנה"ס.

מתוך מימצאים ארכיאולוגיים, ומתוך ספרות שומר-ואפד עצמה, מתברר כי דוברי-השמית הראשונים המסתננים אל שנער מצאו בה עם נכרי בהחלט-הם השומרים (כך קראו להם שכניהם השמיים, האכדיים-להבא). אך גם השומרים הללו היו מהגרים מתמול-שלשום שהחל מאמצע האלף הרביעי היגרו מאסיה התיכונה ודיברו שפה הזרה בתכלית לכל הלשונות (בין שמיות ובין לא) המדוברות בסביבתם החדשה. השומרים השליטו אמנם את שפתם על אוכלוסי שנער הדרומית, ופיתחו בה את תרבות-הכתב העתיקה ביותר שבכל אסיה המערבית. כתבם היה חרטומי-אך בלתי-תלוי בחרטומי מצרים, ואולי קצת קדום מהם; הוא נכתב על לוחות-חומר, ועתיד היה להתפתח ל"כתבי-ידות". בשלב מוקדם באלף השלישי קיבלו דוברי-שמית שלאורך הפרת התיכון את הכתב הזה וסיגלוהו לצרכיהם, אף ששיטתו לא התאימה כלל לדרישותיה של שפה שמית. לשונם עצמה גם היא הושפעה לא מעט מן השומרית (במבטא, בתחביר, באוצר המלים)-והשפעה שומרית זו תרמה, כמדומה, לפער הלשוני ני שהפריד בין האכדית לשמית-המערבית.

האלף השלישי היה בשנער תקופה של מאבק-תמיד בין ערי-מדינות, שהתחרו בתוך מסגרת תרבותית משותפת אך לא היו כלל ממלכה כוללת אחידה (דומה לזה היא כנען בתור-הארד, או יוון הקלאסית). לצפון-מערבה של שומר, בשלב מוקדם באלף השלישי, הופיעו גם ערים כאלו שמלכיהן ואציליהן שמיים על-פי שמותיהם. אבל ההתמודדות בין ערי-המלוכה בשנער לא התנהלה לפי קו-הפרדה גזעי או לשוני. החברה השנערת אכן חברה פתוחה היתה, ובהדרגה הפכה משומרית לשומרית-שמית. בהתפשטות שמית קדם-היסטורית זו מן המערב אל שנער רשאים אנו להבחין בין שתי דרכי הפצה: (א) המדברית יותר, (ב) זו היורדת לאורך זרמו של הפרת.

הראשונה מתגלה מתוך עדויות ארכיאולוגיות ושיקולים בלשניים. החל בשנת 3200 יש קשר ישר למדי בין שומר הקדומה ביותר לבין עמק-היאור, ערב קומו של המשטר הפרעוני. סגנונות אמנות וארדיכלות, וחפצים מיוחדים-במינם (כגון חותם-גליל) שמוצאם משנער, מקובלים היו זמן-מה במצרים. הדעת נותנת שבין המתווכים היו גם שבטי המדבר שבין ים-סוף לנהר-פרת. אפיינית, למשל, גלופה שנחשפה בעיר השומרית אורוכ ("אָרַך" במקרא) – היא העיר בה מלך כעבור 600 שנה גילגמש האגדי; בגלופה זו מתואר גיבור-צייד הצד אריות (או אולי "נמרים") בקשתו, והוא פרצוף "שמי" יותר מאשר שומרי; ותיאורו דומה מאד לתיאורי ציידים כאלה באמנות קדם-פרעונית.

נמרוד בן כוש, ואיתן מבני-מררי

כאן נזכור את האגדה המקראית על נמרוד ילוד כוש, גיבור-צייד בערבות שלאורך הפרת, מיסד מיתולוגי של ערי שנער השונות ביותר. במינוח העברי הקדום "כוש" מציין את כל אזור המדבר משני עברי ים-סוף, לא את חלקו האפריקאי בלבד. ואכן, בשפת השמיים בשנער ניכרים כמה קווים קדמונים שאין להם מקבילות בשום גיב שמי אחר אלא רק בלשונות המכונות "כושיות" מדרום-מערב לים-סוף, לשונות המשתייכות גם הן לקבוצה החמו-שמית.

הספרות האכדית אינה מכירה את "נמרוד" בשמו זה. אך היא מספרת על עיר כיש שלמחרת ה"מבול" (הוא למעשה שטפון-גהר מקומי). בעיר זו קמה שושלת המלכים ההיסטורית הראשונה המופרת למסורת האכדית, וייסודה ב-2900 לערך. שמא יש קשר בין "כוש" אבי-נמרוד לבין "כיש" בירת המלוכה השמית בשנער?

הספרות השומרית מצדה יודעת לספר על פולשים נוספים מן המערב, ושמן הכולל מרתו – מונח שאיננו שומרי אלא שמי קדום (צורת-נקבה משורש "מר" או "מרר"). הללו מאיימים על גבולה צפון-המערבי של ארץ-שומר עוד במאות הראשונות לאלף השלישי. (נציין כי האכדים ביטאו אותו מונח – הכתוב בשני סימני-חרטומים שומריים "מר-תו" – בצורה קצת אחרת: אמורו, עם ר' כפולה, בלי סיומת-נקבה, אך בקידומת א', שהיא בסופו של דבר ממוצא לובי). אלה הם מן ה"אמורי" המצוי בתנ"ך; ובאותה מידה – מן ה"מררי", מטה לויים שתפוצתו קדומה ורחוקה יותר משל יתר המטות, בכיוון הפרת התיכון. לראשונה אלוהי-האב של כל אלה הוא "מר", כנראה, והשומרים קיבלוהו כאלוהי רוח-מערב. "מרתו" (בשומרית), "אמורו" (באכדית), בא לציין את כל העולם השמי-המערבי, ללא הבחנה מדוקדקת בין שבטיו השונים.

דרך הפצתו של ה"אמורי" המקורי ההוא, בראשית האלף השלישי, עברה בבקעת הפרת התיכון. מאז החפירות בעיר מרי (מארי), בקצה צפון-מערבה של שנער הקרויה, כנראה, על שם אותה אלוהות ואותו שבט – יודעים אנו שהמקורות השומריים צדקו ביחסם את פלישות "מרתו" לתקופה כה עתיקה. ואכן, הפתבים העתיקים ביותר בלשון שמית-מזרחית (עדיין אין לכנותה "אכדית") נחשפו דווקא בעיר זו, מרי (לא יאחר מאמצע האלף השלישי); עיר שהאל העליון היה בה דגן (הוא דגון הכנעני), כלומר

אלוהות שמית-מערבית מובהקת. לשון אחרת: השפה שנקראה כעבור זמן "אכדית" החלה להתפתח לאורך הפרת ממרי עד כיש. האמורי, או המררי, הגיע שמה עוד מימי ייסודה של "עיר-המלוכה הראשונה לאחר המבול", כהשקפת המסורת האכדית. יתר על כן, דומה כי בני-מררי מקוריים אלה היה להם חלק בהקמת הממלכה בעיר כיש. יש אגדה המספרת כי ממלכה זו הוקמה כאשר הגיבור איתנה עלה שמיימה על כנפי נשר, להחזיר משם את סמל ה"שרות" אשר נעלם בימי המבול. ודאי לא מקרה הדבר שגם במסורת הלויים המקראית גיבורו של מטה מררי הוא "איתן בן קיש" (אמנם בכתוב בק). יש אפילו חידה ב"ספר משלי" הרומזת לאגדתו האכדית: "מי עלה שמיים וירד?... וכאן ראוי לענות "איתן", כמובן. זה גם הפתרון לסוד שמו: זוהי צורה קדומה לכינוי נשר, או ציפור טורפת דומה (בעברית-מקראית: איה).

ממלכת אחד, וממלכת שומר-ואכד (1500—2000 לפנה"ס)

נדלג על רוב המאורעות של תקופת-הברונזה הקדומה ונגיע אל סיומה באגן-הנהריים. לאחר 2350 הצליח הרפתקן שמי פלוני להדיח את בית-המלוכה בכיש ולמלוך תחתיו. במלכו היה תארו שרו-גן (ה"שר", כלומר המלך, הוא "נכון", לגיטימי), אך לפי מסורת אשורית מאוחרת היה שמו סרגון. כעבור זמן יסד לו בירה חדשה, אכד, אי-שם בסביבות כיש (מדרום לבגדאד של ימינו), והקים ממלכות פפירה, שאיחדה לראשונה את כל שנער. מכאן והלאה נקראה גם לשונה השלטת בשם "אכדית". במשך המאה ה-23 הרחיבו סרגון ויורשיו את גבולם במסעי כיבוש ומסחר, תוך דיכוי מרידות חוזרות של כל עמי סביבתם, עד שפללה המעצמה האכדית את אגן-הנהריים ופרשה השפעתה המדינית והתרבותית מזרחה, בדרך המפרץ הפרסי, עד מבואות הודו, ומערבה, בדרך תורכיה של ימינו, עד מבואות הים האיגאי. זו היתה ה"קיסרות" רבי-הלאומית הראשונה בהיסטוריה, ואף אם לא האריכה ימים הרי שימשה דוגמה לקיסרויות כאלו שהופיעו מעת לעת במערב-אסיה, עד לקיסרות העות'מאנית. בין המורדים בעליונות האכדית היה ה"אמורי", כלומר דוברי-העברית שלצפון-מערב הממלכה. מלכי אכד לא הצליחו אמנם לכבוש את כנען, אך הלחץ שלחצו על שבטי העברים הורגש עד גבול מצרים. פרעוני השושלת הששית (לערך 2200—2350) התי-גוננו בקושי מפני לחץ זה ולשווא ערכו מיתקפות-מנע עד ראש הכרמל. לאחר 2200 התפוררה המעצמה האכדית—וכמוה "הממלכה העתיקה" הפרעונית, ובכל העולם התרבותי של אז החלו "ימי-ביניים" מלווים מהומות, שזאה כלכלית ומשבר אקלימי (אותו כבר הזכרנו). עמי-הר, הפראים בעיני בני תרבות-הספר, הסתערו מרמות איראן וארמניה על שנער; דוברי "הודו-אירופית" ראשונים פלשו מן הבלקא-נים ליוון ולתורכיה המערבית והרסו שם כמעט כליל את התרבות העירונית הקודמת; ו"יורדי-מצרים" עבריים, בשיתוף עם שבטי לובים, חדרו לכנען, כאמור, בפרק האחרון של "יציאות-מצרים" למיניהן. בין 2200 ל-2000 בולט פרק-זמן יוצא-דופן, בו חרבו הרבה ערים כנעניות שדורות על דורות עמדו בשממותן. זוהי, למעשה, התקופה היחידה התואמת את אגדות ה"כיבוש" בידי משה מן הלויים, במזרח הירדן, ובידי

יהושע מבני־אפרים, במערבו.

בינתיים, כבר במהלך המאה ה־21, חלה התאוששות בשנער, ואחר־כך גם בעמק־היאור. באגן־הנהריים שוב עברה ההנהגה, אולם פעם אחרונה, לידי השומרים. שושלת אור השלישית הצליחה לחדש לזמן קצר ממלכת "שומר־ואכד" מאוחדת וניסתה לפרוש את עליונותה מים ועד ים. חסותה הורגשה בעיר אשור על החידקל, בה התבצר שבט זה, שבא עוד לפני כן מדרום־המערב ודיבר עתה בניב אכדי. אשורים אלה (קרובי־משפחה ודאי לאשורי או אשרי שבחופי כנען ובשולי הנגב) התחילו לבנות את מדי־נתם־הם בצפון אגן־הנהריים וירשו את האינטרסים המסחריים של אכד שם, בפרט ביבוא מתכות, וגם יסדו מושבות־מסחר בארץ־חת (בלב תורכיה), חת שעדיין היתה טרום־הודו־אירופית. גם בצפון־כנען גיפרה השפעתה של ממלכת אור השומרית־האכדית. בסך־הכל תרמה להפצת הכתב השומרי והשפה האכדית הכתובה בו כאמי־צעי־תקשורת בינלאומיים. אך שפת־שומר עצמה כבר החלה לגסוס כלשון חיה, אף אם הספרות השומרית ברובה נכתבה, או לפחות נערכה, דווקא בימים אחרונים אלה של אור.

במצרים החל האיחוד המחודש של "הממלכה התיכונה", מקצה העמק הדרומי, בשנת 2000 לערך, מסוף השושלת הי"א ובעיקר מראשית השושלת הי"ב. הפרעונים החדשים הספיקו לספוג יסודות לוביים כגון פולחן אל־האיל אמון; ועירו, נוא־אמון, הפכה בירת הממלכה. צבא משוקם, וביצורים לאורך "קו־התעלה" של ימינו, הגנו על מצרים; והמדיניות של פרעה השתדלה להשגית על שבטי העברים בארצם ולפצל את כוחותיהם, ובתוך כך לקיים יחסי־מסחר תקינים עם ערי־כנען. ולמנוע בזאת כל חידוש של "ירידות" בכוח־הזרוע מצד האויב המסורתי.

כתוצאה מכך ביקשה לה התוקפנות העברית מוצא בכיוון אחר, כלומר אל אגן־הנהריים. משנת 2000 לערך, היתה ממלכת אור השומרית־האכדית נתונה לאיום מתמיד מצד המערב, תוך שהסתגן ה"אמורי" שוב אל שנער לאורך הפרת ותקף מעבר למדבר כבימים־עברו. באמצע המאה ה־20 לפנה"ס התמוטטה ממלכת שומר־ואכד כליל ועל הריסותיה קמו מדינות־עיר ומדינות מחוזיות במספר מוגבל. אך עתה היתה השכבה השלטת בהן על־הרוב "אמורית", כלומר עברית. אף שמתוך שיגרה הוסיפו לקרוא לה בכינוי הכולל מרתו (בשומרית) או אמרו (באכדית), ברור לגמרי מתוך אלפי שמות־הפרט של בני שכבה זו שהמדובר בדוברי־עברית ממשפחות שונות, לא דווקא משבט "מררי" או "אמורי" בלבד.

העברים בתקופת הברונזה התיכונה (לאחר 2000)

משנת 2000 לערך אפשר לעקוב אחר קורות העברים גם מתוך תעודות שבכתב, המלמדות על מצב העניינים ברוב שטחיה של ארץ־הקדם. נפנה תחילה אל כנען, בפרק־הזמן 1750–2000.

המסמך הפרעוני הראשון המספר על חיי העברים בארצם הוא מעין "רומן היסטורי" שנכתב זמן לא רב לאחר המעשים המתוארים: זהו "סיפורו של פינזהה" (שאנהת).

על הרפתקותיו של פליט מצרי המעורב בתככי-הצד בראשית המאה ה-20 לפנה"ס. סיגוהה נמלט בעזרת שבטי-מדבר, מגיע לגבל, עובר משם אל מחוז הקרוי "קדם" – בין מול-הלבנון ומזרח-הירדן. הפליט מצליח יפה, בחסות אחד מנסיכי הארץ או "שופטיה" (המונח המצרי, חקא, תואם את המלה חוקק בעברית); סיגוהה מתחתן בבית הנסיך, מצטיין כגיבור-מלחמה, והופך ראש חבל ומשפחה תחת ראשותו של חותנו המקומי.

ובכן, בתקופת-הברונזה התיכונה עדיין היתה החברה העברית שבטית מעיקרה. אך לא היתה זו חברת נוודים: אפילו במחוז "קדם" בשולי המדבר היתה הכלכלה מוש-תת על חקלאות לא פחות מאשר על מרעה, וזוהי חקלאות אינטנסיבית, עם גידול כרמים מכל מין (גפן, זית ועוד), כמפורט בסיפור המצרי. התמונה, המצטיירת ממס-מכים פרעוניים ואחרים בעת הזאת, דומה לתמונה המקראית של ימי "שפוט השופ-טים" – גם באשר למבנה המדיני. זהו מבנה מורכב מאד: ראשי בתי-אב לנחלותיהם מתחברים לבריתות-שבט שהן גם איגודי-פלך (ז.א. יחידות טריטוריאליות), וכל אלה נתונים למרותם של שופטים או נסיכים מחוזיים. זהו משטר פיאודלי כמעט. אך במשך התקופה הגדונה מסתמנת בו נטייה לריכוז. בפנים-הארץ מתרחבות הנסיכויות ויש הפורצות חוצה, בעיקר אל נהר-פרת. קרוב יותר לחוף הים שוב עולות לגדולה מדינות-העיר, לאחר "ימי-הביניים" של הידרדרות שעברו עליהן. עתה היה כל שופט-ונסיך מתימר ליהפך ל"מלך", שליט בזכות-מורשה; והמלכים הללו (ה"אמוריים" במינוח האכדי) ביקשו לעשות חיל, לעשות "שם", להשתייך לעילית של "בני-שם". מתקופה זו ידועים מכל רחבי הארץ שמות למכביר של מלכים ושל אנשים ממעמד נחות מזה, וכן שמות אלוהיהם, עריהם, ולפעמים שבטיהם. אנו מוצאים אותם במקורות מצרים ושנער, וגם בתעודות שנכתבו בארץ-העברים בידי דוברי-עברית (אף שרובם נכתבו עדיין בשפת אכד הבינלאומית – כמו, למשל, בארכיון-החצר של מרי על נהר-פרת). הרבה מן הערים ששבו לפרוח הן אותן ערים שהתפרסמו בתנ"ך: מאשקלון וירושלים (המוזכרת אז לראשונה) עד שכם וחצור וגבל, ועוד; אך היו, ובין החשובות דווקא, שנשכחו בימי התנ"ך, כגון מרי על הנהר ואוגרית בקצה חוף-כנען הצפוני. השמות הפרטיים הם עבריים במובהק, רובם-ככולם. "אל" סתם ("שור-אל אבינו" בשירי אוגרית) הריהו אל עליון עוד אז, והוא גם "דגן" או "דגון"; ובין בני-אל נערץ כבר במיוחד הבעל, בשמו "הד" או "הדד". הרבה מכינויי-הפרט הם תנ"כיים ממש, על אף גונים שונים במבטא ובדיקדוק. כאן אפשר לציין את אברהן, השופט על שבט "שמעון" בדרום; ובקצה המזרחי של הארץ נזכיר, בין מלכי בבל האמוריים, את "עמיצדוק" (אמיוזדוגה בנוסח כתב-היתדות).

מעניין שבמאה ה-19 לפנה"ס – היא ראשית ימי-השיא למלוכה ה"אמורית" כביכול – בחרו רבים מן המלכים להיקרא לכבוד "שם" דווקא, הוא "אבי-כל-בני-עבר" המי-תולוגי ב"ספר בראשית". מלך גבל נקרא אז "אבישם"; במזרח הירדן מולך "שמו-אב"; ושמואל אחר מיסד את מלכות בבל (סומו-אבום); ועוד כאלה. "טוב שם משמן טוב", נאמר בספר משלי – וכך סברו כבר מלכי בני-שם אלה. בארכיון

של מרי נחשפה חליפת-מכתבים בין מלך אשור "שמשי-הדד" (שמשי-אדו) (1750 לערך), גם הוא מן ה"אמוריי", לבין בנו שאותו הצליח להמליך לזמן-מה על מרי כבן-חסות לו עצמו (בן זה קרוי "ישמע-הדד", יפחח-אדו בנוסח אכדי). באחד המכתבים נותן המלך-האב עצות למלך-הבן בדבר ברית-נישואים רצויה, ודעתו שישא אשה מבית מלכי קטנה (קטנום) – עיר חשובה בקירבת חמת-רבה, והוא אומר לבנו: "יש שם לבית-מרי, אך גם לבית-קטנה יש שם" (באכדית: "בית מרי שומם אישו, ובית קטנים שומם אישו"), ולפיכך הרי זו ברית מתאימה ביותר.

שררת "מלכי-שם" משני עברי-הנהר וראשית הספרות העברית בכתב
 עוד מימי ייסודה של בבל, באמצע המאה ה-19 לפנה"ס, היו מלכי-שם אלה פורצים את גבולות כיבושיהם הנרחבים ביותר צפונה ומזרחה. כל החטיבה הטבעית שמותר להגדירה כ"ארץ-הקדם" – מן הים וממצרים עד שיפולי רמות איראן וארמניה – נמצאה למעשה תחת שלטונם הישר או מרותם ה"נסיכנית" של מלכי ה"אמוריי", העברים על-פי מוצאם. אולם ברוב שטחי הסיפוח שבעבר-הנהר המזרחי, ובפרט בארץ-אכד לשעבר, היא ארץ-בבל להבא, היה הכיבוש הצבאי מלווה הגירה והתישבות, ורוב המהגרים באו מעבר-הנהר המערבי. אחוז ניכר מכל אוכלוסי שנער, ולא רק בבתי המלוכה והאצולה, התקראו בשמות עבריים. החברה נשארת אמנם "פתוחה" בכל המקומות: לא היתה הפליה לרעה לפי מוצא גזעי, השתייכות לפולחן, או שפת-האם. הדבר בולט מאד בחקיקה (למשל, באוסף-החוקים הבבלי מ-1700–1750 לערך): היו הפליות לפי מעמד חברתי בלבד. חברה זו קלטה את כל הבא אליה, לרבות מסתננים במספר גדל-והולך מעמי "הרי-חושך", הזורים לאוכלוסיות הארץ הקודמות. גם התרבות היתה פתוחה לחידושים ולהתבוללות הודית. בימי שושלת בבל הראשונה (מאות 16–19) נוצרה ספרות-המופת הבבלית, בניב אכדי מושפע מאד מניבי המערב ה"אמוריי". היא ספגה את מסורות שומר-ואכד, אך הוסיפה עליהן יסודות עבריים. "עלילת גילגמש" (ובה גם נוסח בבלי של מבול), ומעשה-הבריאה אנומה אליש ("כאשר למעלה..."), שנערך מחדש לכבוד אלוהי-בבל "מרודך" (מר-דוכ, פרצוף מקומי של אותו אל מר), ועוד חיבורים כאלה מצאו להם קוראים בכל מערב-אסיה ותרמו להפצת הניב הבבלי כשפת סופרים ומשפילים. בכיוון ההפוך חדרו אגדות כנען ואלוהיה אל אוצר-תרבות שמשותף היה עתה לשני עברי-הנהר. גם בכנען התפתחה תרבות חכמנית, ובמובן ידוע היתה מקורית יותר מזו שבשנער. בערי-הים הורגשה פחות ההשפעה הבבלית, אף אוזנה על-ידי השפעה פרעונית, שחזרה היתה במיוחד בגבל. אולי איזון זה דווקא הקל על יושבי כנען לבקש דרכים משלהם לביטוי תרבות-הרוח.

כאן נתקלים אנו בבעיית הכתב – או, ביתר דיוק, הכתבים – הכנעניים. יש רמז לשימוש בסימני-חרטומים מיוחדים בגבל עוד בראשית האלף השלישי; במהלך האלף השני השתמשו בכנען לא רק בכתב-היתדות האכדי-הבבלי אלא גם, לעתים, בסימני-החרטומים המצריים. חידוש גדול בא עוד לפני "ימי-הביניים" כאשר המציאו (כנראה שוב

בגבל, לאחר 2500) כתב "הבריי", בו כל סימן מבטא עיצור בצירוף עם תנועה מסוימת. פיענותו של כתב זה עודו חלקי מאד, אך אולי הוא הוא המקור ממנו התפתח, סביב שנת 1700, האל"ף-בי"ת הכנעני-כלומר, סימון חד-משמעי של עיצורים בלבד. על-כל-פנים, הא"ב (שוב מגבל) הוא אב כל השיטות ה"אלפביתיות" בעולם כולו. הספרות הכנענית, שנכתבה בא"ב זה החל מתקופת-הברונזה התיכונה, נעלמה כמעט כליל-כנראה מפני שנכתבה בעיקר על חומר בלה כגון נייר, אך שרידים חשובים ממנה, כתובים על לוחות-חומר בסימני א"ב אך בצורת "יתדות", נחשפו באוגרית. שירי-העלילה האוגריתיים, כפי שהם מצויים בידינו, שייכים לראשית המאה ה-14 אך אין זו הוצאה ראשונה. שירים אלו חוברו ודאי לכתחילה דרומית יותר בכנען. אוגרית-העיר אינה מוזכרת בהם, אף שבימת המחזה כוללת את כנען כולה, מן הנגב עד "הר צפון" בו מתכנסים האלים, וכן גם את עולם הים הגדול למערב הארץ. אפשר שנתחברו שירים אלה באותה עת בה נתחברה הספרות הבבלית, לערך בשנת 1700; והחומר שבעלילות אלו, הודן בעלילות האלף הקודם, נמסר עד אז על-פה, או אולי בכתב הברי. על-כל-פנים, שברי הכתבים שנתגלו באוגרית מלמדים כי ספרות-המופת העברית (זו ששרידיה כלולים במקרא) אינה אלא המשך למסורת ספרותית כנענית שהחלה עוד באמצע תור-הארד, אולי כ-2000 שנים לפנה"ס.

המהפכה הטכנולוגית ועלייתה של בבל במאה ה-18 לפנה"ס

תקופת-הברונזה התיכונה היתה כרוכה גם במהפכה טכנולוגית, במיוחד בארץ-הקדם, כולל כנען. מימי סרגון מלך אכד עמדו העמים דוברי השמית, משני עברי הנהר, בקשר הדוק עם עמי הרמות הצפוניות, כגון עם-תובל, המומחים בעבודת-מתכת. בימי-השואה לקראת סוף האלף השלישי נמלטו מעמים אלה פליטים גם לארפה של כנען, ובמיוחד נקלטו בגבל ואוגרית. לאחר שנת 2000 התפתחה בערים אלו ודומותיהן עבודת-ארד משוכללת ביותר, וכליה המפותחים איפשרו גם חרושת-עץ עדינה יותר. בנו אז רכב-מלחמה קל וחזק, אליו אפשר לרתום את הסוס-החיה שבזיתה אי-שם בערבות איראסיה ונתקבלה עתה בארצות התרבות. החל מ-1800 חולל רכב-הסוסים, באגן-הנהריים וכן בכנען, מהפכה בשיטות הלחימה, עודד את ריכוז הכוח בידי חברות קטנות אך עשירות של ערי-מדינה, על מלכיהן ו"גיבורי-החיל" שלהן, יחד עם שיטות מתקדמות של ביצור ערים ומשטר "נסיכני" התואם מסיבות אלו. גם אנשי-השדה ("ה"עפירים" בלשון התקופה) התחילו לגדל סוסי-קרוב כדי למכרם לשכניהם העירוניים. מצד אחר בנו עתה, בערי-הים של כנען, ספינות-מפרש משופרות להובלת מטען כבד יותר למרחקים. הערים הללו נעשו מעצמה ימית-מסחרית בכל אגן מזרחו של הים התיכון.

מראשית התהליך הזה, במאה ה-18, יש לנו ידיעות מלאות למדי על היחסים המדיניים בארץ-הקדם. הללו הצטיינו באיזון-כוחות וביריבות מתמדת בין כתריסר ממלכות ראשיות, גוסף על הרבה והרבה יחידות-משנה זעירות. מן החשובות יש להזכיר את בבל (בארץ-אכד לשעבר), את אשור (על החידקל התיכון), את מרי (על הפרת

התיכון), את חלב (בירת "ים-הד" – ימחד בכתוב אכדי שאין בו ה' – בין ברכ-הנהר והים); את אוגרית; אולי את קטנה; ובוודאי את גבל (שמלכה התקרא "חקא-חקאו" במצריית, כביכול מלך-מלכים); וכן את חצור ואת שכם. בין איגודי-השבטים החשו-בים במיוחד הופיעו על נהר-פרת בני-ימין הפושטים מדרום-המערב וכן בני-שמאל בעבר-הנהר צפון-המערבי; שבטי שֶׁת (שזתי) במזרח-הירדן ("בני-שת" הוא שם-נרדף כמעט למואב גם במקרא); ושבטי "כוש" במדבר הכוללים ודאי את המדייני ומקורביו ("כושן", או "יקשן" בק', בלשון המקרא).

לפני תום המאה ה-18 גברה ידו של מלך בבל עמורפיא (חמורפי בכתוב בבלי – שהת-פרסם בימינו בקרי בלתי-נכון, "חמורבי"); וזכר מטושטש ממנו השתמר אולי בספר-בראשית, בבדיה בלתי-היסטורית על מלחמת מלכי-מזרח במלכי-מערב: הוא "אמ-רפל מלך-שנער", כלומר "עמורפיא האל" במבטא הבבלי בו חסר העיצור ע'). למעשה הצליח עמורפיא לזמן-מה להקים מעצמה בכל שנער עד אשור ומרי, אך לכנען אף לא ניסה לחדור. הוא הותיר אחריו את האיחוד הסופי של מחוז בבל, זו ארץ-אכד לשעבר

הרחבת העולם העברי מערבה: "היקסים" במצרים, פנענים באי הים בגלל הקידמה הכלכלית והצבאית בכנען שוב הופר האיזון בינה לבין מצרים הפרעו-נית. עוד מלפני 1800 התאמצו המצרים, לשווא, למגר את שכם-העיר, אחת מעמדות הכוח העברי בכנען הדרומית. במהלך המאה ה-18 הקיץ הקץ על הממלכה הפרעונית ה"תיכונה", וב-1730 לערך פלשו כובשים לדלתה ("עבריים" אצל יוסף בן-מתתיהו, "פויניקים", כלומר כנענים, בספרות יוון וכו' – אך כל אלה אחד, בעצם). הם נודעו במיוחד כ"היקסים", שיבוש יווני של צירוף-מלים מצרי חקאו-האמת. (התואם לעב-רית "חוקקי-חורשה"), כלומר שופטיה או מלכיה של "ארץ הררית יעורה" – אחד מכינויי ארץ-העברים בלשון הפרעונית. לכן מותר לתרגם את המונח "היקסים" כ"שופטי-עבר", "מלכי-עבריים" או כגון זה. ב-1720 לערך בנו את בירתם הצבאית ב"צוען-מצרים" (הוזכרה במקרא), בקצה המזרחי של הדלתה, ומשם פרשו חסותם על ארץ-היאור עד לשנת 1580. נוסף על תאריהם הפרעוניים שמרו הכובשים הללו על שמותיהם העבריים, כגון "ענת-הר", "יעקב-הר" (ז.א. ענת, או יעקב, "צוריי"); וגדול שליטיהם, לקראת סוף המאה ה-17, נקרא חייו. השפעתם הורגשה בכנען, בה נחשפו הרבה מחותמיהם, שקצתם נתגלו אפילו בארץ-בבל ובאי-כרתים.

פרשה מעניינת לא פחות באותה תקופה (בין 1800 ל-1500) היא ההתפשטות הימית של אנשי-כנען – והתישבותם – באי-כרתים, באי הים האיגאי, ולחופי יוון (כל אלה, וכרתים במיוחד, נודעו בשם "כפתור"). אגדות היוונים הרבו לספר על בוא ה"פויני-קים" הראשונים הללו. הנסיך קדמוס, הוא "קדם" בן מלך-צור, יסד את תבי העיר, על צומת כל דרכי יוון, ומבצרה נודע בשם קדמיה. לימים, כאשר התפוררה המעצמה ה"היקסית", נמלטו ה"דנאים" (בלי ספק מבני הדני) לאי רודוס ומשם אל יבשת יוון ותרמו לפיתוח תרבותה. ימים רבים התקראו היוונים גם בשם זה, "דאנאוי". תגליות

העשורים האחרונים אימתו את האגדות הללו, אשר גרעינן היסטורי בהחלט. מתברר שבאי כרתים במיוחד היתה שפת-התרבות הכתובה (בכתב "הברי" מקומי, שונה מזה של גבל) לראשונה כנענית, כלומר עברית ממש. יחסי המסחר והתרבות בין כפתור וארץ-העברים בולטים גם מתוך מסמכי מרי ומתוך כתבי אוגרית. רק לאחר 1500 לפנה"ס, עם פלישת האכאים מן הצפון ועליית התרבות היוונית-ה"מיקנית" (עליה יושר בשירה ה"הומרית"), נדחו הכנענים מרוב עמדותיהם אלו באי-הים. ובכן, בתקופת-הברונזה התיכונה השתרע העולם העברי, ה"אמורי" כביכול, עד מפרץ-פרס במזרח, עד יאור-מצרים ואי-הים במערב. במחציתו המזרחית שלטה השפה האכדית-הבבלית; במחציתו המערבית – שפת-כנען העברית. אלו שתי לשונות-הספר הראשונות במשפחה השמית, ומן הראשונות בעולם כולו. החברה העברית לא נולדה מאותם "עבדים" אשר "היינו במצרים" אלא מדורות ארוכים של בני-חורין בארץ-הקדם גופה. עורכי תנ"ך אחרונים לא התעניינו בתקופה זו של גדולה, של "עובדי-אלילים" עבריים בארצם ובעולמם הרחב; זכרונה יכול רק להפריע ליהדות המסתגרת ומסתייגת. לכן נשארו במקרא רמזים בודדים בלבד לפרק-זמן רחוק אך חיוני זה, בו חלה ראשית עיצובם של ערכי התרבות העברית הקדומה.

* מעזבון המחבר.

דניאל כהן־שגיא: שני שירים

★

גוֹעִים אֲנַחְנוּ
 כָּאֵן, בְּעוֹלָם הֶרְחָשִׁים
 בְּדַמְמָה שֶׁל רוּחַ
 כָּאֵלוֹ כָּל הַקּוֹץ
 גוֹלֵשׁ הֶרְכָּנוּ
 נַחְבָּאִים מֵעֶבֶר
 לְתַרְיָסִים סְגוּרִים
 מְרַפְּרִים וְאֵלָמִים
 מִתְפּוֹצִים בְּקוֹנְכֵי
 הַחוּף הַצֶּהָב.

★

אַחֲרֵי הַשָּׁמַיִם הַכֶּחָלִים לְהַגִּיעַ אֶל הַנְּשִׁימוֹת הַחַמוֹת שֶׁל הַשָּׁמֶשׁ
 לְפִישֵׁק אֶת הָאֲבָרִים כְּמוֹ הָיוּ זְרוּעוֹתֵיהֶם הַחַמוֹת שֶׁל הָעֵצִים
 וְלִתֵּת לְעֵלִים הַיְמָתִים לְזֶרֶם אֶל שְׁפָכֵי הָרְחוֹב
 לְקַחַת אֶת דְּמוּתָךְ הַמְּפֹרֶסֶת בְּמַכְחוּלֵי הַקֶּשֶׁת
 וְלָרוּץ בְּתוֹךְ הַמַּיִם הַקּוֹצְפִים וְלִפּוֹל עַל הַחוּל
 וְלֹא לְרֹאוֹתָךְ מִקְרִיבָה אֶת הַצְּדָפִים הָאֲדָמִים
 לְכַנְפֵיהֶן הַרְטָבוֹת שֶׁל צְפָרִי־הַיָּם.

הנרי בייקר טריסטראם: בדרך לארץ־ישראל*

ביירות

ספינתנו עשתה את הדרך מקפריסין ללבנון בלילה אחד, ובבוקר סתיו בהיר שלאחריו הגענו לנמל ביירות. אף שנמל ביירות הוא הטוב שבנמלי סוריה, הנה אינו טוב בהרבה ממעגן פתוח. אולם מראה שלד הברזל של אניית־קיטור ענקית הפוכה על פיה ובקועה לשנים על סלע מול חרטום ספינתנו היה בו ניגוד מוזר ליופי ולשלנה שמסביב. כמו השכבות הקמוטות והמעוותות אשר מתחת למישורי היער הפוריים והשלווים של לבנון, גראה שלד זה כזכר לעבר ונבואה לעתיד גם יחד. לפנינו התנשאו זה מעל גבי זה ביופי שלו הרכסים הירוקים־הכהים של ההרים הללו, המיוערים היטב בצדם זה הפונה ימה, עד למקום שכמעט נעלמו מן העין המדרגות המרוחקות ביותר, שכבר חבשו את כיפת שלגי הסתיו הראשונים.

בדרך רגלינו על הרציף חשנו שאנו צועדים על אדמה שהיא יותר מקלאסית—על אדמת־קודש, ולבותינו התפעמו בהרגישנו שמשאלה אשר טופחה ימים רבים הנה היא עומדת להתגשם. עומדות היו רגלינו בארץ המובטחת. אמנם עם־ישראל שלט בביירות למעשה רק בימי השיגשוג של מדינת דוד ושלמה, אך עיר זו כלולה בהחלט בגבולות שהבטיחה הנבואה. "והיה גבול מן־הים חצר עינזן גבול דמשק וצפון צפונה וגבול חמת ואת פאת צפון" (יחזקאל מז, 17). ברור אפוא שהקו מדמשק אל החוף היה צריך לעבור מצפון לביירות, אולי לשפך נהר אל־כלב (Lycus fl.), במקום ששלוחה של הלבנון מגיעה עד לים, ליד המעבר המפורסם ששליטי העולם העתיק ראו בו שער לדרום סוריה, כפי שמעידים הלוחות האשוריים והמצריים. שלוחה זו היא גבול טבעי למישור פניקיה, שהוא רחב ביותר בקצהו הדרומי, ליד צור, והוא צר והולך בהדרגה בכיוון צפונה, ואף מופסק על־ידי חדירת גבעות, עד שהוא מסתיים כעשרה קילומטרים מצפון לביירות. הפניקים אדוני החוף, שאשר לא כבש מידיהם מעולם את כל הנחלה שנפלה לו בגורל, ודאי שלטו בכל המישור הזה, המנותק לגמרי מממלכת סוריה.

מוקירי ביירות מבקשים למצוא לה זכר בכתב־הקודש בשם העיר הלא נודעת "בְּרֹתִי"; אולם חושש אני כי ההקשר שבו נזכרת עיר זו ככפופה לדמשק, וציון מקומה בין דמשק לחמת, יש בהם כדי לשלול מביירות את הכבוד הזה, בייחוד לפי המסופר בשמואל ב, ח, 8. דוד לכד כנראה עיר זו על אוצרות נחשתה, לאחר שהכניע את דמשק, בדרכו אל נהר פרת. גם אם היתה ביירות קיימת בימי היהודים, ברי שלא

* פרק ראשון מיומן־המסע (בשנים 64—1863), העומד להופיע בתרגום עברי בהוצאת "מוסד ביאליק". ההערות בשולי הכתוב—משל המתרגם.

הגיע לידינו כל זכר לכך, לא בנוי ולא כתוב.¹

כיום העיר כולה מודרנית; תורכית בבתיה, תורכית בווהמתה, תורכית אף בהריסותיה. הללו מצויות כאן בשפע, כי רעידות-האדמה (מאמצי-האכזב של היקודים תת-הקרקעיים אשר שיטעו את הלבנון וישפכו את זרמיהם על-פני לג'א מזרחה) זיעזעו לא פעם את ערי הרומאים והסאראצינים. תולדותיהן חקוקות בגושים של שברי עמודי הגראניט, המשמשים יסוד למיזח שעליו ירדנו.

על אף הקריאות מהרישות-האזניים והתנועות הנמרצות של הסוורים המתחרים (ולא בקרב סוורים או פְּרָדִים תמצא את הדרת-הכבוד והשלנה המזרחית), שררו על הרציף סדר ושיטה, שהעידו על רגילות במסחר ובסדר המערבי והיו ניגוד בולט למראה-עיני בשעה שעליתי לפני שש שנים על רציף העיר הקדושה יותר, יפו. שם השלכנו עוגן לשעות אחדות, וטולטלנו על גב נחשול אדיר שהתנפץ בכוח אל החוף ומנע כל נסיון להוריד את סירת ספינתנו המימה. לבסוף הוסענו בסירת-משא שטוחה, אשר הונהגה במאמץ כלשהו אל החוף על רכסי המשברים, וכשהגענו למים שקטים יותר, מעבר לשוניית צרה, נמצאו פתאום מתחת לפיגום של מרישים שהזדקר לתוך הים. על המרישים הצטופפו המון ערבים שחומים, מעורטלים-למחצה. בטרם יהיה סיפק בידינו לחשוב איך נעלה ליבשה וכבר נתפסו זרועותי וכתפי מלמעלה; כחבילת סחורה הרימוני, רגלי נתפסו מיד אף הן כזרועותי, וכך הועברתי מיד אל יד. לא יכולתי להתנגד או להתעשת, כי כל אחד השתוקק להיות בעומסים, ולתבוע כמובן אחר-כך את חלקו ב"בקשיש" של הח'ואג'ה; ותוך זמן קצר מן הנדרש לסיפורי נמצאתי מוטל על רציף יפו, כשדעתי בדוחה עלי קימעה מרושם כניסתי הלא-מכובדת והלא-רומנטית לארץ-כנען.

בבירות היתה הירידה לרציף בית-המכס מאורגנת היטב. קונסטאנטינו, הפונדקי שעמד לארחנו במלוננו (Hôtel de l'Univers), ליוה אותנו והשקיט את המולת הסוורים, ואגב כך הוצג כתב-רישוי (פירמאן) ענק מאת השולטן לפני פקידי בית-המכס, שהתהלכו בלא גרביים, ואושר בכל הכבוד הראוי לו. ברור היה שאיש לא יכול לקרוא או להבין את כתב-הרישוי הזה, ששימש דרכון מיוחד, אך חתימת-ידו של השולטן בפינה הופרה מיד. היה זה, בלי ספק, מסמך מפואר—שש שורות כתובות תורכית, בכתב צפוף אך ברור, התפשטו על-פני מטר מרובע של קרטון נוקשה. מסמך זה ייפה את כוח הפקידים להעביר את מטעננו ללא בדיקה, כרכושה של משלחת מדעית. בלא אמצעי-מניעה כזה היינו חרדים לגורל הבארומטרים, גלילי-הנחושת להחזקת זוחלים בספירט, המצלמות וכל שאר הפריטים הארוזים בעשרים-וששה צרוותינו, שהיו עלולים לעורר מיד חשד בבגידה, בכפירה, או אולי יותר מכל—בכשפים. השארנו את צרוותינו על הרציף והלכנו אל הקונסוליה הבריטית כדי למצוא מליץ שיפענח את כתב-הרישוי שלנו ויבהיר את תכנו. בדרך הואיל קונסטאנטינו לספר לנו את תמצית תולדות חייו בפטפטנות האפיינית לבני-גזעו; זוהי דוגמה להרפתקאות הדמיוניות שבהן רצופים חיי יום-יום במזרח. מוצאו יווני, ועודו זוכר היטב את הטבה בקיוס, אי מולדתו, שממנו הצילוהו בילדותו רק כדי למכרו ממפרת-

עבד במצרים. שם הועסק על-ידי אנגלי, שקנה לו את חירותו. לאחר ששימש במשרות שונות נעשה מדריך לתיירים, תחילה ביוון ואחר-כך בסוריה, ובתפקיד זה ליווה את מר דה-סוסי³ כשיצא עם משלחתו הראשונה; ואולי מתוך תערוכת של נאמנות לאמת ושל אינטרס אישי הוא מיחס למלומד הצרפתי הנועז אופי טוב בהרבה מזה שהלה ייחס למלווהו.

סיועם האדיב של מר אַלדריג', הקונסול-הכללי של הוד-מלכותה, ושל מר רנץ', סגנו הנאמן (לשניהם חייבת משלחתנו תודה על עזרה רבה וחשובה), פטר אותנו עד-מהרה מכל דאגה למטעננו. אל משרדו של מנהל בית-המכס הובילנו קוואס בלבוש אדום מבהיק, חגור חרב-שרד התלויה בסרט רחב שגכרך על כתפו, ובידו שרביט גדול עם גולת-כסף, שהיה מקישו במרצפת בהדרת-כבוד מופרות. במשרד נבדק כתב-הרישוי ונמסר לידי המזכיר לפיענות. לאחר חילופי המחמאות המקובלים, קיבלו הפקידים הזוטרים את הבקשיש (שלמונים של שלושה או ארבעה דולרים) והעבירו את כל צורותינו בלי בדיקה אל מחוץ למעגל-הקסמים של בית-המכס.

לבסוף, לאחר שנחלצנו מן ההמולה והמהומה של הרחובות המזרחיים, יכולנו להשקיף על ביירות ועל סביבותיה הנאות מדירתנו הנעימה. המלון היה בית מזרחי טיפוסי; מערכת חדרינו היתה קומתו העליונה. היא נבנתה על שלש צלעות של ריבוע, והצלע הרביעית—מרפסת פתוחה; וכלפי-פנים התמשכה סביב-סביב גזוזטרה שנשקפה אל חצר המלון. וכך, בעוד אנו עצמנו ספונים בחדרינו, יכולנו לראות את כל המתרחש למטה, בחצר הפנימית. בואם של חמישה אנגלים לפני עונת התיירות עשה רושם כביר על כל התלויים בענף זה, ובייחוד על מורי-הדרך והמשרתים-הנוסעים הממלאים את ביירות. חצר המלון היתה מיפגש לכל אלה, ובהסתכלנו במורי-הדרך היריבים המתקוטטים בחצר למטה היינו בעינינו כיונים החוזות במריבת דיות ועורבים, שתוצ-אותיה תקבענה במקורו של מי יהיה להן העונג להיטרף.

אולם הסביבה הקרובה היתה מעניינת, ואנו לא השתוקקנו למכור עצמנו לאלתר. בכל בוקר היה מתיצב לפנינו מדריך אחר, הדור בלבושו, מצויד בחבילת תעודות מטעם אלה שכבר הובילם בארץ, והיה מוסיף עליהן הבטחות נאמנות מטעמו-הוא כי בקי הוא בלשונות רבות, כי הוא אשף-בישול, כי הוא אמיץ למופת בעת סכנה, וכי הוא בן-ברית ואח לכל נכבד בדווי במדבר. כל אותה עת היה בן-תחרותו, המבקש גם הוא לרדת לארנקינו, ממתין בפתח, מאזין היטב ונותן דעתו על כל נקודת-תורפה במניין סגולותיו, כדי לחזקה ביותר בבוא תורו. אולם אנחנו דחינו את ההכרעה לשבועיים, ובילינו את הזמן בדרך מועילה ביותר.

לחקור את הארץ

אחת ממעלותיה הגדולות של ביירות כנקודת-מוצא לסיור בארץ-ישראל היא שרק בה אפשר למצוא מבחר של משרתים, סוסים ואהלים; המסחר הישר עם אירופה, והסוחרים האנגלים והצרפתים הרבים שהתישבו בה ישיבת-קבע, משכו אליה תגרים, שחנאותיהם ומחסניהם אינם נופלים הרבה משל אומיר או אלקסנדריה, אף שמחיריהם

גבוהים יותר. אם מבקש התייר להיכנס לסוריה מדרום הריהו נאלץ לשפור ביפו או בירושלים כל מדריך שמזדמן לו, ועל כרחו הוא משלם מחיר ביותר בעד סוסים עלובים וסחורות מפוקפקות.

גג מלוננו היה הגבוה שבשכונה, והמראה הנשקף ממנו היה חוזר ומצהיל את רוחנו ערב-ערב בשוכנו הביתה. לרגלינו נראו הנמל הקטן וההומה ובית-המכס, ולשמאלם המעגן בו עגנו בעצלתיים בים הזוגי שלש אניות-קרב אנגליות ומשחתת צרפתית. מאז הטבח בדמשק ובחצבאיה ב-1860, נמצאת בנמל כמעט תמיד לפחות אחת מאותן נציגות רבות-משמעות של מעצמות המערב. מעבר למרכז העיר, המוקף חומות מתפוררות ונקלפות, מתרומם בשיפוע קל כלפי דרום רכס גבוה מפדי להיקרא כף אך הוא-הוא הגבעה המסתיימת בחרטום החרום הקרוי "ראס ביירות". בשום מקום אין הרכס מתרומם למעלה מששים מטר לערך, אלא שמורדותיו המכוסים גנים נראים בכל-זאת; הגנים מפוזרים בלא סדר החל מלב העיר העתיקה, ובכל אחד מהם חווילה; החווילות נבנו בצורות דמיוניות שונות, כמיטב רוח המזרח, אך לכולן גג שטוח מסויד. אילו הטילה איזו ד-ענק חופן אבני-בנין על צלעות הגבעה, עשויות היו להיזרע לערך באותו סדר השורר בפרוורים אלה. הבתים חוסים כולם בצל בוסתן של תפוזים, משמשים, תאנים ותותים אשר פה-ושם מזדקרים מביניהם דקל גישא או צפצפה תמירה. כאן שוכנים כל העשירים, הסוחרים, ורבים ממעמד העניים יותר.

שלח מבטך מעבר למפרץ שמאלה; שם מתרומם הלבנון האדיר, אשר בסיסו חגור משפת הים ומעלה מרבד גנים עשיר ומעליו מלל רחב של כרמי זיתים. ולמעלה מזה, בין גבעות חשופות אך מדורגות בקפידה, במקום שאף שעל-אדמה אינו מבוזבז, מזדקרים מתוך כרמי התותים הרבה צוקים חדים וצורים שנונים, שגם באין שלג על מצחם מצדיקים הם את השם העברי לבנון, "[ההר] הלבן", בהחזירם בנגוהות לבנים את אורה של שמש-הצהריים. בינות לתלים ולפסגות הרכס הללו מקננים במעלה צלע ההר כפרים רבים של דרוזים ושל מארונים; ומעל לכל אלה, מעל-פני רצועה של סלעים פעוריי-ההומות, מעוותים ושחוקי-מים—מתנוצץ באור החמה במעטה שלגו הר-סנין המוארך והשטוח, פסגתו של מערב הלבנון. אכן זה מראה משובב-נפש—אמנם לא נשגב, אולי חסר הדרת-מלכות, שאין בו מתפארתם של האלפים ולא מזהרם של הפירינאים, אך הוא מושך ושובה-לב ולפיו יכולים אנו לחזות בדמיונו מה מראה היה לאדמה הטובה הזאת כאשר התווה שרביט שלמה את ארחותיה בברכת-יה. אם ארץ הלבנון, דלת-ההקרקע ומדורגת-המדרונים, שאדמתה מעובדת ומשומרת בעמל אין-קץ, יכולה לקיים את אוכלוסיה המרובים ולהניב יבולים כאלה של תבואה, פירות, יצהר ומשי כמו שהיא מניבה עתה תחת מכשלת התורכים, לא נוכל להטיל ספק באפשרויות שהיו טמונות במישורי החוף ובעמקים הפנימיים בעבר, ולא נתמה על תוצאות המפקד של יואב.

כדי להתחיל במילוי משימתנו—חקירה רצינית של טבע הארץ—יצאנו פעמים מספר אל עמק נהר אל-כלב, שעל דרך הפשטנות רשאים אנו לראות בו את גבולה של סוריה הדרומית. פעם אחת רכבנו על החוף מהלך ששה מילים, לאורך מפרץ סנט-

ג'ורג' (מקום קטילתו של הדרקון המפורסם, לפי המסורת). עד לנקודה שבה שלוח לתוך הים צוק שגבהו כשלושים מטר. בקצה הצוק הזה חצובה דרך עתיקה בה הרבו לעבור הפולשים לסוריה – מן המצרים הקדמונים, האשורים והרומאים ועד לתורכים. על פסגת הצוק, מול פני הים, מרחק מטרים אחדים מאחרי הדרך ומעליה, וגם קצת הלאה משם כלפי מטה, מקום שהשביל יורד תלול אל שפך הנהר, חקוקים אותם לוחות שזכרו לראשונה בזמנים החדשים בספרו של הנרי מאונדרל על מסעו בשנת 1697, ואשר מאז נחשבים הם מצבות-קדם המעניינות ביותר בצפונה של ארץ-ישראל. מאחר שרבים כבר תיארום לכל פרטיהם, אין טעם להוסיף כאן עוד תיאור. התבוננו בכתבות ובציורים הללו החקוקים בסלע בהתעניינות עמוקה ביותר, וזכרנו כי הנוסע מלפני 160 שנה ראה במצבות אלו רק "אולי מעשה-ידי אנשים הקבורים בסביבה, אשר תייר חרוץ יוכל אולי לגלות גם את קברותיהם", ואולם מחקריהם האחרונים של לפסיס וליארד⁶ במקום הזה הוכיחו כי אלה הם לוחות-העדות לפלישות החוזרות של משעבדי ישראל, המצרים והאשורים גם יחד. כאן השאיר סנחריב הוכחה לדבריי-הרהב שלו: "אני עליתי מרום הרים ירפתי לבנון ואכרות קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבוא מרום קצו... אני קרתי ושתיתי מים"; ואילו התיר זאת הנוסח העברי הייתי נוטה להוסיף כאן את התוספת שבתרגום-השבעים, "נטיתי גשר", והייתי מיחסה לגשר הנאָה שעל-פני הנחל למטה. וליד לוח סנחריב הגילוף המצרי של רעמסס, מצבה שהיתה כבר עתיקה אף בימים שנסעו מרכבות אשור מתחתיה, ואשר בה הסתכל כנראה הרודוטוס (107, II) לפני יותר מ-2,200 שנה, בבקשו כמונו היום לתפוס את קצות חוטי המסורת המנותקים. ואף שרק על אחד מן הלוחות האשוריים ניכרות עדיין אי-אלו אותיות ברורות בכתב-היתדות, הלא ייתכן ששאר הגילופים, הדומים אמנם זה לזה, הם לוחות-עדות לפלישות אחרות לארץ-ישראל, אשר לא פחות מחמש מהן נזכרות בכתב-הקודש? לאחר כתבות עתיקות אלו נראית לנו הכתובת של אנטונינוס, לרגלי המעבר, כאילו נחקקה בימינו. רומאי זה כבש את סוריה והשאיר בה את חותמו, כפי שהעידה עצם הדרך בה רכבנו. דרך זו אינה אלא הדורי אבני-מרצפת עקורות, כפי שחש היטב כל תייר שרגלי סוסו מתנגפות בה. הלגיונות הגאליים, שהשתמשו בשנת 1860 בלוח מצרי לציון השתלטותם של חילות נפוליאון השלישי, חבל שלא למדו מן הרומאים להקדים את פטיש הסולל למפסלת החקק. מצפון למעבר יכולנו להבחין בבירור בשרידי דרך עתיקה, מעל לדרך שבימינו וקצת הלאה מאחריה. כתובת רומאית מעידה כי את הדרך הזאת סלל אנטונינוס פיוס. כאן התמהמהתי רגעים אחדים מאחרי בני-לווייתני כי ראיתי חלונות-יבשה קטנים (מן הסוג *Clausilia*), ממין שלא הכרתי, שנצמדו לסלעים ונזונו מן הרטיבות שביצבצה מחגווי הסלע. בעודי מלקט את הקונכיות מתוך ניק, נמשכה תשומת-לבי אל מה שנראָה כשבר עצם משוקע בסלע, ובעזרת אחד ממלווי הנאמנים גילינו עד-מהרה, לאחר הלמות-עמלים בפטישינו, שאבן-הגיר הגבישית הקשה היא במקום זה גוש של רסיסי עצם מלוכדים, עם שברי פצלות-צור מעורבים בתוך הסטאלאגמיט. גוש זה של עצמות, המשתרע אולי לאורך ארבעים מטר, נמצא בגובה מטר ויותר מעל

לדרך החדשה, אבל מתחת למסילה המצרית העתיקה יותר; הוא היה כנראה תחתית של מערה קדומה, שאת גגה אל-בכון הסיר רעמסס לשם סלילת מסילתו, או כדי לגלות מישטח מתאים ללוה-עדותו. לפי תנוחת הרובד הזה הנחנו כי לפני השתרעה רצפת המערה עד קצה הצוק הנשקף אל הים, וכי החלק הקטן שבדקנו נותר לאחר שאנטו-ניגוס כרה ממנה לצורך מסילתו. לפיכך ירדנו לחוף וחיפשנו שברי-סלע המכילים עצמות בין גושי שברי-סלע אשר על שפת המים. ואמנם גילינו גושים גדולים אחרים שהתאימו לסטאלאגמיט שלמעלה והיו מוצפים גלים ומכוסים אצות; גושים אלה החזיקו עצמות, שיניים ופיסות צור, והיו מונחים באותו מקום אולי 2,000 או 3,000 שנה.

בעזרתו האדיבה של הכוהן ג'סאפ, המיסיונר האמריקאי בפיירות,⁸ אשר סיפרנו לו לאחר-מכן על מקום זה, יכולנו להשיג דוגמות רבות יותר של העצמות ופיסות הצור. פיסות הצור כמעט כולן פצלות מוארכות, שצלעותיהן חדות מאד, ועלי לציין שאיני יודע על שום מירבץ של צור בתחום שלושה מילים מנקודה זו. תכונה בולטת אחת בגוש זה של רסיסי עצם היא קשיותה בלתי-הרגילה של אבן-הגיר הגבישית—כלומר הסטאלאגמיט—המלפדתם. מסתבר שבתנאי האקלים הסורי ההתגבשות מהירה יותר מאשר במחוזותינו הצפוניים; ומי-הגיר הקשים שעודם מפכפכים מכל הסדקים סביב מראים מה-שופעים היו אל-בכון הקילוחים מתקרת המערה הקדומה. אולם ממצאותם של הרסיסים בים למטה נוכל להסיק כי בבוא רעמסס או הרומאים אחריו לסלול את מסילתם הצבאית כבר היתה האבן מוצקת וגבישית כפי שהיא כיום, וכי הלוחות נחקקו דורות לאחר שאיזה פרא ייצר את כלי-גשקו על הקרקעית הרכה של אותה מערה.

מן הראם עד הבולבול

העצמות כולן רסיסים, ומסתבר שאלה הם שיירי סעודות של עושי הכלים הגסים. ארבע מן השיניים שייכות לשור הדומה לשור-הבר (*Bos primigenius*), שנמצא במירבצי כבול-הטחבים שלנו, ואחת מהן כנראה של ביזון. מסתבר שאפשר ליחס אחדות מן האחרות לאייל האדמוני או לאייל-הצפון, ואחרת לאייל-הקורא. אם צדק מר דוקינס ביחסו את השיניים לבהמות אלה, שהן כיום צפוניות בלבד, הרי שלפנינו עדות שהאייל הצפוני ואייל-הקורא שימשו מזון לאדם בלבנון זמן לא רב לפני תחילת ההיסטוריה, כי אין כל טעם ליחס את הריבוץ של שיריים אלה במערת-גיר לימי-בראשית. אף-על-פי-כן אין תגלית זו מפתיעה יותר מגילוי עצמות הארנבת בטולת-הזנב של סיביריה בתלפידים שנמצאו בסרדיניה ובקורסיקה; ועם הרחיבה את תחומן הקדמון של חיות אלו עד לנקודה דרומית יותר משהוכח עד כה, גם מפיצה היא אור על המסורת בדבר הביזון, שאף הוא כמוהן חי עתה כמעט רק בצפון.

מסורת זו נתקימה עד לימי משורר התהילים, והיתה ידועה למשה כשבירך את בני יִסְרָאֵל (דברים, לג, 17), והיטיב לדעתה איוב כאשר שאלו אלוהים, "היאבה רים עבדך אם-יילין על-אבוסף: התקשור-רים בתלם עבותו אם-ישודד עמקים אחריד: התבטח בו כי רב כוחו ותעזוב אליו יגיעף: התאמין בו כי-ישוב זרעך וגרנדך יאסוף" (לט, 17).

9–12). בעל המאמר ב־"Quarterly Review", שנוכר למעלה, מראה כי מה שנקרא בנוסחנו האנגלי חד־קרן איננו חד־קרן כלל, כי המלה העברית "ראם" מציינת חיה בעלת שתי קרניים, כפי שמוכח בדברים לג, 17 – "בקרני ראם קרניו", כמתורגם נכונה בשוליים, ולהלן הוא מעיר שכל כוחו של הקטע נובע מכך שהראם הוא בעל שתי קרניים על ראש אחד – האחת לאפרים והשניה למנשה. לאחר שהזכיר את דבר מציאתן של עצמות ארי בין צרורות־אבן ליד הירדן על־ידי ד"ר רות,¹⁰ הוא מביע סברה כי היצור "שראה קיסר ביער ההרקיני היה איזה מין גדל־מידות, אולי קרוב ל־"Urus", והוא ממשיך: "מתקבל אפוא בהחלט על הדעת שחיפושים נוספים בארץ־ישראל יביאו לגילוי עצמות של *Bos primigenius*, או *Bison priscus*, או איזה שור־מידות אחר משכבר־הימים". עתה נוכל לברכו לקיומה המהיר של תחזיתו, ולהבהרה הגוספת של פסוק תנ"כי סתום.

יש לזכור שקיסר ודאי לא התכוון לביזון בשם *Urus*, על אף הבילבול המתמיד של שני השמות. *Urus* נגזר כמובן מן השם *Aurochs*, ששובש ל־*Aurochs*, ומשמעו "שור־קדומים". תיאורו של קיסר (Bell. Gall., vi, 28) מראה שהוא מצטיין באורך קרניו, ואם נניח שהראם היה מין חיה כזאת יהלום הדבר את כל הקטעים המזכירים אותו בכתב־הקודש. לעומת זאת, לביזון האמיתי (*[Bison] bonasus*) יש קרניים קצרות־ביחס.

מסתבר שבשם *Urus* אצל קיסר או ראם בתנ"ך נקרא המין *Bos primigenius*, בעל הקרניים המפותחות מאד,¹¹ או קרובו או צאצאו. שור־בר חי עוד בלי ספק בימי־קדם בכל אירופה, ומשהושמד הועבר כנראה שמו, *Aurochs*, אל הביזון, שעודו קיים בליטא, ושבזמנים אחרונים כמעט נמצא עדיין בפומראניה ובחלקים אחרים של גרמניה. אכן תופעה שכוחה היא שמעבירים שמות של מינים נכחדים אל מינים קיימים.

בגלל חקירתם של שרידי העצמות התעכבנו הרבה ונזקקנו לביקור נוסף, שלישי, בנהר אל־כלב לשם לימוד טבעו; שכן במחוז מיושב בצפיפות הן רק במחבואים שבגיא עמוק כזה יכולנו לקוות למצוא את רישומי הטבע שיד אדם לא פגעה בהם. יום אחד חתרנו על־פני המפרץ אל שפך הנהר – הדרך הנוחה ביותר לכל מי שזמנו מוגבל – וקסמנו למשיטי הסירה שלנו כל־כך עד שהצעיר שבהם התנדב ללוותנו בכל דרכינו ולשאת את המצלמה של בוקן. אולם חושש אני שלהט מסירותו הצטנן עד־מהרה; שכן לאחר שחזר על הצעתו בסבר־פנים רציני ביותר, ולאחר שעמד בלילה שקדם ליציאתנו על מיקח משפורתו לעתיד, שוב לא ראינו אותו, ובזמן קיבל שיעור ראשון בנאמנות ערבית.

בשוטנו במפרץ חלפו מעלינו הרבה שחפים ועופות־ים אחרים, ואחדים מהם צדנו. חלפו על פנינו להקות גדולות של השחפית עבת־המקור הנאה (*Sterna Anglica*, Mont.) – ציפור שתחום תפוצתה נרחב באיזור החם יותר אבל אורחת נדירה הן בחופי אנגליה, שמהם קיבלה את שמה המדעי.¹² ראיתיה בהמוניה במפרצים הסגורים בקירבת אַזמיר, וגם בבצות המלחה שבצפון־אפריקה. היא אוהבת מים שקטים ורדודי

דים, ובהתופעתה כאן מעל המעגן הפתוח ראינו בצדק סימן למזג-אוויר נאה ויציב. הקורמורנים, המצויים גם ליד חופינו, טסו על-פני הים, כה נמוך עד שכמעט התלימו את המים במעופם המהיר אך המרושל. שחפים כספיים בני הצפון ושחפי-אודואין¹³ אחדים צווחו מעל ראשינו, או עטו על טרפם לנגדנו. מכל עופות-הים שראינו כאן רק להקות אחדות של השחף שחור-הראש (*Larus melanocephalus*, Natt.), שרכבו בשלנה על גבי המים, העידו ברור על ריחוקנו מימי הצפון.

בבוקר השפם כבר גררנו את סירתנו על החול (שכאן אין חילופי גאות ושפל שולטים בו) ויצאנו לדרכנו במעלה הגיא אל המערות המקירות את רובם של מימי הנהר, כשאנו צועדים בסך, נושאים רובים, פטישים, רשתות חרוקים, מכבשים לצמחים ופנקסים לרישום. אגלי הטל עוד היו תלויים בזלזלי הפטל והזלזלת, והנסיק-הגלוי רק לשמש הצהריים בלבד—הזכיר בתחילה את הצפון יותר מן הדרום החם. אך עד-מהרה השתנה הנוף. תלילותן של צלעות הפקעה לא פחתה כמעט, אך הן היו מדורגות מלמטה למעלה עד לצוקים החשופים בקווים גליים נאים; במדרגות התחתונות גדלו בעיקר תפוזים, לימונים וזיתים, ובעליונות—תותים ומתחתם דגן. לאורך שפתה של כל מדרגה התנועעה ברוח כפולה של קנים גבוהים, הנוונים מאמות-המים הדקות, שנמשכו בחריצות ממעלה העמק בתעלות-אבן. הרריים אלה יודעים היטב להשתמש במה שקרוי בפי האמריקאים "זכויות-מים". הודות לתעלות כאלו יכול פרי הארץ "לרעוש כלבנון". הודות למדרגות ותעלות נעשתה הארץ בעבר "ארץ טובה, ארץ נחלי מים, עיינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר".

מצדי אמות-המים הדקות האלו, מתוך מחבואים בין הקנים, הגיעו לאזנינו הציפצופים העליונים של סיפכים קטנים רבים, הפוקדים את ארצנו בקיץ; העלווית האפורה והעלווית הירוקה נהנו כאן ממעון-החורף הנעים שלהן, בחברת אדום-החזה והסתרי המצוי; והפשוט (*Drymaea gracilis*, Rüpp.)¹⁴ הקטן טיפס על הגזעים, והזכיר לנו בקולו הרם והברור, ובזנבו הארוך ולבן-הקצה, שאנגליה ואירופה נמצאות כבר הרחק מאחרינו, למרות המראה המופר לנו כל-כך של בני-לווייתו. פעם-בפעם צדה עיננו את הבולבול, הזמיר של ארץ-ישראל (*Ixos xanthopygius*, H.v.Ehr.)¹⁵, שהיה מנתר בין עצי-התפוז, מגלה את כתמו הצהוב המבהיק כדי שנוכל לזהותו, ומיד מסתתר כקיכלי בעבי העלנה; והנחילאליים האירופיים שלנו, לבנים וצהובים, התרוצצו על האדמה הלחה מתחת.

לאחר שטיפסנו למרחק כעשרה ק"מ התחלפו המדרגות בצוקים צחיחים ותלולים, רפודים צומח הררי דל אך מעניין, ואנחנו הגענו אל המערות הגדולות, אשר מהן נובע המקור העיקרי לפיריון הבקעה למטה. לא יכולנו לתור את המערות הללו כי אפלות היו ועמוקות והמים השוטפים על קירותיהן המאונכים אינם מותירים מקום למטפס הנועז; אולם ירייה שנורתה לתוך אחת מהן היכתה הדים עזים וממושכים, כאילו הספיק שם המרחב לתחרות-סירות תת-קרקעית. רק בסירות ולפידים אפשר לתור את מקווי-המים האלה, ואולי יתגלה בהם איזה מין חדש של פרוטיאוס. מי הזרם העליון היו קרים כקרח; צינקלוסים (בני אותו מין שחי על פלגי ההרים שלנו)

פיזו וניתרו בין האבנים שהודקרו מערוצו, והטמפראטורה של המים נעמה להם כשם שנעמו פרדסי התפוזים שלמטה לבולבול העדין.

הנה כך ראינו בעליל כבר ביום הראשון לתיורנו כיצד נפגשים וחיים זה בצד זה בעלי-חיים וצמחים צפוניים ודרומיים—זו התופעה הבולטת ביותר לעין חוקר הטבע של ארץ-ישראל. מה שהעירו רבים ביחס לגיאוגרפיה הפיזית שלה נכון גם לגבי הפיאונה והפ'לורה, כלומר שאין על-פני כל הארץ מקום טוב מזה לשמש רקע לחיבור ספר שנועד לאלף חכמה את האדם שבכל איזור ואקלים, בעזרת דוגמות שדרי כל מחוז שבעולם יוכלו למצוא בהן משהו מוכר מסביבתם.

בדרכנו במורד הבקעה התעכבנו ב"בית-קפה" כפרי סמוך לטחנת-מים, סבכת-נצרים פשוטה הסמוכה על עמודים. בעל העסק הרתיח קפה על אסכלה קטנה, שהוצגה על כעין כור-נפחים כפרי, ומכר סמים עזים יותר מן המדף שמעל הכיריים, בפינה. מאחר שידדי הבוטאנאי נטבל פעמיים עד צוואר בשל להיטותו הפיזיה אחר צמחים, לא היה רע בעיניו לשבת על שרפרף לשפת הנחל ולמצות את ספלול הקפה, שבו, כמו גם במקטרת, מוצא בן-המזרח תנחומים על כל תלאות החיים. חבורה של איכרים התלקטה סביבנו; הם פנו אלינו בצרפתית, ובהסיקם מתשובתנו שאכן צרפתים אנחנו, החלו לקונן על יציאתו של "צבא הכיבוש". אין ספק שהלגיונרים היו קונים טובים למשקה החרף, אך המבחיל קימעה, המכונה כאן "רום", והוא מיטב מרכולתו של בית-הקפה. בינתיים צדנו בנחל שלושה מיני דגים, שאחד מהם—כפי שהתברר אחר-כך—היה המין המצוי בירדן, אשר עד כה גודע מן הנילוס בלבד. שעה ארוכה לאחר שקיעת החמה חצינו שוב את מפרץ סנט-ג'ורג' ואתנו שללנו-דגים, עופות, בעלי-חיים אחרים, צמחים ומחצבים—ועלינו לחוף בצל מפולת ההריסות של מבצר ביירות.

אל דאוד-פחה, מושל הלבנון
לאחר ימים אחדים הואיל הקונסול הכללי אֶלדריג' להביא לי הזמנה מאת דאוד-פחה, מושל הלבנון, לבקר באחד ממעונות-הכפר שלו, בפעבדא אשר בהרים, ויחד יצאנו לשם. בשעה התשיעית בערך יצאנו על סוסינו, כשלפנינו רוכב הקוואס הראשי של הקונסול, לבוש חליפת ריקמה כחולה מהודרת וחובש צניף מפואר והוא יושב על אופף שני, חרב ארוכה מיטלטלת על צדו. הבהמה העלובה שניתנה לי חשה כי אין היא ראויה כלל וכלל לארוח לחברה את הסוס האפיר של הקונסול, ולולא חודם של דרבנותי החדשים לא היינו יכולים לשוחח. לאחר שרכבנו זמן-מה בדרך המתפתלת בין החווילות הנאות העוטרות את ביירות, מוקפות פרדסי תפוזים ותותים, עשינו דרכנו במשעול חולי עמוק השרוי בצל משוכות צבר, שהיו עטורות עתה מלל של פירות אדומים, מבהיקים. מן המשעול עברנו לחורשות האורן העוצרות את החוליות העולות על הדרך לצידון. הירקות החירות והגוגה של העלנה משוה לה מראה מצהיל, שונה מאד מן המראה העגום של יער סקוטי, והעצים (*Pinus halepensis*, L.) נטועים בקבוצות גדולות בנות גילים שונים ומהווים כעין פארק, שאינו מזכיר כלל קתה במחוז סארי. פה-ושם מתנשא אורן תמיר ועתיק בבדידות מזהירה מעל לנטיעות

הצפופות שמתחתיו; ובכל השטח פזורים עצי-חרוב (*Ceratonia siliqua*, L.) הסוככים בעלוותם הכהה והצפופה על המרפסת השטוחה של בית-קפה תורכי, ומאחריהם דקל מדובלל מזכיר לנו שבארצות הדרום הננו. דרך אין כאן, ואנו חותרים בחול העמוק עד הגיענו למשעול, שקוע עמוק באדמת-חמרה אדומה עשירה, המעידה לכאורה על פוריות מופלגת.

בעלותנו לאטנו על ההר במשעול זה, המשמש דרך לאדם ולפרקים גם אפיק למים, השתנה עד-מהרה אפיו של הצומח. פרדסי תפוזים, ובתוכם דקלים רבים, נתחלפו במטעי תות לבן; עוגת "תולעי-המשי" כבר חלפה ועתה ישבו על העצים פעוטות ערביים, כשורק כותנתם הקצרה הכחולה לעורם, ובעסק גדול קרעו את העלים בשביל הזמורים והעזים שעמדו מותחת. לאחר התותים עברנו מילים אחדים של כרמי זיתים, שהסגילו בפרגם הנשל, ולפי השמועה זהו מטע הזיתים הנרחב ביותר בסוריה.

זו פעם ראשונה ראיתי עצי-זית צעירים בטריטוריה תורכית. אכן, עצים צעירים בכלל נדירים הם במזרח כמו חורבות במערב. ואולם הפלא הוא שעוד מוצאים כאלה פה-ושם, במשטר כלכלי הגובה בעריצות מס שנתי של גרושים אחדים על כל עץ-מאכל, החל מעצם שנת הינטעו, אפילו יהיה זה זית, שארבעים שנה חולפות עד שהוא מגיע לבגרות שלמה. אך מה תקוה אפשר לתלות בממשלה המטילה את המסים הכבדים ביותר על בהמות המועסקות בעבודה חקלאית בארץ פוריה שהופתה שממה. והאבסורד מגיע אף למעלה מזה. לפי מין "חוק-צד" בוטאני שייכים עצים מסוימים למדינה; הנה כך השיקמה על כל מישטח צלה שייכת ממילא למדינה, והיא מופקעת מרשות האיפר בעלית. אך אפילו הוטל עול המסים בדרך גבוהה יותר מן הנקוטה בידי השלטון העותומני, עוד זמן רב לא היה יסוד לצפות לכך שאיכרים סוריים טעו עצים. איש הרעיה¹⁶ עשוי לזרוע זרע שאת פריו הוא מקווה לקצור בתוך חדשים אחדים, אך לטעת עץ אשר שנים רבות לא יביא כל תמורה—לכך נחוצה הרגשת ביטחה בבעלות על הרכוש, הרגשה אשר זה מאות שנים נעדרת היא מן המזרח שתחת שלטון האסלאם.

דומה שבמסיק הזיתים עוסקות גשים בלבד, וחבורות הנשים הצוהלות מתחת לעצים, גליות-הפנים ושחורות העיניים המבהיקות, שבירכונו בעברנו, הראו בעליל כי במחוז נוצרי הננו. מכרמי הזיתים עלינו בהדרגה אל הצלעות החשופות של הלבנון והמשעול שוב לא היה מסיילה אלא שורת זיזים ומדרגות חצובות בסלע, וכל המדרון היה מדורג בקפדנות רבה לגידול דגן, ופזורות בו שורות ארוכות של עצי-תות גנסיים ועצי-תאנה לרוב. מרומי ההר עטורים כפרים, היושבים תמיד על גב הרכס אך לעולם אינם צפופים ככפרי המישור. בקירותיהם המסוידיים, בגגותיהם השטוחים הלבנים ובאשנביהם גראו מרחוק כחפני קוביות שגורקו כלאחר-ידי לאורך צלעות ההר. לאחר שרכבנו שעתים עלינו פתאום על נתיב סלעי, מכוסה בתה ים-תיכונית עם רקפות קורחות. סוסינו הקטנים דילגו שם בזריזות וברגל בוטחת כעזים, ומקץ עשר דקות הגענו עד בעבדא.

דרוזים אחדים בהליפותיהם הציוריות התהלכו שם בעצלתיים, נקיים ומנומסים; ערבים זעומי-פנים עישנו קדורנית כשהם גשענים על השער; סוסים עוטים כסות

מוזרה עמדו מאופפים ונכונים לדרך ליד פרשים במעילים אדומים. כאשר רכבנו תחת לקמרון הגישה אל הארמון של בעבדא יצא משמר קטן במדים בלים של חיל-הרגלים התורכי ואנו נמצאנו עומדים בכיכר מטושטשת-תבנית ששימשה קסרקט ושגראתה תלויה יותר מאשר משתרעת על המדרון. לאחר שעברנו עוד שער, בו נאספו כמה פרשים בלי מדים ושומרים רוכבים, הגענו עד מערכת מדרגות ארוכה חצובה בסלע, שלתמהוני טיפסו עליה סוסינו בלא היסוס, כאילו היתה להם עלייה במדרגות מעשה של יום-יום.

בקצה העליון היתה כניסה צרה, ולאחר שעברנו אותה ברכיבה נמצאנו בחצר הפנימית של מעון הפחה, על ראש הגבעה ממש. בחורים דומים לאלבאנים תפסו את רסני סוסינו ובריכונו לשלום; ומשירדנו מן הסוסים פגשנו את הפחה באולם שבקומה הראשונה. לחדר הגדול שבו נתקבלנו היו חלונות מכל צדדיו, וכל ריהוטו היה ספה לרוחב הקצה שממול, שולחן-כתיבה קטן וכורסה, וכיסאות אחדים לאורך הקירות מסביב. שטיח תורכי יקר כיסה את עיקר שטחה של הרצפה. כשרכבנו במעלה ההר ירד גשם עז, והפחה דרש בתוקף שקודם-כל נקבל מידו בגדים להחלפה. לאחר דקות אחדות כבר ישבתי בנוחות על הספה, עוטה גלימת אטלס ירוקה כאפון שבטנתה פרוות סנאי, ולפני כוס שיכר מקציפה.

דאוד פחה הוא אדם בגיל-העמידה כמעט שאפו רומאי מזדקר, עיניו עמוקות ונוקבות ופניו מביעים עדינות ולבביות; קומתו התמירה מסתמנת יפה בחליפה ארמנית כהה, במכנסיים רקומים בהירים, במוקיים ובחזיית-קטיפה. ארמני נוצרי הוא לפי מוצאו, ושנים אחדות שימש נספח בחצר-המלוכה של ברלין, ואחר-כך—של סנט-ג'יימס.¹⁷ לאחר הטבח של 1860, כשתבעו המעצמות שהפחה של הלבנון יהיה נוצרי אך לא בן אחת הכיתות העיקריות שבמחוז, בחרו השלטונות למרבה המזל, לפי עצתו הנבונה של הלורד דאפרין,¹⁸ בדאוד אוגלו. לדעת מביני-דבר היתה תכנית החלוקה שהציעו הלורד דאפרין ומר מיד ההצעה היחידה שהיה בה כדי להבטיח לארץ-הלבנון רבת-האוכלוסים הגנה מפני מזימות אירופיות ואנארכיה מקומית כאחת. כאפשרות שניה ודאי היה מינויו של דאוד הצעד הטוב ביותר; אבל מי יוכל לערוב לטיבו של יורשו, או להיות בטוח שעתה, לאחר הסתלקותו של ה"אלצ'י הגדול",¹⁹ עוד תהיה לשגרירות הבריטית על הבוספורוס אותה השפעה במועצות השלטון?

על המימשל של דאוד די אם נאמר שלא הוא ולא פקידיו מעולם לא הואשמו בקבלת שוחד או במעילה קלה ביותר. אפילו המארונים, העוינים את שלטונו, אומרים שאין הם מתנגדים לאיש אלא לשיטה. הם תובעים מושל מארוני, ואם אין זה אפשרי היו מבכרים פחה תורכי על נוצרי, מדעתם שתורכי יישב בחיבוק-ידיים והם יוכלו לנהל את סיכסוכיהם ומריבותיהם באין מפריע. אמנם אין הם אנשי-מלחמה כדרוזים, אך עולים הם על הללו הרבה במספרם—כ־220,000 הם מונים לעומת אולי 50,000 אויביהם המסורתיים—ונפשם יוצאת לנקום.

הפחה מבין אנגלית היטב, אבל מעדיף לשוחח בצרפתית. הוא נגע מיד בבעיות הפוליטיקה בלבנון והקשיים שהוא נתקל בהם. הוא נשלח לכאן למשול בבני עדות

שכנות, אכולות קנאה קשה-כשאול, שמרירותן נובעת לא רק מאיבה שמקורה בקנאות דתית אלא גם מזכרון של פרעות-דמים הדדיות, ועם כל זאת עדיין אין ברשותו שום כוח צבאי לדיכוי מהומות ונאמר לו שעליו לשלוט בלבנון "ברגש" ("Par sentiment"). "כיצד", קרא, "אפשר לבלום סייעות יריבות המומות על רקע של סיכסוכים דתיים ברגש ובלא משטרה, ולו אף בארצות המתקדמות ביותר? האם ברגש או באלות מונעים שוטרים התנגשויות בין תהלוכות של פרוטסטאנטים וקאתולים באירלנד התרבותית?" אך ייאמר הדבר לשבתו של הפחה דאוד שהצליח למלא את תפקידו הקשה זה שנתיים וחצי; רק אין הוא יכול לגבות מסים מן המארונים היושבים בצפון הלבנון, כי הם מסרבים לשלם את המס, ולא הועמד לפקודתו הכוח הדרוש כדי לאלצם לכך. לרשותו רק שני גדודים של חיל-הרגלים התורכי, שאחד מהם מופקד על שמירת הדרך בין דמשק לביירות והשני על הדרך שבין טריפולי לצידון. לצורך המימשל הפנימי אין ברשותו אלא המשטרה המקומית, שאפשר לסמוך עליה בערך כמו על השוטרים האזוריים באנגליה בימים-עברו, וכן 150 פרשים, אנשים מצוינים, מיטיבים לרכוב, אשר מפקדיהם המאמנים אותם הם קצינים צרפתיים מיחידת-הילידים האלג'י-רית. פרשים אלה נכונים לפרוץ לכל מקום ולעשות כל מה שיצוים מנהיגיהם, אלא שהם מועטים מכדי לשלוט באוכלוסים שעליהם הפחה צריך להטיל מרותו. ועוד קושי אחד לפניו: התורכים והמארונים כאחד הפצים בכשלונו, ואין לצפות לשום עזרה של ממש ממעצמות זרות. "מוטלות עלי", אמר דאוד, "רק שלש משימות לביצוע, אך כל אחת מהן היא למעלה מכוחו של איש אחד: לגבות את המסים להחזקת הממשלה, להבטיח את החיים והרכוש, ולעשות משפט-צדק בין איש לרעהו". המשימה האחרונה מעסיקה את הפחה למדי. שבע-מאות משפטים בשנה, שפולם מגיעים לטיפולו האישי, מוכיחים כי ההרריים אוהבים דין לא פחות ממלחמה, ושום נתבע לא יקבל עליו את פסק-דינו של השופט המחוזי בלי לערער לפני הפחה. "והיה אם מחר יחליפוני, יהיה לי הסיפוק", ציין הוד-מעלתו, "שבידיעת שני דברים: האחד, שהלבנון שרוי בשלנה ובהשקט; והשני, שהעם טעם טעמה של עשיית-דין הוגנת, בלא תשלום ושלמונים—טעם שלא ידעו מעולם קודם לכן, ואשר אולי יזכרנו להבא".

(תרגום: חיים בן-עמרם)

הערות

- אכן את ברותי מקובל עתה לזהות במקום הכפר בריתאון, בבקעת הלבנון. לביירות עצמה נמצא בינתיים זכר כתוב, אמנם בתעודות קודמות ל"ימי היהודים", בפאפירוס אנסטאסי א, ברשימת ערים של תחומים השלישי ובמכתבי אל-עמרנה. יוחנן אהרוני מעתיק את השם לפי תעודות אלו בכתיב העברי בארות ("ארץ-ישראל בתקופת המקרא—גיאוגרפיה היסטורית" [מוסד ביאליק, תשכ"ג], עמ' 40, 150, 160). לאור דברי טריסטראם כאן, לא מובן לי על סמך מה כתב שעם-ישראל שלט בביירות בימי דוד ושלמה.
- התורכים שחטו שם יוונים רבים כשהתמרדו הללו, בשנות העשרים למאה ה-19.

³ Louis-Félicien de Saulcy (1807–1880), ארכיאולוג וחוקר מטבעות צרפתי, שאולב-רייט ראה בו את "החופר המודרני הראשון של אתר ארץ-ישראלי" ("הארכיאולוגיה של ארץ-ישראל", תרגם אהרן אמיר [עם עובד, תשכ"ב] ע' 24). הוא הגיע לביירות ב-1850, בדרכו לירושלים וים-המלח.

⁴ הכוונה לפרעות שפרעו בנוצרים הדרוזים, ובעקבותיהם הערבים. בחצבאיה קטלו הדרוזים כאלף נוצרים, ואילו ליהודי המקום עזרו להימלט לדמשק.

⁵ Henry Maundrell היה כוהן-דת בחלב, והכוונה לספרו *A Journey from Aleppc to Jerusalem at Easter A.D. 1697*, שהופיע בכמה מהדורות.

⁶ K.R. Lepsius (1810–1448), אגיפטולוג גרמני. Sir A.H. Layard (1817–1894), ארכי-אולוג ומדינאי אנגלי, שחקר בעיקר את עתיקות אשור.

⁷ הכוונה כנראה למין *C. saulcyi*.

⁸ Henry H. Jessup, מיסיונר פרסביטרי קנאי, בא למזרח בשנת 1856. הוא הביע תקנה שבריטניה תקבל חסות על ארצות אסיה הכפופות לאימפריה העותומאנית. פירסם כמה ספרים, וביניהם: *Fifty-Three years in Syria* (New York, 1910) (2 כרכים). נזכר פעמים אחדות בספר: *A.L. Tibawy, American Interests in Syria, 1800–1901* (Oxford, 1906).

⁹ עתה מקובלת הדעה שבפסוקי איוב הכוונה לשור-הבר שנכחד, ואילו בפסוקים אחרים הכוונה למין *Oryx leucornyx*, שמנסים להחזירו לארצנו.

¹⁰ Johannes Rudolph Roth, חוקר-טבע שסייר בארץ-ישראל בעת ביקורו הראשון של טריסטראם.

¹¹ נראה לי כי יהודה פליקס לא דייק בכתבו על מין זה ש"קרניו קצרות". בציור האשורי המובא אצלו דומה שקרני "השור" נעוצות היטב בגוף הלבאיא ('החי של התנ"ך—ספר הזואולוגיה המקראית' [סיני, תשט"ו], ע' 9).

¹² שמה המדעי עתה—*Gelochelidon nilotica*.

¹³ שחף זה שוב אינו נראה בארץ והוא נכחד והולך בכל אזור הים התיכון בגלל השמדת מושבות-הדגירה שלו. טריסטראם עצמו פיקפק כנראה לימים בנכונות ההגדרה, ושם המין הזה נמחה מן המהדורות האחרונות. (במקור השם משובש בכל מקום: Andomini (Audouini).

¹⁴ שמו המדעי עתה—*Prinia gracilis*.

¹⁵ שמו המדעי עתה—*Pycnonotus capensis*. בכינוי "זמיר" התכוון טריסטראם רק לציין את קולו הערב.

¹⁶ כך כונו הנתינים הלא-מוסלמים שהעלו מס למושל.

¹⁷ כינוי לחצר-המלוכה הבריטית.

¹⁸ F.T.H.-B., Marquess of Dufferin and Ava (1826–1902), דיפלומט אנגלי, שטיפל בבעיות המזרח התיכון אחרי מלחמת-קרים ונשלח למזרח לחקור את מאורעות 1860.

¹⁹ הכוונה לשגריר הבריטי בתורכיה Stratford Canning (1786–1880). אֶלְצִי היא מלה תורכית שמשמעה שגריר, והכינוי ניתן לו בשל הצלחתו, פעולותיו הנועזות והשפעתו המרובה על השלטון בתורכיה. הוא סיים את תפקידו שם בפעם האחרונה בשנת 1858, אחרי מלחמת קרים.

עליזה שנהר: קריאת הגבר

לגי.

לְהִיטוֹתוֹ מְסַכְסַכֵּת גַּפִּים.
לְבוֹ סְחָרְחָר וַחֲרוֹגוֹ
מִזְדַּקֵּךְ בְּסִבְךָ חֲזוּהוּ.
פִּלְגֵי הַסּוּסִיוֹ נִזְדָּרְמוּ.
הוּא לֹא יָכַל.
אוּלֵי מְחָר.
טוֹב לוֹ לִישׁוֹן.
יֵשׁ לָהּ סְבָלָנוֹת.
הִיא תַחְמִיץ
בְּחֵם תַּמוּז הַזֹּעֵף.
הִיא תִמְרַק בִּיסוּרֵיהָ
חֲלוֹנוֹת חֲרָדָה.
הִיא תִכְרֹךְ
אֶת הַשָּׁנִים הַמְתַּגּוֹלְלוֹת
בְּמַחְסָנִים. יֵשׁ לָהּ
הַרְבֵּה.

קיו

מְקַלּוֹ עַל שְׂכָמוֹ.
נָס. לֹא חָסִין.
טִינָה פְרוּמָה
סוֹפֶקֶת כַּפִּים.
אִיוֹם מִתְדַהֵד.
נַע. שְׂרָפִים טְרוּדִים
עָטִים כַּפְּרָפְרִים לְכַבּוֹת
שָׁנִים דְּלוּקוֹת.
נָד. גְּרוּד תָּמִיד
בְּקִצּוֹת פְּחָדִים חֲשׂוּפִים.
וּכְשֶׁאֵין לוֹ
מִי
הוּא צוֹכֵט אֶת צְלוּבוֹ
שֶׁבֵין כְּתֵפָיו.
אוֹת קֶשֶׁה נוֹדַע
מְגַהֵץ
בְּפָנָיו הַדוֹלְפִים.

דן גלעדי: בין "אזרחים" ו"תושבים" בראשון-לציון [1900–1914]

מראשית ימיה של המושבה, שנוסדה על-ידי ראשוני "העליה הראשונה", היתה בה הבחנה ברורה בין "אזרחים", בעלי הקרקע והנחלות, לבין חסרי-קרקע, שנקראו "תושבים" סתם. הנהגת המושבה היתה אך ורק בידי הראשונים, ואיש לא ניסה לערער על כך.

שבע-עשרה משפחות לקחו חלק בעליה על הקרקע בחודש יוני 1882. עד סוף המאה ה-19 גדל מספר האיכרים לשמונים בקירוב, כתוצאה מתוספת שטחים שנרכשו וממכירת חלקות על-ידי בעליהן למתישבים חדשים.

תקופת העצמאות הראשונה של המושבה לא ארכה. המתישבים, שבאו במצוקה נוראה חדשים ספורים אחרי התישבותם, פנו בבקשת עזרה אל הברון רוטשילד, והוא שלח את הגנן דיגור, שהתערב בכל דבר ועד מהרה רוקן את הוועד המקומי מכל תוכן. בתוך תקופה קצרה עברה המושבה כולה לחסותה של פקידות הברון והאיכרים נעשו תלויים בחסדה, ללא כל השפעה על ניהול העניינים. שתי "מרידות" של האיכרים (בשנים 1884 ו-1887) דוכאו בתקיפות.

מצב זה נמשך עד שנת 1900, כאשר החליט הברון לפתע להעביר את הטיפול והאחריות במושבות לידי חברת יק"א. יק"א, בניגוד מוחלט לברון, הקפידה שלא להתערב בעניינים הפנימיים של המושבה ולהשאיר בידי המתישבים את האחריות לניהולה. האיכרים בחרו מיד בוועד ובמוסדות אחרים לניהול המושבה.

הנושא המרכזי שעמד בפני מוסדות ההנהלה העצמית של המושבה, מראשית עצמאותה, נסב בדרך-הטבע על בעיות כספיים, תקציב ומסים. מרגע שהיה על המוסדות הנבחרים לנהל בעצמם ועל אחריותם את ענייני המושבה, נתקלו בשאלות כספיות שהוצרכו למצוא להן פתרון מעשי.

מתחילה כרוך היה נושא זה בשאלת היחסים בין האזרחים, בעלי הנחלות, הזכאים להשתתף בהנהלת המושבה, לתושבים, שהם כל יתר דרי המושבה. הקושי היה, מנקודת-מבטם של האזרחים, איך ישאו התושבים בעול ההוצאות, בלי לקחת חלק בהנהגת העדה. הואיל והשירותים למיניהם ניתנו לכל בני המושבה בלי הבדל, היתה הצדקה לתבוע מכולם השתתפות בהוצאות. מצד שני, היה מקום לחשוש כי לאורך זמן לא יסכימו תושבים לשלם מסים כאיכרים בלי שיהיו שווים להם בזכויות.

קושי נוסף היה לקבוע מה גבולות מרותו של הוועד לגבי בני המושבה בעניינים כספיים, כלומר, עד היכן רשאי הוועד לחייב את האנשים בהנחה כי מדובר בעניינים כלליים שבהם אסור לפרוש מן הציבור. נראה כי חוסר-בהירות בכל הנוגע לנושאים אלה מנע את קיומה של מערכת תקינה של מינהל עצמי. "התעוררו בלבולים, טענות

ומענות במושבה בנדון התשלומים והמסים שהעדה מטלת על כל בני המושבה לצרכי ציבור.¹ בהיעדר כל סמכות יישובית מוסמכת ומקובלת, פנו אזרחי ראשון-לציון במכתב לרב הראשי של יפו, גפתלי הרץ הלוי (יא חשון תרסא), לפסוק הלכה בשאלה זו, "לפי דין-תורה". לפנייה זו נודעת משמעות חשובה, כי היא מוכיחה עד כמה לא היתה בשלב הראשון של המפעל ההתישבותי כל מערכת גורמטיבית ברורה ומחייבת לניהולם של ענייני ציבור.²

וכך נוסחה הפנייה: "אנו מבקשים את כבוד מעלתו לבוא למושבנו למען הורות לנו בני המושבה ראל"צ הלכה למעשה איזו הוצאות המושבה נחשבות עפ"י דין תורה לצרכי צבור וכל אחד מהקהילה בלי שום יוצא מן הכלל מחויב לשלם את חלקו בהוצאות הנ"ל ואיזו הוצאות המושבה נחשבות עפ"י ד"ת לרשות וביד אחד מהקהילה הרשות להפקיע את עצמו מלשלם איזה סכום על ההוצאות האלו. ואנחנו הח"מ מקבלים עלינו בכל תוקף ועוז לקיים בלי שום טענות ומענות ובלו ערעור ככל אשר יורה לנו כבוד מעלתו עפ"י תורת הקודש".³ והרי עיקרי פסק-דינו של הרב, אותו אישרו גם רבני ירושלים:

א. חברי הוועד ("שבעת טובי העיר") חייבים לנהוג לפי התקנות הקיימות, אשר בעריכתם יקחו חלק כל בני העיר, התושבים והאזרחים כאחד. בקביעתם יכריע הרוב. כל תקנה חדשה חייבת להתקבל באסיפה מיוחדת אליה יוזמנו כל בני העיר. הסתייגות מעקרון הרוב, רק במקרה שהמדובר בתשלום כסף מצד מיעוט אנשי העדה. במקרה זה המיעוט אינו מתבטל מפני הרוב, אלא עושים פשרה על-ידי מתווכים ניטרליים.

ב. רשימת העניינים שהם בחזקת צרכי ציבור שהכל חייבים בהם: רופא, בית-מרקחת, שמירה, מוסדות דתיים, הכנסת-אזרחים, הארת רחובות; לימוד תורה לבני עניים; הוצאות הוועד, מוכתר.

ג. סידור תשלומים לכל אחד מהסעיפים הנ"ל, בהתאם להזדקקות לשירותים, ליכולת, ולהערכה על-ידי טובי העיר.

ד. הוועד רשאי לכופף את כל אנשי המושבה רק בתקנות שהן צרכי ציבור ולא בדברים פרטיים (כגון ממכר היין, מילדת, חינוך על-ידי מורים שאינם דתיים, בית-ספרים).

פסק זה הוכיח עמדה מתקדמת הרבה יותר מזו של האזרחים לשאלת התושבים, לפי שקבע בפירוש כי על כל בני המושבה להשתתף בתנאים שווים בקביעת תקנות ובאסיפות הכלליות. ואכן, האיכרים התעלמו מעקרון זה, שהיה מנוגד לאינטרסים שלהם, ומשך שנים לא מעטות הוסיפו להתזיק בידיהם את כל המוסדות ולמנוע מן התושבים זכות השתתפות באסיפה. כאן לפנינו דוגמה של קבוצה אינטרסנטית הדואגת לשמור בידיה על היתרונות בהם החזיקה בכוח הוותק, היוקרה והרכוש.

עד שנת 1909 אין לנו ידיעות על התארגנות של התושבים לתביעת זכויות-אזרח שוות. מצב זה גראה מוזר נוכח העובדה כי מספרם גדל והלך עד כי האזרחים (ובני משפחותיהם) היו מיעוט מכלל האוכלוסיה במושבה (כארבע-מאות מתוך כאלף).

הסיבות לכך היו: (1) התושבים לא היו קטיגוריה חברתית מלוכדת, כמו שהיו האיכרים, ולכן התקשו מאד להתארגן לפעולה משותפת; (2) לא היו לתושבים מנהיגים בעלי שיעור-קומה ובעלי כוח-השפעה שיוכלו להתחרות באיכרים; (3) כמו במושבות אחרות, נהנו האיכרים מיוקרה חברתית. לפי שהיו לא רק המיסדים אלא גם בעלי האדמה, שנחשבה רכוש המקנה מעמד מיוחד. קשה לענות על השאלה מדוע בשנת 1909 צף הנושא ועלה שוב כמה פעמים באסיפות המושבה ובדיוני הוועד.

בלי ספק השפיעו כאן לחצים כספיים, והרצון לכסות את גרעונות התקציב על-ידי הטלת התחייבויות נוספות. התושבים גילו, כנראה, סימנים של מרי ואי-נכונות לשאת בעול ההוצאות כל עוד הם מקופחים מצד מעמדם הציבורי. עם זאת פעלה בכיוון זה גם קבוצת אזרחים שהעלתה את הנושא מתוך שיקולים עקרוניים. כלומר, היו אנשים, ובהם מנהל היקב, ז. גלוסקין, שחשבו כי הגיעה השעה לבטל את האפליה הקיימת לגבי רוב בני המושבה.

באביב תרסט עלתה שאלת התושבים על הפרק באסיפות הכלליות ובדיוני הוועד. הועלו הצעות שונות לקביעת בחנים שלפיהם תינתן זכות-הבחירה לתושבים. המשותף להצעות אלו היה כי על התושבים להיות בעלי מיוצר כלשהו של הכנסה כספית ומשלמי מיוצר מסים כלשהו. היו שסייגו את מתן "זכות הקול" לתושבים לעניינים הנוגעים להם במישרים, בלי להעניק להם זכות הצבעה בשאלות הנוגעות לבעלי הנחלות.⁴ בשם כל תושבי המושבה נשלח לוועד מכתב (חתום בידי שבעה) הדורש "בכל תוקף להשתתף בכל השאלות הנוגעות לחיי הציבור החמריים והרוחניים ולשאת ביחד עם האזרחים בכל המסים התלויים בחיי הציבור".⁵ באסיפה התנהל ויכוח והסכם לא הושג. לפי הצעה אחת "יש לאזרחים חלק בהוצאות הציבוריות בכל דבר בלי יוצא מן הכלל, ומטעם זה יש להם זכות דעה בכלל של מושבה, בעת שהתושבים משתתפים רק במקצת בהוצאות הציבור, להם יש זכות דעה אך בפרטים".⁶

דעה הפוכה מביא "הפועל-הצעיר":

"...עתה משראו כי הקופה ריקה החליטו שכל תושב במושבה מחויב לשלם מס מיוחד 2% למאה מהכנסותיו. אלא שלאיכר ישנה זכות אזרח במושבה גם אם הכנסותיו אינן מגיעות ל-500 פ' בשנה ולתושבים אין זכות לחוות דעה אפילו בעניינים הנוגעים ישר לצרכיהם עד שישלמו מס ישר 50 פ' לשנה, כלומר עד שלא תהיינה הכנסותיו של התושב 2500 פ' לשנה. ומכיון שלרוב הזרים ובפרט לפועלים אין הכנסה זו, מוכרחים הם להשאר זרים במושבה עברית בא"י אע"פ שהם משלמים כל מסי המושבה ישר ובלתי ישר בשוה עם האיכרים".⁷

אחרי ויכוחים רבים קיבלה האסיפה ברוב-דעות בהצבעה חשאית את ההחלטה הבאה: "הבחירה לוועד תהיה פרופורציונלית אבל האזרחים לחוד והתושבים לחוד והנבחרים משני הצדדים יעבדו ביחד בכל המוסדים הציבוריים שנושאים יחד במס

הצבור. אם איזה תושב במושבה לא ישלם את המס הצבורי, אז עליו לשלם בעד כל הנאת המוסדים אשר יהנה מהם מחיר הנאה. כל תושב חדש הבא למושבה ששילם מס צבורי במשך שתי שנים יש לתושב הזה זכות דעה במושבה. באסיפה הכללית בנוגע לכל המוסדים שכל המושבה גהנית מהם, יש זכות דעה שוה הן לאזרחים והן לתושבים".⁸

אך הרוחות לא נרגעו גם אחרי ההחלטה העקרונית הנ"ל וערב הבחירות לוועד בשנת תרע, שהיו סוערות במיוחד, שוב פרץ הסיכסוך. קבוצת אזרחים שלחה לאסיפה הכללית "ממורנדום" ובו הצעה לשיטת בחירות חדשה. לפי הצעה זו יחולקו בני המושבה לשתי חטיבות: אזרחים ותושבים. הראשונים נחלקים ל-4 מחלקות, לפי גודל אדמתם, כל מחלקה מציעה את מועמדיה מקרב חבריה. בסך-הכל ייבחרו שמונה חברים ממועמדי האזרחים ושני חברים נציגי התושבים. טכניקה זו מוכיחה בעליל כמה חשוב היה קנה-המידה הכלכלי-הכמותי בקביעת מעמדו של האזרח במושבה.

ושוב התכנסה אסיפה כללית לדון בהצעות השונות: "הבלבולים נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה, הצדדים נלחמו איש ברעהו בעד ונגד הצבעותיהן, הציעו הצעות חדשות ולא יכלו לבוא לידי הסכמה. מנהל האסיפה וחברי הוועד התפטרו ממשרתם. האסיפה הפצירה באדון פרימן לקבל עליו לפי שעה לנהל את הבחירה והוא נעתר לבקשתם בתנאי אם יסכימו כולם לאופן הסדר שלו בעת הנהלת האסיפה. הוחלט לאמץ את ההצבעה לפיה הבחירה תהיה ע"י מחלקות והאסיפה הכללית תבחר ישר מבין כל מחלקה את מספר הנציגים שנקבו לה לוועד. בין כה וכה התקוממה מפלגה אחת, אשר התנגדה להצעה זו, ועשו אובסטרקציה ועזבו את האסיפה למען לא יקחו חלק בהחלטה, וכאשר נשאר הרוב באסיפה, נבחרה ועדה של ששה אנשים לסדר ולהכין את רשימת המחלקות כפי מידת הנחלאות".⁹

אחרי כל העיכובים והמאבקים הנ"ל, נבחר ועד חדש בהתאם לשיטת המחלקות (בראשו א. מ. פרימן), אך לא עבר זמן רב ושוב פרצה סערה: שני אזרחים ניסו להשתלט במרמה על ארכיון המושבה (תחילה דומה היה כי המזכיר היה אתם בסוד המזימה). נקראה אסיפה כללית כדי לדון בגעשה, להביע אמון בוועד ולתבוע לדין-תורה את הנאשמים. התברר כי השניים פעלו בשם קבוצה שלמה של 23 אנשים שהתנגדו לוועד שנבחר ואף שלחו מכתבים רשמיים כי לא ישלמו כספים לוועד זה.

בהסכמה כללית הוחלט להזמין את הרב-הראשי ליפו והמושבות, א. י. הכהן קוק, "לברר את ענין הסיכסוך ששרר במושבה לרגלי בחירת הוועד ולפסוק דין-תורה למען השיב את הסדרים בהנהגת העדה על מכונם".¹⁰ בהזמנה זו היתה הודאה כי רק אישיות נערצת מבחוץ עשויה למצוא תקנה להידרדרות בהנהגת המושבה ולהיעדר הסכמה כללית בין הקבוצות השונות הנאבקות על השלטון. ושוב, כבשנת 1901, בלטה העובדה כי אין כתובת "יישובית" לפנות אליה מחוץ לרשות דתית רשמית.

נביא בזה את עיקרי פסק-הדין: ¹¹

"א. בכלל מצאנו את העובדות אשר נעשו במשך הזמן של פילוג הדעות משני הצדדים שאינן יוצאות משורת המוסר, לכל מפלגה יש לה די התנצלות על מעשיה לפי המצב.

ב. יש רשות להמפלגה שאינה מאשרת את בחירת הוועד לבחור מקרבה עוד ארבעה חברים להוועד והם יצורפו אל שמונת החברים אשר נבחרו מכבר, ומכולם יחד יתכונן הוועד במלואו. — — —

ג. הערכת המסים צריכה להיות על כל יושבי המושבה באין הפרש בין בעלי קרקע ושאינם בעלי קרקע.

ד. איכות ההערכה תהיה עפ"י ערך ההכנסה של כל אחד, הפרטים מסורים הם לעיבוד עפ"י אסיפה כללית. — — —

ה. כל היושב במושבה שתי שנים ששילם את הערכתו אם גערך בעבר ושקיבל עליו להבא לשלם כפי הערכתו זוכה הוא בזכות ההצבעה ככל יתר בני המושבה, באין הפרש בין בעלי קרקע לשאינם בעלי קרקע וכל הקהל כולו חוקה אחת לו.

ו. אם עפ"י הבחירה נכנסו אל הוועד יותר משני חברים מהתושבים שאינם בעלי קרקע—בכל ישיבה משיבות הוועד שיהיה מדובר בה על דבר העניינים הנוגעים רק לבעלי קרקע, נכנסים הסגנים בעלי הקרקע לאסיפת הוועד בתור חברי הוועד במקום החברים שאינם בעלי קרקע. — — —

ז. הוועד יפסוק בעריכת תקנות לשיטת הבחירות הבאה, ומחויב הוא להציע את עריכתו לפי דעת הקהל באסיפה כללית שתכריע את השיטה הרצויה לה עפ"י הכרעת רוב דעות.

ח. ועד בקורת צריך להבחר עפ"י הוועד בהכרעת הרוב. רק אז אם יסכים הוועד שמעתה אין צורך עוד בועד בקורת עפ"י הכרעת שני שלישי הוועד, אז תדחה החלטת יסוד ועד הבקורת".

פסק־דין זה קרוב ברוחו לזה של קודמו משנת תרס"א בכך במובן זה שפיון להחזיר שלום־בית למושבה ודגל עקרונית בשוויון בין אזרחים לתושבים. עם זאת אימץ את ההצעה שהתקבלה על־ידי האסיפה לחלק את בני המושבה לפי צנזוס של רכוש (מחלקות) ואף דאג שלא יקופחו בעלי־היכולת על־ידי הרוב בעניינים כספיים הנוגעים אליהם במישרים. חשוב להדגיש כי זכות הבחירה לא ניתנה למעשה אלא רק לאלה מן התושבים ששילמו מסים מעל למיזער שנקבע. כלומר, הצנזוס הכספי לא בוטל אלא שתחולתו הורחבה על כל בני המושבה.

מונתה ועדה להערכת חובות המסים של כל בני המושבה, והיא זכתה לאמון האסיפה. לשנת תרע נקבעו מסים ישרים לפי העקרון: מבעלי קרקע, 3% מההכנסה הגקיה; משאינם בעלי קרקע—2% מהכנסתם. מן הכורמים (90 במספר) התקבלו 4300 פ'. מ־104 משלמי־מסים מקרב התושבים התקבלו 2700 פ'. מכאן שהכורמים, עם היותם המעט במספר, הוסיפו לשאת בעיקר הנטל של המסים הישרים.¹² מעניין לבדוק אם היתה לריפורמה זו השפעה של ממש על הרכב הוועדים ואופי

החיים הציבוריים. מבדיקת פנקסי הפרטכילים בשנים שאחרי 1910 ומרשימת חברי הוועדים¹⁸ מסתבר שכמעט לא חל שינוי בהרכב; בקושי נוכל לגלות בין חברי הוועד שם חדש שלא נמנה על ותיקי האיכרים.¹⁴ עובדה זו אינה צריכה להפליאנו שכן לא היה מקום לצפות לכך שהתושבים יצליחו יותר מהאיכרים הפחות בולטים, שלעתים רחוקות נכנס מישוהו מהם לתקופה קצרה לוועד. המסקנה היא כי שליטתם של ותיקי עסקני האיכרים בוועד לא נפגמה כתוצאה מהרחבתה של זכות הבחירה, ובכל הנוגע לאופי החיים הציבוריים לא חל למעשה שינוי של ממש בשנים שלפני מלחמת-העולם בהשוואה לשנים קודמות.

תפקידי הוועד ודרכי עבודתו

תפקידי הוועד רבים היו ומגוונים מאד וקשה למצוא תחום אפשרי של פעילות צבורית בו לא עסק בצורה זו או אחרת. הגורם העיקרי היה מיעוט התערבותו של השלטון בענייני המושבה, שהודות לכך שמרה על אוטונומיה רחבה ואי-תלות במוסדות יישוביים מרכזיים כלשהם, מצד אחד, ועל הרצון לקיים חיי-קהילה אינטנסיביים ומתקדמים, מצד שני. מאחר שלא היה גורם ממלכתי שידאג לתת לבני המושבה שירותים שהיו מובנים מאליהם במדינה מסודרת ובעלת מימשל תקין – היו הוועד ומוסדותיו צריכים לקיימם בכוחות עצמם וביזמתם. יתר על כן, מאין אמון בשירותי הממשלה היתה נטייה לא להזדקק להם גם במקרים בהם אולי אפשר היה להיעזר בהם. כך הוחלט בשלב מוקדם לא לפנות לבתי-המשפט הממלכתיים אלא לקיים מערכת שיפוט עצמאית, והוועד שימש למעשה ערכה משפטית. הפרטי-כלים מתארים מקרים אין-ספור בהם מילא הוועד תפקיד זה של מפשר, מתווך ופוסק בין אנשי המושבה בכל העניינים שהעסיקו אותם. כל סיכסוך הועבר לטיפולו של הוועד, וכמעט לא נודעו מקרים בהם סירבו הצדדים לקבל עליהם את החלטתו. רבים במיוחד מקרים של סיכסוכים על רקע כספי שהובאו בפני הוועד, אך לעתים קרובות עסק גם בעניינים אישיים (פגיעה בכבוד, עלבון) ומשפחתיים (פניית אשה נגד בעלה, או אב נגד בנו). רק לעתים רחוקות מאד, כמו בענין היחסים בין האיכרים והתושבים, פנו לפסק-דין של הרב-הראשי ביפו. מובן ששיטה זו יכלה לפעול רק הודות לכך שאנשי המושבה הסכימו, מרצון ומהכרה לקבל את מרות החלטותיו של הוועד בעניינים הנוגעים להם.

דוגמה נוספת היא רישום תושבים וניהול ספרי-אחוזה על-ידי הוועד. כבר בשנת תרסא הוחלט לערוך שלושה ספרים: גולדים, נפטרים ונישאים. בשנת תרסח הוחלט לערוך ספרי-אחוזה ובו ציינו את גבולות כל החלקות, וכל שינוי במעמד הקרקע (על-ידי קנייה, מכירה, ירושה וכו') מצא בו את ביטויו המדויק.¹⁵

ככל גוף מוניציפלי היה עיקר עיסוקו של הוועד בענייני כספים, מסים ותקציב. אף שכאמור למעלה, געזרה המושבה ביק"א בכיסוי חלק מהוצאותיה, הרי האחריות לניהול הכספי רבצה כולה על הוועד, שהיה חייב למצוא מקורות מימון נוספים, אם על-ידי מסים והיטלים על האוכלוסים ואם על-ידי הלוואות.

לדוגמה, הרי התקציב של שנת תרע :¹⁶

הוצאה (בפרנקים)		הכנסה (בפרנקים)	
1280	שו"ב	2000	עזרת יק"א לבית המרקחת
1100	עזרה לקופת ביה"ס ¹⁷	2400	עזרת יק"א לשרות רפואי
6260	שרות רפואי	1500	עזרת יק"א להחזקת הבאר
7410	בית המרקחת	2880	מבקורי הרופא והמילדת
1460	שמירה	4650	ממכירת רפואות
1260	תיקון בנייני צבור ודרכים	2370	מסים על בעלי חנויות
2240	הוצאות המשרד	4430	איכרים (3% מההכנסה)
1040	הצאות המוכתר	2710	תושבים (2% מההכנסה)
950	שונות	1140	הכנסה נקיה מהפרדס
		650	שונות
<hr/>		<hr/>	
23000	סה"כ	24730	סה"כ

הוועד חייב היה לגבות מהאזרחים לא רק לתקציבו אלא גם לתשלום המסים לממשלה, בין שהעבירם במישרים (כמו בשנים המאוחרות) ובין שהעבירם באמצעות קבלני-מסים (כמו בשנים הראשונות). תפקיד זה חייב משא-ומתן בלתי-פוסק עם האזרחים שיצהירו על יכוליהם. היתה גם מעין בקורת פנימית של אנשים לבל יימצאו כאלה שלא ישלמו את המגיע מהם פן יפול המשא על הכלל: "הוועד קבל מכתב ממספר כורמים הדורשים לבצע את ההחלטה בדבר גבית מעשר מהכנסתם של בעלי יבולים שונים מלבד ענבים, כגון שקדים אתרוגים, זיתים וכ', כדי שלא יפלו למשא על בעלי הכרמים".¹⁸

הבעיה של גביית החובות של בני המושבה לוועד לא פסקה להעסיקו. נביא בזה מכתב של מי שהיה מזכיר הוועד בשנותיו הראשונות, המורה לשעבר דוד יודי-לוביץ: "כבר דיברתי על זה כמה פעמים בוועד והגני להזכיר זה עוד פעם: צריך לגבות מתושבי המושבה את החובות המגיע מהם לקופת עדתנו. מגיע לנו מתושבים שונים יותר מ-20,000 גרוש. זה סכום כמדומני די הגון שעלינו לשים לב אליו, כי אם לא אז נהיה סוף-סוף מוכרחים לשלם אותם מכיסינו ואנו כולנו קולוניסטים. וברור לי כי התושבים בעצמם אינם רוצים בזה. ובענין חובות, טבע הענין מחייב להחיש ולמהר בגבייתם כי מכיון שנתישנו משתכחים הם מזכרון בעל החוב. עצתי היא איפוא כי תקחו איש מיוחד ותשלמו לו איזה אחוז למאה מן הכספים הנגבים ואשר הוא יגבה את החובות".¹⁹

העקרון לפיו ניסו לנהוג היה כי שליש מן ההוצאות ישלמו כל בני מושבה במישרים, כאחוז קבוע מהכנסותיהם, ושני-שלישים ישלמו הנהנים במישרים מן השירותים.

הסנקציות שנקט הוועד נגד המשתמטים ממילוי חובותיהם היו:

1. לעכב הכנסות המגיעות למתשל, על-הרוב באמצעות היקב.

2. "לשלול ממנו זכות הנאות מהמוסדות הרוחניים והגשמיים השייכים לעדה

או העומדים תחת השגחתה".²⁰

לפי כל הסימנים היו סנקציות אלו יעילות למדי, ולא גותר לאנשים אלא לפנות אל הוועד בבקשה שיתחשב בקשייהם וידחה את תשלום החובות, או יקטין את ההערכה שהוטלה עליהם בטענה כי אינם יכולים לעמוד בה.

מאמצים רבים הקדיש הוועד להרחבת גבולות המושבה, בנין בתים חדשים וסלילת דרכים. היתה מגמה לחלק את תוספת השטחים בין האזרחים ולא בין זרים, וכן לצמצם את ההבדלים בגודל החלקות של המתישבים.

תפקיד מיוחד-במינו היה פדיונם של בני המושבה משירות בצבא. וזו ההחלטה שנתקבלה בישיבת הוועד:²¹

"א. לפדות אלה שאי-אפשר להם לצאת בצבא מפני סיבות שונות כפי החוק.

ב. ההלואה תלקח מקופת העדה. ג. זה שילך לצבא תקבל משפחתו עזרה

לפי ראות עיני הוועד. ד. ההלואה תעלה עד 50% מהסך שיש לשלם לפי

החוק. ה. אלה שיפדו מהצבא צריכים להתזיר את ההלואה סך 10 פ' לחודש

במשך חמש שנים. ו. זכות להלואה רק לאלה היושבים במושבה לא פחות

מ-5 שנים והמשלמים מס לקופת העדה".

את העבודה המשרדית מילא מזכיר במשרה מלאה, שתפקידו הוגדר בזו הלשון:²²

1. הנ"ל יקבל עליו מלאכת המזכיר והנה"ח הנוגעת לכל עניני המושבה.

מחויב לשבת כל יום שעתים בבית העם. עינו פקוחה על כל מוסדות המושבה,

לבקר אותם בכל יום ולעין את הנהגתם לפי הפקודות שימסרו לו מאת ועד

המושבה. בעד כל המלאכות האלה יקבל 60 פ' לחודש.

2. לכשימסר לו גם גבית הכספים מבני המושבה יקבל אז עוד 20 פ' לחודש.

3. כל הכספים שיקבל מחויב למסור לגזבר פעמים בשבוע, ואם לא ישלם

קנס לפי ראות עיני הוועד.

מאבקים ובחירות

פעילות הוועד היתה רצופה מאבקים פנימיים, "מהפכות-חצר", התפטרות לפני

סיום תקופת הכהונה המקובלת, סיכסוכים והעלאת האשמות הדדיות. עם זאת יש

להדגיש כי, להוציא במקרים בודדים, כמו בשנת 1910, שלט הוועד בעניינים

והמושבה התנהלה בצורה מסודרת. הורגשה יד חזקה ומכוונת מלמעלה ששמרה על

עקרונות מינהל, ובדרך-כלל נשמרה היציבות. ההסבר למציאות זו של יציבות וסדר

תוך כדי חילוקי-דעות, מאבקים וזעזועים כפעם-בפעם נעוץ בהרכב הוועד ובקבוצה

אותה ייצג. כאמור למעלה, ישבו בו רק איכרים, ולמעשה התחלפו בו בעיקר אותם

אנשים מקרב הוותיקים. עיון ברשימה של חברי הוועדים מוכיח כי רובם גמנו על

המתישבים הוותיקים שהגיעו למושבה בשנותיה הראשונות, ומתבלטים כמה שמות

המופיעים שוב ושוב משך כל התקופה (לובמן, פרימן, מאירוביץ, אוסטשינסקי,

שמוליצ'נסקי), אם כתברים ואם כיושבי-ראש. היתה זו קבוצה הומוגנית למדי של

כורמים בעלי אינטרסים דומים ולכן היה לחילוקי-הדעות אופי אישי, הנובע מהבדל אופי ומזג, יותר מאשר עקרוני. לא כאן המקום, כמובן, לדבר על גישות ועמדות מנוגדות המבוססות על אידיאולוגיות ופוליטיקה גבוהה. ספק גם אם אפשר לקבל את החלוקה בין יסודות "מתקדמים" ו"שמרנים" באשר לצורת ניהולם של ענייני המושבה.²³ החלוקה המוזכרת בכמה מקומות בין האיכרים ה"ברוניים" (כלומר, אלה שקיבלו בשעתו תמיכה חדשית) והלא-ברוניים ספק אם היתה לה משמעות החורגת מן ההבחנה שהורגלו לה בעבר.

כדוגמה לסיכסוך פנימי, שהסעיר את המושבה חדשים ארוכים על רקע מקרי ואישי, נביא את פרשת ד"ר אנטין, שנתקבל לעבודה כרופא בשנת 1901, אחרי התפטרות ד"ר מאז"ה. הוא נשא לאשה אחת מבנות האכרים המכובדים, וכאשר החליט להתגרש דרשה קבוצת מתישבים להפסיק את עבודתו במושבה. אחרים טענו כי יחסיו המשפחתיים של הרופא אינם עניין להתערבות ציבורית (לבסוף עזב ד"ר אנטין את המושבה מיזמתו).

הבחירות התקיימו מדי שנה בבית-העם. על-הרוב נבחרו לוועד שבעה חברים, מהם שימש אחד יו"ר ואחד גזבר. היו"ר קיבל תמורה מסוימת בעד מילוי תפקידו, וכל האחרים לא קיבלו.

לא תמיד עוררו הבחירות מתיחות מיוחדת, כמו במקרה המתואר בעתון "הצבי": "הכל עוסקים בהכנות לבחירות ועד המושבה ולבחירת ראש הוועד. קבוצות קבוצות עומדות ברחובות ומתוכחות ומתקוטטות ועושות תעמולה בשביל האיש שכל אחת מהן רוצה לראות בראש הוועד".²⁴ בעתון "האור" מסופר כי "סוף סוף שקטה המושבה מסערת המחלוקת. אם היא דמתה אז בסערת המחלוקת לאחת העירות הקטנות באנגליה בעת הבחירות, היום איננה יותר מכפר קטן".²⁵ ועדת-בקורת לא פעלה, כנראה, בקביעות אלא כפעם-בפעם, כאשר היו באסיפה לחצים בכיוון זה.

לעתים התגלו בתוך הוועד חילוקי-דעות חמורים שגרמו את התפטרות המיעוט. במקרים אלה התכנסה האסיפה להביא לידי פיוס בין בעלי המחלוקת או לערוך בחירות חדשות. במקרים נדירים יותר התפטר הוועד כולו טרם זמנו, ואז, עד לבחירתו של ועד חדש, נשארה המושבה תקופת-מה ללא הנהגה.

אם בשנים הראשונות לעצמאות הוועד יכול היה להיכתב המשפט הבא בשעת משבר: "השאיפות הטובות נעלמו, הרוח הרעה החלה עוד פעם לשלוט במושבה ורבים מהאכרים מזכירים בגעגועים את הימים הטובים בעת שהפקידות של הנדיב היתה שולטת ונותנת חיים ומזון",²⁶ הרי ברור כי בדרך-כלל היו תושבי המושבה מרוצים מעצמאותם ולא התגעגעו לימי הפקידות.

חובות הוועד היו כרוכות בכמה מפעלים שקיבל על עצמו אחרי שנת 1911: שיפוץ טחנת-הקמח, אותה קיבל מיק"א; סלילת כביש-גישה מראל"צ לכביש יפו-ירושלים (חצי מן ההוצאות על חשבון הממשלה); כינון מערכת אספקת-מים מהבאר לבתים ולחצרות.

הנושא האחרון תפס מקום מכריע בעיסוקי הוועד בשנים 13—1910 ולכן ראוי להרחיב עליו את הדיבור, מהגם שהיקף ההשקעה בו היה גדול במיוחד (כתמישים-אלף פראנק).

עד שנת 1911 הביאו מים בחביות מהבאר שבמרכז המושבה לבתים, ומובן שבמצב זה אי-אפשר היה לפתח את החקלאות מעבר לרמה של גידולי-בעל (שלא לדבר על אי-נוחות בשימוש מוגבל במים לצריכה ביתית). בתחומים אחרים היתה יק"א הכתובת הטבעית אליה פנו בבקשה להתקנת מערכת של צינורות לבתים, אך בנושא זה לא גילתה החברה נכונות להיעתר לנציגי המושבה. בסוף 1910, עם שהסתמן שיפור במצב הכללי, החליט הוועד להעז ולקבל את כל המשימה לידי. התכנית היתה לקבל הלוואה מבנק אפ"ק, בערבות יק"א, ולבצע את הפעולה בעזרת מומחים שיעסיק הוועד לצורך זה, או למסור את העבודה לקבלן.²⁷

האסיפה החליטה לקבל מכל בני המושבה, העתידים להשתמש במים לצרכיהם, התחייבויות שישלמו את חלקם בהוצאה, ונעשו חישובים כמה יעלה מע"ק מים. באסיפות בהן דנו בשאלה השתתפו גם בעלי-הקרקעות וגם בעלי-הבתים, ונבחרה ועדה מיוחדת שתעבד יחד עם הוועד הצעה מפורטת (מכרז) שתמסר לקבלנים ותעמוד אתם במו"מ על תנאי הזכיון שיקבלו לצורך זה. כמו כן הוחלט להינעץ במומחים ולהמשיך במו"מ עם בנק אפ"ק על תנאי הלוואה. הנהלת אפ"ק הודיעה כי הבנק מוכן להלוות 30 אלף פ' ל-15 שנה בריבית של 6%, בתנאי שגם המושבה תשקיע מצדה עשרת-אלפים פ', ובתנאי ש"הסינדיקט" יחתום על ערבות. באסיפה הקובעת הוחלט "לכונן הספקת מים על חשבוננו אנו, תחת השגחת מהנדס מומחה לדבר, ואת הכסף הנחוץ ישיג הוועד בהלוואה אצל אפ"ק".²⁸ בשיתוף עם הוועדה המיוחדת קבע הוועד בחנים לפיהם נקבע התשלום השנתי שחייב כל צרכן לשלם על חשבון חובו (לפי גודל החלקות והבתים). הוחלט גם כי כל העבודה תבוצע בידי יהודים בלבד.²⁹

כך בוצעה העבודה כולה באחריות הוועד ובהשגחת מהנדס שקיבל שכר קבוע. ההוצאות הסתכמו ב-45 אלף פ' בערך, מחיר שלא היה שונה הרבה מן האומדן המקורי, והעבודה הסתיימה בתוך פחות משנה. בשנת 1913 כבר זרמו מים בבתי התושבים ובחצרות, ואפשר היה לגדל ירקות, דבר שלא היה כדאי קודם-לכן. מפעל אספקת המים הוכיח את יכלתו וכשרו של הוועד לבצע פעולה חשובה, הכרוכה בהוצאות מרובות ובאחריות גדולה. רק קהילה מסודרת שקיים בה אמון הדדי בין חבריה ונבהריה, והנהגית גם מאמונו של מוסד כספי זהיר כאפ"ק, היתה מסוגלת לקבל על עצמה מפעל כזה ולבצעו בהצלחה.

עם זאת חשוב לציין כי אספקת המים כשלעצמה לא היתה פתרון חקלאי הואיל והבאר הקיימת לא הספיקה לצרכים חקלאיים, והתפתחות ענף ההדרים בעתיד היתה תלויה בחפירת בארות נוספות (בה הוחל ערב המלחמה העולמית).

היחסים בין הוועד והאסיפה

לא היה נוהל קבוע לגבי כינוסי האסיפה הכללית של האזרחים. הוועד היה מכנס אותה כאשר נראה לו כי יש ענין המצריך דיון כללי. האינטנסיביות של הכינוסים היתה משתנה אפוא, אך לפי ספרי הפרטיכלים אפשר לקבוע כי הנטייה היתה להרבות בהם. אסיפות כלליות פעמיים בחודש, ולפעמים אף יותר, לא היו יוצאות־דופן. כל נושא ציבורי נחשב ראוי לעלות לפני האסיפה. ריבונות האסיפה נחשבה מובנת־מאליה ושום איש בוועד לא העלה על דעתו כי אפשר לקבל החלטות או תקנות בלי לקיים דיון כללי. כשאזרחים לא היו מרוצים מצורת ניהולם של העניינים על־ידי הוועד, לא היססו לפנות אליו בדרישה לכנס את האסיפה.

כפעם־בפעם פרץ ריב סמכויות בין הוועד והאסיפה, כמו בענין מינוי הרוקח. "האסיפה הכללית מתנגדת להחלפת הרוקח על־ידי הוועד. היא טוענת כי מינוי רוקח הוא מסמכותה של האסיפה. נערכה הצבעה והרוב בעד המשך עבודתו של הרוקח. הוועד הוכרח להפסיק את המו"מ עם הרוקח החדש".³⁰

היו גם שציידו בהרחבת סמכויות הוועדה, שלא יהיה תלוי בפל באישור האסיפה.³¹ אשר למידת ההשתתפות הפעילה של האזרחים באסיפות, יש לנו עדויות שאינן חד־משמעיות. מצד אחד, תלונות רבות על היעדרות אזרחים מן האסיפות ועל אדישו־תם לענייני ציבור. שוב ושוב נשמעת הקובלנה כי האסיפה נקראה להתכנס אך בשל מיעוט משתתפים נדחתה למועד אחר. מצד שני, מרשימת הנוכחים באסיפות בספרי הפרטיכלים מסתבר כי אחוז המשתתפים לא היה גמוך בדרך־כלל, בשים לב לכך שבסך־הכל מדובר ב־70–80 משפחות איכרים, וכי בכל ציבור יש אחוז מסוים שאינו לוקח חלק באירועים ציבוריים. לכן אין להתרשם יותר מדי מן התלונות הללו, כי אין הן משקפות בהכרח את המצב השכיח.

ועדי המושבות

עד 1900 לא היה קיים קשר מוסדי כלשהו בין המושבות ולא היה גוף המיצג אותן. כל ועד מקומי היה קובע לעצמו תקנות שלפיהן נוהלו החיים הציבוריים, והוא לא היה כפוף לגורם חיצוני זה או אחר. כמו כן לא היה שיתוף־פעולה ביניהן, בהיעדר תחושה של שותפות־גורל וזהות אינטרסים.

העברת הטיפול במושבות מידי רוטשילד ליק"א, שהיתה מלווה במשבר חמור בענף הכרם (ר' להבא), יצרה בפעם הראשונה את הצורך לשתף פעולה נגד מה שנראה בגדר סכנה כללית. זה היה הרקע להחלטה לשלוח את המשלחת לפאריז (ר' למעלה) ולמו"מ שהתנהל אז בין נציגי המושבות, כדי לקיים חזית משותפת כלפי יק"א. מכאן שאינטרסים חמריים מובהקים הם שהניעו את מושבות־המטעים לחפש דרכים ליצירת קשרים ביניהן.

ביזמה זן, כאמור, תפסו אנשי ראשון־לציון מקום מרכזי. בשנים תרסב–תרסד אין אנו שומעים עוד על פעילות בין ועדי המושבות, ונראה כי כל מושבה חזרה לעסוק בענייניה ובבעיותיה בנפרד. שוב, יצאה היזמה מראשון־

לציון לחדש את הוועד הכללי של המושבות ביהודה.³² ואמנם, בבית-העם התקיימה אסיפה של ועדי-מושבות בדבר התחדשות הוועד הכללי. גם הפעם עמד על הפרק נושא כלכלי ורצונם של הכורמים לקבל לידיהם את גיהול היקבים וסחר היין והמו"מ עם יק"א בנידון. ואמנם, הקמת קואופרטיב הכורמים ובחירת מועצת ההנהגה של הסינדיקט מנציגי המושבות יצרה גוף קבוע של נציגי מושבות הכורמים. שלב נוסף בהתפתחות הארגון בין המושבות קשור בנסיון כלל-יישובי של התארגנות. ביזמת "המועצה הפלשתינאית" (בה לקחו חלק מנהיגים ציוניים, נציגי היישוב החדש העירוני, נציגי מפלגות הפועלים, חברות התישבות, המורים וכו'), שפעלה לליכוד היישוב העברי לאחר מהפכת "התורכים הצעירים", התבקשו המושבות להשתתף בארגון הכללי ולתרום כסף לכיסוי ההוצאות. על יסוד ההזמנה שקיבלו המושבות מן המועצה הפלשתינאית נאספו בראשון-לציון נציגי מושבות יהודה והחליטו כי ראשית-דבר על המושבות עצמן "להתאחד, להתארגן ולדאוג להרים את המצב האקונומי והפוליטי של הישוב".³³ נבחר ועד זמני שמתפקידו לעשות תעמולה להצטרפות כל המושבות לוועד הכללי. זו פעם ראשונה שדובר על ארגון המושבות לא על רקע של אינטרס כלכלי מידי ולוחץ אלא מתוך מחשבה רחבה וארוכת-טווח יותר.

באסיפה הכללית של אזורי המושבה הוחלט: "...ההתאחדות וההתארגנות של המושבות נהיה לצורך מוחלט שאין לדחותו. (ב) שהתפתחות הענפים השונים של עבודת האדמה בארצנו מציגה לנו שאלות אקונומיות טכניות ופוליטיות שפתרון האמיתי אפשרי רק בכוחותיהם המאוחדים והמאורגנים של העובדים בענפים אלו. (ג) התארגנות זו היא צעד ראשון ונכון על דרך התיסדותם של הסתדרות העברית הארץ-ישראלית הכללית".³⁴

הוועד הזמני, שמרכזו בראשון-לציון, והרוח החיה בין פעיליו היו דב לובמן ומנשה מאירוביץ, חתם על המכתבים ששלח "הסתדרות חקלאית של מושבות יהודה".³⁵ אחד העניינים בהם עסק ועדי-המושבות היה ביטול האיסור של רבני ירושלים על פרי המושבות בשנת-השמיטה (תרע).

בשנת תרעג הוקמה בראשון-לציון "התאחדות מושבות יהודה" כגוף-קבע שמטרתו לפעול בכל התחומים הנוגעים לעתיד היישוב. ראשון-לציון נבחרה להיות מרכז לכל הפעילות הזאת לא רק מפני שהיתה אחת המושבות הוותיקות אלא גם בזכות כמה מאישיה הפעילים שקיבלו עליהם את היזמה לארגון וכן בזכות היוקרה הכללית ממנה נהנתה.

מעט מאד חומר מצוי על העמדות של אנשי ראשון-לציון בשאלות ציוניות ויישור-ביות-כלליות, וכפי הנראה לא עמדו נושאים אלה בראש סדר-היום שלהם. דרך-כלל לא היה הד רב לנושאים שהעסיקו את הציבור הציוני בחוף-לארץ. רק לוויכוח סביב אוגנדה יש כמה הדים בכתובים. פרימן מספר כי בני המושבה לא תמכו בקריאת אוסישקין להשתתף בהקמת ה"הסתדרות" בזכרון-יעקב, בשל הבקורת שמתח על הרצל.³⁶ ידוע גם כי כמה ממתישבי ראשון-לציון היו "אוגנדיסטים"

בהשקפותיהם (אך לא רובם-כולם, כפי שצוין בכמה ספרים). בעתון "השקפה" מסופר על ויכוחים על רקע של התייחסות לזרמים שונים בציונות,³⁷ אך יש לראות בכך תופעה נדירה למדי.

יחסים עם השלטונות

מפליא עד כמה המקורות ממעטים להתייחס למגעי המושבה עם השלטונות. ואכן, שמירת ההתערבות והמעורבות של הפקידות הממשלתית בנעשה במושבה היתה מועטה ביחס, והיא לא התנכלה לאוטונומיה של היישובים. לשלטונות היה ענין לקבל את המסים המוטלים על האוכלוסיה, וכן לשמור על השקט והבטחון, ומעבר לכך לא נטו להתערב בעניינים הפנימיים. לא נודעו מקרים רבים של שימוש-לרעה בסמכות-יות מצד הממונה על המחוז או הנפה (הקאימקאם ביפו והמודיר ברמלה), וכנראה היו היחסים קורקטיים משני הצדדים.

בשנת 1900 היתה כל מושבה חייבת, לפי פקודה מן השלטון המרכזי, לבחור מתוכה מוכתר שיהיה מתווך בינה לבין השלטונות ויהיה אחראי כלפי-חוץ על שמירת הסדר. (נוסף למוכתר עצמו מונו עוד שני אנשים: אחד רב ואחד יועץ).³⁸ בעקבות מהפכת 1908 והנטייה לליברליזציה מסוימת הוחלט להעניק לראשון-לציון מעמד של "בלדיה" (עיריה), בתנאי שיהיו במושבה לפחות 100 מתעתמנים.³⁹ כמה פעמים ביקר הפחה מירושלים במושבה והתקבל בכבוד רב, לפי כל כללי הטכס. המושבה אף נתנה ביטוי להזדהות עם הממלכה בכך שהשתתפה, אחרי 1908, באירועים שעליהם הכריזו השליטים החדשים.⁴⁰ בקיצור, לא היו כל סימנים לכך שתושבי המושבה סבלו תחת עול התורכים וכמו חיכו לרגע בו ישתחררו מעקת השלטון הזר. הרושם שלי הוא כי נוצר כעין מודוס-ויוונדי ששני הצדדים לא רצו לפגוע בו.

בריאות היגיינה ציבורית

בני המושבה היו צריכים לשלם בעד טיפול רפואי. נקבעו תעריפים שונים לביקורים במרפאה ולביקורי הרופא בבית החולה (בהבחנה בין יום ולילה). בקביעת התעריפים התחשבו ביכולתם של הנזקקים. פועלי היקב שילמו לפי תעריף נמוך יותר, הואיל ויק"א השתתפה במימון החזקת הרופא. כמו כן שילמו תושבי המושבה בעד הרפואות שקיבלו בבית-המרקחת. התשלומים נעשו על-ידי תלושים מיוחדים (מרקאות) שאותם אפשר היה לרכוש בחנויות. לרופא אסור היה ליטול תשלום הואיל והוא מקבל את משכורתו מן הוועד, אלא אם הוא מטפל בעוברים-ושבים שאינם מבני המושבה.

בתקופת מגיפה היו תקנות מיוחדות שמטרתן לקיים הסגר ולמנוע התפשטות המחלה. תקנות מיוחדות היו מיועדות לערבים העובדים במושבה. בעיה היגיינית שעמדה על סדר-היום שנים רבות היתה תעלת-הביוב מן היקב לחולות. תושבים רבים התלוננו כי המים המעופשים גורמים צחנה ומחלות. תביעת

הוועד מהנהלת היקב למנוע מיפגע זה לא בענתה. גם עבודת המילדת היתה מוסדרת על-ידי הוועד והיה תעריף מיוחד לשירותיה. "הוועד החליט כי כשם שיוולדת המתכוננת ללדת צריכה אישור-פתקא מן הוועד, כן אשה המתכוננת להפיל את ולדה צריכה אישור-פתקא מן הוועד".⁴¹ במרפאה היו מספר חדרי חולים בהם השגיחו חובשים על הנזקקים לטיפול מיוחד. בסך-הכל היה השירות הרפואי משביע-רצון. הסגל הרפואי היה גדול למדי ביחס ליישוב בן אלף נפשות.

מוסדות סעד

מוסדות סעד וצדקה היו פעילים מאד, על-הרוב בצורה ממוסדת ומסודרת. נקח לדוגמה את חברת לינת-צדק, שהיה לה ספר-תקנות מפורט⁴² וחבריה התכנסו לאסיפות כלליות. החברה דאגה לכך שחולים בודדים לא יישארו לבדם בלילה ויהיה מי שיסעדם בחליים. כאשר נוכחו לראות כי אין די מתנדבות ללון בבית הערירות, שכרו אשה לצורך זה.⁴³

פעלה גם חברת גמילות-חסדים שהעניקה הלוואות קטנות, בערכות של אחד מבני המושבה שיש לו נחלה. "המוסד גמילות-חסדים במושבתנו שנוסד ע"י הא' פרימן ומתנהל על ידו, הגיש בימים אלה דו"ח לפני קהל המושבה. מהחשבון הננו רואים כי הכנסות המוסד מאז היוסדו בשנת תרסד היו 10,488 גרוש (לערך 1700 פ'). במשך השנה נתן 104 הלוואות ע"ס 5000 פ'. קיומו של המוסד הזה הוא מתשלומים חדשים מבני המושבה וכולם כאכרים ופועלים נהנים ממוסד זה".⁴⁴

במקביל פעלה "חברת-צדקה" שנתנה נדבות לעניים, מבני המקום ועוברי-אורח. נביא בזה מכתב אופייני של פעיל בענייני צדקה לוועד המושבה המתנה את קשייו:

"הנני שולח לכבודכם חשבון מקופת הצדקה אשר הוצאתי בראשון לחודש כפי פקודתכם. הנהגת ההוצאה היא בצמצום ובקימוץ גדול. היו אורחים שלא נתנו להם כלל אשר באמת היו ראויים והגונים לקבל עזרה ונסעו מפה בפחית-נפש. לכן אבקש למנות גבאי של צדקה כי לא אוכל לשאת לבדי את צער האורחים וצער העניים מפה הנחוצים לעזרה. כי ב-20 פר' לחודש אי-אפשר להנהיג קופה של צדקה כי לא יספיק על לחם האורחים ואכילת שבת ונדבות קטנות ותמיכות קטנות שניתן לעניים דפה".⁴⁵

לרשות הוועד עמד גם בית הכנסת-אורחים שתרם אחד המתישבים להנצחת זכר בנו, ומימונו בא בחלקו מהשפרת חדרים שיועדו במיוחד לצורך זה.

כל המוסדות הנ"ל נוהלו על-ידי מתנדבים, על-הרוב מקרב האיכרים הוותיקים והאמידים, שנשארו גם בחלק מעול ההוצאות, ועסקנותם היתה שכרם.

בין הוועדות שפעלו במושבה היו ועד-השמירה, ועד-הבנייה, ועד-הבריאות. רכוש העדה והבניינים הציבוריים כללו את בית-העם (כולל בית-הספרים, הארפיון וחדר התזמורת); המרפאה ובית-המרקחת; בית הכנסת-אורחים; בית-ספר וגן-ילדים; תלמוד-תורה; בית-המרחץ והמקווה; בתי-כנסת (המרכזי נוסח אשכנז, בית-המדרש

נוסח ספרד, בית-תפילה לפועלים); הבאר; השוק; בית-עלמין; הפרדס ומטעי-האקליפטוס; בתים לשיכון התימנים; טחנת הקמח; דירות לעובדי-ציבור (הרופא, השוחט, מורים).

לסיכום, ספק אם אפשר היה למצוא אז במקום כלשהו בעולם כפר בגודל דומה ולו רמה דומה של שירותים ומוסדות סוציאליים.

הערות

- * ספרי הפרטיכלים של אסיפות ועדי ראשל"צ מצויים כיום בארכיון העיר.
- 1 א. פרימן, ספר היוכל לראשון-לציון, כרך א, ע' 61.
 - 2 חשיבות המסמך נובעת גם מזה שאם גם לא מילאו אחר כל הנאמר בו, התיחסו אליו לפעמים כאל מסמך מחייב בשנים הבאות.
 - 3 הודפס בחוברת מיוחדת על-ידי ועד המושבה, בשם "פנה ויתד" (בדפוס א. לונץ, ירושלים).
 - 4 ס' פרוטוקולים 15.3.1909; 21.3.1909.
 - 5 שם, 27.3.1909.
 - 6 פרימן, כרך ב' ע' 110.
 - 7 אדר, תרסט (גל. מס' א).
 - 8 פרימן ב', ע' 111.
 - 9 שם, ע' 135.
 - 10 שם, ע' 138.
 - 11 שם, ע' 139.
 - 12 אין מדובר פה על תשלום בעד שירותים שמשלם כל אחד בהתאם להזדקקותו להם, כגון תשלום בעד שכר-לימוד, או לרופא וכו'.
 - 13 יודילוביץ, ראשון-לציון, תרמב-תשא, ע' 425. בספרי הפרטיכלים מוזכרים כל המשתתפים בדיונים בשמותיהם. בנספח לספרו של פרימן חלק ב יש רשימה מפורטת של כל בעלי-האדמה בשנת 1912. בעזרתה אפשר לגלות מי מן המוזכרים בספרי הפרוטוקולים לא היה בעל-אדמה.
 - 14 בעתון "האור" (כט חשון, תרעא) מסופר כי בבחירות בשנת תרעא נבחרו לוועד שני נציגי התושבים.
 - 15 "השקפה", כט אב תרלג (גל. פח). עריכת הספר הסתיימה בתרעב, והוא נכלל כנספח בספרו של פרימן, חלק ב.
 - 16 מעובד מתוך פרימן ב, ע' 151.
 - 17 תקציב בית-הספר הוא נפרד ומכוסה על-ידי ההורים המשלמים שכר-לימוד. בתקציב הכללי מופיע רק המענק של העדה (ר' להבא).
 - 18 ס' פרוטוקולים, ג חשון תרסב.
 - 19 ס' פרוטוקולים, ט אדר, תרסג. בהערכת החובות נעזר הוועד מדי-פעם על-ידי מינוי ועדה מיוחדת לצורך זה.
 - 20 ס' פרוטוקולים, ג ניסן, תרע.
 - 21 שם, ז אלול, תרעא.
 - 22 כפי שעשה זרובבל חביב, בספרו קורות ראל"צ, או בעתון "האחדות" (גל. 16, יג תמוז, תרעב), המשתמש במושגים דמוקרטיה, ליברלים, ימניים בתארו את מלחמת-הבחירות.

- לדעתי, השימוש במושגים אלה אינו תופס לגבי ראשון-לציון והוא שאול מן הנוסח המקובל בעתונני הפועלים.
- ²³ ס' פרוטוקולים, כז טבת תרסד.
- ²⁴ יט חשון תרסט (גל. ל).
- ²⁵ "האור", כ"ז אדר תרע.
- ²⁶ "השלוח", כרך ט, תרסט (ע' 261).
- ²⁷ ס' פרוטוקולים, כז תשרי תרעא.
- ²⁸ שם, יז שבט תרעא.
- ²⁹ לפי "הפועל הצעיר", אב תרעא (גל. 20), טען קבלן הבריכה כי העבודה בפועלים יהודים מיקרת את העבודה ב-2000 פ'.
- ³⁰ ספר פרוטוקולים, כה תשרי תרסז.
- ³¹ ס' פרוטוקולים, יט חשון תרסח.
- ³² ס' פרוטוקולים, יב חשון תרסה.
- ³³ שם, יב אדר תרסט.
- ³⁴ שם, יח אדר תרסט.
- ³⁵ פרימן ב, ע' 115.
- ³⁶ שם, ע' 80.
- ³⁷ ד סיון תרסה (גל. עד).
- ³⁸ ס' פרוטוקולים, ד איר תרסב.
- ³⁹ לפי ההוראות סופחה לצורך זה נס-ציונה כחלק מה"בלדיה" של ראשון-לציון. גם פתח-תקוה ורחובות קיבלו מעמד דומה.
- ⁴⁰ למשל, החלטת האסיפה הכללית לקבץ תרומות לבנין הימיה החדשה (ס' פרוטוקולים, כח אב תרסט).
- ⁴¹ ס' פרוטוקולים, כד תמוז 1906.
- ⁴² פנקס החברה נשמר ומצוי בעיריית ראשון-לציון.
- ⁴³ כאשר פיטר ועד החברה את האשה מסיבות תקציביות פנו 23 איש בדרישה לכנס את אסיפת החברה, ובה הוחלט להתקשר אליה שנית.
- ⁴⁴ "העולם", 4 מרץ 1908, גל. ט.
- ⁴⁵ ס' פרוטוקולים, כא אדר ב תרסב.

בניכּוּן סגל: שני שירים

משוטט בין כל המספרים
משאיר מאחור אבוקות שתאבדנה
התולעים שיסוגו

מעבר

לעצמות אשר פרחו

שתי פעמים

מעבר

לעיניים שעוברות

את הגבול

מאחת לשתיים

בדומה לארבע שאחרי שלש.

הנה אתה הנסוג בהד

מקום ממנו מלה לא באה

מקום ממנו מלה

אינה מתנפצת

בשמיעת ההיסטוריה המוקרשת במלים

האובד בא ורואה

(וכי יש שטח כלשהו לראייה?)

הקרנית מודבקת

בקרנית הדברים

בקרינת הצורות

עד שרואים אותם יחד.

האובד בא ורואה

אך הכל מודבק בכל

הידיים בידיים

השפתיים בשפתיים

השיניים בשיניים

המרחק במרחק האחר.

**

יהיה לבן.

יהיה ירוק

ואז נעופף על מבטי פרפרים.

— איכה 1 ?

— בבטנו של 6.

אני עובר בסדר אלף-בית דרך המספרים

(הדברים עצובים)

— איכה המלאך ?

— בעיניך אתה.

הוא מתרחק מקירבתי

כדי לשוב בצלם ראיה

— איכה המלאך ?

— כלום אינך רואה ? — משיב הוא לי — בעיניך שלך.

ממש בעין.

אהרן קליינמן: הרגיונליזציה של הסיכסוך הארצישראלי (ב)

המדינות הערביות וארץ-ישראל

בתום מלחמת-העולם השניה קבע פקיד בריטי בכיר לגבי המושג "אחדות ערבית" כי הוא "נראה באור אחר לכל אחת מן הממשלות המעוניינות. לכן הן פועלות להגשמתו מתוך כל מיני מניעים ועל-פי קווים המתנגשים לפעמים".⁴⁰ כיוצא בזה אפשר היה לומר לגבי שאלת ארץ-ישראל. זה כבר התרגלנו לעובדה כי אין דבר המאחד את העולם הערבי—או מפלגו—יותר מארץ-ישראל. עם הזמן הכירו בכך גם הבריטים, אולם השנים 39–1936 היו עדיין שנות תמימות, ואולי גרוע מזה—שנות שקר-עצמי; עובדה היא שב-1937, כאשר הגן ג'. התון-הול⁴¹ על בריטניה מפני האשמות חבר-הלאומים בעידוד ההתערבות הערבית בארץ-ישראל, יכול היה עדיין לומר כי

"הסיבה האמיתית להתערבות השליטים הערביים היתה הומאניטארית, ובאה מתוך

רצון למנוע סבל וקרבות מיותרים".⁴²

אולי היה זה נכון, אך ברורות לא פחות היו היומרות של שליטי הערבים והקנאה המתוחה ביניהם.

מה אפוא היו השיקולים הנוספים של כל מדינה ערבית, כאשר ביקשה ליצג את העניין ה"פלשתינאי" לפני בריטניה? הסיבה הראשונה והמשותפת לכולם היתה ההזדמנות המזהירה לפעולה כזאת בשנים 39–1936. כיבוש חבש על ידי איטליה הותיר רושם עמוק על העולם הערבי, שהבין כי עתה אולי תהיינה אנגליה וצרפת נוחות יותר ללחצים. המדינות הערביות רצו גם לבחון את הזכויות והמיגבלות הכרוכות בקבלת עצמאות מדינית. מלבד זאת תבעה הבעיה הארצישראלית התערבות של כוח חדש אשר יחלץ אותה מן המבוי הסתום שאליו נקלעה המעורבות הערבית בנושא הארצי-ישראלי, התערבות שכל מדינה ראתה בו סיכוי לשיפור היחסים ההדדיים בין כל אחת מהן לבין בריטניה.

מחוץ לסיבות המועטות שהיו משותפות למדינות הערביות, נכנסה כל מדינה (וקשה להפריד בשנות ה-30 בין המדינה למנהיגה) למאבק בשל האינטרסים המיוחדים לה. לאחר שהצליחו המנהיגים הערבים במידה זו או אחרת להביא לאיחוד לאומי פנימי החלו המנהיגים בתחרות אשר שלטה מעתה בפוליטיקה הערבית ואשר בה ניסה כל מנהיג לקנות לו גם השפעה אזורית בשם האחדות הערבית. כל מנהיג סבור היה שיוכל לנצל את הבעיה הארצישראלית לטובתו.

1. עבר-הירדן

עבדאללה מעולם לא השלים עם ההסכם שערך עם צ'רצ'יל ב-1921 ואשר הותירו קשור למה שהוא כינה "שממה זו של עבר-הירדן". תקוותו היחידה היתה בהרחבת שליטתו, בשם סיסמה נוחה כלשהי: אחדות ערבית, השושלת ההאשמית, "סוריה הגדולה", יישוב שאלת ארץ-ישראל ועוד. כבר ב-1935 מתח בטאוגו של עבדאללה "אליף בא" בקורת על אבן-סעוד, קרא לאחד את סוריה, ארץ-ישראל ועבר-הירדן תחת שלטונו של עבדאללה ולמנוע יומרות נרחבות של פן-ערביות.⁴³ מטרה מיידית יותר של עבדאללה היתה להשיג, לפחות בכוח, יתר חופש לעצמו, אולי אפילו בצורת ריבונות מלאה לעבר-הירדן, שפונתה בפי כל "מדינה טפילית".

שתי מטרות אלו הביאו להזדהותו של עבדאללה עם שאלת ארץ-ישראל לפני 1939 ולאחריה. בהן גם ההסבר מה טעם ביקש להגיע לידי שיחות סודיות ותכופות עם מנהיגי הציונים ולשמש מתווך למען הפלשת'ינאים ב-1936 כדי לסיים את השביתה ולזכות כתמורה על כך בפטרונות עליהם. מתוך יומרותיו האישיות אפשר גם להבין את הסכמתו לדו"ח של ועדת-פיל, שהרי הוא שהיה אמור להיות הנשפר בעקיפים מצירוף החלק הערבי של ארץ-ישראל לעבר-הירדן. בענין זה מצוי מכתב מעניין ששלח עבדאללה לווקופ ב-25 ביולי 1937. משנוכח לראות כי כוונתו של המופתי ליצור אופוזיציה לחלוקה תמנע ממנו להשיג את הממלכה המורחבת, ביקש האמיר לומר כי:

"בין אם יתגשם האיחוד של עבר-הירדן עם אותם חלקים של ארץ-ישראל שבהם דיברה הוועדה ובין אם לא יתגשם, חובה עלי לעמוד על הזכויות של עבר-הירדן כפי שהציעתן הוועדה. עצמאותה של הארץ הזאת והתקבלותה בחבר-הלאומיים הפכה להיות מטרת הכל בעבר-הירדן, שמעתה והלאה יסרבו לוותר על זכות כלשהי שהשיגו למען אחרים המפחדים להעלות קרבן כלשהו".⁴⁴ אולם כשלונה של תכנית-החלוקה מציין אף הוא את ירידת חשיבותו של עבדאללה, שעד-מהרה האפילו עליו מנהיגים ערביים החשובים יותר לבריטניה. אף-על-פי-כן עשה עבדאללה לפני המלחמה העולמית נסיון נוסף לקשור את גורלו בארץ-ישראל המערבית. כמי שאינו מוותר בקלות, הציע פתרון נוסף לבעיה הארצי-ישראלית שסעיפו הראשון כך היה:

"ארץ-ישראל ועבר-הירדן תהיינה לממלכה ערבית מאוחדת תחת מלוכה ער-בית".⁴⁵

מאז והלאה צימצם עבדאללה את האינטרסים שלו והתמסר ליצירת קשרים עם לונדון כדי לחזק את מעמדו בעבר-הירדן. כך, בשעה שנציגיו לשיחות השולחן העגול ביקשו, למראית-עין, לתמוך ב"פלשת'ינאים", זכה הוא, בעקבות סדרת שיחות עם פקידים בריטיים, בויתורים שונים שקירבוהו לקבלת עצמאות למדינתו: הותר לו להקים צבא ולהחזיקו, לשגר שגרירים למדינות הערביות השכנות, ועוד.

עם בחינת שיעור השפעתו על הבעיה הארצישראלית ועל בריטניה, מתברר שעבד-אללה נשא-ונתן מעמדת-חולשה. הוא נעשה דמות מרכזית הודות לעצם שלטונו

הממושך. הוא תבע לעצמו את המנהיגות של הבית ההאשמי לאחר מות אביו, המלך חוסיין, ואחיו, המלך פייצל, ולעתים קרובות הזכיר לבריטים את פנייתם להאשמים ב־1916. חרף זאת, ואולי בשל כך, נמצא עבדאללה מבודד במדיניות הערבית. מתוך שלא היתה לו ריבונות לא היתה לו גם עמדה רשמית בלונדון, וקירבתו לאנגלים גרעה מערכו בעיני רוב הערבים. בגלל האנטיפאתיה שבינו ובין המופתי וחולשתם של הנשאישים לא זכה עבדאללה שיתמכו בו ערביי ארץ־ישראל וכירו בו את דוברם או את מלכם.⁴⁶

האיבה בין עבדאללה והמשפחה ההאשמית לבין אבן־סעוד היתה אחד הרכיבים הקבועים היחידים של הפוליטיקה הערבית. בעת הוויכוח על החלוקה התנגד אבן־סעוד לרעיון רק משום שעבדאללה עשוי היה לצאת נשכר ממנו. גם יחסיו עם בעלי־בריתו ההגיוניים—הענף ההאשמי בעיראק—היו מתוחים וחדורי־קנאה. נורי סעיד ועבדאללה הכירו זה את זה כתכנים פראגמטיים, המוכנים לנצל כל הזדמנות הנראית להם בלי לשמור אמונים דרך־קבע לגורם זה או אחר. המלך גאזי, אחיינו של האמיר, התנגד להתערבות דודו בענייניה הפנימיים של עיראק כראש המשפחה ההאשמית, וחזר והתנגד לשיחות טלפוניות עם עבדאללה ולהצעות של פגישות ליד הגבול.⁴⁷ כאשר ב־1939 נמצא מוגבל עד כדי כך לא נותר לו אלא להבאיש את ריחם של מתחריו ולעוץ לבריטים, למשל, כי "מכיון שהמצרים ואנשי המשלחות האחרות אינם יודעים את התנאים האמיתיים בפלשתינה, אין לסמוך עליהם בפתרון הדיל־מה".⁴⁸ הוא הוסיף לשבת ברבת־עמון, כשעודו מצפה להזדמנות נאותה כדי לקדם את עניינו. הזדמנות כזו צפה לבסוף, בשנים 49–1948, והביאתו ב־1950 להכרזה חד־צדדית על שלטונו במערב־הירדן, ביהודה ובשומרון.

2. עיראק

מאזן האינטרסים וההשפעה בין עיראק ובריטניה שונה במהותו מזה שבין ירדן ובריטניה. אף שדמות כמו נורי סעיד תפסה מקום מרכזי ביותר משך חלק ניכר מן התקופה, היו שיקוליה של עיראק לאומיים יותר מאשר אישיים. נושאים שושלתיים או רגשיים היו חסרי־משקל כמעט ואילו האינטרסים המדיניים והכלכליים משלו בכיפה. בשנות ה־30 התפתחו בין עיראק לארץ־ישראל קשרים שהפכו את ארץ־ישראל לחלונה של עיראק לים התיכון. רווחי הנפט העיראקי היו תלויים במידה רבה בצינור כרכוך־חיפה, כביש חדש חצה את המדבר מבגדאד, ועל־פי הסכם מסחרי שנחתם בדצמבר 1936 הפך נמל חיפה נמל חפשי לסחורות עיראקיות. האינטרסים המסחריים הצריכו אפוא יציבות בארץ־ישראל ואת היצמדותה המדינית לעיראק או למדינה המקובלת על בגדאד. שנית, כפי שהבחין נכונה מג'יד כדורי,⁴⁹ העניקה ארץ־ישראל למדינאים העיראקיים הזדמנות להצהיר בזה אחר זה הצהרות לאומיות קיצוניות לטובת ערביי ארץ־ישראל כדי לחזק את מעמדם הרופף מבית. לקח זה לא שכחו דורות מאוחרים יותר של מנהיגים ערבים. כך שימשה ארץ־ישראל לעיראק פורקן למתחים פנימיים ואפשרות לקידומה של עיראק במדיניות האזורית. עיראק

שימשה דוגמה להשגה מוצלחת של עצמאות מדינית אגב שמירת היתרונות שבתמיכה בריטית. החברות בחברת-העמים הבריטי העניקה לה פורום מתאים לתמיכה פומבית בענין ה"פלשתינאי". גורמים אחרים שהיו מעצבי המדיניות הבריטית צריכים לזכור בקשר לעיראק היו מקורות הנפט שבידה, מצבו של הצבא הבריטי בעיראק ושותות-התעופה החיוניים שם, שהיו חלק מן הקשרים הצבאיים והאזרחיים להודו ולמזרח. מצד שני היתה אי-היציבות הממשלתית בעיראק בין 1936 ל-1939 לרועץ לעיראק במגמתה למלא תפקיד מרכזי בארץ-ישראל.

קשה להעריך את התפקיד שמילא נורי סעיד, אם סייע למדיניות העיראקית או היה לה למכשול. במרצו השופע ובחוש-ההימור שלו הצליח להכניס את עיראק לתמונה הפלשתינאית. כפי שהקדים רנדל וציון, עוד ב-1936, הרי ברור מתוך פעולותיו של נורי כי "להוט היה ביותר להשיג את ההנהגה לעיראק".⁵⁰ בסופו של דבר עוררו תכונות אלו בבריטניה יחס השדני אל נורי. עד-מהרה ראו בו שם "תכנן שאין לו תקנה" המכריו הכרוזות שאין להן שחר, שאינו מיצג עמדות של אחרים ומעלה דרישות מופרזות. משנקרא לשוב לעיראק תוך כדי ועידת-לונדון נתקבל הדבר באנ-חת-רווחה על-ידי הבריטים שחשו כי התנהגותו בשיחות היתה "עקרה למדי כל הזמן".⁵¹ עם כל זאת הרי עד שגרצח ב-1958 נשאר בעל-בריתם האהוד של הבריטים במזרח התיכון.

נסיונותיה המודגשים של עיראק להתקדם לארץ-ישראל, בין עם נורי בין בלעדיו, החלישו את ההשפעה העיראקית בלונדון. דוגמה לכך הצעה שהעלה ד"ר נאג'י אל-אציל, שר-החוץ העיראקי, להקים קונפדרציה משולשת של עיראק, עבר-הירדן וארץ-ישראל שבירתה בגדאד כפתרון יחיד לבעיית ארץ-ישראל. מאזינו הבריטים הבהירו לו כי אין כל סיכוי שיסכים מישהו שבגדאד תשלוט בארץ-ישראל.⁵² באמצעים עלובים אלה העבירו את מוקד היזמה הערבית, בצורה מהירה והחלטית, מעיראק לערב הסעודית.

3. ע ר ב ה ס ע ו ד י ת

עם הרחבת הבדיקה מעבר-הירדן ועיראק דרומה לעבר ערב הסעודית מתגלה לנו שהמלכות המדברית נהנתה מיתרונות רבים יותר ולקחה בחסרונות מעטים יותר מכל מדינה ערבית שנמצאה אז במגע עם בריטניה בשאלת ארץ-ישראל. ביסוד הדיפלומטיה של ערב הסעודית, כמו גם בזו של עבר-הירדן, עמדה אישיות, אולם במקום שעבדאללה נחשב דמות חלשה נהנה אבן-סעוד ממירב ההערכה שאפשר היה לצפות לה בווייטהול. בניגוד לדעה המקובלת על סעודיה ומלכה הפרימיטיביים, הרי מתוך המסמכים הבריטיים שבין 1936 ל-1939 מצטייר אבן-סעוד כמנהיג השנון ביותר והמצליח ביותר להשפיע הן על מהלך-העניינים בארץ-ישראל והן על בריטניה.

ראשית, יצא אבן-סעוד נשכר מן השם הטוב שיצא לו אצל בריטים רבים. הוא היה האישיות עזת-הרושם ביותר בין מנהיגי העולם הערבי בתקופתו. באוקטובר 1936 ציין אנתוני אידן בתיקו: "הייתי מסתפק באמירת 'תודה רבה' לאבן-סעוד (התנהגותו

היתה טובה מאד).⁵³ הבריטים שאבו סיפוק גם מקביעות אחרות כגון זו של עסקן ערבי-ארצישראלי, שהעיר לאחר ביקורו בסעודיה ב-1936: "בנג'ד ראיתי שני דברים רבי-הוד – את המדבר ואת המלך עבד אל-עזיז אל-סעוד".⁵⁴ כך המלך נחשב לידידה הנאמן של בריטניה, שתמיד מקדמים את עצתו בברכה. כך קיבל כבר ב-1936 הודעה מאידן שכל פנייה שתבוא מצד אבן-סעוד בקשר לארץ-ישראל

"בכל עת שהיא... תזכה לעיון קפדני ביותר מצד ממשלת הוד-מלכותו בממלכה-המאוחדת".⁵⁵

הודעה בלתי-רשמית זו העניקה למלך הסעודי עמדה בארץ-ישראל זמן רב קודם שתכיר ועידת השולחן העגול פורמלית במעמדם של הערבים ככלל. שנית, מבחינה גיאוגרפית ניצב אבן-סעוד במרכז המזרח התיכון הערבי עם השתלטו על חצי-האי הערבי. הוא נמצא בסמיכות למדינות שלבריטניה היה ענין חשוב בהן, מעיראק ועבר-הירדן עד לכוויית והחוף הערבי של ים-סוף. אילו התנכרו לו, חששו בבריטניה, עלול היה להזיק מאד לאינטרסים שלה באיזור. בהקשר לזה יש לציין את האפשרות שיעבור אבן-סעוד לצד מעצמות-הציר. משרד-החוץ סבר כי עמדתו בבעיית ארץ-ישראל תעמיד עתה במבחן קיצוני במיוחד את ידידותו של אבן-סעוד. על רקע הצלחותיה של איטליה בתימן, נאמר כי תהיה זו קלות-דעת "להוציא לגמרי מכלל אפשרות התפתחות דומה בסעודיה".⁵⁶

שלישית, ממש כמתחרהו וקודמו, השריף חוסיין, יכול היה אבן-סעוד לעשות הון פוליטי מבעלותו על המקומות הקדושים לאסלאם וליצור בעיני האנגלים דימוי של מי שדובר בשם מיליוני מוסלמים מחוץ לעולם הערבי, ובייחוד המוסלמים של הודו. בגלל רגישות הבריטים, די היה בגורם זה להעלות את קרבו של אבן-סעוד בעיניהם. יתירה מזו: בניגוד לעיראקים, שטענו לאחריות פוליטית אזורית על ארץ-ישראל בעקבות ההתערבות הראשונה ב-1936 העדיף אבן-סעוד את דרך-המלך, תוך שהס-ביר את דאגתו לענין הארצישראלי כפועל-יוצא מן "האחריות המוסרית הגדולה שקיבלנו עלינו מרצון בהסכמת ידידתנו הגדולה, בריטניה-הגדולה",⁵⁷ בתקופה הקודמת שבה נמצאה בריטניה במצוקה.

רביעית, סגנונו של אבן-סעוד נראה לבריטים. למעשה, קשה לשחזר את מידת ההער-כה בה נתקבלו איגרותיו בלונדון. דוגמה אחת בלבד די יהיה בה, כמדומה, להעיד על סגנונו, מתוך ההתכתבות הענפה ודו-השיח הממושך שניהל אבן-סעוד עם אישים בריטים בענין ארץ-ישראל ובשאר עניינים של המזרח התיכון. בהערה ארוכה על החלוקה, שנכתבה ב-6 בספטמבר 1937, כתב אבן-סעוד לאמור:

"למרות האמור למעלה, ולמרות ההסכמה בין הממשלות הערביות לפעול מתוך התאמה הדדית באשר לשאלה הארצישראלית, לא רצינו להוסיף על הקשיים המרובים שהממשלה הבריטית עומדת בפניהם על-ידי מחאה פומבית נגד חלוקתה של ארץ-ישראל, או על-ידי ההכרזה שאנו פוסלים אותה או דוחים אותה, אלא הסתפקנו בכך שמסרנו את הערותינו והבענו את השקפותינו לפני ידידתנו, ממש-

לת בריטניה, במישרים, באורח פרטי, מתוך אמונה שתקבל בעין יפה מה שהבענו במלוא הכנות וגילוי-הלב...⁶⁸

למותר הוא לומר כי סגנון זה השפיע והביא תוצאות.

היו עוד שני גורמים שסייעו לסגנון. אבן-סעוד לא היה צריך לנהל את מאבקו לבדו והוא נעזר בדיפלומטים מוכשרים בשירותו: בנו פייצל, שנשא את תואר שר-החוץ, פואד חמזה, סגן-השר, דרוזי ממוצא סורי, יוסף יסין, גם הוא סורי, שקודם-לכן שימש אצל עבדאללה, וחאפז והבה, מצרי במוצאו וציר בעל-השפעה בלונדון. לא הזיקה לו לאבן-סעוד גם העובדה שרנדל, במחלקה המזרחית שלו, הושפע ממנו מאד והירבה לצטט את השיקולים שלמעלה כתבעו כמה שינויים במדיניות בארץ-ישראל.⁶⁹

4. מצרים

יותר מכל מדינה אחרת באיזור הושפעה מצרים ממאורעות 1936–39. בתום התקופה שוננו האוריינטציה של מדיניות-החוץ שלה וזהותה-העצמית בכיוון של מעורבות הדוקה יותר בענין הארצישראלי ובעסקי-הפוליטיקה הערביים.

השוואה קצרה בין מצרים של 1936 לזו של 1939 תדגים את המהפך. ב-1936 פירסם סאתי אל-חוצרי בעתון בגדאדי מאמר בו הפריך את ההיבדלות המצרית של טהא חוסיין בהסבירו כי הטבע זיפה את מצרים בכל התכונות-גודל ואוכלוסיה וכן מצב גיאוגרפי-המחייבות אותה להנהיג את התנועות הלאומיות הערביות.⁶⁹ עם זאת במישור הממשלתי לא ראתה עצמה מצרים קשורה לערבים ולא גילתה ענין רב בהתפתחות שמעבר לגבולותיה, דבר שהביא את שגריר בריטניה למסקנה בלתי-רשמית שאינו סבור כי

"מתקבל עד הדעת בכלל שממשלת מצרים תצא מגדר פניות רשמיות בלבד אלינו לטובת ערביי-ארץ-ישראל..."⁶¹

ראיתו האישית של סיר מיילס למפסון חוזקה בדעות שהביע ראש-הממשלה המצרי, מוצטפא נחאס, אשר סבר כי טוב יהיה אם במסיבות הקיימות יימנע מלך מצרים מלהצטרף להכרזתם המשותפת של השליטים הערביים.⁶²

אלא שהמאורעות גרמו למצרים לפעול במהירות מתוך התיחסות לארץ-ישראל. אם ההליכים האחרונים של חתימת ההסכם המצרי-הבריטי העסיקו את מצרים והרחיקו מן המתרחש בארץ-ישראל, הרי עם סיכומן המוצלח של שיחות אלו התפנתה מצרים לעסוק גם בעניינים אחרים. בשים לב לחשיבות האסטרטגית שנודעה לתעלת-סואץ לגבי הבריטים, התקשתה קאהיר יותר ויותר לעמוד בפני הפיתוי להגביר את השפעתה בקרב אנגליה והערבים בשעה שעלה הענין הארצישראלי על הפרק. למפסון, שעד אז הוסיף לטעון כי מצרים "מבודדת מאד משכנותיה מבחינה גיאוגרפית ופסיכולוגית כאחת, ותמיד צריך היה לעודד באורח מלאכותי את אהדתה לעולם הערבי",⁶³ מיהר להבחין בשינוי. הוא לא הסתפק רק בדיווחו הנאמן לאנגליה על השינוי אלא הפנה את תשומת-לבה של לונדון למשקלה האסטרטגי של מצרים בקביעת מדיניות כלשהי לגבי ארץ-ישראל.

עד 1939 הפכה מצרים גורם ערבי מרכזי על אף שהגיעה לענין הפלשתינאי במאוחר. ערב שיחות השולחן העגול נערכה בקאהיר פגישה של משלחות ערביות שעמדו לצאת ללונדון. במסיבה לכבודן ראה ראש-הממשלה המצרי להדגיש את חשיבות כינוסם של הנציגים בבירתה של ממלכת מצרים, תוך שהוא מעלה זכרונות מן העבר ומודה על ההזדמנות שניתנה למצרים לפעול במשותף עם שכנותיה הערביות.⁶⁴ עצם קבלת ההזמנה להשתתף בוועידה על ארץ-ישראל היתה ביטוי רשמי להתחלטה זו של מצרים על שיתוף-פעולה בין-ערבי.

תקופת 1939 כשלעצמה נסתיימה בהודעה שמסר ראש-ממשלת מצרים לעתונות כי "באשר לארץ-ישראל, ונוכח העובדה שממשלת בריטניה לא קיבלה את דרישות ה...ארצות הערביות שנמסרו בשמן... אין כל הממשלות האלו יכולות להמליץ לפני תושבי ארץ-ישראל לשתף פעולה עם השלטונות הבריטיים על בסיס החלטה של ממשלת בריטניה".⁶⁵

קשה למצוא בדברים אלה גמול נאות לבריטניה על הגדלת יוקרתה והשפעתה של מצרים בעולם הערבי. לא לעזרה מסוג זה ציפו הבריטים.

מדינות ערביות אחרות

גורמים דומים שנכפו על בריטניה, ואשר ראש להם היה הגורם הבינלאומי, הביאו לנכונותה להסכים לקבל את תימן כמשתתפת בשיחות ובהחלטות על ארץ-ישראל, אולם הדבר בא רק להקשות על איטליה את התבססותה בממלכה הרחוקה שלחופי ים-סוף. לעצם הענין, לא יכלה תימן לסייע בפתרונה של בעיית ארץ-ישראל – אף לא להפיק ממנה תועלת.

אשר לסוריה, הרי חרף מעמדה הבולט של דמשק כמשכן הפן-ערביות הצליחה צרפת למנוע ממנה כל תפקיד בעל-משמעות בשנים 1936–39. כך, למשל, ביקשה בריטניה להזמין נציגים מסוריה ולבנון לשיחות השולחן העגול אף באה במגע עם פאריז לצורך זה, אולם ממשלת צרפת התנגדה להצעה בתוקף משום שסוריה ולבנון לא היו מדינות עצמאיות.⁶⁶ חששה האמיתי של צרפת נבע מסיכוי של איחוד פדרטיבי בין סוריה, לבנון, ארץ-ישראל ועבר-הירדן, מאיחוד ערבי נתמך על-ידי בריטניה שעירער את מעמדה של צרפת במזרח, או מן הסכנה שמעורבות ערבית בארץ-ישראל תיעשה תקדים להתערבות כלל-ערבית בשטחי המנדט הצרפתי. תורן של סוריה ולבנון לסבול מן הטראגדיה הפלשתינאית או לנצלה הגיע רק לאחר שזכו לעצמאותן ב-1946.

תחרות בין-ערבית

אם גם חשוב לעמוד על משקלה היחסי של כל מדינה ערבית, ברור שהעיקר הוא בבדיקת הנושא שהיה חשוב באמת לבריטניה – כלומר, העולם הערבי בכללו. ההשערה לפיה המשקל הכולל גדול מסכום המשקלים הנפרדים ביטאה את כשלונם של הבריטים בהערכת-יתר של האחדות הערבית. מיתח התחרות בין המדינות הערביות והקנאה שהיתה שרויה ביניהן בשנות ה-30 הם מפתחות להבנת האחדות הערבית שהופגנה

כלפי בריטניה וארץ-ישראל על דרך השלילה: כאשר לא הצליחה שום מדינה להגהיג את המאבק בעצמה, עשו כולן מאמצים למנוע אשה מחברתה השגת יתרונות. מתוך עיון בפרטיה של תקופה זו מגיעים אנו להנחתו של פרופ' חוראני כי לעמי המזרח התיכון ניתן חופש-פעולה רק במסגרת של "מדיניות האדישות או המריבות של המעצמות הגדולות",⁶⁷ שהרי בכך הוא מתעלם בבירור מן המיגבלות שפפו הערבים על עצמם.

אין מחסור בעובדות המוכיחות כי בכללו של דבר ידעה הפקידות הבריטית הבכירה שעדיין לא היו המדינות הערביות מסוגלות לנקוט מדיניות אחידה, כל שפן ביחס לארץ-ישראל, שעצמאותה עשויה היתה לחולל שינוי קיצוני במאזן-הכוחות הערבי. אף-על-פי-כן נטו אותם פקידים להתעלם מן המגמות הצנטריפוגליות במדיניות הערבית או להמעיט בחשיבותן, וכנגד זאת הדגישו את הקריאה לעמדה מאוחדת ביחס לארץ-ישראל.

כך מציינת המחלקה המזרחית בעת הדיון בחלוקת הארץ: "לרוע מזלו של האמיר [עבדאללה] חבריו הערבים, וביתר-ייחוד המלך אבן-סעוד, מפריעים לו, ולפי מצב-הדברים כיום ודאי הוא שכל מדינה שתוקם תחת שלטונו תישען על כידונים בריטיים".⁶⁸

וכפי שהעיר פילבי, הערביסט הידוע, לא היתה שאלתם של הערבים אם החלוקה כש-לעצמה טובה או רעה לערביי ארץ-ישראל אלא "הגורם הישן של ריב פנימי בין הערבים".⁶⁹ ואכן, ידיעות שהגיעו ללונדון ב-1939 מסעודיה, למשל, מסרו כי אבן-סעוד חושש כל-כך מסיכוי התקדמותה של עיראק עד שהוא רואה בה "חלופה גרועה יותר לסיפוקן של תביעות היהודים בארץ-ישראל במידה ידועה, וכפירה בתביעתם של ערביי ארץ-ישראל לעצמאות".⁷⁰

מכאן אף נבעה הסכמתו השקטה להמשך המנדט הבריטי. בתום ארבע השנים של מתיחות מדינית אכן הודה אחד מאנשי משרד-החוץ הבריטי בלקח החמור שהפיקו הוא ועמיתיו מנסיון זה "באשר לתפקיד שתוכל מ.ה.מ. למלא בעמידה על האחדות הערבית". והאיש (ה. מאירס) הוסיף:

"עושים אנו כבר כמיטב יכולתנו למלא תפקיד של מתווך ויועץ. אבל כל הזמן אנו נתקלים ברגשי-הקנאה שאין מגוס מהם בין השליטים והמיניסטריונים של מדינות אלו".⁷¹

עם זאת שקדה בריטניה כל אותה תקופה ליצור דימוי הפוך מזה ולהעמיד פנים כאילו האחדות הערבית בענין ארץ-ישראל היא מציאות קיימת שהיא שיקול ראשון-במעלה לגביה. נשאלת השאלה כיצד ומדוע איפשרה בריטניה את הרגיונליזציה של שאלת ארץ-ישראל ואם עודדה תהליך זה או שהתיחסה אליו יחס סביל.

הדעות הבריטיות על הרגיונליזציה

שני סוגי הסברים מקובלים לגבי התפקיד שמילאה בריטניה ברגיונליזציה של שאלת ארץ-ישראל. דעה קיצונית אחת גורסת כי ההנהגה הבריטית האחראית עודדה בהפרה

וברצון השתתפות ערבית רחבה, שתחילתה ב-1936 והמשכה בשיחות השולחן העגול ב-1939. וייצמן נתן ביטוי לעמדה זו, כשאמר לבריטים:

"לא אגיד מאומה על היתרונות או החסרונות או על המסקנות שאולי תתבקשנה מהופעת נציגים של המדינות השכנות. יודע אני כי ממשלת בריטניה שקלה את הדבר בקפידה מרובה, ולא לי למתוח בקורת עליה בתקופה גורלית זו. אני סבור שלממשלת הוד-מלכותו ידועים אל-נכון שני הצדדים של מסקנה מסוימת זו."⁷² נציג אחר של אסכולה זו הוא ליאופולד אָמרי, שתמה "מה טעם לעודד בכלל את המדינות הערביות להשמיע דעה"⁷³ בארץ-ישראל.

הקיצוניות השניה טוענת בתוקף כי ממשלת בריטניה לא קראה לשום התערבות חיצונית. כך מטעים הול בפני ועדת-המנדטים הפרלמנטרית כי "ההתערבות באה אך ורק מיזמתם של השליטים עצמם."⁷⁴

ההוראות הניתנות לשגריר בריטניה בבגדאד נובמבר 1936 מודיעות לו כי "ברור שאין מ.ה.מ. יכולה להסכים שמדינאים זרים ישאו-ויתנו בינה לבין ערביי ארץ-ישראל", לפי שהדבר עלול לגרום "גילוי-פנים שלא-כהלכה" ו"להעמיד את מ.ה.מ. במצב שאין לקנא בו."⁷⁵ אורמסבי-גור הציע, כמדומה, הסבר מוגדר למה שאירע, ובשל חשיבות דבריו נצטט אותם כפי שנאמרו ב-4 בנובמבר 1936 בבית-הנבחרים:

"לא ממשלת הוד-מלכותו ולא הנציב-העליון לארץ-ישראל לא פנו כלל אל שליטים ערביים כלשהם בבקשת עזרה או עצה בנוגע לארץ-ישראל. אולם שליטים ערביים מסוימים רמזו מעצמם לממשלת הוד-מלכותו בצינור הדיפלומטי על נכו-נותם לפעול למען שלום ונמסר להם... כי ממשלת הוד-מלכותו לא תגלה שום התנגדות לפנייה מצד השליטים הערבים אל ערביי ארץ-ישראל בקריאה להפסיק את השביתה... ובלבד שהפנייה תהיה ללא תנאי.

"ממשלת הוד-מלכותו לא מסרה שום התחייבות ושום הבטחות, לא במפורש ולא במובלע, ולשליטים הנוגעים בדבר הובהר בהחלט כי אין ממשלת הוד-מלכותו מוכנה להיכנס בהתחייבות מסוג כלשהו."

אפשר להקשות כאן על ביטויים כמו "פנייה", "מעצמם" או "שום התנגדות", אך בדרך-כלל דבריו של אורמסבי-גור הם בגדר סיכום מדויק של ההשקפה הבריטית. שתי הדעות הנוגדות יש להן, לפחות, שתי הנחות משותפות: (1) יש החלטה מודעת לכאן או לכאן; (2) כוח-ההכרעה מצוי בידי בריטניה בלבד. בעלי שתי הדעות חלו-קים ביניהם רק בכך שאסכולה אחת טוענת כי היתה החלטה ממשלתית לעודד מעור-בות ערבית בעוד השניה אומרת כי לא היה נסיון פעיל כזה.

רגישות ליכלתם של מקבלי-החלטות לטעות, ואי-אמון בדיכטומיות תדות כל-כך, מביאים אותנו להסבר שלישי לשאלה. במהלך שנת 1936, שעה שהמדינות הערביות נדחקו לראשונה וניצבו בפתח, הסכימו שלטונות בריטניה בזהירות לקבל את פנייתם של המנהיגים הערביים. פנייה זו איפשרה לבריטניה להיחלץ ממצב קשה בארץ-ישר-אל, ששתי האפשרויות האחרות לפתרונן היו נסיגה או הטלת מצב-חירום. המסקנה מכך היא, כפי שאמר אז רנדל:

"אין אנו רוצים לתת שום יסוד להנחה שהשליטים הערבים פעלו על-פי הזמנתנו או מטעמנו".

עם זאת, נותרה העובדה ש"הודות להתערבותם אולי גחלצנו ממצב ביש מאד"⁷⁶. רנדל ועמיתיו כה שקועים היו בבעיית הרגע עד כי איש מהם לא הביא בחשבון תוצאות בלתי-גמנעות שעתידות היו לנבוע מהחלטתם המתונה ב-1936. לאחר-מכן קנתה לה המעורבות הערבית דינאמיקה וחיים משל עצמה. אמת היא שמאורעות 1936 היו תקדים, אולם תקדימים מתקיימים רק אם יש עמהם אופציות שהשחקנים הפוטנציאליים נאחזים בהן. לפי הסבר זה, מה שאירע אחרי 1936 לא היה קשור הרבה להחלטות או לשאיפות הבריטיות אלא, בעיקר, לרצונם של המנהיגים הערבים להמשיך בקו זה של מדיניות כלפי בריטניה.

אפשרי הדבר, כמו בדוגמה זו, שממשלה, כמוה כגופים מבצעים אחרים, תעביר את הביצוע לגורמים חיצוניים, דבר שהוא כשלעצמו סימן-חולשה של בריטניה, והוא מכונה בפי בורק⁷⁷ "נפילה בשבי" של אותם גופים חיצוניים שאליהם קשורה המדינה. העובדה ש"נוסף על כך עמדה ממשלת בריטניה על הסולידאריות של כל הערבים... עד כדי כך שהענין הארצישראלי נעשה עניינו של המזרח הערבי כולו"⁷⁸ אפשר להסבירה כסיבה בלתי-אמצעית. אולם הסבר זה אינו מכוון למהותה של פעילות-הגומלים הפוליטית. אדרבה, קשה שלא לראות כאן בתהליך הרגיונליזציה של בעיית ארץ-ישראל ב-1939, לפחות מנקודת-הראות הבריטית, "תוצאה פוליטית בלתי-צפויה".

כמה מן הפקידים הבריטיים הצדיקו את שיתופן של המדינות הערביות כדרך לייצבו של שיווי-המשקל; לגביהם יצר הדבר סימטריה מסוימת: אם הציונות וה"ישוב" יכלו לקבל את תמיכת העולם היהודי על-פי המנדט, הרי היה זה הוגן שגם ערביי הארץ יוכלו לזכות בתמיכתו של העולם הערבי. ובמיוחד אותן מדינות שקירבתן לארץ-ישראל עשויה להשפיע על המאורעות בה. רנדל אמר, בפשטות, כי מה שקרה לא היה "בגדר התערבות שאין לה צידוק"⁷⁹.

היו בריטים שראו במעמד שניתן לערבים תבונה פוליטית יותר מאשר מעשה של הגינות. אפשר היה לסמוך על המדינות הערביות שתנהגנה מתוך שיקולים מדיניים ותשפענה על מיתונם של ערביי ארץ-ישראל (אף כי זאת לא עשו) גם תתווכנה בינם לבין בריטניה.⁸⁰ אחרים, שאולי היו הרוב, הצדיקו את קבלת המעורבות כמעשה הכרחי ובלתי-גמנע. מקדונלד השתמש בשתי הצדקות אלו כאשר צידד בהומנת המדינות הערביות ללונדון ב-1939, בהודותו רשמית במעמדם של ערבים היושבים מחוץ לארץ-ישראל. במגמה זו ראה שלושה יתרונות: ראשית, הערבים שמחוץ לארץ-ישראל כבר החלו לקיים דיונים בלתי-פורמליים, "ולכן מוטב היה להכיר בגלוי באינטרס שלהם בענין"⁸¹; שנית, השליטים הערבים אמורים היו להשפיע בכיוון של תינות; שלישית, לטווח ארוך יהיה כל פתרון רצוי לארץ-ישראל קשור בקשר פדרל-טיבי מסוג כלשהו למדינות שכנות מסוימות. הצורך לפייס את הערבים ככל שקרבה המלחמה לבוא אך חיזק את הנימוקים שהצביעו על כוונה.

בקשת-הדעות בתוך הממשלה הבריטית היו שסברו במוקדם או במאוחר כי הרחבתה של שאלת ארץ-ישראל לא תוכל להצמיח ברכה לבריטניה, ולכן יש לפקח עליה ולהגבילה. קולות מעטים נשמעו בכיוון זה, בעיקר ממשרד-המושבות. העובדה שקולות אלה לא נשמעו מפי הממשלה היא עדות נוספת לכשלוננו של משרד זה במהלך הוויכוח הארצישראלי.

כאשר עלתה השאלה לראשונה, הזהיר שקבורו, בדברו כנגד השימוש בשירותם הטוב של המנהיגים הערביים, כי

"אם נקוט את היזמה בפנייה אל המלכים הערבים בהזדמנות זו, יתקבל הדבר כאילו מכירים אנו בזכותם של שליטים ערביים זרים להתערב בענייניה של ארץ-ישראל".⁸²

יתר על כן, טען:

"המקרה יוכל לשמש תקדים, וקשה לראות עד היכן עלולים אנו להגיע משעה שנקבל את העקרון של התערבות ערבית נצחית".

שר-העבודה, ארנסט בראון, שדיבר לאחר שקבורו, הזהיר גם הוא:

"אל לנו לקבל אחריות כלשהי לפתיחת דלת, שעה שאין אנו יודעים ולו במידה המעטה ביותר מה מסתתר מאחריה".

אורמסבי גור אמר בשלב מוקדם כי בשום-אופן אינו רואה בעין יפה את המעורבות הערבית – אולם גם אינו מייחס לה חשיבות רבה.⁸³ עם זאת, עד 1937 היה תקיף יותר בבקרתו, ואמר כי שום תועלת לא תצמח לבריטניה משיתוף-הפעולה של מדינות ערביות מחוץ לארץ-ישראל. קודם-לכן, כשהיתה בריטניה אמורה לקבל כל פנייה או הצעה, לא הכירה בזכותם של שליטי עיראק, ערב הסעודית ותימן לקיים "את זיקתן הנמשכת".⁸⁴ אך כאשר התעורר אורמסבי גור כבר היתה השעה מאוחרת מכדי לעצור את הרגינוליזציה בהנהגתם של שני כוחות – התחרות הערבית והחשש הבריטי. הערכתה המוטעית של בריטניה לגבי השפעות הרגינוליזציה ותוצאותיה אין להצדיקה בהיעדר התראה מספקת. מלבד אישי משרד-המושבות, קם וייצמן ובשלב מוקדם למדי הזהיר מפני העלול להתרחש. התנגדותו מובנת הואיל ומעורבות ערבית עלולה היתה להטות את כף-המאזניים לרעת הציונות מבחינה כמותית. מובן גם שמחאותיו לא נתקבלו בחמימות מפני שבריטניה לא רצתה לעצור בתהליך ומפני שלא ראתה בווייצ-מן משקיף אובייקטיבי.

יש מסמכים המוכיחים כי כבר ב-2 בספטמבר 1936 סבר וייצמן כי על-ידי שיתופם של "גורמים חיצוניים" כמלכים הערבים משכה בריטניה "למעגל הבעיות שלנו כוחות חדשים שקודם-לכן לא היה להם שום קשר רשמי".⁸⁵ למאורעות בארץ-ישראל. הוא עמד על כך שהמעורבות בתחילתה לא היתה "מקרית בלבד" וראה בווקופ ובמימשל הבריטי בארץ-ישראל את האחראים לה. הוא הצהיר כי העובדה שפניית המנהיגים הערבים נעשתה בעצה עם הבריטים "תעניק בעתיד לשליטים הערביים זכות להתערב בענייניה של ארץ-ישראל".⁸⁶ מלים אלו נאמרו באוקטובר 1936.

מתוך חשש לשימושים שעלולה ממשלת בריטניה לעשות במדינות הערביות במהלך עיצובה של מדינות בארץ-ישראל, טען וייצמן כי ההכרה במעמדן של מדינות אלו אינה צודקת ואינה חיונית. הוא דחה את הטיעון בדבר הצורך בשמירת איזון בין העולם היהודי והערבי, באמרו כי לגופים היהודיים בחלקי-העולם השונים אין סטאטוס כגורמים פוליטיים שעה שמלכי הערבים מיצגים מדינות ולכן בהכרח תביא מעורבותם לסיבוכים פוליטיים. הוא גם דחה את הדיבורים על כוונותיהם האציליות של מנהיגי הערבים והסביר כי המצב בארץ-ישראל "מנוצל בכשרון רב על-ידי כל הפוליטיקאים הלבנטיניים הסופר-פטריוטיים כהסתת-דעת הבאה בשעה טובה"⁸⁷ מקווי-מדיניותם ומבעיותיהם המרוכבות. כהדגמה לכך היה מצביע על סבילותם של הערבים נוכח קריעתה של אלקסנדרטה מסוריה וסיפוחה לתורכיה בדצמבר 1937, שעה שהיה הוויכוח על החלוקה בארץ-ישראל נמצא בעיצומו. ב-1938 שוב הביע וייצמן חששות כבדים משנדע לו כי ממשלות הוד-מלכותו מתכוונת להזמין רשמית את המדינות הערביות לוועידת-לונדון המתקרבת. לימים, במסגרת פירסום חריף נגד הספר הלבן של 1939, האשימו וייצמן ותומכיו כי בגלל המדינות הערביות "הסוכנות היהודית על כל מה שהיא מסמלת נמוגה מן התמונה, ועל מקומה מעלים את המלכים הערבים. לא ברוח זו ולא מתוך כוונות אלו פירסמה ממשלת בריטניה את הצהרת-בלפור וקיבלה את המנדט"⁸⁸.

כהערת-שוליים אפשר להוסיף כי טיעונו הנגדיים של וייצמן ואזהרותיו החריפות סבלו לא רק משום שהבריטים חשדו בו בסובייקטיביות אלא גם משום שמנהיגי הציונות עצמם היתה להם עמדה דו-משמעית בכל הנוגע לרגיונליזציה. מצד אחד, מוצאים אנו כי הקו הרשמי של וייצמן ביטא התנגדות למדיניותה של בריטניה לשיתוף המדינות הערביות, אך מצד שני אותו וייצמן הוא שרדף אחר "פיצול, מיקסם-השרב שלו", כאשר כתב ב-1937 כי "אם נצליח לכונן איזה שיתוף-פעולה מעין זה עם ערביי הארצות השכנות" יצמיח הדבר יתרונות רבים למטרה הציונית: השגת ידידים בעולם הערבי הרחב, הקלת הלחץ מעל ארץ-ישראל, בידוד הקיצונים בערביי ארץ-ישראל והפסקת קיומן של המפלגות הפן-ערביות.⁸⁹ מלבד וייצמן סברו גם אחרים כמו הרברט סמואל או פ. קיש כי "ההבנה שעלינו להגיע אליה עם ערביי ארץ-ישראל תושג רק על-ידי כך שנפתח קשרים עם העולם הערבי הרחב".⁹⁰

אולם רוב הציונים התייחסו בשלילה, כצפוי, להרחבתה של בעיית ארץ-ישראל בין 1936 ל-1939. לאחר שקמה מדינת-ישראל למדו מנהיגיה להתאים עצמם למציאות של המעורבות הערבית. ההתייחסות למדינות הערביות במערכת הפוליטית ולא ל"פלשתינאים" הפכה עקרון מרכזי לדיפלומטיה הישראלית, ומנהיגיה של ישראל רואים בכך הכרה בעובדה היסטורית שאיננה בלתי-נוחה לישראל.

אזאתה מידה מעניין לעקוב אחר השינוי שחל במחשבתם של ערביי ארץ-ישראל ביחס למדינות הערביות מאז שנות ה-30. תקופת הרגיונליזציה של 1936-39 החלה בעיקר כאשר היפוש המופתי לראשונה עזרה ערבית רחבה ופנה אל אבן-סעוד שיעזור לערביי פלשתינה.⁹¹ לאהר-מכן, עם גבור השפעת המדינות הערביות השכנות,

המשיכו ערביי ארץ-ישראל לחשוב כי הוויתורים הבריטיים כגון הנסיגה מרעיון החלוקה נבעו מעצמת התנגדותם הגוברת שלהם, בעוד המדינות הערביות משמשות חיזוק בלבד.⁹²

עם תום התקופה הודתה ההנהגה של ערביי ארץ-ישראל למדינות הערביות ולממשלו-תיהן. בכרוז שפורסם לרגל סיום "הוועידה הפלשתינאית" בחודש מרס, ציין הוועד הערבי העליון—בהעריכו את המצב המדיני—כי למרות הכל לא היה הנצחון שלם ומהיר.

"את הסיבה לתמיכה נפלאה זו יש למצוא ביחסי-הגומלים הידידותיים בין ארץ-ישראל לממלכות הללו, הסבורות עתה כי שאלת ארץ-ישראל נוגעת לערבים ולמוסלמים בכללותם. הן מוכנות להילחם למענה כמו שתילחמנה למען עצמן. "הענין הארצישראלי רכש לו את הכוחות החדשים האלה שבלי ספק יסללו את הדרך לנצחון שלם ומהיר".⁹³

מתופעות מאוחרות יותר שעוררו מפח-נפש אנו למדים שהיחסים בין ערביי הארץ למדינות הערביות טוב אינם ידידותיים. ודאי שגם אינם הדדיים במובן זה ששני הצדדים שווים ביניהם ביכולת לתת ולקחת, לתרום ולהפיק תועלת. היחסים בין ערביי הארץ למדינות הערביות נוצרו כתוצאה מן הצורך של צד אחד ומן האופורטוניזם של הצד השני. המעורבות וההכרה הרשמית בה ב-1936—שהיתה הישג ניכר למדינות הערביות—גרמו במישרים לשקיעת תפקידם של ערביי הארץ. נראה כי ב-1947 שוב לא ראה המופתי ביוזמתו הקודמת רעיון מבריק, שכן עתה חושש היה כי עם כניסת צבאותיהן של המדינות הערביות לארץ-ישראל ייעשו ערביי ארץ-ישראל גורם משני.⁹⁴

מאז 1948 החלו רבים מערביי ארץ-ישראל לתפוס כי שירות-דוב עשו להם הארצות הערביות השכנות. לאחר ההלם של מלחמת-1948 הטיח מוסא עלמי, שהיה מעורב בעצמו במאורעות 1939–1936, אשמה חריפה כנגד המדינות הערביות, אשמה שנגדה את רעיון הסולידאריות הערבית;

"מול האויב אין הערבים מדינה כי אם מדינות קטנוניות, לא אומה, אלא קבוצות, שכל אחת מהן חוששת מחברתה ועוקבת אחריה בדאגה וקושרת קבוניות נגדה. הדבר שהיה חשוב ביותר בעיניהן והנחה את מדיניותן לא היה הנצחון במלחמה והצלת ארץ-ישראל מידי האויב אלא מה יקרה אחרי המאבק, מי יכריע במשקלו בארץ-ישראל, או סיפוחה לעצמן, או איך תוכלנה להגשים את שאיפותיהן שלהן".⁹⁵

אולם רק לאחר 1967 צפו התפכחותם של ערביי ארץ-ישראל מאשליות לגבי המדינות הערביות והכעס עליהן ועלו על-פני השטח. וכך נאמר בסעיף של "האמנה הפלשתי-נאית הלאומית", שנחתמה בקאהיר ביולי 1968:

"העם הערבי-הפלשתיני הוא בעל-הזכות הראשון והמקורי בשיחרור פלשתינ ובהחזרת מולדתו, והוא יקבע את עמדתו כלפי כל המדינות והכוחות על יסוד עמדותיהם כלפי בעיית פלשתינ ומידת תמיכתם בו ובמהפכתו למימוש מטרותיו".⁹⁶

בחינת הערה אחרונה להשפעה המזרזת שהיתה לתקופת 1936–39 על תהליך הרגיונליזציה יאה כאן לצטט דברים שאמרה גרטרוד בל בתקופה מוקדמת יותר של גישושי בריטניה אחר מדיניות במזרח התיכון:

“אנחנו מדשדשים ועוברים [muddling through], או לפחות מנסים, אבל זהו תהליך בו אתה מקפח את תחושת הכיוון שלך, ובו המקום אליו תגיע בסופו של דבר געשה ענין של מקרה פחות או יותר.”⁹⁷

(סוף)

הערות

Harold Beeley, *op. cit.* p. 14 ⁴⁰

מוכיר ראשי בממשלת המנדט ועוזרו של אורמסבייגור. ⁴¹

בדיוני ועדת המנדטים המתמדת, *League of Nations, op. cit.*, p. 90 ⁴²

מצוטט בילקוט המזרח התיכון מס' 4, ירושלים (יוני 1935) עמ' 14–13. ⁴³

פילבי, שהגדיר את עבדאללה, כ"המפסיד העיקרי בתרבות של עסקי הפוליטיקה הערביים בימינו", מתאר אותו כמי שראה "בבירור למדי כי הדרך היחידה שלפניו להשתחרר מסייגים כאלה לעצמאותו... היא להרחיב את תחום השיפוט שלו". *H. St. John Philby, Arabian*

Jubilee (London, Robert Hall Ltd., 1952), p. 197

המלים האחרונות מכוונות, ללא ספק, נגד המופתי. F. O. 733/350, file 75718/2 ⁴⁴

הדברים נשלחו כנספח למכתב מן ה-5 ביוני 1938 אל אגודת הצעירים בקאהיר ופורסמו שנית בזכרונותיו של עבדאללה 101–96. ⁴⁵

C.O. 732/84 file 79097 ⁴⁶

C.O. 732/79 file 79148 ⁴⁷

תרגום מכתבו של עבדאללה לנציב העליון מקמייקל (ירושלים), חסר תאריך אך נכתב ⁴⁸

ככל הנראה בעת ועידת לונדון, C.O. 733/406 file 75872/4

Majid Khadduri, *Independent Iraq, 1932–1958*, 2nd ed. (London: Oxford University Press, 1960), p. 110. ⁴⁹

פרטיכל מדברי רנדל מן ה-16 באוקטובר 1936, F.O. 371/20027 file E 6538 ⁵⁰

F.O. 371/23225. file E 1481 ⁵¹

דברים אלה נאמרו בפני רנדל כשביקר בבגדאד ב-19 בפברואר 1937. הדו"ח שלו על ⁵²

ההצעות העיראקיות מצוי ב-F.O. 371/20805 file E 1428 ⁵³

20.10.36 F.O. 20027 file E 6600 ⁵⁴

מכתב שנשלח מעוני עבד אל-האדי לווקופ ב-10.1.37, C.O. 733/370 file 75550/27 ⁵⁵

6.11.36 F.O. 371/20028 E. 37645 ⁵⁶

CAB 24/273 C.P. 281 (37) 19.11.37, pp. 5,17. ⁵⁷

Ibid., P. 13 ⁵⁸

Loc. cit. ⁵⁹

כך אומר רנדל ב-12.4.37: "אני משוכנע כי כל אותה השפעה ויוקרה תופעלנה בהכרח נגדנו אם יחשוב אבן-סעוד כי המדיניות הארצישראלית שלנו אין בה צדק לענין הערבי".

אל-חוצרי, מצוטט ב-Sylvia G. Haim (ed.), *Arab Nationalism. An Anthology* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1964), ⁶⁰

- p. 50. מאחר שנג'יב עוזרי דחה ב־1905 את הרעיון של איחוד מצרים והערבים תחת אותה מלוכה "לפי שהמצרים אינם שייכים לגזע הערבי".
- ⁶¹ F.O. 371/20023 file E 5209 12.8.36 למפסון לאידן
- ⁶² F.O. 371/20026 E 6240
- ⁶³ F.O. 371/20023 file E. 5207
- ⁶⁴ F.O. 371/23221 file E. 754 20.1.39 למפסון להאליפקס,
- ⁶⁵ F.O. 371/23235 file E. 3673 18.5.39 מברקו של למפסון מן ה־
- ⁶⁶ F.O. 371/21865 file E 6478, F.O. 371/21865 file E 6672
- ⁶⁷ Albert Hourani, "The Decline of the West in the Middle East", Part 2, *International Affairs*, Vol. 29, No. 1 (January 1953), p. 156.
- ⁶⁸ L. Baggallay, 13.8.37 F.O. 371/20811 file E 4714
- ⁶⁹ H. St. J.B. Philby, "The Palestine Problem", in *The Contemporary Review* (September 1939) p. 266
- ⁷⁰ F.O. 371/23225 file E 149, 22 בפברואר 1939, דיווח מן ה־
- ⁷¹ F.O. 371/23195 file E 7697, 1 בדצמבר 1939, פרטיכל מן ה־
- ⁷² F.O. 34/23223 file E 1098 8.2.39 בפתח נאומו בשיחת השולחן העגול,
- ⁷³ Parliamentary Debates (Commons), 5th ser., 347 בדיון בבית־הנבחרים (22 May 1939): 2021
- ⁷⁴ *op. cit.*, p. 89, חבר־הלאומים,
- ⁷⁵ C.O. 733/320 file 75550/27 28.11.36 מברק מן ה־
- ⁷⁶ F.O. 371/20027 file E 6501, 13.10.36 רנדל לסיר ל. אוליפנט,
- ⁷⁷ Francis E. Bourke, *Bureaucracy, Politics and Public Policy* (Boston, Little Brown and Co., 1969), p. 141
- ⁷⁸ *The Palestine Arab Case — A Statement by the Arab Higher Committee* (Cairo: Costa Tsoumas and Company, April 1947), p. 52.
- ⁷⁹ חוות־דעת אישית, מן ה־10 בפברואר 1971.
- ⁸⁰ ראה מאמר־המערכת הראשון של ה־"טיימס" מן ה־6.2.39. גם אחרי האכזבה משיחות השולחן העגול שיבה ר. א. בטלר בבית־הנבחרים את המשלחות הערביות בשל "העמדה הדיפלומטית שלהן".
- ⁸¹ Parliamentary Debates (Commons), 5th ser., 347 (22 May 1939): 2059
- ⁸² F.O. 371/21865 file E 6471, 2.11.38 מובאה מתוך סיכומי הקבינט (38) מן ה־
- ⁸³ C.O. 733/314 file 75528/44 part 2 11.9.36 ישיבת הקבינט מן ה־
- ⁸⁴ W.A. 30.9.36 הערותיו של וייצמן על השיחה שהתקיימה ב־
- ⁸⁵ CAB. 24/272 c.p. 269(37), 9.11.37
- ⁸⁶ W.A. פרטיכל מדברי הנהלת הסוכנות היהודית
- ⁸⁷ F.O. 371/20027 מתוך שיחה עם סיר אלקסנדר קדוגן במשרד־החוץ ב־7 באוקטובר,
- ⁸⁸ W.A. 1938. ב־9 בפברואר 1939 נכתב במאמר ב־*The Zionist Review*: "סכנתה של איבה ערבית מופלגת אם לא יחוסל הבית הלאומי היהודי היא פרי אשליה—ולפעמים פרי גישומם של הירהורי־לב". כותב המלים היה אופרי ס. איבן, אז חוקר צעיר של נושאי המזרח התיכון ולאחר זמן שר־החוץ הישראלי.
- ⁸⁹ *The Jewish Agency, The Jewish Case Against the Palestine White Paper*, נכתב ב־1 ביוני 1939, עמ' 35.
- ⁹⁰ W.A. 1937 מכתב אל פליקס ורבורג, 11 בפברואר
- Frederick H. Kisch, *Palestine Diary* (London, Victor Gollancz Ltd.,

(1938) ע' 361. דעה זו בוטאה ב־8 בדצמבר 1930. על דעותיו של סמואל אפשר לעמוד מתוך דבריו בבית־הלורדים ב־8 בדצמבר 1938, כאשר תבע מן הממשלה להכיר בכך שארץ־ישראל איננה שאלה מקומית בלבד. ראה גם הפרק "Sir Herbert Samuel and the Government of Palestine" אצל Elie Kedourie, *The Chatham House Version and other Middle Eastern Studies* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1970), pp. 77–8.

⁹¹ סיר אנדרו ראיאן (ג'ידה) לאידן, 1 במאי 1936, F.O. 371/200263, file E 2838 p. 6a. מחקרים אחרים המורים על יחסו האוהד למעורבות מדינית הם: קלבריסקי, חיים מרגלית, *על פרשת דרכינו, ירושלים 1939*, עמ' 3–41, ר' Enzo Sereni and R.E. Ashery (eds) *Jews & Arabs in Palestine* (N.Y., Hachalutz Press)

Cf. Muhammad Al-Husayni. *Haqa'iq 'an Qadiyat Falastin* (Cairo, ⁹² 1956)

⁹³ Consul Mackereth (Damascus) F.O. despatch No. 53 of 29 March 1939
F.O. 371/23232 file E 2472.

⁹⁴ הרכבי יהושפט, עמדת הערכים בסכסוך ישראל–ערב (תל־אביב, דביר, 1968), ע' 334.
⁹⁵ Musa Alami, "The Lesson of Palestine", in the *Middle East Journal*,
Vol. 3, No. 4 (October 1949), p. 385.

⁹⁶ מתוך ספרו של ד"ר יהושפט הרכבי, האמנה הפלשתינאית ומשמעותה, ירושלים, תשל"א, ע' 30.

⁹⁷ מצוטט ב־ Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell: From Her Personal Papers 1914–1926* (London, Ernest Benn, 1961), p. 258

ספרים

האידיליה של טשרניחובסקי

מחקרו של ד"ר יוסף האפרתי, אשר זה-מקרוב נפל שדוד בחזית-הצפון, מנסה לבחון את האידיליות של שאול טשרניחובסקי מתוך הגדרת עקרונות הקומפוזיציה שלהן, בדיקת מקומן בתולדות השירה העברית, בחינת זיקתן לאידיליות בספרות האירופית ובירור דרכי ביטוי של האידיליות בחשובות שבהן. הרבה טרח החוקר כדי להגיע לקביעת יחסו של טשרניחובסקי לאידיליות שלו, על המיון חד שבהן המבדילן מיצירותיו האחרות: "האידיליה היתה לגבי טשרניחובסקי סוג ספרותי הניכר לא רק בנסיון החיים המעוצב בו אלא גם בדרך עיצובו האמנותי של נסיון זה". לאחר קביעת הנחת-יסוד זו מביא האפרתי את הוכחותיו ומגיע למסקנותיו.

בניגוד לדעה המקובלת, שאידיליות חייבות מעצם מהותן לתאר טבע פסטוראלי שקט ו-תמים, הבורח מהמולת העיר ומשאונה, כפי שתוארו סופרים רבים בתקופת ההשכלה, הרי תפיסתו של טשרניחובסקי אחרת לגמרי. בשירו "לא רגעי שנת, טבע" משנת 1896 הוא מציג את הפרוגראמה האידילית שלו בנוסח חד-משמעי: "לא רגעי שנת, טבע, וחלומות ימתקו / רק רגש בכ ארצה וסערות הקרב". יחסי האדם לטבע דראמטיים ומלאים מיתח, "לא עוד הרמוניה אלא משיכה וניפור המשמשים בערבוביה". טשרניחובסקי מתאר גם טבע אדיש לגורלו של אדם ואפילו עוין לו ומתפה לדמו.

טשרניחובסקי לא מצא לפניו דוגמות קודמות

* יוסף האפרתי: האידיליה של טשרניחובסקי (פרס לאה גולדברג תשל"א); ספריית פועלים, 1971; 149 עמ'.

מקוריות בעברית, והוא נחשב אבי האידיליה העברית כמו שהיה תיאוקריטוס אבי האידיליה היוונית. בדומה לתיאוקריטוס ולגיתיה, שב"הרמן ודורותיא" הגיע לשיא של אפוס אידילי, בנויות האידיליות של טשרניחובסקי מרכיבים רבים. מהותם של גורמים אלה והיחסים ביניהם הם שקובעים את מהותה של האידיליה. שלא כגיתיה וכשילר, אין המשורר רר מתאר הווי-חיים האמור לשמש מופת או אידיאל. כוונתו היתה לעצב ראיית-חיים אידילית והרגשת-חיים אידילית. בתפיסה ה-כללית הוא קרוב לאבי האידיליה ההילניסטיית ואילו במבנה הוא קרוב לגיתיה, שלא הפרטים קובעים כאן אלא יחסי היסודות האידיליים.

האפרתי מוכיח שלא תמיד מתמזגים אלמנטים לא-אידיליים עם גרעין סיפורי-המעשה הטריביאלי לשלמות אחת כמו ב"כף השבורה". אי-התקשרות זו קיימת בכמה אידילים יות. באידיליה "ברלה חולה" יש תופעות של אי-התקשרות בתחום המבנה של סיפורי-המעשה הטריביאלי עצמו, אך ההרגשה האידילית הלוויה בקומפוזיציה של היצירה ולא במידת האידיליות של החמרים עצמם. הדברים בולטים ב"הכף השבורה", "ברית-מילה" ו"ברלה חולה".

הרבה הערות ודברי-פולמוס עם מבקרים אחרים פזורים בשורות המחקר. לפי תפיסתו של האפרתי, האידיליה מבטאת הרגשת-חיים של מנוחה, בטחון, שמחה ורוח טובה. כל התכונות האלו מיצגות הווי-חיים קבוע. אלא שבאידיליות של טשרניחובסקי מצויים יסודות אידיליים, שבכוח מעשה-מרכבה של המשורר הם נבלעים בתוך האידיליה. ההרגשה האידילית נובעת מזיקתו של סיפורי-המעשה אל הווי החיים, המביעה את געגועי המשורר אל עולם שאבד. חוסר הקשר בין הפריטים הרבים משמש עקרון-יסוד בקומפוזיציה של האידיליות. ברוב האידיליות אין מסגרת הקשר מלפדת את כל הפרטים לכלל משמעות אחת. אופי האידיליות הוא בלתי-אישי, וסיפורי-המעשה מסופר שלא באופן אישי. ההרגשה האידילית היא המעניקה את דות לאידיליות. ב"כחום היום" יש אנאלוגיה

ינת וכבדת/משקל, בהגדירו את ברדי-צ'בסקי כנקודת-מפנה והשראה בתולדותיה של הפרוזה העברית. מכאן שהמחבר היה תורם תרומה רבת-ערך להיסטוריוגרפיה של פרוזה זו אילו הוכיח את השפעתו של בר-דיצ'בסקי על ברנר, גנסין ושופמן והבהיר את דפוסי ההשפעה והשוני, אם יש כאלה, בין "ספרות היחיד" של המורה לבין זו של תלמידיו (הבהרה כזאת ניתנה להיעשות על-ידי בדיקת אספקטים דומים ביצירות הארבעה). חסר גם רקע היסטורי לתיאור יחסי הארבעה, ובמבואו מתעלם שקד מן המשבר שהתגלע ביחסיהם של ברנר וגנסין ומן הסיבות הספרותיות והאידיאיות בתוך שאר סיבות שגרמו קרע זה. מכל-מקום, ידידות וקירבה אישית בין סופרים, אפילו היא ידידות אינטימית, איננה מביאה אחריה בהכרח לידי זהות בתפיסה הספרותית.

הענין העיקרי בקובץ-מסות זו מתרכז אפוא באופן בו בוחן שקד את המפעל הספרותי של הסופרים הבודדים, יצירות שלהם ובחי-נות אחדות בתוכן. גם כאן מתעורר קושי בשל חוסר השיטתיות המתגלה בין המסות השונות ועל שאיפתו לכסות תופעות רבות בהגדרה כוללת וממצה. כשדן שקד ב"קלור-נימוס ונעמי" של ברדיצ'בסקי, למשל, הוא דן בעת-ובעונה-אחת בבעיות של עלילה, מבנה, דמות המספר ובתיזה של היצירה. עובדה זו מביאה אותו לכך שלפעמים אינו מיחס תופעה לסיבתה. בדונו בדמות המספר טוען שקד, שהקורא חש כי "בעל-הסיפור יודע ראשית מאחרית" ומיחס עובדה זו לכך שהמספר הוא כל-יודע אך לא כל-מוסר, בעוד שלפי דבריו של שקד עצמו, במקום אחר באותן מסות, מתאר ברדיצ'בסקי עולם שרירותי שהכל נקבע בו מראש.

הבעיה אינה בעיה של דמות המספר אלא של התיזה של הסיפור והשקפת-עולמו של בר-דיצ'בסקי. כאשר שקד דן בגנסין אין הוא עושה את ההבחנה הדרושה בין סופר אימ-פרסיוניסטי לסופר הכותב בשיטת "זרם-ה-תודעה", ולכן הוא מתאר את גנסין—שלא בצדק!—כסופר שהקדים בזמן את סופרי "זרם התודעה" בספרות המערבית, בלי ש-

בין עלילת ההווה האידילית לבין סיפור ה-עבר, שאינו אידילי כלל. ב"לביבות" מוארת עלילת ההווה הטריביאלית מתוך פרספקטיבה של האירוע הלא-אידילי. הקומפוזיציה של האידיליות מגוונת ושונה והמשורר נהג חי-רות ורוחב-לב הרבה שבחר לכל אידיליה צורה והרכב כפי שנראו לו.

י. פ.

ללא מוצא

הפרופיסור גרשון שקד הרים בתקופה האת-רונה כמה תרומות חשובות לחקר הספרות העברית החדשה בספריו על אמנות הסיפור של עגנון ועל הספרות הישראלית הצעירה. שני מחקרים אלה הצטיינו בניתוח שיטתי של תופעות שונות בספרות העברית שאחר רות ורוחב-לב הרבה כשבחר לכל אידיליה נוניות ביצירת עגנון מזה. שונה מהם ספרו החדש, הדן בארבעה מספרים גדולים: י. ח. ברנר, גרשון שופמן, א. נ. גנסין ומ. י. בר-דיצ'בסקי. הספר כולל מסות שכתב שקד בתקופות שונות וכל אחת מהן דנה באס-פקטים שונים ביצירות ארבעה המחברים הנזכרים.

שקד אינו בודק אותן בעיות ספרותיות אצל ארבעת הסופרים, ולפיכך דומה כי הנסיון לאגד את המסות יחד בעזרת כותרת מכלילה ואפילו מכנה-משותף אידיאלי-ספרותי, אותו מציג שקד במבואו, הוא נסיון מלאכותי. יש, כמובן, תועלת וחשיבות באיסופם של מסות ומחקרים ספרותיים, אך לא מובן מה הטעם לנסות להעניק לאיסוף זה לגיטימציה ספרותית. במבוא מגדיר שקד את ברנר, גנסין ושופמן כתבורת סופרים שהושפעה מ-ברדיצ'בסקי: "קבוצה שלמה שניתקה עצמה רובה-ככולה מן הנוסח של מנדלי (להוציא י. ד. ברקוביץ') ומ'עבותות ההווי' וראתה את מורה ורבה במ. י. ברדיצ'בסקי משום שהפנה תשומת-לבה של הספרות אל היחיד". המבוא כולל אפוא הבחנה היסטורית מענ-

* גרשון שקד: ללא מוצא; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1973; 204 עמ' (+ מפתח שמות).

פר מידי פשוטם ופיזרתם לרוח הזמן ולרוח המגמות והזרמים שבספרות המערב.

הלל וייס הוא מתלמידיו של קורצווייל, וכבר בראשית מחקרו הוא דורש תלייתם של הלכות על הגדרתו של מושג המוטיב אצל עגנון; ובסוף הדרוש הוא מוסר מודעה כי יעסוק במוטיב "בעיקר בתורת אמצעי לעי" צוב היצירה, הן מבחינת עיצוב המסגרת הכוללת שלה—האידיאית, והן מבחינת העי" צוב של פרטי היצירה, המבנה והיחסים שבניהם. בניתוח המוטיבים יהיה תפקידי להציב על עקרונות אמנותיים ערפיים ותכ" ליות אסתטיות שהיצירה חדורה בהם". הגי' דרה זו אינה צנועה ביותר והיא תופסת את המרובה, הואיל והיא באה להשיב על ה"חידה הכפולה והמכופלת" של המוטיב ביצירות עגנון רבות הפנים.

כך אפוא מרחיב וייס את היריעה ועוסק ביצירתה של היצירה לעולם הערכים, האידיאות, הנתונים ההיסטוריים והביוגרפיים, ומן הפרט הוא למד על הכלל. למשל: בסיפורים רבים מקונן עגנון על העולם הישן שאבד, על שקיעת האמונה ועל הירידה בלימוד התורה. וייס מפרש את גניות העבר עלידי הסופר לא כתחושה של אבדן ויאוש אלא כחוויה של אמונה בגאולה הצפויה לעתיד לבוא. השאלה היא מה משמעות הגניזה וביי את הגואל על-פי עגנון. וייס הולך בעקבותיו של פרופ' א. א. אורבך, שטרח וגילה את המקורות התלמודיים מהם שאב עגנון. מסקנתו של וייס היא שבסיפורים הנדונים "מהווים המושגים הללו ממשות המתווה, בין השאר, את עולם הערכים ליצירה, וגור' אלים אותה מן הנוסטלגיה, שהיתה עשויה לתחום את גדר יצירותיו של עגנון בתחומים ניאורומנטיים". ועוד מוכיח וייס כי חורבן וגאולה כרוכים יחד אצל עגנון.

מוטיבים אלה מוצא החוקר בכל הסיפורים, כאמצעי-עיצוב עיקריים הקובעים את חיותו ומסגרתו העיקרית של הסיפור, "בחינת המוטיבציה-ההנעה של הסיפור".

בסיפור "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו" מפרש החוקר את הרבדים של הסיפור, את הנגלה והנסתר שבגילגול העלילה ואת המש-

יתאר נכונה את היחס בין העלילה הפנימית לעלילה החיצונית. שהרי גנסין, כאימפרסיוניסט, מתאר את הרגע בו הפנים תופס את החוץ ואיגו משעבד את החוץ כדי לתאר את הפנים. תוסר הבחנה ברורה ומדויקת דיי הצורך בין תופעות שונות הוא שמביא כמדומה את שקד להשוואה בין סגנונם של סיפורי גנסין לזה של מכתביו. אמנם ער הוא לבעייתיות שבחקירת הנורמות הלשוניות בתקופתו של גנסין וכותב כי "קשה ביותר למצוא מידגם שישקף 'סטנדרט' מעין זה בלשון העברית בראשית המאה", אך הפתרון שהוא מציע אינו יכול להביא לתוצאות פוריות, שפן מכתביו של גנסין, כפי שמציין שקד עצמו, אינם בגדר מידגם לשוני ללשון-הדיבור, ובשום-פנים אין להבין את הסטיות של גנסין מן הנורמה הלשונית (שהיו רבות ביצירתו) על סמך המידגם הנבדק במסה.

על אף מידה של עירפול והבחנות בלתי-מדויקות, וחרף היעדרו של מכה-משותף לאחת-עשרה המסות שכונסו בספר, יש בו ענין ללומדי הספרות העברית—במיוחד בפרק על שופמן ובמסה המתארת את שינויי הנוסחות ל"בסתר רעם" של ברדיצ'בסקי.

ז. ש.

פרשנות לעגנון

בסיפור "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו" כתב עגנון: "...מאהבת רבי שלמה נסתתמו עיניהם ולא השגיוו בגמרא, אלא בקשו לצדקו עלידי פלפולים". פסוק זה נאמר על מפרשיו של עגנון, ההולכים בפרד"ס (פשט, רמז, דרש, סוד) של יצירותיו, וכידוע מן הארבעה שנכנסו רק אחד בלבד—רבי עקיבא—זכה להיכנס בשלום ולצאת בשלום. הפילפולים בכתבי עגנון הם רק בתחילתם, וד"ר קורצווייל המנחם הקים, כידוע, אסכולה של פרשנות, שהוציאה את דברי הסו-

* הלל וייס: פרשנות לחמישה מסיפורי ש"י עגנון; הוצאת עקד, 1974; 193 עמ'.

סיפורת עברית מיטאריאליסטית

ספרות "מיטאריאליסטית" פירושה ספרות ריאליסטית המפליגה לתחומים של מיטאפיזיקה, סימני-ההיכר שלה הם: בדיונות מופת-לגת, יסודות סמלניים ואלגוריים, קשר לספירה מיטאפיזית, שאינה חייבת להיות דתית דווקה, וחידתיות או תחושת תעלומה. אלה הסימנים שנותן ד"ר ברזל בספרות מיטאריאליסטית, והוא מוצא אותם ביצירות של התורן, מלוויל, קפקא, קאמי, עגנון ו-"תלמידי" עגנון—י. שנהר, ב. תמוז, ד. שחר, יצחק אורן, י. אורפן, י. אלירז, א. אפלפלד וא. ב. יהושע. כל הסימנים האלה קיימים—לא במידה שווה, כמובן—אצל כל אחד מן הסופרים, וד"ר ברזל טורח ומוצא אותם ומנמק ומרחיב את הסברתו המפורטת. למעשה הוא עוסק בנסתר שבנגלה, מתוך הנחת-יסוד שהסמוי והגלוי ביצירה אמנותית אחד הם ופנים רבים להם.

הלל ברזל סוקר את גילויי המיטאריאליזם בספרות העברית מ"סוסתי" של מנדלי, ממ-שיך ב"יעיש" לחיים הזו ומוצא סימני פנייה למיטאפיזי בסיפור "מחיצה" של ג. שופמן. תמוה הדבר שאינו מגלה סימנים מיטאריאלי-ליסטיים ב"מגילת האש" לח. נ. ביאליק, אולי בשל אפיה האלגורי המוחלט כמעט. אין מגמה זו נחלתם של סופרי ההשכלה ו"תקופת התחייה" בלבד; גם סופרים מודרניים מצ-טיינים בה. מיתוס החירות של ס. יזהר ב"ימי צקלג", הנמתח בין כלא הנצורים לבין מרחבי הנופים, גם הוא מעיד על זיקתו של יזהר למיטאריאליזם, אלא שהוא כובל את כמיהתו המיטאפיזית בגלל תחושת האין הקיומית המביכה את גיבוריו. דומה לזה מוטיב הע-קידה והקרבת אצל משה שמיר ב"הוא הלך בשדות" ו"במו ידיו". וכך מסיק המחבר כי הדור המכיר בעירומו ("כי עירום אתה") מתרפק במשחק של נפילה ואשליה על אין-

מעויות המתלוות להתרחשויות. נוסף לכך הוא שם לבו להתפרסותה של האידיאה המרכזית אל הקונקרטיזציה, וחוזר-חלילה. בניתוחים מעין אלה מגיע וייס, מתוך הס-תמכות על סופו של הסיפור—"וכל ישראל היו הולכים בדרכי התורה, שהיא חדות ה' מעוזנו עד ביאת הגואל ועד בכלל, לשמוע תורה ה' מפי משיח צדקנו כשישב וילמוד תורה, עם כל ישראל שלמדו תורה מאה-בה"—לידי מסקנה שעגנון משקף בסיפורו את גזירת הגאולה ומערב יחד עבר ועתיד.

מוטיב דומה מוצא החוקר בסיפור "המטפ-חת", כאשר הילד המספר מפקיד את המט-פחת ביום ברה-מצוה שלו בידי העניי-המ-שיח, אשר יחזירנה לו לכשתבוא הגאולה. כאשר הנער מגיע למצוות אין לפניו מצנה גדולה יותר מאשר הפקדת הדבר היקר ביו-תר—מטפחתה של אמו—בידיים הנאמנות ב-יותר. המכנה-המשותף לשני הסיפורים הוא הבעת הגניזה כסמל להשקפתו של הסופר שהעבר הרוחני המפואר אי-אפשר שיחזור עוד.

מוטיב זה של ציפיה לגאולה ולביאת המשיח רווי בסיפור הנודע "תהילה". מותה של תהילה מסמל את גניזתה של היהדות החיה והאנושית, ואילו בקשתה לא לדור זמן רב בקברה שעל הרה-זויתים ולהקיץ יחד עם כל מתי ישראל מסמלת את הגניזה של המי-דות התרומיות והסתלקותן מעולמנו.

בסיפור "והיה העקוב למישור" רואה וייס את הגיבור הראשי, מנשה חיים, כדמות איזבית המאמינה בצדקתו של אלוהים. "אדם קטן" זה משמש סמל ליהדות המתה והחיה גם יחד. ערכי האמונה והבטחון שלה נת-ערערו וכל דפוסי קיומה נתרופפו, ואף-על-פי-כן "אנו ליה ועינינו ליה". היהדות תו-בעת מריבונה "את עלבונה—עלבון המנוסה מאת המנסה"—ונוכה לדרור החיים, הכתובת ת.נ.צ.ב.ה. על מצבתו של מנשה חיים איננה "פתרון אמנותי אלא הכרה אמנותית".

בסיפור החמישי "הרב טורי זהב ושני הסב-לים שהיו בביטשאטש" עוסק וייס בגילגולי הסיפור מנוסח לנוסח ובפרשנות המסבירה את לבטי הסופר בנוסחים המאוחרים שלו.

* הלל ברזל: סיפורת עברית מיטאריאליס-טית; ספריית מקור/ הוצאת אגודת הסופרים העברים בישראל ליד הוצאת מסדה, 1974; 180 עמ'.

ספרותית הטבועה בחותמו של המיטאריאליזם. בדרך אחרת מגיע אליו יצחק אורן: ההתנצחות בין קודש לחול, חידושי הצורה בסיפורת ובשירה, הם המעלים אותו לדרך המלך של המיטאריאליזם. פריצת המוסכמות הספרותיים נעשית במגמה בדינאמית-אסתטית וקשורה לכמיהתו המיסטית-המיטאפיזית.

בסיפורי יצחק אורפז מצויים גונים רבים של מיטאריאליזם, שסימניו עירבוב-תחומים בין אדם לחיה, תבנית בדינאמית, "ההדגשה של הנמוך", והשפעות מסויגות של אלבר קאמי. אצל ישראל אלירז קיימים המוטיבים של דעיכה ומוות, העצמת הגורל והעמדתו כספירת-על. במלת-החותם "מראות", בסיפורי אהרן אפלפלד, שמשמעות רבות מתלוות אליה, רואה ה. ברזל ציון-דרך מיטאריאליסטי מובהק-הקשור, כמוכח, בחוויות השואה שחזה אפלפלד מבשרו. על מאבקיו של א. ב. יהושע כותב ברזל כי הם, אמנם, במישור הסוציולוגי-הרוחני או הפסיכולוגי הקולקטיבי, אך ניגודיו עוטים "מעטה סיפורי מועצם גבוה, הרומז לקודש ואף לקודש-הקדשים". א. ב. יהושע מחדש דרך-הבעה מיטאריאליסטית בעלת צביון המיוחד לו בלבד.

י. פ.

לוויה בצהריים

שירטוטים ראשונים לעולמו הסיפורי של ישעיהו קורן וללשונו המיוחדת נמצאו בסיפוריו, שרובם נתפרסמו ב"קשת" ונקבצו אחר-כך בספרו "מכתב בחולות" (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1967). ברומן שלו "לוויה בצהריים" מגיע קורן לגיבוש הנראה לנו נדיר בפרוזה הנכתבת בארץ הזאת.

עולמו של הרומן הוא אותה מושבה קטנה בשרון שהיתה הרקע לכמה מן הסיפורים; המושבה השרויה בזמן פנימי משלה, שרק בקצוות אחדים שלה היא מחוברת אל הזמן

* ישעיהו קורן: לוויה בצהריים; ספרי סימן קריאה, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור, 1974; 156 עמ'.

סוף שביקום" מתוך תחושה ודאית "שחיי המעשה בלבד רחוקים ממיצוי החוויה האנושית כולה".

אך זכות האבהות על המיטאריאליזם בספרות העברית שמורה לש. י. עגנון. בשבעים הפנים של סיפוריו אפשר לגלות אמונה וכפירה ומבוכה. ראשיתו באמונה המסורתית, שהיתה שלמה ומושלמת וללא בקיעים. אך כוחו הגדול של הסופר הפליג ממנה, וכבר פסק ד"ר קורצווייל הלכה כי האמת של עגנון אמנותית היא ולא אמנותית. שרשיו המסורתיים של עגנון העמיקו לתחומי ההלכה והאגדה, הקבלה, תורת-המוסר והחסידות. ד"ר ברזל רואה דמיון מפתיע בנוסחות הבעה של התורן ומלוויל ושל עגנון, כי שלש-תם שאבו ממקורות מקודשים הפועלים במסורת היהודית והנוצרית, עגנון מספר מעשיות, שבהם מצטרף הפלא למציאות והדמיון לעדות. הסיפורים אינם פשוטים כלל ככל שהם נראים, ומעשה-המרכבה שלהם מפגיש שמיים וארץ. הדפוסים ההגותיים וצורת ההבעה מן העבר של ביצ'וץ אינם אלא מסד ועליו מקים הסופר את הנדבכים, שהנמוכים בהם קרובים לקרקע והעליונים לשמיים.

השפעתו של עגנון על סופרי ישראל גדולה ביותר, וכשאנו מצרפים אליה את השפעתם של קפקא וקאמי רואים אנו מה-גדולה המגמה המיטאריאליסטית באהלי הספרות. מורשת עגנון בצירוף הכשרון האישי של מספרים רבים מעמידים יצירות חדשות, השומות על צביון המיטאריאליסטי. הבדיה מתערבת עם אירועי הזמן, עם מאורעות אישיים, עם מקורות הרוח היהודית, ומשתלטת עליהם. אפילו המרידה של כמה סופרים, המבקשים "לנגח את ספירת-העל", היא פעולה מיטאריאליסטית מובהקת.

בדרך זו הולך יהודה עמיחי ברומן "לא מעכשיו ולא מכאן", בו הוא מתנצח עם קיומו של עולם מוחלט ויציב, כצדה השני של המציאות הנגלית. השימוש הרב במלים "מטוענות מטען אסוציאטיבי-סאקראלי" מעיד דווקא על המגמות החילוניות, וכך הוא מגיע בדרך הניגוד והשלילה לדרך-הבעה

של פרק זה על הקורא מפתיעה מאד: מבעד לדיווח היבש, האובייקטיבי, אתה חש בכאב, שאינו תוצאת חמלה-עצמית ובכיינות לשון-נית אלא תחושה חריפה של טראגיות כמו-מיתית, לא-אישית אלא גורלית, בסיסית, עמוקה. מתוך שאינך שותף אמוציונלי לחגו-בותיהן ולמחשבותיהן של הדמויות, עומד אתה נוכח השתלשלות בלתי-נמנעת של הדברים בהרגשה של אי-אונים, כמו נוכח מכונה המשתבשת והולכת ומשמידה את עצמה ואינך יכול להושיע.

וכל זה מתרחש בארץ-ישראל אמיתית מאד, באותה מושבה של ימי הילדות, שפל-כולה נושמת קיץ ואבק וקשיחות, והגורלות נגזרים בה באמת-מידה מיוחדת, ההולמת רק אותה, ונובעים ממנה על-פי מתכונת של היתרים ואיסורים שאין לדעת את שרשם.

ש.ת.

יונה מחצר זרה

"יונה מחצר זרה" הוא רומן העוסק בהיסטוריה של ה"יישוב" בימי המנדט הבריטי, וגיבורתו הראשית לאה, מנהלת בית-הבראה צמחוני. שרשיה של לאה מעוגנים ביהדות רוסייה-הלבנה והוריה נישאו בשעתם, לפי עצת הרבי, "בין לובאוויטש לבין ליאדי", מרכזיה המפוארים של חסידי חב"ד. לאה ניחנה בתכונות של מנהיג שעמדו לה בכל גילגולי חייה—בעיר-מולדתה, בתנועת הפועלים המחתרית, באמיגרציה בגרמניה, בנדודיה במצרים, בקיבוצים בארץ—עד שהקימה את ביתה בבית-הבראה צמחוני שב-אחד הקיבוצים. לאה של שמיר היא אישיות מושלמת ושלטונה פרוש על כל העלילה. יש בה הרבה מעולם ה"מתנגדים" ולא פחות קבלה מן החסידות העממית, המיטיבה עם כל אדם. שכלה הישר והתמצאותה בבעיות אדם וגורל עומד לה לסייע לכל אחד ולפתור כל בעיה. היא מוציאה אנשים אחרים ממש-

הכללי, וקצוות אלה על-הרוב הם נקודות-החיבור של האסון.

הגר, האשה הצעירה שאין לה ילד וחייה עם בעלה מתמלאים שממון וניכור, נאחזת בילד יפתח, בן השכנה, המשתקף לה כסמל התום, וגוררתו אל אסונו ואסונה, בתוך ההימשכות הכפייתית אחר ההרפתקה האסור-רה, החטא והחריגה מעבר לגבול קהילת-האנשים והזמן שנגזרו עליה. וכל זה מתרחש בתוך עולם בעל גיאוגרפיה מוזרה וגורלית מאד, בתוך חברת אנשים הדומים יותר לאלה שאנו מכירים (ובעצם, כמעט איננו מכירים) תוך כדי פעולתם במציאות מאשר לדמויות "מפותחות" של סיפורים ורומנים.

אף-על-פי שדרך סיפורו של קורן נקיה היא מ"ספרותיות", אפשר בהחלט לדבר על הישגה האמנותי הוודאי: לשון סיפורו אינה רק מכלול האמצעים המשמשים את סגנון הסיפור ואופן הפעלתם אלא היא דרך להתבוננות בדברים ולקביעתם וגם, פאראדוק-סלית, מאמץ לבטל את תפקיד הלשון עד למיזער הבסיסי. לשונו של קורן חותרת ללא לאות לעקור מעצמה את כל האפקטים של אווירה ואסוציאציה, את מישקעיה התרבותיים, המסורתיים, ולהיעשות שקופה ככל האפשר, נייטרלית, לא-מפרשת, בלי להוסיף על הנמסר בה שום דבר משל עצמה.

יש משהו מעורר התפעלות באופן גזירי זה של מסירת הדברים; בביררת החמרים מתוך מטרה שלא לשחד את הקורא. לכן הקריאה ברומן זה אינה מחניפה לקורא ואינה קלה עליו; עד שלא יפנס לתוך הסיפור ויבין את כוחה של לשון זו המנטרלת את עצמה, יהיה עליו להתמודד אתה ולקבל את כלליה. ואז יתגלה לו יופי מיוחד.

דביקותו של קורן במסגרת הדיווח הביהיי-ביריסטי משווה לסיפורו מהימנות ועצמה, והעובדה שעומדת לו לשון זו החסרה איכויות משלה מונעת את הסיפור מהידרדר אל מצאי הפרטים הטריביאליים. מאחרי כל פרט והתבוננות של קורן אתה חש בכיסוי האובייקטיבי של הדברים.

ואם היה צריך הסיפור לעמוד במבחן הריהו מגיע אל הפרק בו מתרגש האסון, ופעולתו

* משה שמיר: יונה מחצר זרה (רומן); עם עובד, 1974; 307 עמ'.

כך חד־משמעית. התנועה החפשית מדי בין ההיסטוריה לבין העלילה תורמת להחלשתו של המעגל הסיפורי, אף שהמתבר משתדל לקיים את ההגיון הפנימי הקושר את הקצוות, ולא תמיד הדברים משכנעים. הרגשת הקורא היא ששמיר דחס יותר מדי לתוך מסגרת הרומן והוא מרבה מעמדים ומצבים שאינם מוסיפים דווקא. שלא בטובתו נתמשך הרומן כתוצאה מכך והגיע לשלש־מאות עמודים ויותר.

גם בלשון הרומן ובסגנונו יש עליות ויש ירידות. לעומת זאת, יפה כוחו של שמיר בדיאלוגים ובהעלאתן של חוויות פנימיות, כפי שהצליח בידו יותר מכל בתיאוריה של לאה ברמן—אשת־החזל של הרומן.

שנה שלישית למלחמה

חמישה סיפורים בקובץ הקטן וכולם נחמדים לקריאה. הנושאים הם מראות קיץ, אווירת המלחמה וחוויות ההתבגרות. כולם יחד הופכים בידו של ביבר רקמה ססגונית, שופעת אור וחום. ההבעה שוטפת־אצה קדימה מורסרת תחושות ותשוקות המתעוררות בלב נער החי בגליל העליון ובחיפה. כל הסיפורים וכל השורות ספוגים נופי קיץ. הבשלות קוסמת, מושכת, מטילה אימה. בין כל החוויות הללו מיטלטלת ונמשכת הנפש הצעירה, אשר גירווי הגיל והשפעות החברים והסביבה מעוררים אותה לקראת הבאות. התענוג הגדול שבציפייה לקראת עתיד נעלם—ההתבגרות המינית—מהול באימה ומעורר חששות, והלב נמשך לקראת הבאות אשר יביא הגורל לכל נער ואדם.

יהואש ביבר מתאר את המגעים הראשונים עם האהבה ועם חיי הכרך. ילדי הקיבוץ, שעמהם נמנה, חיו בכעין גן־עדן משלהם; ילדים וילדות ישנו בחדר אחד "ולא יתבור ששו", ככתוב בחומש. והנה מתחילות ובאות ההשפעות מן החוץ: חבר מבוגר קימעה יודע כבר סודות רבים ומשתבח בהם; אשה

בריהם, עושה תמיד את הדבר הנכון בזמן הנכון.

עזר־כנגדה משמשת דמות משנית של אשה יהודית־אמריקאית שכולה ניגודה והיפוכה של לאה. שלי היא עתונאית חולת־נפש, שלאחר משברים ונסיונות של ריפוי באירופה התגלגלה לארץ־ישראל שלאחר מלחמת־העולם הראשונה. היא רכה וענוגה ושבריי־רית, ונתפסת לצמחונות בחינת השקפת־עולם המעלה ארוכה לכל הצרות. חוסר הבטחון־העצמי שלה מצא בלאה את המלאך הגואל, העומד לימינה ומסייע לה להגשים את חלומה להקים בית־הבראה צמחוני. לאה נמשכת אל חברתה הצעירה ממנה ונתפסת לרעיונה. כך הקימו בית לתפארת, מבוסס על אוכל מן הצומח ועל טוהר הנפש. שתי הנשים עוסקות בתיקונו של העולם בקנה־מידה קטן, וכל אחת מהן מגיעה לסוף דרכה בשביל משלה.

מסביב לשתי הדמויות מתאר שמיר את המציאות המדינית והחברתית של ארץ־ישראל בתקופות שונות. האני המספר נמשך אל אישיותה החזקה של לאה ומספר עליה, לפעמים מתוך ריחוק ולפעמים מתוך קירוב, ויש גם שהוא מעורב אישית בחלק מן האירועים. שיטת ה"פלאש בק" מקובלת על המחבר, אף שכל מבנה הרומן—שהוא חלק ראשון של טרילוגיה, כעין "סאגה" של כמה דורות—אינו עשוי לכך. גם האיוון בין הדמויות העיקריות, שאותן בא המחבר לתאר—ובעיקר האיוון הדרוש להבלטת דמותה של לאה, אשר לה שמיר קושר כתרים הרבה—לבין המציאות הארצישראלית, במקרים רבים אינו עולה יפה. הדמויות האחרות אינן מקצות את תפקידיהן. פעמים בולט שאין להן מקום ברומן, אף שהמחבר מרבה בסיפורים משניים ומעתיק את מרכז־הכובד מלאה ושלי אל אנשים צעירים יותר. אולי גורלם תובע סיפור נפרד, ואין להסתפק בתפקיד־הלוואי שניתן להם בשולי העלילה העיקרית.

השאלה העיקרית היא אם מיוזגן של עלילות אישיות עם הרקע ההיסטורי הכללי והאישי של המחבר מצטרפים כדי שלמות אחת, כמקובל ברומנים מסוג זה. קשה להשיב על

* יהואש ביבר: בשנה השלישית למלחמה / סיפורי קיץ; הוצאת שי, 1973; 94 עמ'.

פגישות ראשונות עם נערות העיר, ביפורי האהבה החמה והזפה לעומת ראיית הזנות מקרוב והתעוררות היצרים. דוק התמימות הילדותית שמור היטב בסיפורים ובו ייחודם האמנותי בנוסף לכשרונו של המחבר לכתיבת סיפור קצר וטוב, המרשים בחוויותיו ומשכנע באמת האנושית הטבועה בו.

י. פ.

באר לחי

מסירת נסיון-חיים שנצבר, ונודפך באותה מסגרת ששמה המלה השירית, עשויה להיות כשלעצמה מטרת-חיים נעלה. לראות את השירה כסיכום, כחשבון-הנפש הסופי של המאבקים שניטשו בתוכי-תוכך, ואלה שניטשו בין לבין העולם, הריהי ראייה לא רק לגיטימית אלא נשגבה במלוא מובן המלה.

שמונה חלקיו של קובץ השירה מאת ב. גון (שנפטר מן העולם לאחר צאת קובץ שיריו זה) כמוהם כשמונה סיכומי-חיים. פרקי חיים ופרקי ספרות אחד הם כאן. כמתוודה על מתבונן המשורר על נופיו הפנימיים, על מלחמותיו ביצרו (שכן התיאור הפואטי של המלחמה העקשנית ביצר מתמשך כחוט-שני בכל הספר כולו), והוא נושא עיניו ומביט על נופים שמחוצה לו, על אלה שיש לפענח בלי הרף, על המציאות המתיצבת כחומה אטומה ועליו להסבירה לעצמו ולאחרים. תמונת הבאר, גולת-ההכותרת לכל תמונת העולם של המשורר, הריהי כאבן-שתייה קדמונית:

"והוא / אך אבן-השתייה יגול — / כדו יריץ / לבאר בראשית, / בואך בקעת צין היא קדש". (ע' 178)

באר-בראשית. הצליל המשותף מרמז גם על משמעות משותפת. תמונת העולם ה"פסטורל-ראלית" כביכול לובשת ממדים של מיתוס עצום. מערבוביה שאין להסבירה, העולם מסתדר במעגלים-מעגלים אשר גרעינם— מקור חיותם—הבאר. הבאר היא היצר, יצר

שבעלה נפל לשבי נספחה לקיבוץ והיא יוצאת עם חיילים אוסטרים; יש לה בת, נערה עירונית מתבגרת; ולאחר-מכן, ביימות מלחמת-48, בית-הילדים עוקר לחיפה והעיר התהתית משפיעה על סגנון החיים; נערה חיפאית מתבגרת, וכל האווירה המעררת והמפרקת שבעקבות המלחמה. המלחמה מחישת את הקיץ, מקרבת חבלי-התבגרות. הסיפור הראשון מתאר פגישה ראשונה של ילדי הקיבוץ עם אשה צעירה ובתה המגיעות למקום. לפתע נתגלה לילדים עולם אחר של אשה צעירה מפורכסת ובתה הנערה, הלבוי שות בגדים עירוניים ושומרות על נימוסים הזרים להם. החלון שנקרע בחומת הקיבוץ התרחב והלך, הסקרנות גברה והוציאה את הילדים משלוותם. תיאורו של יהואש ביבר ריאליסטי ביותר ועם זאת רווי איזו רומנטיקה עדינה, הבאה על ביטויה בתיאורים פלאסטיים כמעט של מצבי-רוח ילדותיים.

עניינו של הסיפור השני הוא שריפת ספרי "הברית החדשה" על-ידי הילדים, בהשפעת הילדה שבאה מן העיר. נערה זו ידעה דברים הרבה, ובתוך השאר הסבירה לילדים כי "כל אחד יודע שהאלוהים שלהם הוא שקר... האלוהים שלנו אמת. הוא נתן את התורה ליהודים, הוא כתב את התנ"ך של היהודים. אז באו הנוצרים, כתבו את הספר הטמא שלהם וקראו לו הברית החדשה... אסור להחזיק בבית של יהודי ספר טמא כזה". "לאחר-מכן קרעה את הכריכה ואחר-כך תל-שה דפים וירקה עליהם". את ספרי "הברית החדשה" קיבלו הילדים משתי נשים מיס-יונריות. כך נערכה איפוא המדורה והספרים עלו על המוקד, והמלים האחרונות שאפשר היה להבחין בהן, בדף החרוך, היו אלו דווקא: "כי אהבה רבה אהב האלוהים את העולם עד אשר נתן את בנו יחידו..." זו היתה החוויה הדתית הראשונה של ילדי אותו קיבוץ.

שלושת הסיפורים האחרונים עוסקים בגלותם של ילדי הקיבוץ בחיפה בשנות המלחמה. חוט של חן משוך גם על סיפורים אלה, כאשר ההווי המלחמתי והרכוש הנטוש משמשים רקע לתחושות ההתבגרות של הילדים:

* בנימין גון (גולדמן): באר לחי (שירים); הוצאת מסדה, 1973; עמ' 274.

כריכה קשה

שוב ושוב חוזרת בשיריו של א. שמאס המלה "ציפיה". הופכים והופכים בה כבמד" דרש-סוד. משם-עצם מופשט עשתה קפיצת-דרך ונעשתה מוחש, חפץ :

"עד כאן אני מחכה. מקפל / פינת הדף, ומחזיר / ציפיתי למדף..."
ומעצם-היתה לפועל :

"החזאי / מצפה לגשמים. אני לא. אני לשווא / מצפה לקולך מרחוק. חלומות / ...מרימים רגליהם / ומצפים לשינה..." (ע' 28)

וכארבעת חלקי הקובץ, כן עולות ולובשות חיים ארבע ציפיות : הציפיה להתגלותה של העיר ירושלים ; הציפיה לאשה ; הציפיה לקול הפנימי ; והציפיה לקץ. מי שיטה אוזן לצלילי שיר-הפתיחה כבר יוכל לסכם לעצמו את ההמשך : משחק הצלילים שבין "לצפות" לבין "לצוף" אומר כאן הכל :

"... ומחזיר / ציפיתי למדף... / ... ואני הולך / וצף. הולך וצף." (ע' 5)

הציפיה טבעה שהיא אנטי-זמן, היא מקדמת את ההתרחשויות במחשבה. וכנגדה-ההיפך נעות לזרם, ואי-השאיפה לדבר שלא יהיה ניתן להשגה ברורה ומיידית. ונשים לבנו, עדיין באותו שיר-פתיחה, להשתנות הזמנים : מבינוני-לעתיד ; מעתיד-לעתיד פאסיבי-לעבר-ושוב להווה. השורות גדושות פעלים (מחכה, מקפל, מחזיר, אֶלְךָ, אתמשך, יפלו, אמרתי, לא אמרתי, מצויר, מקפל, הולך וצף, הולך וצף) ונוצרת אווירה של קדחתנות פיזית, של מאמץ עילאי שאין הגוף עומד בו.

ושער נפתח אל תוכה של העיר ירושלים. הציפיה היא לעיר "של מעלה" שתתגלה מתוך הקירות, הכיפות, הסימטות, של הי עיר הקיימת במוחש. העיר הריהי לפתע נערה חשוקה שהטבע צר לו באבן :

"בחמוקי הרחוב..." (ע' 19)

ירושלים בשלג היא כלה, ובשחר היא עוטה גלימה אדומה כלוחמת-שוורים. והתמונות

החיים ; היא גם החטא, החטא הקדמוני ממנו פרץ-צמח עץ-החיים. ויותר משהיא מקור חיים הריהי מוקד-משיכה ארוטי להמשכם של החיים.

אפשר לעקוב אחר מוטיב הבאר המתרקם אט-אט, משיר לשיר. ותחילה-החיפוש אחר אותו מוקד-חיים :

"רעבתי אכול מלחמי, צמאתי שתות מ-בארי וכדי..." (ע' 13)

לאחריו-הציפיה לנביעת המים :

"אם חסד גמלתני, / ובאר לי- / — / מבוע ; / אמן את דליי / טעמים, / סו-למות וריבוע". (ע' 35)

הבאר, שוקת המים, הופכות סמלים של פרי-יון :

"בפצלות עשה ימיו, / בעץ-ליבנה לח ליד שקתות המים, / ולעת ייחום- / — / הוסיף להרבות צאנו למענו- / — / ולמען רחל אשתו". (ע' 41)

בשירים ה"אקטואליים" לובשת תמונת הבאר משמעות עמוקה עוד יותר, לאומית ואישית כאחת. הבאר היא סמלה ומקורה של האחי-דות ; אחדות העולם הפנימי ואחדות האומה מתקשרות בקשר בליינתק. "כת המריעים" מאיימת על טהרם של מי הבאר הקדמונית :

"עלי באר, / רוני קדם שירת הבאר, / לשטוף אבן-השתייה, / מרובד שטנה ; / מתפילה פושטת, פושטת- / — / כחרלת". (ע' 168)

נפגמה האחדות ונטמאה הבאר. כל תמונת-העולם הסדורה, המיוחדת של המשורר הת-ערערה, נפרצה ללא תקנה. האדם אובד-והו-לך בתוהו-ובוהו אינסופי :

"הולך סובב מעגלות, / לא יט מסילה- / — / —וראה- / מה-רבו הפיכות ארץ, / מה-גדולה ההפלגה !" (ע' 197)

לאימת הבדידות שנפלה עליו עונה המשורר בשארית כוחו-בבדידות שתהיה רצונית, לא מתנכרת :

"-ימיו, / על מילאת השיבו, / ולא משיבה כרע". (ע' 270)

בסוף ימיו עדיין רודפתו תמונת הבאר, וגע-גועיו אליה לא תמו. הבאר הריהי עתה שער, שער אל "מעבר לפרגוד".

* אנטון שמאס : כריכה קשה (שירים) ; ספ-רית פועלים, 1974 ; 45 עמ'.

ביותר". באותה שנה משלים הופמן סיפור נוסף: "העלמה דה סקודרי", אשר כקודמו לא פסק מלהטריד את מחשבתם של חוקרי ספרות: האם עלילות היסטוריות לפנינו? בלשיות? מיתיות?

אפשר לומר שהסיפורים משלימים זה את זה, וכל הנטיות שהובעו בעלילתה ובסגנונה של "האחווה" מוצאות להן השתקפות, אולי אף נועזות יותר, ב"עלמה דה סקודרי". ועוד יש לציין כי שני הסיפורים ניצבים כחטיבה נבדלת במכלול יצירתו של המספר הגרמני הגדול.

עלילות שני הסיפורים הן היסטוריות. עלילת ה"אחווה" מתרחשת בשליש האחרון של המאה ה-18 ואילו זו של ה"עלמה דה סקודרי" במאה ה-17. דקדקנותו של הופמן בתיאור התקופה ההיסטורית אין ספק כי היא מחד שידתו בכך שחג הפעם מהרגלו. הבעיות המתעוררות גם הן אקטואליות יותר משהן "פנטסטיות". ב"אחווה" עולה תיאורו הטראגי של חורבן משפחה, וב"עלמה דה סקודרי" נפרשת העלילה על עולם הפשע בגילוייו האכזריים ביותר. הגיבורים אף הם, שלא כברוב האחרים של הופמן, בשר-ודם, ואף שמופיעה רוח-מת ב"אחווה", הריהי אנושית ביותר שפן כל מבוקשה להביע חרטה כנה.

שאלה היא אם אין הופמן "מאכזב" את אלה שהיו מבקשים למצוא בו את ניצני הסוריאליזם. מכל-מקום, קשה שלא להתעלם מן התיאורים הסימבוליים של הלילה, המהלכים קסם על הקורא באווירתם המאיימת. מרכזה של הסימבוליות הלילית ב"אחווה" היא דמו-תו של דניאל המשרת:

"פ' הכיר כרגע את בן-משק הבית, וכבר פתח פיו לקרוא ולשאלו לחפצו פה באישון הלילה, והנה הרגיש כי משהו מעיק, סיוטי, צונן כקרח, השורה על דמותו של הזקן, על פניו הקפואים כמוות, נוגע בו כמשב-רוח. הוא הכיר כי סהרורי האיש. הזקן עבר וחצה את האולם בצעדים מדודים, היישר אל עומת הפתח החסום, שהוליד לפנים אל המגדל. בסמוך למקום הפתח נעצר והעלה מעומק חזהו קול יללה, שעורר רר באולם הגדול הד בלהות; פ' התחל-

חולפות-עוברות, וזו שפנים רבים לה אובדת, בסופו של דבר, באבן:

"ואת אבדת / בסמטאות..." (ע' 13)

המסע הבא—מסע אל גוף האשה. עתה יש לפענחו בחושים, ללמדו על-פה. האשה כמוה כתשבץ—כולה חידה:

"...מקרין / אני על גופך תשבץ..." (ע' 17) והיא בלתי ניתנת להשגה, מחליפה צבעיה, שקופה, חומקת, אמיתית ומוזיפת כאחת: "...מול החלון אני בוחן / את גופך השקוף, כמחפש / את החוט שאיננו / בשטר כסף מזויף".

הציפיה השלישית—לקול. כמי שפהו עיניו והריהו נאחו בצלילים, ומרומה, כך המשורר נאחו בשמות ובמלים, וטועה:

"ישבתי צרוד כל הלילה וניסיתי / להדביק שמות לדברים בחדרי. וטעית". (ע' 36)

כיצחק אבינו הוא מעניק ברכתו לזה אשר חושיו הטעוהו לתתה; ועתה אין לו אלא לצפות לקץ, שפן את מעט ירושתו—המלים—מסר לאחרים. והציפיה הטורדנית לקץ מתעללת בגופו הרפה:

"הן הרוח היא חפצה והגוף / כואב ורפה / והקץ הזה שהולך וקרב" (ע' 41)

וכנגד אותה פאראפראזה של הפסוק הידוע מן האוונגליון, עונה הפסוק האופטימי יותר משיר-השירים:

"אני ישן ולבי ער / למה שנשמט ממני ברוח / נפל כאבן אל תוך באר הגוף" (ע' 45)

אופטימי יותר כביכול. כאילו חוזר הזמן למסלולו, שפן הציפיות נמחקו. הוזה ארוך, ואינסופיות של מנוחה, מצפים לזה שחדל לצפות:

"עתה לנוח". (ע' 45)

האחווה

במכתב משנת 1817 כותב הופמן לידידו היפפל על ה"אחווה" כי זהו "סיפורו הטוב

* א. ת. א. הופמן: האחווה / העלמה דה סקודרי; תרגום: א. ד. שפיר; הוצאת דביר, 1973; 186 עמ'.

התיאור הפנטסטי, ודווקא כש"איכזב" את בניו הרוחניים לעתיד-לבוא, יצר את פניני יצירתו העצמאית.

מולייר

בואלו, ב"אמנות הפיוט" שלו, מוכיח את מולייר על כי "בשק המגוחך בו מתעטף סק" אפן אינני מוצא את מחברו של 'המיזאנת' רופ", שכן כל נסיון לגישה אל מולייר מצד מיח סבך של ניגודים ואי-הבנות אין-ספור. האם הוא "קלאסי" או "רומנטי"? אמן הגווע על קרשי הבימה בעת ה"הילולה" המסיימת את "החולה המדומה", קשה שלא להתיחס לממד "הרומנטי" של הביוגרפיה שלו. ה"הימחקות של האדם-האמן על-ידי יצירתו שלו, המיסרת אותו, השוחקת לו בציניות אכזרית, אולי מולייר הוא ה"מיצג" היחיד שלה ב"מאה הגדולה". במסתו מביא מ. דור-מן קטע מדבריו של לה-גראנז' (אחד משח"קניו של מולייר) על רגעי האחרונים של ה"קומדיאנט":

ב־17 בפברואר, ביום ההצגה הרביעית של "החולה המדומה", הציקו לו מכאובי חליו עד כדי כך שאך בקושי שיחק את תפקידו; הוא סיים מתוך יסורים רבים, והקהל הכיר על-ינקלה שהציג יפה את מה שביקש לה-ציג. נסתימה הקומדיה ומולייר חזר מיד אל ביתו... לאחר-מכן איבד את הדיבור ומקץ חצי שעה נחנק מחמת שפע הדם שזרם מפיו.

ומסיף מ. דורמן ומביא מעדותו של גרימ-ארסט (אחד הביוגרפים של מולייר):

מולייר שיחק בקושי רב, וחלק מן הצופים נתן דעתו על כך, כי באמרו 'אני נשבע' בטקס ההכתרה של "החולה המדומה" נתן קף מולייר עווית. משחש כי שמים לב לדבר, התאמץ לכסות בצחוק מאונס על מה שהולך להתרחש.

וכאן מחבר המסה מביע דעתו כי "דומה שאין שום יסוד להטיל ספק בתיאורים דרמטיים אלה רק מחמת דראמאטיותם ולט-

חל, צמרמר. משהעמיד דניאל את מגורת הקנים על הרצפה ותלה את צרור המפתחות על חגורתו, החל משרט על גבי הקיר, ועדמהרה ביצבץ הדם מתחת ל"ציפרניו..." (עמ' 75).

ב"עלמה דה סקודרי" עובר הלילה תהליך של האנשה כביכול. הריהו אולי הדמות המרכזית בסיפור. הגיבורים אינם מבצעים זממם אלא בחסותו של הלילה. התמונה הראשונה בסיפור, נסיונו של אוליבייה לח"דור לביתה של העלמה דה סקודרי, מתרחשת בליל-אימים. מרכזה של הסימבוליות הלילית כאן הוא, בלי ספק, קרדיליאק, ואף הוא אינו יוצא מביתו אלא בלילה כדי לשדוד את תכשיטי לקוחותיו ולרצחם נפש.

"...הדבר היה בחצות הלילה... והנה בדמי דומי הלילה החשוך רואה אני כי האבן טובבת לאט ומאחוריה בוקעת ויוצאת דמות אפלה היורדת ברחוב בצעדים עמומים... בעל כרחי, כמי שנדחף על-ידי רצון סמוי, עקבתי בחשאי אחרי הדמות ההיא... אין זה אלא קארדיליאק...! לבסוף נעלם קארדיליאק לצדדים בעבי הצללים... לא עבר זמן רב, והנה איש מתקרב, מזמרר ומסלסל קולו, חבוש ציצת-נוצות מזהירה ודרבונות מצלצלים. כנמר המזנק על טרפו מתגולל או קארדיליאק ממחבואו על האיש, וזה נופל תחתיו כרגע בקול חירחור..." (ע' 137)

אין להתעלם, כאמור, מן הסוגסטיביות של המיתוס, המצטרפת בסיפורים אלה לעלילה הריאליסטית. אולם ברור כי עצום המרחק בין שני סיפורים אלה לבין "סיר הזהב", שהוא מיתו רובו-ככולו. בסיפורים אלה פוע"לות דמויות מציאותיות, לא כוחות מיתיים של אור ואופל. יותר מתיאורי הלילה עזות-רושם הן דמויותיהם של הדוד ("ב"האחווה") ושל העלמה דה סקודרי, זו ההומאניסטית הגדולה, הלוחמת את מלחמת הצדק עד היג"לותו קבל-עם.

צדק הופמן, כנראה, בהעלותו את "האחווה" על ראש רשימת יצירותיו. דווקא משהנית לטכניקות של המיתולוגיה, הסימבוליזם,

* מ. דורמן: מולייר / על חייו ויצירתו; הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1973; עמ' 75.

השליח

בקרב אנשי הצמרת של תנועת־העבודה היו אישים שונים שמבחינות רבות היו "בנים חורגים" במשפחת המנהיגות הציונית מזרח־האירופית. ייחודם בא להם משתי תופעות: "פוסט־אסימילאטוריות", כלומר הודהות עם הרעיון הציוני אחרי שלב של התבוללות רוחנית וחברתית (ז'בוטינסקי, למשל), ומור־צא גיאוגרפי־תרבותי שונה לגמרי מן הרקע מזרח־האירופי של אנשי ארבע ה"עליות" הראשונות במגין המקובל. אִנְצו סירני היה ציוני "פוסט־אסימילאטורי" שבא מתוך מור־רשת איטלקית־פטריוקית. בחירתו בציונות היתה תוצאה של בחירה אישית הקשורה בהשפעות קרובות. רק כך אפשר להסביר מדוע היה אחד מבני סירני למנהיג קומו־ניסטי איטלקי ואילו השני, אִנְצו, עבר מהערצה קצרת־זמן לרעיונות הלאומניים־הסינדיקליסטיים של ד'אנונציו אל הציונות הסוציאליסטית.

רות בונדי, הביוגרפית של אִנְצו סירני, עִש־תה מלאכת שיחזור מעולה ומפורטת כדי לנסות ולהבהיר את הרקע והסיבות למהפך נפשי ואידיאולוגי זה, ואם אין בכוחה להציע תשובה מספקת הרי אין זה מתוך קוצר־ידי. אין אנו גורסים את המגמה התובעת חשי־פה טוטאלית וניהוח פסיכואנליטי של הד־מות שהיא נושא הביוגרפיה, לא מטעמים של פוריטאניות—שהתביעה לחשיפה היא כנראה הריאקציה עליה—אלא מנימוקים תו־עלתיים־אמפיריים יותר. קשה להאמין כי השפבתו של נשוא הביוגרפיה על ספת הפסי־כיאטר־הביוגרף עשויה לפתור בצורה מספ־קת חידה אנושית־אישית, ולכן מוטב לא לראות בפסיכואנאליזה מפתח־קסם לאישו־תה של דמות היסטורית. תפקידה של ביו־גרפיה טובה הוא לשחזר במירב המהימנות את מעשיה של הדמות, את עולמה הרוחני המתגלה מדברים שאמרה או כתבה, לעמוד על הזיקה בין עולם רוחני זה לבין העשייה

עון שמישהו מבני דורו של מולייר דאג לשוות מימד טראגי לחיי גאון הקומדיה... (ע' יג).

המסה ה"זהירה" של דורמן, מלבד הידיעות המסודרות שהיא מוסרת על הביוגרפיה וה־ביבליוגרפיה של מולייר, מלמדת, דווקא בסגנונה הנייטרלי, עד כמה קשה הגישה אל אותו גאון הקומדיה, שבעצם לא הובן עדיין כראוי. אותה "תעלומת מולייר" מחלק דורמן לביוגרפיה, למקורות הביבליוגרפיים לחייו של האמן, וטוען כי "...נכשלו מאמצי־הם של ביוגרפים... לפענח את הסתומות בחיי מולייר" (ע' ז). החלק השני הוא הרקע ההיסטורי והספרותי־האמנותי לצמיחתו של מולייר. כאן שוב מתבקשת שאלה "פילוסו־פית": באיזו מידה צמח מולייר מתוך תקור פתו, ובאיזו מידה פרץ את גבולותיה ביצי־רתו ובאורח־חייו.

עיקר משקלו של המאמר מונח בצד הקומד־יות ה"גדולות", בהן קורא מולייר דרור לסגנונו העצמאי: "הענוגות הנלעגות", "בית־הספר לנשים" וה"בקורת" עליו (ב־"בקורת על בית־הספר לנשים" מסכם מולייר את התיאוריה התיאטרונית שלו בצד בקורת חריפה על אויביו). "דון ז'ואן" ו"טארטוף" מהווים חטיבה אחת, מהיותם בקורת על הכנסיה והדת. שאר מחזותיו של מולייר עומ־דים בסימן "החולה המדומה" מחזה שהוא כציון־דרך אחרון שלו.

ההתעלמות הבולטת מאד מ"שונא־האדם", המוזכר במסה רק בקיצור נמרץ (ע' נו), יו־תר משהיא מוצדקת הריהי מובנת, שכן היתה פוגמת בדימוי ה"מרדני" של מולייר; "שו־נא־האדם" כמעט אינו משעשע וידוע כי נכתב על רקע מחזות שעוררו סערה בשעתו, ולא היה פנאי להתעמק בפסבדו־טראגדיה הגאונית, שבעיני רומנטיקנים כגיתה היתה מבשרתה של פסיכולוגיה חדשה ובחינת מהפכה בחיי־הרוח האירופיים.

למי שמתמצא אך מעט במולייר תהיה המסה לעזר רב. על־פיה ועל־פי טעמו שלו יוכל לעצב לעצמו את "מולייר" שלו—הליצן סק־אפן או הדמות של "שונא־האדם".

ב. צ.

* רות בונדי: השליח/חייו ומותו של אִנְצו סירני; עם עובד/אפקים, 1974; עמ' 437.

"השורה השניה", גם אם בכשרונותיו ובברק האישי לא נפל מהם בהרבה. רות בונדי עומדת על צירוף היסודות באי-שיותו של סירני, שלא התלכדו לכדי מיקשה אחת אלא שהדינאמיקה שלהם יצרה אישיות ססגונית, מרתקת, רבת-חיות, שדרכה האידי-אית ושליחויותיה מעמידות פרק חשוב ב-תולדות התנועה הציונית ותנועת הפועלים הארצישראלית. דומה כי לא אטעה אם אומר שהבחירה "נפלה" כאן (לא מעט בסיועם ותמיכתם של ידידי אנצו סירני ומשפחתו, שלא התערבו בתהליך הכתיבה) על דמות שהיא "נושא" מובהק לביוגרפיה, וכי רות בונדי הבינה כבר בתחילת התהליך של איסוף החומר כי אסור לה להפוך את פרשת-חיו של אנצו סירני לביוגרפיה יבשה, גדושה בנוסח המקובל. התוצאה: אחת הביוגרפיות השלמות והנוחות ביותר לקריאה שקמו לנו עד כה—ואולי גם, יש לקוות, אות ועדות לצורך בביוגרפיות (סימן לכך, ההצלחה המסחרית של הספר) בעידן זה של אוטוביו-גרפיות, שיש להתחיל במילוי כפרויקט תר-בותי-חינוכי ראשון-במעלה במדינת-ישראל. ש. י.

אחדות-העבודה

מרכזיותה של תנועת-העבודה הארצישראלית בתולדות הציונות ובהיסטוריה הישראלית לית החדשה מפנה אליה בדרך הטבע את המחקר ההיסטורי. כך זוכה הקורא בתקופה האחרונה לספרי-ההיסטוריה חדשים גם על פרשיות שכבר נכתב עליהן הרבה, מתוך גישה מחקרית אנאליטית ואקדמית. בחוברת "קשת" נח כבר צוין לטובה חיבורו של אל-קנה מרגלית על "השומר הצעיר". עתה לפ-נינו עבודת-דוקטור נוספת שהפכה ספר התורם לא רק להבהרת העבר הקרוב אלא גם להבנת ההווה. זאת ועוד: דרכה של

ולהצביע על האופנים בהם השתקפה הדמות בעיני בני הדור, ידידים ויריבים כאחד. בב-יוגרפיה, הדמות היא הגיבור ולא התקופה, ואין הביוגרפיה צריכה לנסות "להציג" לפ-נינו תקופה או דור אלא לראות את התקופה בעיני הדמות ולנסות לקבוע את מקומה של הדמות בתוך התקופה.

דומה כי רות בונדי היתה ערה לקשיים, ללב-טים ולבעיות. חלק מהם פתרה בהצלחה וב-עיקר הקפידה היטב להישמר מביוגרפיה די-דאקטיב, זהירה, גדושה פרטים המעלימים את העלילה ומתעלמים מרבדים שונים בד-מותו של נשוא הביוגרפיה, מאורות וצללים גם יחד. בדרך-כלל צריך הביוגרף לגלות נטייה—בין חיובית בין שלילית—לדמות שאת חייה הוא משחזר, אך הנטייה אסור לה ל-הביא לידי ניפוי של החומר ההיסטורי אלא רק לאינטרפרטציה שלו. אם יש חסר בביו-גרפיה זו הרי זהו אותו חסרון שהמחברת מרגישה בו: החסרון בניתוח נתחני ובקרת של כתביו ומפעלו ההגותי המגוון של סירני, שעסק בכשרון במארכס הצעיר, באימפריא-ליזם הבריטי ובפאשיזם האיטלקי, בצורה שיש בה ענין רב גם כיום.

כעסקן ציוני וכמנהיג ציוני היה אנצו סירני איש העשייה החד-פעמית. רוצה לומר שלא הציב לפניו מטרה מוגדרת וחתר להגשימה, שלא התרכז במעשה אחד אלא פיזר חילו במעשים שונים, ושמעשיו לא נגזרו בהכרח זה מזה ולכן לא יצרו בהצטרפם רצף-של-עשייה הבונה קריירה פוליטית. חוסר ריכוז זה קשור בלי ספק באפיו, בנטיותיו האי-שיות, באהבת-הפעולה שלו, שלא היתה הר-פתקנות לשמה אלא אהבת השירות והשלי-חות הציבורית מתוך תודעה היסטורית ותחו-שת-גורל, בחוסר-משמעת ובעצמאות אישית. העשייה החד-פעמית שלו מלווה הצלחות חשובות (הקמת גבעת-ברנר, בניגוד לדעתם של המוסדות המיזבים) וכשלונות. בניגוד לחבריו בצמרת "אחדות העבודה", כד. בן-גוריון למשל, לא היה סירני פוליטיקאי מוב-הק, אך גם לא זכה לעמדת-השפעה אידיאית ומוסרית "לא ממוסדת", כמו ברל כצנלסון או טבנקין. מבחינה זו היה במפלגתו איש

* יוסף גורני: אחדות-העבודה (1919—1930) / היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית; הוצ-את אוניברסיטת תל-אביב והקיבוץ המאוחד, 1973; 459 עמ'.

לוגיה באחדות-העבודה לפי שהיתה כוח-מניע, מפרשת מציאות, מציעת חלופות של מציאות אחרת, מתוות דרכים ממצייאות נתונה למציאות נשאפת ורצויה. ברי אמנם כי אין המחקר דן באנשיה של כנסייה העוסקים בפילפול אידיאולוגי תלוש מן המציאות, אך דומה כי חסרה התחושה שראשי אחדות-העבודה לא היו אידיאולוגים בעלי-הלכה. אידיאולוגיה ופוליטיקה השתלבו בהוויתם ובתודעתם בדרך מופלאה מאד ובביוגרפיות שלהם, כמו גם בהיסטוריה של אחדות-העבודה כולה, יש שילוב מעניין, רב-מתחים, בין אידיאולוגיה ופוליטיקה.

הסוציאליזם ה"קונסטרוקטיבי" של אחדות-העבודה היה פרי שילוב זה בין פירושה של המציאות הארצישראלית, חזון חברתי, והסתגלות לדפוסי מציאות קיימת. תוצאתו היממשית היתה צבירת עצמה כלכלית ופוליטית בידי אחדות-העבודה, הפיכתה למפלגה המונית, מנהיגה ופלוראליסטית. העצמה לא הייתה התכלית אלא התוצאה, אך ההסתגלות לעצמה, השימוש בה והצורך בשמירתה, חיבו סטיות מהותיות מעקרונות אידיאולוגיים ראשוניים. בהגדרה חדה אפשר לומר כי אחדות-העבודה נאלצה להיפרד משורה של אוטופיות מתוך חשבון של ריאליזם ופראגמאטיזם. אילו היתה זו מפלגה הפועלת לאורה של אידיאולוגיה משיחית בלבד, היו חייה קצרים. הגופים הראדיקליסטיים בתוכה, כגון גדוד-העבודה, מנסים היו ודאי להגשים את האידיאולוגיה "בטהרתה" אך המפלגה עצמה, על שאיפותיה ועל כל מה שסימלה, היתה מתערערת מבפנים ואולי גם מתחללת. היסוד הפוליטי החזק שהיה טבוע בתודעתם של מנהיגיה הציל את המפלגה מהתחסל.

גורני מגדיר את הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי כאוטופיה, אולם יש להסתייג מהגדרה זו. יש מקום לחשוב שהסוציאליזם הקונסטרוקטיבי היה הביטוי הבולט ביותר לסטייתו של אחדות-העבודה מן האוטופיה ולריאליזם היממשי שלה, שז'בוטינסקי הגדיר פעם, שלא בצדק, כמדומה, כאתוס "זעיר-בורגני" של תנועת-הפועלים.

תנועת-העבודה, ובעיקר של המפלגה המרכזית והראשית בה בשעתו, זו "אחדות העבודה", ילידת האיחוד של 1919, והאיחוד (עם "הפועל הצעיר") של 1930, שיצר את מפא"י, זוכה בתקופה האחרונה לעתים קרובות לעיון פובליציסטי, מנותק ברוב המקרים מידע היסטורי ממשי ומכלי-ניתוח אנאליטיים נחוצים.

מחקרו של יוסף גורני עשוי להעמידנו יפה על הפער הקיים בין היסטוריוגרפיה אמיתית לבין פובליציסטיקה ואוטו-היסטוריה. הנה כי כן, נתקלים אנו בהשגות, מהן שנשמעו גם בבקורות על ספר זה, על האפאראט המדעי המשוכלל והרחב, המפריע לכאורה לשטף הקריאה וכל-כולו לא בא אלא לשרת או למלא אי-אלו תביעות אקדמיות-מקצועיות. מדור ההערות במחקר של גורני הוא עבודה בפני עצמה, פרי בחירה מוצלחת בין הדברים שצריך להביאם בגוף החיבור לבין עניינים שמוטב להעתיקם להערות. מחקר כזה מיועד לקורא המשכיל ולחוקר, הוא איננו פרי של התרשמות והערכה אלא תוצאה של קריאה שיטתית ומאורגנת במקור, רות, ולכן הצורך בציון המקורות הוא תיוני ביותר. קיצורו של דבר, הגיעה השעה להבחין בין המחקר האקדמי, שהוא כלי המחזיק את המרובה ולו דפוסי-כתיבה משלו, לבין ההיסטוריוגרפיה התיאורית-הספרותית, זו בעלת האופי של ריפורטאז' או שיחזור מדויק ורהוט (ברברה טוכמן), ולבין ההיסטוריוגרפיה המסכמת והממצה קווי-מיתאר (כך, למשל, "רומנטיקה ומרי" לפרופ' טלמון, שזה-מקרוב הופיע בעברית).

על הערות-פתיחה אלו יש להוסיף עוד שתיים. עיונו של גורני מתיחס לאידיאולוגיה של אחדות-העבודה והקורא בו ראוי שיהיה מצויד בידע מוקדם על ההיסטוריה של ה"יישוב" ושל תנועת-העבודה. אין בחיבור זה בדיקה סוציו-פוליטית של המפלגה, אף אין הוא מטפל באפנים בהם התממשה האידיאולוגיה ובזיקה הקיימת בין האידיאולוגיה לבין המעשה המכוון, להלכה או למעשה, על-ידיה. חשיבותו של הספר בכך שהקורא משתכנע למעלה מכל ספק בחיוניותה של האידיאולוגיה

ייקטיבית לגמרי, לאינטרפרטציה היסטורית שהנטייה האישית תבלוט בה היטב, אלא שבכל־זאת תנסה להקיף את המאורעות במלוא היקפם ועמקם. באוטוביוגרפיות שלנו הסובייקטיביזציה של ההיסטוריה באה מתוך מגמות אחרות לגמרי, ובולט בהן חוסר רצון לנסות ולבחון את נקודת־המבט של הזולת, להפוך את הכותב למשקיף ושופט—ולא רק למשתתף. דומה כי הערגה להנצחה, להמשֶׁכת הפולמוס, להעמדת ה"אני" הכותב במרכז העניינים, הן התכונות הבולטות באוטוביו־גרפיות הנכתבות כיום.

דוד הכהן ממלא, מצד אישיותו ופעלו המדי־ני־הציבורי, שתי תביעות. ראשית, הריהו אישיות ססגונית, אימפולסיבית, ידועה במע־נה־לשון חריף, בחיספוס, ב"אגו" חזק; ש־נית, הוא מילא תפקידים חשובים במישור הכלכלי ("סולל בונה") ובמישור המדיני (שגריר בבורמה, יושב־ראש ועדת־החוץ־והבטחון של הכנסת). החיספוס הלשוני שלו (המוכיר את חיספוסו של טרומן) הקנה לו דמות של אישיות מתפרצת, תוקפנית, חור־גת מן המימסד. אולם מרדנותו של דוד הכהן היא פרי מזג אישי ולא פרי אינטלקט, אף שאין בכך, כמובן, לא פגם ולא פסול. הכהן היה מיוצריו של בסיס־הכוח הכלכלי של תנועות־העבודה, והפרק על "סולל בונה" הוא אחד הפרקים המעניינים שבספר. מזגו של דוד הכהן הוא גם שמנע ממנו להיות חסיד שוטה של מישהו, והערכתו לאישים כגון שרת, גולומב ואחרים נראית לעתים גזורה אף היא מקירבה אישית יותר מאשר מהזדהות אידיאית או פוליטית. הכהן הוא בקרתי מאד, אבל אגב קריאת הפרק על הכנסת וועדת־החוץ־והבטחון מנקרת השאלה אם בתקופת כהונתו של הכהן כיושב־ראש מילאה ועדת־החוץ־והבטחון את התפקידים השמורים לה לפי החוק במלואם ואם בוועדה זו התמסד היושר המחסופס והלא־עסקני של הכהן בצורה יעילה ומועילה.

באוטוביוגרפיה שלו מעלה דוד הכהן כמה פרשיות וסוגיות חשובות ביותר. נזכיר את בקרתו על יצחק שדה בענין כ"ג יורדי הסי־רה, את בקרתו על מדיניות־החוץ הישראלית,

המחקר מחולק לחמישה פרקים. בראשון מ־תאר גורני את המקורות והיסודות הרעיו־ניים של אחדות־העבודה ב־1919 (ויצוין פרק חשוב העוסק בשינויים במבנה החברתי של המפלגה בין 1919 ל־1926). השני מטפל בהשקפת־העולם החברתית של המפלגה; השלישי, בתפיסתה הלאומית והבינלאומית; הרביעי, בתפיסתה הפוליטית, והחמישי— במעמדה של המפלגה בתנועה הציונית. כל אחד מן הפרקים האלה הוא ריכוז מגובש של ידיעות, ניתוח ומסקנות, ובסך־הכל לפ־נינו מחקר מעולה ומאלף, מסמך היסטורי ואקטואלי גם יחד.

עת לספר

האוטוביוגרפיות יורדות עלינו כמעט מדי שבוע, ומי שיטרח ויערוך סטאטיסטיקה עשוי בוודאי להסיק כמה מסקנות סוציו־תרבות־יות מעניינות. רובן אוטוביוגרפיות של בני דור היורד מעל הבימה ומבקש להנציח את חלקו במהלך המאורעות ההיסטוריים־הגור־ליים מזה יובל שנים ויותר. לא בכולן ימצא הקורא ענין. חלקן הגדול מיועד לקבוצה קרובה, מצומצמת־ביחס; באחרות ימצא ההיסטוריון ענין וחפץ, גם חומר־מקורות בעל־ערך. רק מעטות מן האוטוביוגרפיות יכולות לפרוץ את חומת החשדנות והשיע־מום שדרכן של אוטוביוגרפיות להשרות. אלו הן אוטוביוגרפיות של אישים ססגוניים ומרכזיים במיוחד, המעלים בזכרונותיהם פרשיות פרובילמאטיות או מסעירות, או כאלו שמחבריהן הצליחו להעניק להן איכות סיפורית. מעניין, אגב, שאף אחד מן המנ־היגים והעסקנים הפוליטיים בתוכנו (להוציא את בן־גוריון) לא התישב לכתוב היסטוריה, לאחר שפרש, מרצון או מאונס, מן החיים הפוליטיים והציבוריים. "לכתוב היסטוריה" משמע לנסות לתאר ולהסביר תקופה שלמה בלי להעמיד את דמותו של המספר במרכז האירועים, וכוונתי כאן גם להיסטוריה סוב־

* דוד הכהן: עת לספר; עם עובד, 1974; 344 עמ'.

לחיספוס ולבטחון-העצמי התוקפני עולה כאן דמות אנושית חמה. בכלל, אין דוד הכהן נרתע מלחשוף חולשות אנושיות ואישיות המתגלות לדעתו, בתוך השאר, בכמה עמדות ציבוריות שביטא בתקופת פעילותו הציבורית (ראה ע' 92). ברור למעלה מכל ספק כי האוטוביוגרפיה של דוד הכהן היא במידה רבה אוטוביוגרפיה שהוחמצה בלי שניסה מחברה להפוך אותה מפרקי זכרונות לא-סדירים לאוטוביוגרפיה אישית-פוליטית שלמה. **ב. מ.**

מאמר לוגי-פילוסופי

פירסום התרגום העברי של ספר זה, כיוכל שנים לאחר הופעתו הראשונה, הוא מאורע

* לודוויג ויטגנשטיין: מאמר לוגי-פילוסופי-פי; תרגום וביאורים: משה קרוי; ספרית פועלים, 1973.

אשר מחשש מפני תגובה אמריקאית דחתה אפשרות משוערת לקשירת יחסים בין יש-ראל לסיין. אגב, בפרשה זו דומה כי עמדתו של הכהן נגזרת בעיקר מטינתו כלפי ארדיי-כלי המדיניות הישראלית אז (שרת והשגריר אבן), שלא אימצו יזמה אישית שלו, מפ-תיעה בהעזתה, ובכך כמו הכריתו סיכוי היס-טורי חשוב. דומה כי דחיית הנסיונות למגע מדיני עם סיין מעידה אמנם היטב על קשייה ותמונת-עולמה של המדינאות הישראלית, אך אפשר להטיל ספקות באשר לפוריות ו-אורך-הימים של מגע פוליטי בין ישראל לסיין, אם אמנם היה מתגשם.

דוד הכהן לא כתב אוטוביוגרפיה סדורה. את פעלו כשגריר בבורמה תיאר בספר קודם. מעניינים פרקי המסע, אך בעיקר יש חן מיוחד בפרקי הילדות והבחרות של דוד הכהן ובפרק על תקופת שירותו בצבא התור-כי בימי מלחמת-העולם הראשונה. מבעד

THE RUSSIAN REVIEW

*An American Quarterly Devoted to Russia
Past and Present*

Thirty-Third Year

TERENCE EMMONS, Editor

With its thirty-third volume, the *Russian Review* is appearing under new editorship. The *Review* publishes material of high quality in the fields of Russian history, politics and society, literature, and the arts. The *Review* continues to provide a forum for work on Russian-American and Soviet-American relations. It publishes reviews by leading specialists of important new books from the United States, the Soviet Union, and other countries.

Subscription:

U.S.—\$9.00/yr.; Canada—\$9.50; Foreign—\$10.00; U.S. Student—\$7.00
Single Issues: \$2.50 — Cumulative Index (1941-1971): \$7.50

THE RUSSIAN REVIEW

The Hoover Institution, Stanford, California 94305

משמעו "להביע במשפט בעל ערך-אמת" הרי ענין לנו בהגדרה תיאורטית שאינה מתישבת עם הוראתה השגורה של המלה. כפי שידע קאנט, אפשר גם אפשר לחשוב מחשבות שאין לדעת את אמיתותן. ענין לנו כאן בשלושה מושגים נפרדים: מחשבה, הבעת מחשבה, ואמיתות מחשבה. קרוי מזהה מחשבה והבעתה, ודבר זה אפשרי רק אם המחשבה מוגדרת כפסוק שגם משמעות לו וגם ערך-אמת. לפי פירוש זה, החלק האחרון של הספר בו מדובר במיסטי, אינו מכיל מחשבות אפשריות בכלל ותמיהה יש בכך. נראה יותר לומר שאלה פסוקים שאין ליחס להם ערך-אמת אך בוודאי מחשבות הן.

כלום נאמן פירושו זה של קרוי לוויטגנן-שטיין? לכאורה פירוש זה מוצדק ביותר, שהרי משפט 4 בספר קובע: "המחשבה היא פסוק בעל מובן". ועוד יכול הפירוש להסתמך על משפט 4.112, בו נאמר: "מטרת הפילוסופיה היא ההבהרה הלוגית של מחשבות". אולם ראוי להיזהר כאן. הבהרה אינה תיחום תחומים ולכן הבהרת מחשבות אינה זהה עם קביעת כל המחשבות האפשריות. זאת ועוד: משפט 4.002 אומר, "השפה מסווה את המחשבה". אם נעמת משפט זה עם משפט 4 חייבים אנו לומר שיש כאן לפחות אי-בהירות אצל ויטגנשטיין עצמו. ואין זה הכל. מקובל על פרשנות ויטגנשטיין שצריך להבין את כל סוגיית המחשבה בספר זה בייחוסה לתורתו של פרגה, כפי שבאה לידי ביטוי במאמרו הידוע "המחשבה", משנת 1918. תפיסה זו הולמת יפה את המצוטט למעלה ממשפט 4.002, כלומר אין זה נכון שהמחשבה שבה זהה עם הפסוק בעל המובן אלא המחשבה היא הבאה לידי ביטוי בפסוק בעל-מובן. ואם אין להוכיח את זהות המחשבה עם הפסוק בעל-המובן על אחת כמה וכמה אין להוכיח את זהותה עם הפסוק בעל ערך-האמת. אם תאמר שרק יציר לשוני בעל ערך-אמת שניתן לידעה הוא פסוק הרי בחרת ללכת בדרכם של גיבורי התחביר.

כמה הערות לתרגום. המו"ל מסביר לקורא ש"בעריכה ובניסוח הסופי הכריע כמובן נו-

רבררושם ביותר. המהדורה העברית היא יחידה-במינה כי, מכל התרגומים הידועים לי, רק היא אינה מקיימת את צוואתו המפורשת של המחבר לפיה תמיד חייב המקור הגרמני להידפס בצד תרגום כלשהו. חידוש נוסף של המהדורה הוא זה שהנוסח העברי הוכן על בסיס התרגום האנגלי ולא מן המקור, ועוד אעמוד על תוצאותיו של חידוש זה (במיגבלה זו התרגום הוא "נאמן", כלומר מר לנוסח האנגלי). לתרגום גלווה מאמר פרשני מאת המתרגם, משה קרוי. זה אולי המאמר הטוב ביותר מסוגו שאני מכיר בשפה כלשהי: הוא מצטיין בבהירות רבה, אינפורמטיבי ומספם, ולכן הוא משמש מבוא מצוין לספר כולו.

המאמר הפרשני מעצם טבעו אינו בא אלא לסייע לקורא בהבנת הספר הקשה הזה. עם זאת, במקום אחד מתגנב לתוך מאמר זה משהו מן הפילוסופיה של קרוי עצמו. זה קורה כאשר הוא מסביר את עיקר בעייתו של ויטגנשטיין. אני חולק על פירוש זה ואסביר דברי.

קרוי כתב: "בעייתו של ויטגנשטיין, כמו זו של קאנט, הוא מתן איפיון מדויק וחד לגבולות המחשבה האנושית". ברצונו לקבוע בצורה מדויקת את קבוצת כל המחשבות האנושיות האפשריות. הצלחה במשימה זו תאפשר לו להבחין בין מחשבות 'אפשריות' שניתן לחשוב ולהביע ומחשבות "בלתי-אפשריות" שאי-אפשר לחשוב, ושכל נסיון להביען רק ירבה להג".

ראשית, יש כאן, כמדומה, אי-הבנה ביחס לקאנט. פילוסוף זה לא התכוון כלל לקבוע את קבוצת המחשבות האנושיות האפשריות אלא שאף להבחין בין מה שאפשר לדעת לבין מה שאפשר רק לחשוב. יש הרבה דברים שאנו יכולים לחשוב עליהם אף כי אין לאל-ידינו—על-פי דקארט—להוציא עליהם משפטים שערפם ערך-אמת. ואין אי-הבנה זו רק ענין לחקר עתיקות הפילוסופיה אלא חשיבות רבה לה להבנה נכונה של הסוגיה כולה. קרוי מדבר בנשימה אחת על מחשבות "שניתן לחשוב ולהביע" כאילו אחת הן. אם "להביע"

ישראל רוקח

פעולתו הציבורית של ישראל רוקח תחילתה בתל-אביב "הקטנה", כשנבחר ליצג את הש-כונות נווה-צדק ונווה-שלום בעיריית תל-אביב, ומאז נמשכה פעילותו למען תל-אביב שלושים-ושבע שנים.

הוא היה נצר למשפחות אליעזר רוקח ו-ישראל ב"ק—משפחות ותיקות ומעורות בחיי הארץ, שהתבלטו בפעילות אמיצה וישרה בחיי-הציבור של הימים ההם. סבו של שמ-עון רוקח (מצד האם), ישראל ב"ק, הקים עוד בשנת 1831 את הדפוס הראשון בארץ ואת המשק החקלאי היהודי הראשון על הר-עצמון. אביו של ישראל רוקח, ר' שמעון, היה ממיסדי השכונה היהודית החדשה הרא-שונה ביפו—"נווה-צדק" הידועה—ופעל רבות בארגונם של חיי הקהילה היהודית ביפו.

מסורת-אבות, אוירת הארץ ונופה ודפוס

* איזיק רמבה: ישראל רוקח—קברניטה של תל-אביב; מסדה, 1973; 245 עמ'.

אליהו אילת שיבת-ציון וערב

ספר מקיף ומאלף על ההתרחשויות הפו-ליטיות בארץ-ישראל.

בין נושאי הספר: תיאור עלייתו וכוחו של מופתי ירושלים, נסיונות התיישבות יהודית בעבר הירדן המזרחי, שיחות הידברות בין התנועה הציונית והמנהי-גות הערבית בארצות השכנות, עמדת שלטונות המנדט בסכסוך המתהווה בין העמים, הבעיה הכורדית, דיוקני אישים בעולם הערבי ועוד.

32 ל"י

הוצאת דביר

סח-המקור הגרמני". זוהי הודעה מדהימה. הנוסח העברי גדוש תרגומי טעויות של המ-תרגם האנגלי ואלה מן-הסתם לא תוקנו לאור המקור הגרמני. ונביא כמה דוגמות.

4.1213. גרמנית: "Auffassung"; אנגלית: "point of view"; עברית: "נקודת-תצפית".

5.5563. גרמנית: "logisch vollkommen"; אנגלית: "are in perfect geordnet"; עברית: "logical order"; הם בסדר גמור מבחינה לוגית".

3.001. גרמנית: "denkbar"; אנגלית: "thinkable"; עברית: "ניתן לחשוב".

אך אותו מושג עצמו זוכה לטיפול אחר במשפט הבא, והתרגום האנגלי יסביר.

2.013. גרמנית: "kann ich... denken"; אנגלית: "I can imagine"; עברית: "ב-יכולתי לדמות".

בשני המשפטים 6.23 ו-6.522 מופיע הביטוי הגרמני "sich zeigen"; במשפט הראשון בנוסח העברי נאמר "שיסתבר" ואילו במש-פט השני התרגום הוא "מתגלה". התר-

גום האנגלי משתמש בשני המקרים במונח "manifest". ידוע לנו שווייטגנשטיין עצמו תירגם את הביטוי במשפט הראשון כ- app-ear from וכ-appears במשפט השני (ראה מאמרו של לוי ב-Mind 1967).

במשפט 2.011 המקור מדבר בלשון-יחיד ואי-לו הנוסח העברי, בדומה לאנגלי, כתוב בל-שון-רבים. אותה שגיאה נמצאת גם במשפט

6.522. רצוני לקבוע שלא בדקתי את התרגום כולו והדוגמות שהובאו למעלה נמצאו כמעט כל-אחר-יד. לאור נסיון זה נשאר בי הרושם ש-

אילו חיפשתי שגיאות נוספות הייתי מוצאן בלא יגיעה רבה.

ראוי עוד לציין: שם הספר על העטיפה "טראקטאט" ואילו בגוף הכרך "מאמר". מש-

פט 2.012 הושמט מן התרגום העברי. ואח-רון-אחרון, פליטת-קולמוס נחמדה של איש

צעיר: ויטגנשטיין כתב את הספר "במחנה-שבויים איטלקי, במלחמת-העולם השניה (בה שירת בצבא האוסטרי)"...

ג.ו.

יוני נוטות להיות אליגוריות בסגנון. תשוּר בתו היתה פשוטה: בימים שלאחר התבוסה חש עצמו שרוי במחנק משום-מה, ולפיכך אנוס היה לכתוב בלשון של "אותות וסמלים", כלשונו. בעת הראיון חש יתר בטחון בעצמו, לדבריו—והוא רמז כי לא יוסיף עוד להזדקק לאותות וסמלים. התוצאה היתה רומן, אהבה תחת הגשם ("חוב תחת אל-מטר"), שאותו פירסם ב־1972 ובו תיאר את מצב-רוחם של המצרים בשנות מפתח הנפש של "מלחמת-ההתשה" המפורסמת של נאצר. לגבי התפתחותו של מחפוז, חשוב יותר לציין שהרומן סימל גם את שיבתו של המחבר לסגנון החביב עליו מפבר—

בקורת חברתית וריאליזם. "הקצב המשתנה", זה שם מחקרו של ד"ר סומך, מרמז איפוא על התפתחותו של מחפוז עצמו כסופר וכן על התפתחות החברה המצרית. לאמיתו של דבר, מחפוז, גדול הרומן ניסטים של מצרים עד כה, הוא דוגמה טובה לקשיים שסופר עומד בפניהם במשטר שהוא אוטוריטארי במהותו.

שלושת הרומנים הראשונים שלו, שראו אור בין 1939 ל־1944, עסקו בנושאים היסטוריים השאובים מקורותיה של מצרים העתיקה; עבודתו בשש השנים שלאחר-כך הסתכמה בארבעה רומנים שעניינם בחברה המצרית של ההווה, וכולם ריאליסטיים—ופעמים נא־טורליסטיים—בסגנונם. "טרילוגיה" מפורסמת שלו (57—1956) עוסקת בתמורות שחלו במערכי החברה והפוליטיקה של מצרים כפי שנשתקפו בפרשת-קורותיה של משפחה קאהירית בת המעמד הבינוני משך כמה וכמה דורות.

אולם ב־1959 חזר לאליגוריה משפורסם "אוילאר הארתנא" (ילדי שכונתנו), האליגוריה הגדולה שלו על תולדות הדת, בביי־רות (כי שום מו"ל בקאהיר לא היה מוכן להוציאה). אחרי־כן באו הרומנים הקצרים יותר של שנות ה־60, המפיקים רוח-נכאים הקרובה לייאוש. בפרק העוסק בתקופה זו, שהמחבר קורא לו בשם ההולם "לחוך המי בוך", מובהר לנו כי רומנים אלה מציינים שלב חדש בהתפתחות סגנונו והלך-רוחו.

השלטון הבריטי המנדטורי עיצבו את דמותו של י. רוקח כאיש השלטון המקומי, כמעצב דמות ומימשל לעיר העברית הראשונה. עד לשיכחה-עצמית השקיע י. רוקח עצמו בבני-יינה ובפיתוחה של תל-אביב. הוא היה אי-שיות תקיפה, בעל עיקרים ודעות משלו, שסימניו כנות, נאמנות ויושר אישי. לעתים נהג בחיים הציבוריים ברוח שלא נתקבלה בדמוקרטיה הישראלית ועורר עליו התנגדות וחמימה. תל-אביב היתה לו לי. רוקח כינור שמיתריו רעדו והמו בידי בחזקה, והוא לא שמע שום צרימות בוקעות מן הכינור.

"שיאים" לא ידע האיש, שפשוט-הליכות היה, מחזיק באמיתו, וכבן הארץ הזאת, התור בע שלטון-עצמי, עמד לא פעם באומץ-לב בפני השליט הזר.

א. רמבה מגולל את מפעל-חיו של י. רוקח כרושם כרוניקה נאמנה. המחבר ויתר על תיאור דמויות ופסי מציאות של תל-אביב שתלפה ואיננה. תיאור ספרותי היה מחייה את תל-אביב של תקופת רוקח, על דופק-החיים המיוחד של העיר בעיצומם של הגבולות מדיניות, מאורעות-דמים ומשברים כל-כליים, התרוצצות מפלגתית ואידיאית ופעילות תרבותית ואמנותית..

מכל-מקום, מצטייר י. רוקח בעיני הקורא כאיש מבורך ביצר-עשייה בלתי-מצוי, במסירות אבהית לעיר תל-אביב, בנאמנות ללא גבול לתפקידו כראש-העיר, כאיש-חובה הדרוך תמיד, בין שהוא מקים מערכת של חינוך תיכון עירוני ובין שלבו נתון לצרכים של איחוד ה"הגנה".

מ. ג.

The Changing Rhythm

פעם ב־1971, פחות משנה לאחר מותו של גמאל עבד אל-נאצר, נתן נגיב מחפוז ראיון לשבועון קאהיר. בתוך השאר שאלו אותו מדוע היצירות אותן פירסם לאחר מלחמת-

Sasson Somekh: *The Changing * Rhythm: A Study of Najib Mahfuz's Novels*; E. G. Brill, Leiden, 1972; 241 pp.

חמת-יוני. מעניין גם שבכתיבתו של מחפוז לאחר המלחמה, שהתבטאה בעיקר בסיפורים קצרים, מערכונים ושאר יצירות שאין להג-
דירן כמעט, נתגלתה אליגוריה מעמיקה הגו-
בלת תכופות עם הסוריאליסטי.

מבקרים ספרותיים, ערבים וזרים כאחד, כתבו על מחפוז ויצירותיו. אולם עד כה לא ניסה איש ידו בחיבור המצטיין בהיקפו, בלמדנו-
תו ובהבנתו העמוקה כגון ספרו של ד"ר סומך. אחת המעלות החשובות של הספר היא שהצליח לשפץ את יצירתו של מחפוז בהקשר של הספרות המצרית החדשה. פרק-
המבוא הנרחב, "הופעת הרומן המצרי, 1914—1945", אין ערוך לו בשביל החוקר והקורא-ההדיוט כיחד. המחבר שולט בחומר ובקיאות זו מתחזקת במידה עצומה על-ידי הכללתם של טקסטים של קטעים בערבית במקום שהדבר נראה הכרחי להבנה טובה יותר של סגנון המספר וכוונתו. במיוחד יש להמליץ על הקווים הכלליים לעלילות הרומנים של מחפוז, המובאים בנספח ב, אשר כותב השורות האלו לפחות—גם אם מכיר הוא את הרומנים עצמם—מצא אותם כלי מחזיק ברכה בקריאת הספר ובהערכתו.

נ.ר.

קשה לקבוע אם הלך-רוח חדש זה של מצור קשור היה בהתפתחות המדינית של הזמן ההוא. אם ברומנים הראשונים שלו הגיבורים נמחצים על-ידי גורמי-חוץ שאפשר להס-
בירם ואף לשנותם בפעולה מסוג כלשהו, הנה גיבורי הרומנים הקצרים יותר מבקשים, כמדומה, את חורבנם שלהם. כדברי ד"ר סומך: "הם יוצאים להתמודד עם שאלות שאין להן מענה או להילחם בכוחות אשר, להבדיל מדפוסים חברתיים, אין להחריבם. הצעיר השאפתני מדי או הקרבן הסביל למסיכות מפנים עתה מקומם לדמות דון-קישוטית ועופה... אדם שיכול היה אולי לחיות חיים הגונים אילו רצה בכך, אלא שמשבר פנימי חריף מביא לידי ניפורו ומ-
פלתו".

בקשר לזה מעניין לציין כי שני הרומנים שכתב מחפוז סמוך לפני מלחמת-יוני—
ת'רת'רה פוק אל-ניל ("פיטפוט על הני-
לוס") ומיראמאר—יש בהם מידה של בקורת על המשטר המהפכני. משום כך היו מבק-
רים מצריים ששייכו אותם לזר המכונה בפיהם "ספרות החמישה ביוני"—במובן זה שבישרו את הפורענות שבאה על הצבא המצרי, ועל המשטר הנאצרי בכללו, במל-

עם הספר בע"מ

ביאליק וסופרי דורו

דברים בין ביאליק וסופרי דורו

מוגשים על-ידי

משה אונגרפלד

מנהל ארכיונו של המשורר

מבוא: חיים הזז

אספקלריה של הספרות העברית בדורו של ביאליק

ספר לכל בית בישראל

הוצאה מהודרת, 354 עמ' (כפול-טורים) בתבנית אלבומית עם

עשרות תצלומים

סוכנות ראשית להפצה: א. ערמוני, רח' בלפור 4, טל. 612026, ת"א

המשתתפים בחוברת

גיטה אבינור מפרסמת מזמן לזמן מאמרי בקורת ב"קשת" כמו גם בבמות אחרות, בחלקם הגדול מתחום הספרות הגרמנית. קובץ מאמריה בבקורת הספרות העברית כינסה באחרונה בקובץ "השקף אחורה בעצב" (חיפה, 1974). הקטע המובא בזה (בתרגומו של ד"ר אברהם הוס) מיצירתו של הרטמן פון-אואה, מגדולי שירת ימי-הביניים של גרמניה (לערך 1235—לערך 1170), הוא מן האפוס הידוע שלו, "גריגוריוס". ג'ון אורבך, הסופר-הימאי איש שדות-ים, פירסם סיפור משלו ב"קשת" נו. באחרונה פירסמה מרים אורן משיריה ב"קשת" בחוברת יובל ה-15. איתן איתן משלים עתה יצירה גדולה משלו בפרוזה, שחטיבה אחת מתוכה נדפסה ב"קשת". גבריאלה אלישע הדפיסה משיריה ב"קשת" סא. ורדה גינוסר היא משוררת המופרת היטב לקוראינו. נדירות אצלנו הופעותיה של עמליה דקל (ראה, בכל-זאת, "קשת" לג). ד"ר דן גלעדי, מן החוג ללימודי-עבודה באוניברסיטת תל-אביב, פירסם לא מכבר בהוצאת "עם עובד" את מחקרו על "היישוב בתקופת העליה הרביעית" (ר' סקירה ב"קשת" סב). המשוררת הצעירה טניה הדר כבר פירסמה ב"קשת" נו, ס. מאמרו של ע. ג. חורון (1972—1907), הלכות מעובדו הספרותי, הוא נסיון לשיחזור המאורעות המציאותיים שמאחרי סיפור יציאת מצרים, תוך בנייתה של תמונת-עולם השונה תכלית-שינוי מן המקובלת על חוקרים האמונים על ההנחות הבסיסיות של ההיסטוריוגרפיה היהודית. את תפיסתו ההיסטורית-הרעיונית המחיש המנוח בעליל, בתוך השאר, בסדרת המאמרים שפירסם ב"קשת" בשנים 66—1965 (חוברות כט—לג), "עולם בהשקפה עברית", וסיפם אותה בספרו "ארץ-הקדם" (הוצאת "חרמון", תל-אביב, 1970). יחד עם ידידו מנוער, אוריאל שלח (הוא המשורר יונתן רטוש), גיבש עוד בשנות ה-30 את השקפת-העולם הידועה אצלנו כ"כנענית", ומאז פירסם בכתבי-עת שונים (בעיקר בצרפת ובארה"ב) מחקרים רבים על השפעת כנען הקדומה בים האיגאי, על טרום-היסטוריה של אגן הים התיכון, אירופה ואפריקה, ועל הפן-ערבאות. הפרקים משל הנרי בייקר טריסטרום (1832—1906) לקוחים מן התרגום העברי, מעשה-ידי חיים בן-עמרם, של *The Land of Israel*, זה יומן מסעו של המחבר בארץ-ישראל, העתיד

להופיע ב"מוסד ביאליק". האיש, אשר יש רואים בו את "אבי הזואולוגיה של ארץ-ישראל", היה כוהן-דת אנגליקני ואיש-אשכולות, ו"החברה לקידום ידיעת הנצרות" שיגרה אותו לחקור את הבוטאניקה, הזואולוגיה והגיאולוגיה של ארצנו. פרופ' פ.ש. בודנהיימר, מן האוניברסיטה העברית, כתב עליו מונוגרפיה שראתה אור בעברית ב-1957 (בהוצאת הקיבוץ המאוחד; אף היא בתרגומו של חיים בן-עמרם). צבי יאיר פירסם משיריו ב"קשת" נו. רשימת הערכה על קובץ שיריו, "מראש צורים" ("עקד", 1973), נדפסה ב"קשת" סב. אברהם ב. יהושע שב, כנראה, לאתר הפסקה לא קצרה, אל הפרוזה. מחזותיו (ר', למשל, מערכה ראשונה של "טיפולים אחרונים" ב"קשת" ס) יראו אור בקרוב במקובץ, בהוצאת שוקן. דניאל כהן-שיגיא, איש גלי-צה"ל, הדפיס כבר לא פעם משיריו ברבעוננו. "גורי פנתרים" לברוך נאדל הוא רישום של מונולוג מפיי אדי מלפה, שהתפרסם כאחד ממנהיגי "הפנתרים השחורים" בארצנו. ד"ר פאול נוימרקט מרצה עתה על ספרות גרמנית באוניברסיטת פיטסבורג בארה"ב. קובץ שירים ראשון של בנימין סגל, "אקור", ראה אור אשתקד בהוצאת "עקד". המשורר בן-ה-29 ביים אשתקד, בסיועה של המועצה-לתרבות-ואמנות, סרט באורך 25 דקות, "החלון". שיריה של רות פיינר-מינץ הנדפסים בחוברת זו תורגמו מאנגלית בידי שמעון הל קין. המשוררת היא תושבת לוסיאנג'לס שבקאליפורניה. אנתולוגיה שהוציאה (באנגלית, לפני שנים-מספר) מן השירה העברית החדשה היא עתה ספרי-עזר מקובל בידי סטודנטים וחוקרים באוניברסיטאות של ארה"ב. ד"ר אהרן קליימן, מאוניברסיטת תל-אביב, משלים בחוברת זו את מסתו על "הרגיונליזציה של הסיכסוך הארצישראלי". חמדה רוט, המשוררת מעמקה-האלה, פירסמה משיריה ב"קשת" גט. לחיים שטנגר, המשרת עתה בצה"ל, זהו פירסום-בכורה. הנריק שכנוביץ הוא סופר שהגיע לארץ מברית-המועצות לפני כשנתיים. סיפורו תורגם מרוסית בידי יצחק אורן. עליזה שנהר פירסמה כבר פעמים אחדות ב"קשת".

הציור על העטיפה, ועיצובה הכולל: לזכותו של גד אולמן.



ספרים חדשים

בנימין מזר

כנען וישראל

מבחר מחקרים היסטוריים של אחד החוקרים המובהקים בתחום תולדות ארץ-ישראל ועם ישראל (בשיתוף עם החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה). 320 עמ'. — 36 ל"י

*

אמיאנוס מארקלינוס

דברי הימים

ספרים יד-יט

תרגמה מרומית שרה דבורצקי, הקדים מבוא ארנאלדו מומיליאנו והוסיף הערות וביאורים דוד רוקח (בסדרת 'ספרי מופת מספרות העולם'). חיבורו של גדול ההיסטוריונים הרומיים בשלהי המאה הרביעית, בימי חידוש הפאגאניות בידי יוליאנוס קיסר. כד + 184 עמ', בצירוף 4 לוחות. — 25 ל"י

*

מאקס וינר

הדת היהודית בתקופת האמנציפאציה

תרגמה מגרמנית לאה זגגי והקדים מבוא יהושע עמיר. היסטוריה פנימית של יהדות האמנציפאציה על גישושה ומאבקה הרוחניים (בשיתוף עם מכון ליאו בק). 303 עמ'. — 30 ל"י

*

סיני אוקו

על האופי והטוב

הבהרת מושגייסוד, כגון חינוך, אופי, ערכים, חירות, מצפון וכד' והעמדתם על משמעותם המקורית והמחייבת. 188 עמ'. — 16 ל"י

להשיג בבתי-המסחר לספרים ובמדור ההפצה של מוסד ביאליק ת.ד. 92, ירושלים

קשת

מעתה
ועד להודעה
חדשה:

מחיר החוברת

10 ל"י

חתימה לשנה

30 ל"י

ספרית פועלים בע"מ



ת"א, רח' אלנבי 73, טל. 611431

מנחם קפליוק סיפורו של ג'משיד

בספר, פרי עטו של סופר הבקי בחיי הערבים ומיעוטים דתיים ואתניים בארץ, מוארות פינות חבויות של יחסי שכנים על רקע הסכסוך הערבי-יהודי. משולבים פרקי הווי מלאי עניין מחיי הכפר הערבי.

לאה גולדברג הדראמה של התודעה

פרקי דוסטויבסקי

בין פרקי הספר:

נופים של ריאליזם פאנ-טאסטי / בין ה'רוחות' של טורגנייב ו'איש-המרתף' של דוסטויבסקי; דוסטויבסקי והרומאנטיקה הגרמנית / פסיכולוגיה של התודעה; ליוזאביטה / גבולות החופש והדין; בני-בלי-בית / דוסטויבסקי וספרות זמננו.

כרך חמישי ל"כתבי לאה גולדברג". הופיע גם בכריכת בד מהודרת במתכונת הסידרה.

הוצאת נוסדה בע"מ

רמת-גן, דרך ז'בוטינסקי 21

ספרים חדשים

משה ויעודו של עם ישראל

מאת: אנדרה נהר

תרגום: יוסף נדבה

המחבר, הוגה דעות מעמיק ובעל סגנון מבריק, שבספריו הרבים על מהות היהדות וההיסטוריה היהודית קנה לו שם-עולם, מעלה בספר מסכת רבת-השראה על האיש משה ומושגי היסוד שבתורת ישראל.

סיפורת עברית מיטאריאליסטית

מאת: הלל ברזל

הספר עוסק בזרם מיוחד בספרות, שהמחבר קורא לו מיטאריאליסם. מושג זה אינו מבטל את מקומו של הריאלי בתיאור המציאות, אלא קובע אותו סמוך לספירת-העל המיטאפיזית. עיקרו של הספר—ניתוח זרם זה בסיפורת, ביצירותיהם של שנהר, תמוז, שחר, עמיחי, אורן, אורפז, אלירז, אפלפלד וא"ב יהושע.

"ספרית מקור" בשיתוף עם אגודת הסופרים.

המחברות של יוחנן שלאכט

מאת: אברהם הפנר

בשש מחברות, המורכבות מהאלוצינאציות, וידויים, מכתבים, דברי פילוסופיה ויצירות "ספרותיות", נפרש עולמו הפנטסטי של חולה נפש עד לשיקומו הפנימי.

"ספרית מקור" בשיתוף עם אגודת הסופרים.

המינהל הציבורי בישראל

מאת: ד"ר יעקב ראובני

מידע מפורט על המנגנון המסועף של השירות הממשלתי, דרך קבלתם לעבודה של עובדי המדינה ותנאי קידומם, והערכות על מגמות התפתחותה של הביורוקרטיה הממשלתית.

רבים מהנושאים הם במהותם כלל-ארציים, באשר המינהל הממשלתי מהווה דגם מייצג לכשנישלישים מכלל השכירים במדינה.

מסד — עם ישראל ומורשתו

סידרת ספרים בנושאים: תודעה ומורשת היהדות; היסטוריה ומקרא; עם ישראל בארץ ובתפוצות; חסידות וציונות. עם צילומים ומפות רבים.

הופיעו:

המקרא

הנבואה בישראל

החשמונאים

ימי הורדוס והמרד הגדול

המאבק על דמות הבית הלאומי

המאבק לבטחון ולעצמאות

זה עתה הופיע

תולדות הציונות

מאת פרופ' זאב לקר

ספר זה של זאב לקר נותן תיאור מקיף וקריא של חמישים שנות התנועה הציונית מראשיתה ועד הקמת המדינה. פרקי הספר מוקדשים למפעלו של תאודור הרצל, למאמצים הפוליטיים בבריטניה שהביאו להצהרת בלפור, לתקופתו של חיים ויצמן כמנהיג התנועה הציונית, למאבקים בין הזרמים הפוליטיים השונים בתוך התנועה הציונית, לפעולתו של ז'בוטינסקי ושל התנועה הרוויזיוניסטית ועלייתה של תנועת הפועלים להגמוניה בתנועה הציונית. לתאור יסודי זוכה העימות הגורלי בין הציונות לבין התושבים הערביים בישראל ועם העמים הערביים באיזור.

ש

הוצאת שוקן / ירושלים ותל-אביב

בין הספרים שיופיעו

ב"ספרית אופקים"

בשנת 1974

ג'ון ק. גלברייט: המדינה התעשייתית החדשה (כרך כפול)
(הופיע)

בן בובה: תגליות במרחבי החלל (הופיע)

אליעזר שביד: היהודי הבודד והיהדות (הופיע)

פרד הויל: פנים חדשות למדע

יעקב טלמון: בעידן האלימות (כרך כפול)

הלגה קלר (עורכת): עולם הבדים (קובץ)

הנרי קיסינג'ר: מדיניות החוץ האמריקאית

עם עובד

קיסניג'ר בעברית
הופיע הספר רביהיזקרה
הנרי
קיסניג'ר
נשק גרעיני
ומדיניות־חוץ

בזכות הספר מונה ליועץ הנשיא
לענייני בטחון לאומי ולשר־החוץ
של ארה"ב

המחיר 22 ל"י

שלח צ'יק או המחאת־דואר אל "ידיעות אחרונות",
מח' הספרים, ת.ד. 14125, ת"א, ותקבל הספר לביתך.

עירית תל־אביב—יפו
מוזיאונים עירוניים בתל־אביב—יפו

קרית "מוזיאון הארץ" רמת־אביב

טלפונים : 415248—415244

מוזיאון הזכוכית

מוזיאון קרמן למטבעות

מוזיאון הקרמיקה

מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור

חפירות תליקסילה

ביתן נחושתן—מימצאי חפירות תמנע

מוזיאון הכתב

מוזיאון המדע והטכנולוגיה

שעות הביקור : בימים א, ב, ג, ה 10 עד 17 ; ביום ד 10 עד 20 ; ביום ו 10 עד 14 ;

בשבתות ובחגים 10 עד 14.

הפלנטריום ע"ש לפקי

הצגות יומיות : 9, 10.30, 12, פרט לשבתות ולחגים ; ביום ג, גם ב־19.15.

הקרנת סרטי־מדע ביום ג האחרון בכל חודש, בשעה 20.15.



ציון

חברה לביטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

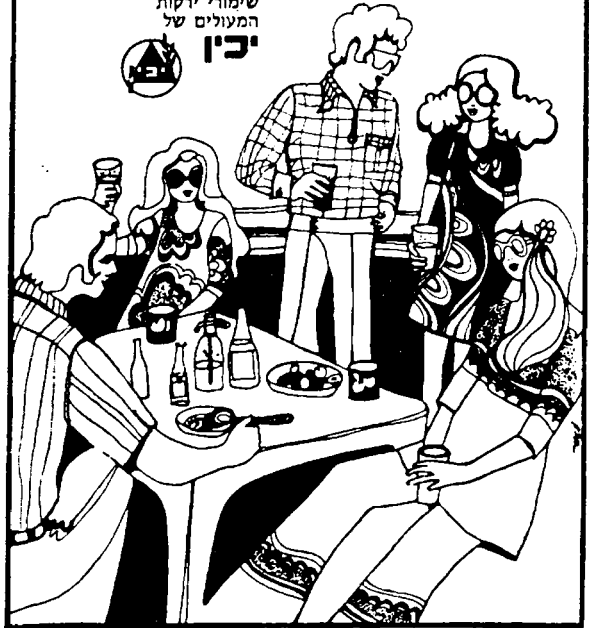
תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

תמיד על שולחןך

מיצים ממותקים
משקה קל מהדרים
שימורי פירות
שימורי ירקות
המעולים של
יכין



בנק ישראל-אמריקה

לפתוח התעשייה בע"מ

נוסד בשנת 1956

ע"י בנק הפועלים ואמפל

המאזן ליום 31.12.1973 303.9 מיליון ל"י
הון המניות וקרנות 19.9 מיליון ל"י

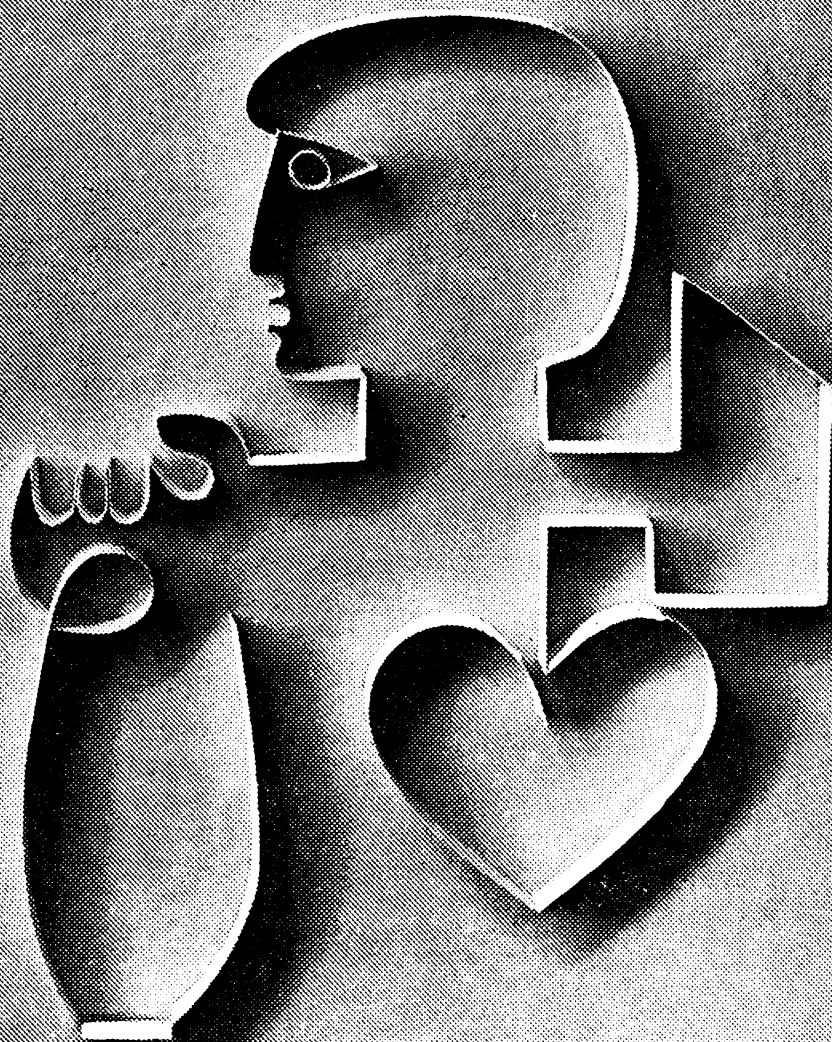


עולמה החדש, התוסס והמסעיר של הלנה רובינשטיין מבוסס על עקרון פשוט: נשים יפות

איך הן נראות, איך הן רוצות להיראות.
מי הן ומה הן רוצות להיות.
איך הן הפכו לכה יפות (ועד כמה אנו אוהבים אותן).
אנו מומחים לנשים יפות. אנו יודעים מה דרוש להן כדי להיות יפות.
אנו מיצרים את התכשירים המאפשרים לכל אשה לטפח ולהבליט את יופיה.

הלנה רובינשטיין. היופי בפעולה

ראש פתוח
אגרוף יוצר
לב מסור
זוהי כוח



מעדני חלב
בטעמי תות, מישמש, מוקה

קרמים
בטעמי שוקולד וקפה

תוצרת

טנא־נגה

להשיג יום-יום בסופרמרקטים, שופרסל וחנויות המכולת



בחר לך מכונית טובה מבית טוב



דודג' דארט
האמריקנית לעסקים
מרווחת, משוכללת ובטוחה
הגה כח, מעצורי כח
ומיזוג אוויר מקורי (built-in)

קרייזלר 2L
הבינונית האינדאלית
מנוע 1981 סמ"ק
אוטומטית אלגנטית
מושבים משופרים
בלמי דיסק ואבזרי נוחות רבים

סימקה 1100
המכונית המשפחתית
מנוע 1108 סמ"ק
4 דלתות + דלת חמישית
תא מטען גדול
במכונית חסכונית וחזקה



בית קרייזלר-מכשירי תנועה בע"מ



**CHRYSLER
INTERNATIONAL**

תל-אביב: דרך פתח תקוה 74 טלפון 36115 חיפה: דרך העצמאות 104, טלפון: 524475

חזר

יוקר המחיה עולה...

אבל עם תכנית
ע ת י ד
של מוגדל-בנין
תוכל להנות מתשלום
פרמיה מוקטן
מבלי להפחית מסכום הביטוח
(עד גיל 65)

מוגדל-בנין





שיכון עובדים בע"מ

מיסודה של הסתדרות העובדים הכללית

- הותיקה והגדולה בין חברות השיכון הבלתי-ממשלתיות בישראל ובמזרח התיכון
- בונה בעיר ובכפר
- משכנת ותיקים ועולים, פועלים ופקידים, זוגות צעירים, אנשי צבא-הקבע ובעלי-מקצועות אקדמאיים
- בנתה עד כה 85,000 דירות
- שיכנה עד כה 450,000 תושבים
- הקימה 12 קריות עובדים ו-100 שכונות פועלים

*

המשרד הראשי:

תל-אביב, רחוב ליאונרדו דה-ווינצ'י 21, טלפון
250211

סניפים:

ירושלים, חיפה, תל-אביב, באר-שבע, אשדוד

דיסקונטומט 24 דאמאזאס



לשרותך 24 שעות ביממה

בתל-אביב - ברחוב דיזנגוף 124

בבאר-שבע - ברחוב ההסתדרות 82
בקרוב

בירושלים - ברחוב בן-יהודה 11

בחיפה - במרכז הדר הכרמל

באם יש לך חשבון באחד מסניפי בנק דיסקונט ובידך כרטיס הדיסקונטומט
תוכל למשוך כסף מזומן. עד 200 ל"י ליום. בכל שעה משעות היום.
דיסקונטומט 24 החדיש והמשוכלל-שרות נוסף ללקוח של

בנק דיסקונט



לשרות טוב יותר

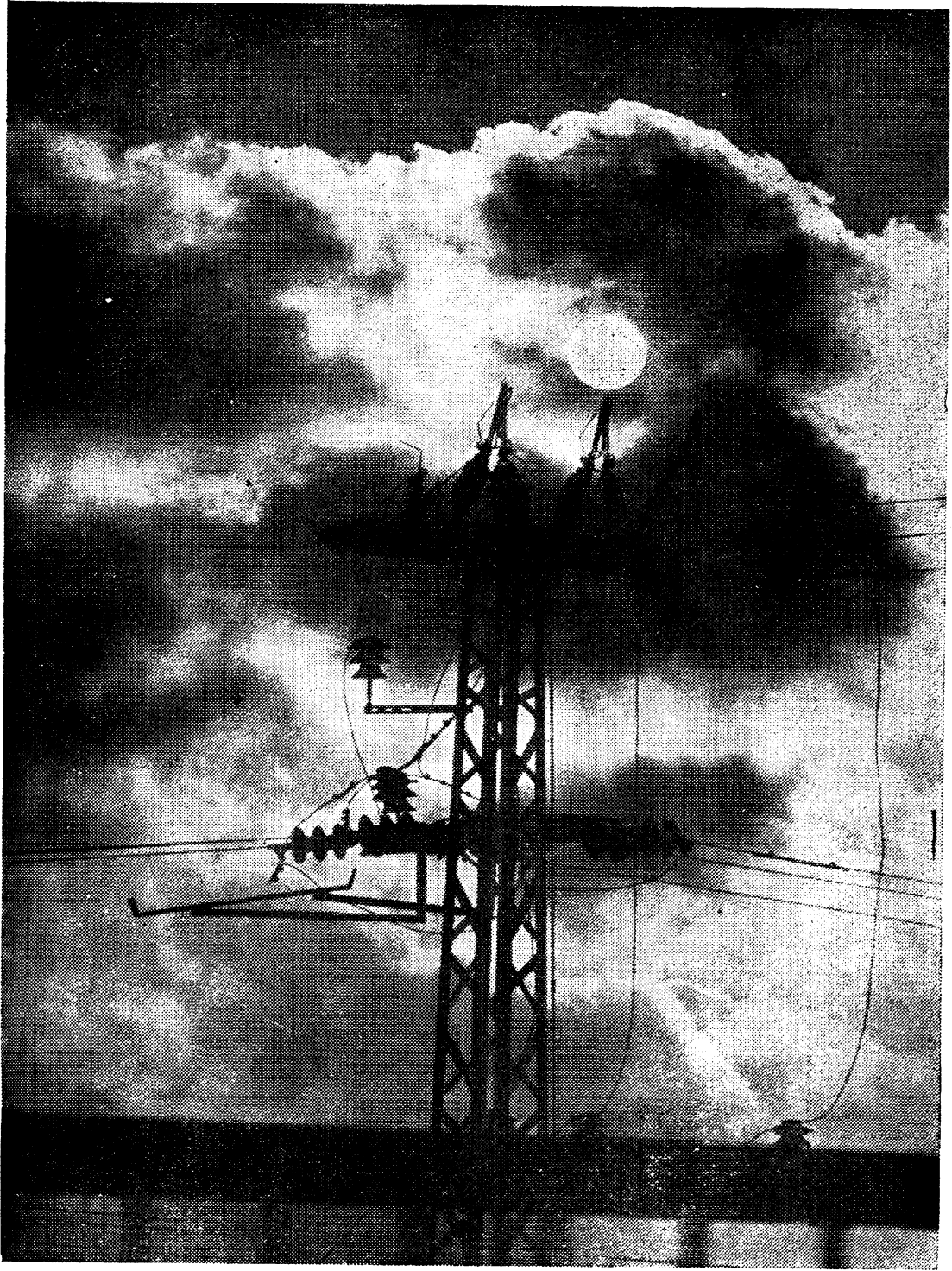
"דלק" לשירותך!



המלצה
בינלאומית
לשמו
ישראלי



דב-עמיגות
לשמוש ממושך



חברת החשמל לישראל